

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

І. В. МАЦИШИНА

**КОНСТРУЮВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ
УКРАЇНИ**

Монографія

Вінниця – 2019

УДК 32.019.5:323.2(477)

М36

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 4 від 03.12.2018 р.)*

Рецензенти:

Г. П. Щедрова – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин. Університет імені Альфреда Нобеля.

С. М. Наумкіна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.

М. О. Лендвел – доктор політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, проректор з науково-педагогічної роботи. Ужгородський національний університет.

Мацшина І. В.

М36   **Конструювання політичної реальності України: Монографія.**

І. В. Мацшина. – Вінниця. ТОВ «ТВОРИ». 2019. – 376 с.

ISBN 978-966-949-014-8

У монографії проаналізовано політичні процеси України періоду незалежності через призму стратегічних рішень і практик політичних інститутів, що формували офіційний дискурс держави. Автентичні цінності, національні інтереси, ідентичність українців, історична пам'ять народу розглядаються як наслідки владного дискурсу, що конструює реальність за допомогою символічних текстів. Презентовано авторський погляд на конструювання української реальності через приховані дискурсні стратегії влади та інституційні практики.

Адресовано науковцям, викладачам, студентам, представникам влади, фахівцям-практикам у сфері публічної політики, комунікативістики, виборчих технологій та роботи з текстами.

УДК 32.019.5:323.2(477)

© Мацшина І. В., 2019

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2019

© ТОВ «ТВОРИ»

ISBN 978-966-949-014-8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП	5
Розділ 1	
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	12
1.1. Формування регіональних еліт та їхній вплив на інститути влади	14
1.2. Трансформація інститутів влади та зрощення фінансового й політичного капіталу	29
1.3. Процеси локального самовизначення: політичні форми та територіальна ідентичність	55
1.4. Динаміка протестного руху	80
1.5. Зовнішньополітичний курс України як втілення зовнішнього управління	101
Розділ 2	
ПРАГМАТИКА ОФІЦІЙНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	128
2.1. Дискурс «романтичної демократії» (1991–1994 рр.).....	130
2.2. «Кланова демократія» Л. Д. Кучми (1994–2004 рр.).....	152
2.3. Дискурс «імітаційної демократії» (2005–2010 рр.)	190
2.4. Офіційно-політичний дискурс «цинічна демократія» (2010–2014 рр.)	225
Розділ 3	
КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ СМИСЛІВ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ	251
3.1. Політичний словник незалежної України як продукт дискурсних практик політичних інститутів	252
3.2. Політика національної пам'яті як ресурс влади	269
3.3. Перспективи формування загальнонаціональних наративів.....	294
ВИСНОВКИ	310
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	316
ДОДАТКИ	361

ПЕРЕДМОВА

Природа політичних процесів в історії незалежності України набуває актуальності під час загрози стабільності політичної системи. Зміни політичних режимів у країні, що балансували між еволюціями та революціями, між дискурсом та контрдискурсом, довели, що текстуальність політичної реальності здатна формувати ментальність, впливати на національну ідентичність, об'єднувати або розколювати суспільство. Властивість тексту розщеплюватися та відтворюватися в політичних діях дозволяє шукати шляхи конструювання політичної реальності. Тому прагматика пошуку конструктів, що впливають на зміну реальності, допомагає виділити структури та явища тексту як стратегії зміни реальності.

Коли думки залежать від мови, а мова структурує щільність текстів, як причина та наслідок дискурсів, реальність стає контрольованою. Звідси анти-утопія Дж. Оруелла стає метафорою дискурсу як влади, що забороняє мислити інакше. Для контролю над думками як контролю над реальністю. Така логіка дозволяє дослідити в запропонованій роботі постструктуралістський підхід Ж. Дерріди, Ю. Крістевої, Ж. Лакана, Н. Лукмана, Р. Рорті, М. Фуко, які розглядали дискурс як комплекс соціальних практик і разом з ними відправитися в науковий пошук вітчизняної реальності.

Але теоретичні та практичні розвідки не мали б свого втілення, якби не постійні обговорення наукового інструментарію, що відбувалися під час методичних семінарів у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса. Світ конструювання політичної реальності, що став метою дослідження, не був би таким насиченим та передбачуваним, якби не ідеї та віра наукового консультанта Т. Л. Нагорняк. Підтримка, поради та натхнення М. А. Польового надихнули балансувати між моделюванням та прогнозуванням. А терпіння та розуміння родини допомогли не втратити реальність, шукаючи інструментарій її конструювання.

ВСТУП

Політична дійсність – набір денотат – фактів, явищ та процесів. Дійсність набуває публічності й перетворюється в конструйовану політичну реальність завдяки інтерпретаціям (конотаціям) денотантів. Конотаційні канали і механізми достатньо заангажовані, тому дискурсні практики конструювання політичної реальності призводять до того, що суспільний текст як сукупність усіх дискурсів, кореспондується з дійсністю лише умовно. Здебільшого конструйована політична реальність – симулякр, що має на меті ситуаційно сформулювати ставлення, спонукати до певних поведінкових реакцій, наповнити дискурси слова маркерами та ярликами для спрощення розуміння та впізнаваності ключових акторів, подій, процесів.

Політична еліта – один з основних авторів інтерпретацій – за допомогою знаків та символів створює інтерпретаційне поле з метою більшого контролю. Знаково-символічні інтеракції (speechact) в інтерпретаційному контексті є одиницею дискурсів, з яких формується політичний текст суспільства. При поєднанні дискурсних контекстів створюються колективні смисли, що уможливають життєздатність політичного тексту поза часом і рамками окремої політичної системи. Центром структури політичного тексту є цінності як мобілізаційні і системоутворюючі чинники, що структурують політичну реальність і обумовлюють щільність суспільного тексту. Зміна контекстів знаково-символічних інтеракцій впливає на зміну інтерпретацій і відповідно стає причиною зміни реальності. Звідси в центрі уваги дослідників політологів постає питання не стільки аналізу speechact(ів), що є предметом дослідження прагмалінгвістики та когнітивістики, а механізму конструювання політичної реальності суспільства за їх участі. Сам дискурс влади (політичної еліти, політичних інститутів та інших суб'єктів політики) віддзеркалює рівень розвитку політичної системи і конструює офіційну версію політичної реальності. У закритих політичних системах офіційний політичний дискурс переважно наповнює центр структури політичного тексту суспільства цінностями – «скрепами» з мобілізаційною функцією. Демократич-

ні системи намагаються втримати баланс між дискурсами, що обумовлює щільність тексту суспільства, ціннісну змістовність центру його структури та пріоритетність дискурсу «знизу». Специфіка політичного тексту суспільства в перехідних системах полягає в наявності декількох центрів прийняття рішень, а відповідно і неоднорідності офіційного дискурсу. Це обумовлює активізацію неофіційних політичних дискурсів, їхню суперечливість та відносну слабкість ціннісного наповнення центру структури політичного тексту суспільства. А також призводить до маргіналізації основних акторів політики, симулякризації політичних процесів, що конструює псевдореальність, як сукупність імітацій демократії при зовнішньому управлінні дискурс-полем.

Монографія зосереджується на дискурсному вимірі конструювання політичної реальності, що дозволило виявити основні стратегії просування смислів у політичній системі України 1991–2014 рр. Дослідження за таким вектором розширює наукові знання про конструювання політичної реальності, а також місце і роль політичної еліти, політичних інститутів та інших суб'єктів політики як учасників процесу формування політичного тексту суспільства, внаслідок чого політична реальність набуває смислу. Операційний механізм дослідження спирається на такі поняття, як «знаково-символічні інтеракції», «символічна структура дискурсу», «цінності як центр структури політичного тексту», «смісл політичного тексту». Аналіз конструювання політичної реальності представлено через прикладний дискурс-аналіз політичного тексту суспільства, що формує колективний смісл держави-нації.

Ступінь дослідження теми конструювання політичної реальності слід визнати відносно пропорційною в Україні. Фрагментарно цей процес представлено крізь призму дослідників елітизму (В. Денисенко [430], О. Крюков [495], Б. Кухта [501], Ю. Мацієвський [544], С. Наумкіна [566], О. Новакова [568], В. Полохало [590], С. Рябов [614], Н. Теплоухова [501], О. Фісун [645], Ю. Шайгородський [661], Н. Шевчук [663], Г. Щедрова [666]); інституційності (Ю. Друк [439], Г. Жекало [445], М. Кармазіна [470], І. Кіянка [483], А. Кудряченко [498], П. Леоненко [511], М. Примуш [595], О. Процик [712], В. Сичова [626], С. Яремчук [678]); медіадискурсу (О. Жеребко [447], Л. Климанська [484], В. Кулик [500], П. Леню [510], Р. Офіцинський [575], П. Романюк [612], В. Сичова [626]); комеморації (І. Булкіна [388], О. Веселова [402], О. Гриценко [420], Ю. Зерній [450], Г. Касьянов [476; 477], Л. Нагорна [560; 561], М. Рябчук [615]). Відсутність ґрунтового аналізу дискурсного поля України часів незалежності, статусу та ролі виробників політичного

дискурсу, а також відсутність словника символічних структур дискурсів, що впливали на встановлення цінностей політичної реальності України, вказує на розрив причино-наслідкових зв'язків у політологічному вимірі. А також надає суперечливі, компілятивні та ідеологічні інструментарії у формуванні стратегії розвитку країни як один з чинників моделювання дискурсної стратегії у конструюванні політичної реальності. У більшості випадків цим питанням присвячені роботи філологів, істориків та дослідників соціальної комунікації.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – з'ясувати основні механізми, форми та специфіку конструювання політичної реальності сучасної України, що впливає на формування колективних смислів у дискурсі влади.

Досягнення мети встановлює наступні *дослідницькі завдання*:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади символічного інтеракціонізму до аналізу політичних дискурсів України періоду незалежності;
- дослідити дискурсну специфіку політичних процесів України часів незалежності;
- виділити основних суб'єктів політичного тексту суспільства, які впливають на процес конструювання політичної реальності України;
- виявити специфіку конструювання політичної реальності за допомогою дискурсів у закритих, відкритих та перехідних системах;
- з'ясувати функціональне призначення символічних структур дискурсів і типологію дискурсної практики за ступенем організації в контексті дослідження механізмів конструювання політичної реальності України часів незалежності;
- виділити основні вектори дискурсної практики періоду незалежності України та скласти словник символічних структур.

Об'єкт дослідження – процес конструювання політичної реальності України за допомогою політичних дискурсів.

Предмет дослідження – механізми, форми та специфіка конструювання політичної реальності як суспільного тексту, що відтворюється за допомогою символічних структур дискурсів.

Теоретичні засади дослідження спираються на роботи вчених-інституціоналістів П. Бергера [377], М. Вебера [396; 397], Е. Дюркгейма [443], Е. Кассіра [471; 472], Н. Лукмана [377], Д. Норта [570], А. Шюцця [669], а також неоінституціоналістів У. Мітчелла [708], Б. Пітерса [710], Г. Саймо-

на [717]. Природа знакових інтеракцій розглядається крізь семіотичний вектор дослідження Р. Барта [368], Ж. Батая [369], Ж. Бодрійяра [381; 382; 383; 384], П. Бурдьє [389; 390], Гі Дебора [424], Ж. Делеза [429], М. Едельмана [670], У. Еко [673], Ю. Крістевої [491], Ю. Лотмана [516], Ч. Морріса [556], Ж. Пассрона [389], Ч. Пірса [584], С. Холла [691] та інших. Роботи П. Бергера [377], Л. Вігенштейна [405], Г. Вежбицької [398], Д. Дьюї [441], Т. Лукмана [377], Дж. Г. Міда [550], Дж. Остіна [574], Д. Серля [623] надають можливість виявити наявність дисциплінарної влади крізь побудову політичного дискурсу. Системний підхід, структуралізм та неомарксизм у роботах І. Валлерстайна [391], Г. Кресса [700], Ю. Лотмана [516], Н. Лумана [518], Т. ван Льовена [700], Е. Морена [555], Т. Парсонса [580; 581] розкривають інформаційно-комунікаційну дію у середині політичної системи. А дискурс-аналіз Ж. Батая [369], Е. Бенвеніста [376], Т. ван Дейка [427; 428], Ж. Дерріди [434], М. Йоргенсен [466], Ю. Габермаса [653], Н. Ферклоу [689], Л. Філіппса [466], М. Фуко [649] та інших надає широкий спектр дослідження цього явища. Аналіз робіт Я. Ассмана [365], Дж. Александера [358], Дж. Кабронської [696], Г. Кадикало [697], Р. Козеллека [485], П. Нора [569], М. Хальб-вакса [655] піднімає проблему національної пам'яті як одну з основних стратегій конструювання політичної реальності.

Методологія дослідження базується на синтезі символічного інтеракціонізму, теорії тексту, постінституціоналізму з використанням компаративного дискурс-аналізу суспільних практик політичних інститутів, груп інтересів та інших політичних акторів – авторів та інтерпретаторів політичних процесів, подій, явищ. Семіотика, прикладний дискурс-аналіз та концепти символічного інтеракціонізму допомогли встановити зміст і призначення механізмів конструювання інтерпретаційного поля та умов використання інтерпретацій як технологій формування смислів. Феноменологічний інструментарій розширив значення інтерпретацій як наслідок комбінацій суб'єктивного досвіду, що впливає на появу можливих реальностей. Тут теорія конфлікту інтерпретацій представника західної герменевтики П. Рікера [605] дала можливість розуміти політичну реальність як двомірну реальність, де смисл, як полісемія, є постійним оновленням та відтворенням нових смислів, через які цінності структурують політичний текст.

У дослідженні використовувалися методи і методики контент-, івент- та фрейм аналізу, а також критичний дискурс-аналіз (CDA) для роботи з текстами дискурсних практик досліджуваного періоду. Кількісні методи аналізу

дозволили порівняти та виявити види автентичності цінностей нації крізь призму політичних дискурсів, встановити реакцію на політичні процеси та виділити основні механізми, що впливають на активізацію знаково-символічних інтеракцій у політичному контексті.

Джерельна база дослідження складається з друкованих та телевізійних матеріалів, що віддзеркалювали політичну реальність України в період незалежності. Пошук та аналіз символічних структур дискурсів, що репрезентувалися у медійних матеріалах, спирався на кількісні повтори, що використовувалися у двох та більше виданнях. Такий прийом мінімізував можливість маніпулятивності ЗМІ у публічному просторі. Якісний аналіз полягав у ставленні до ЗМІ не як до виробників контексту, а як до ретрансляторів політичних процесів через медіадискурс. Метод case-study дозволив відкрити певні технології формування лояльності до влади в інституційних дискурсних практиках. Усі ці методи допомогли скласти словник символічних структур політичних дискурсів та встановити, що символи змінюються внаслідок зміни інтерпретаційного поля.

Хронологічні межі дослідження визначено набуттям незалежності Україною та переходом її до якісно нового стану із завершенням Революції гідності. Основні маркери, крізь які було проаналізовано політичні процеси та встановлено типологію й масштаб політичного дискурсу, окреслено такими параметрами: формування регіональних еліт, еволюція фінансового та політичного елементів метакapіталу держави, процеси територіального самовизначення в Україні, динаміка протестного руху, зовнішня політика країни.

Наукова новизна дослідження полягає у таких положеннях та висновках:

уперше:

- на підставі синтезу символічного інтеракціонізму та теорії конфлікту інтерпретацій П. Рікера автором розроблено методіку аналізу дискурсного творення та виявлено низку автентичностей України періоду незалежності як продукт знаково-символічних інтеракцій;

- доведено, що політичні процеси України часів незалежності являють собою суспільний текст як сукупність офіційного та неофіційного дискурсів та за типами комунікаційних поведінок виявлено п'ять типів політичних дискурсів (дискурс еліт, інституційний, локальний, опозиційний, зовнішньополітичний дискурси) через що вироблявся офіційний політичний дискурс і був процесом здійснення влади;

- доведено, що конструювання політичної реальності через дискурсні практики формується вертикально (у форматі офіційного політичного дискурсу (по лінії «комунікант–комунікат»), горизонтально як медійний дискурс (по лінії «подія–метаподія») та пропорційно як дискурс повсякденності (по лінії «я–ми / вони»); залежно від рівня зворотної комунікації кожний дискурс конструює політичну реальність та / або псевдореальність, що обумовлено специфікою механізмів такого конструювання в закритих, відкритих та перехідних системах;

- визначено типологію символічних структур дискурсів за ступенем організації дискурсної практики на рівні фреймінгу та виділено вісім типів фреймів (захисту, успіху, спасіння, розчарування, дискредитації, провалу, зради, розколу); через медіадискурс ці фрейми утворювали механізм конструювання політичної реальності України часів незалежності з метою встановлення керованих патернів поведінки;

- виділено шість основних векторів дискурсної практики (інституційні, локальні, протестні, зовнішньополітичні, медійні та повсякденні), через що наративи, фрейми, символічні структури, інтеракції та інтерпретатори посилювали або заперечували автентичні цінності, що вказує на маніпулювання інтерпретаціями з метою контролю влади;

- складено словник символічних структур, що наповнювали політичні дискурси України періоду незалежності та встановлено стійкий характер символів, що змінюються за допомогою інтерпретацій в інтерпретаційному полі;

уточнено:

- статус політичної еліти як основного виробника / відправника політичного дискурсу, який через встановлення порядку денного прагне конструювати і контролювати політичну реальність; у відкритих системах виробником політичних дискурсів крім політичної еліти є політичні інститути та інші суб'єкти політики, які беруть участь у формуванні стійких смислів офіційного політичного дискурсу, носієм якого є суспільство;

- символічна структура дискурсів, що складається з символічних кластерів у середині фрейму та встановлює смисл; зміна кожного кластеру впливає на зміну типології фрейму, транспонує фрейми в інші наративи й змінює смисли, що може підмінювати політичну реальність на медіареальність та псевдореальність;

набули подальшого розвитку:

- розуміння трирівневого виміру політичного дискурсу: синтаксис, семантика, прагматика та встановлено логіку конструювання політичної реальності між поняттями «знак», «символічні структури», «дискурс», «фрейм», «інтерпретанта»;
- характеристика дискурсної практики як прагматика конструювання політичної реальності, де за допомогою мовних актів інтерпретанти посилюють або понижують колективний смисл, що вказує на практику політичного інжинірингу та створює можливі реальності.

Практичне значення одержаних результатів ґрунтується на висновках, що розширюють розуміння політичної реальності як конструйованого суспільного тексту, що є сукупністю дискурсів (знаково-символічних інтеракцій). Дослідження політичної еліти як інтерпретанти, мовних актів як знаково-символічних інтеракцій, фреймінгу як опозиційності символічних кластерів, наративів як причинно-наслідковий зв'язок транспонування фреймів, надають можливість прогнозувати нові дискурси. Це дає змогу виявити маніпулятивні технології формування очікувань у суспільстві для підтримки, заперечення або лояльності щодо діючої влади. Знання алгоритму маніпулятивних технологій може знизити маніпулятивність формування штучних дискурсів та підвищити рівень критичного сприйняття інформації у суспільстві.

Картографія, моделі та словник символічних структур політичних дискурсів можуть використовуватися науковцями у подальших пошуках моделей конструювання політичної реальності, а матеріали дослідження допоможуть під час викладання спецкурсів з «Символічної політики», «Прикладних соціально-комунікаційних вимірів політики» та бути окремим розділом загального курсу з «Політології». Використання принципу функціонування фреймінгу як спрощені інтерпретації політичних подій через опозиційність символічних структур та наративи, може бути алгоритмом для створення digital – інструментарію для аналітики «прихованого» політичного маркетингу.

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Дослідження конструювання політичної реальності обумовлює певний спектр категоріальних вимірів та понять, що було використано в роботі. Розуміючи політичні процеси як продукт політичної системи, що формується на межі дискурсної практики, у центрі дослідження постає характер політичної практики України, що розглядається в розрізі проблематики регіональних, політичних інститутів, політичних форм територіального самовизначення, протестного руху та зовнішньої політики країни 1991–2014 рр. Доцільність саме такого вектора аналізу дозволяє крізь такі маркери виділити дискурсну практику, що включає в себе рівні політичних дискурсів, виробників та суб'єктів дискурсної практики, а також установити стійкий набір висловлювань стосовно важливих тем політичного життя як форми офіційного політичного дискурсу. У цьому контексті сам офіційний політичний дискурс є прагматичним, оскільки його завдання формується на контролі та закріпленні певних смислів, що виробляються іншими дискурсами. Спираючись на концепцію Т. А. ван Дейка, який досліджував дискурс влади, у цьому розділі аналізуються «події, інтеракції та дискурси політичних агентів, що діють у політичних контекстах» [426, с. 194]. Таким чином, політичні процеси створюють умови для вироблення політичних дискурсів крізь призму боротьби за владу для контролю політичної реальності.

Ще однією причиною, що вплинула на встановлення типології політичних дискурсів, став аналіз видів ідентичностей, що впливають на центр структури політичного тексту як дискурсний системоутворювальний чинник національної ідентичності. Тому було виділено п'ять різнорівневих політичних дискурсів, що вироблялися політичними інститутами. Це дозволило виявити рівень відповідальності в репрезентації національної ідентичності як цінності, навколо чого створюється політична реальність. Дискурс еліт, інститу-

ційний, локальний, протестний, зовнішньополітичний дискурси як політичні дискурси, де суб'єкти політики створюють інтерпретації політичних інтеракцій, розкривають характер формування та рівні ідентичності нації.

Політична реальність є політичним текстом дискурсної практики, всередині чого формується обмін, характер та зміна дискурсів, а також впливає на їхнє поєднання в політичний текст. Щоб дослідити процес вироблення дискурсів та виділити стійкі висловлювання офіційного політичного дискурсу, аналіз політичних процесів проводиться по лінії комунікаційного виміру «комунікант»–«комунікат». Це дозволяє встановити головних учасників інтеракцій, які впливали на формування інтерпретаційного поля як продукт дискурсної практики. Такий характер комунікації створює так званий «порядок дискурсу», що, на думку Н. Ферклоу, «це не закрита або жорстка система, а скоріше за все відкрита система, що може бути змінена тим, що відбувається в реальних взаємодіях» [689, с. 261].

Дискурс-аналіз, критичний дискурс-аналіз та феноменологічний підхід надає можливість установити структуру дискурсу як сукупність символічних та знакових інтеракцій (speechact), а також виділити символічні структури дискурсу, що впливають на конструювання реальності. Символічні структури в цьому дослідженні розуміються як знаково-символічні елементи дискурсу, що через інтеракцію суб'єктів політики актуалізують символи та створюють інтерпретаційне поле. Символічні структури набувають свого значення через комунікаційний обмін, де учасники комунікації, канали та, власне, самі символи, обумовлюють дискурсну практику як практику обміну самих дискурсів між собою як у межах політичної, так і позаполітичної системи. Таким чином, символ має стійкий характер, але через інтерпретацію в контексті дискурсу набуває статусного значення. Звідси розуміння символу як знака, що створює інтерпретацію, допомагає встановити роль самих символічних структур у конотації політичної дійсності, перетворюючи її на політичну реальність. Тому семіотичний, структурно-функціональний та герменевтичний підхід під час івент-аналізу політичних процесів дозволяє виявити масштаб конструювання реальності за допомогою символічних структур дискурсів на рівнях політичного, що надає можливість продовжити логіку дослідження конструювання в інших дискурсних вимірах.

1.1. Формування регіональних еліт та їхній вплив на інститути влади

Дослідження формування регіональних еліт, які вироблялися крізь призму політичного дискурсу та створювали власний дискурс, дозволяє встановити характер вироблення групової ідентичності, що є ціннісним компонентом нації. Усвідомлюючи себе частиною спільноти, людина стає носієм культурних та соціальних кодів певної групи й отримує ціннісні орієнтації, що впливають на її поведінку. Традиції, досвід, спосіб життя групи, з якою отожднює себе людина, стають чинниками, що впливають на хабітуалізацію як підсвідому поведінку суб'єкта, який потім реалізовує себе у політичних умовах.

Теорії еліт М. Вебера [395; 396; 397], К. Маркса [524], Ч. Міллса [551], Р. Міхельса [552], Г. Моска [557], В. Парето [577] сьогодні тісно пов'язані з проблемами розвитку політичного простору. Певні лідерські риси особистості, менталітет, вірування та принцип дій, що використовує правляча еліта, стають потенціалом влади. Регіональна еліта, яка рекрутувалася в центр політики прийняття рішень, застосовує свої навички управління відповідно до власної групової ідентичності та стає виробником політичного дискурсу. Тому дискурс регіональних еліт, через аналіз політичних процесів, дозволяє побачити зміну політичного дискурсу через зміну рекрутування регіональних еліт. Спираючись на теорію еліт В. Парето, де циклічний характер розвитку системи пов'язаний із циркуляцією еліт, можна встановити етапи розвитку політичної системи України на рівні активізації політичної та регіональної еліти. Це допоможе не тільки встановити головні характеристики виробників політичного дискурсу країни, а й виявити приховані механізми, що впливали на формування публічних текстів політичної еліти крізь призму дискурсів. Як стверджував класик теорії еліт Гаetano Моска, великі суспільні зміни створюють потребу в нових можливостях в управлінні державою, що призводить до зміни еліт. Демократичний елітизм, як боротьба за довіру виборців під час виборчих перегонів, передбачає просування цінностей з боку еліт, які мають стати загальнонаціональними цінностями. Але елітарна демократія, де влада меншості домінує над владою більшості, ставить не тільки під сумнів рівні права суспільства. Вона доводить, що ця меншість керується не стільки ідеологічними принципами, скільки захистом власних інтересів. Тому М. Вебер і наголошував на стратифікації, що будується навколо захисту матеріальних ресурсів; В. Парето розділяв еліту на правлячу та не правлячу,

а Роберт Міхельс додав, що, як і правляча еліта, олігархія теж має вплив під час прийняття рішень. Політична еліта, як автономна невелика група, яка впливає на механізм прийняття рішень у суспільстві, володіє організованою структурою. Тому й політичний дискурс, що формує еліта, теж структуровано організований.

Серед українських дослідників елітизму відомі праці В. Денисенка [430], О. Крюкова [495], Б. Кухти [501], Ю. Мацієвського [544], С. Наумкіної [566], О. Новакової [568], В. Полохало [590], С. Рябова [614], Н. Теплоухової [501], О. Фісуна [645], Ю. Шайгородського [661], Н. Шевчук [663], Г. Щедрової [666], які доводять, що в Україні політична еліта, як явище трансформаційного суспільства, була більше схожа на квазіеліту. Тому що вона репродукувала не інноваційну спільноту, яка б мала організовувати суспільство, а групу інтересів, яка впливала на системні зміни. Розуміючи регіональну еліту як виконавчу місцеву владу, що володіє адміністративним ресурсом, великий інтерес викликає її статус виробника політичного дискурсу і як продукт політичного дискурсу.

На початку 90-х років в Україні з'явилася можливість для формування нової політичної еліти. Не номенклатурної, не партійно-комуністичної, а власне національної еліти українського суспільства, яка б могла не тільки очолити, а й нести відповідальність за новий вектор розвитку суспільства. Тому з перших років незалежності країни протистояння виникло між дніпровською та львівською елітами, де першою лінією конфлікту постав політичний дискурс референдуму в 1991–1992 рр., та контрдискурсом у 1993 р. Перша група учасників дискурсу формувалася з партійних діячів, а друга – з українських дисидентів. За словами Адрія Зоткіна, львівська група використовувала оригінальну комбінацію капіталів: соціальний, символічний та культурний [454, с. 96].

Дніпропетровська політична еліта, як нащадок адмінресурсу, використовувала ЗМІ як головний майданчик власного позиціонування. Головна увага приділялася саме висвітленню політичних подій, де політики зображалися як кризис-менеджери. Ставлення до опонентів відображалось в їхньому ігноруванні цих самих опонентів, на відміну від львівських політиків, у яких головним майданчиком була преса діаспори та листівки, що вони розповсюджували напередодні референдумів та виборів. Ця тактика виявилася дієвою, оскільки під час офіційного оголошення незалежності України дніпропетровська партійна номенклатура змушена була поступатися місцем львів'янам. Зі свого боку Л. Лук'яненко, І. Ткач, В. Чорновіл, як політичні в'язні СРСР,

ставали справжніми лідерами нації. Хоча вже у своїх спогадах І. Драч, Л. Лук'яненко, П. Мовчан, С. Хмара, В. Чорновіл, В. Яворівський зізнаються, що були категорично проти проведення загальнонаціонального референдуму 1 грудня 1991 року про набуття Україною статусу незалежної держави. Ідея затвердити Акт проголошення незалежності народним голосуванням, що було ухвалено на позачерговій сесії Верховної Ради України 24 серпня 1991 року, здавалася для львівської еліти великим ризиком. Тому сьогодні майже неможливо знайти тексти виступів західних лідерів на підтримку проведення референдуму, що пізніше буде використано проти них під час політичних протистоянь.

Одночасно в ці роки почала про себе заявляти й регіональна еліта з Донбасу, яка використовувала економічний капітал власної репрезентації – вугільну промисловість та соціальний капітал, що здебільшого використовувався на рівні протестів шахтарів. Три прем'єр-міністри України, у період президентства Л. Кравчука, – Віталій Масол, Вітольд Фокін, Юхим Звягільський, – представляли донбаський регіон.

Разом із галицькою, дніпропетровською елітами донецька еліта мала своє бачення проведення всеукраїнського референдуму. Як зазначає український дослідник Ігор Підкова, «У вересні 1991 р. в газеті “Вечірній Донецьк” було надруковано заклик записуватися до “Комуністичної партії Донецька”. Не допустити підтвердження Акта оголосив своїм основним завданням Регіональний страйковий комітет Донбасу (РСКД), що терміново поновив свою роботу під головуванням Ю. Болдирева» [585, с. 206–207]. За місяць до проведення референдуму було створено об'єднану організацію «Громадянський форум України» (на базі «Отечественный форум», «Интердвижение Донбасса», «Движение демократических реформ»), яка категорично закликала не голосувати за незалежність України. Вже напередодні референдуму з'явилися листівки з написом: «1 декабря. Вы поддерживаете Акт провозглашения Украины? Донбасс говорит НЕТ».

Різниця між західною політичною елітою та східною полягала в тому, що лідери Галичини вважали, що політичні процеси мають відбуватися завдяки спільним зусиллям громадськості. І Київ має бути центром таких змін. Регіональні лідери Сходу, навпаки, механізм координації суспільних дій бачили у вертикальному вимірі, де розбудова державних інституцій мала належати керівникам політичних структур. А столиця країни розглядалася ними на рівні Донецька, Дніпропетровська, Сімферополя.

Після того, як 1999 року Леоніда Кучму було обрано на другий термін керівництва країною, відбувся перерозподіл впливу регіональної еліти на політичні процеси в країні. На відміну від часів Л. Кравчука, де конфронтація відбувалася за виміром колишніх партійних чиновників (Схід) та українських дисидентів (Захід), за часів правління Л. Кучми було сформовано потужні фінансово-промислові групи, що починають устанавлювати правила політичної гри. Створювалися нові умови для появи регіональної еліти, що вже більше спиралася не на політичний чинник, а на фінансовий. На думку Ігоря Кудрі, «вони спочатку теж високо цінували національний суверенітет, розглядаючи його як щит для своєї економічної діяльності» [496, с. 66]. Але російський капітал вплинув на економічне орієнтування, що позначилося й на розвитку політичного напрямку. Виявилось, що «російський капітал виступав рятівником підприємств (особливо в металургійній, хімічній і нафтопереробній галузях), більшість із яких завершили перший етап приватизації з величезними боргами і гострою потребою в поставках та інвестиціях» [496, с. 66]. Тому впровадження європейських цінностей, що б мало відобразитися й на методах ведення бізнесу, гальмувалися та замінювалися на більш наближені цінності, пов'язані з радянським минулим. Головним принципом відносин стали персональні гарантії та авторитет фінансово впливових бізнесменів.

У країні поступово виробився політичний дискурс економічного прагматизму, що тісно пов'язувалося із суверенітетом країни. Але розуміння української державності крізь призму фінансового капіталу позначилося на розпродажі та привласненні державних підприємств, що декларувалося як вимушена економічна реформа. Звідси й не було розуміння стратегії дій, що заперечували та гальмували розвиток країни. Уже в другій половині президентства Л. Кучми виявилось, що український бізнес з орієнтацією на західні цінності, діяв за іншими правилами. На відміну від тяжкої промисловості, аграрний сектор завойовував свій авторитет на європейських ринках. Тому в межах «порядку дискурсу» виникнув конфлікт цінностей економічного менеджменту, що, з одного боку, спиралося на персоналії та закриті угоди, з іншого боку, – на відкриті правила конкуренції. Таким чином, протистояння бізнес-груп, які орієнтувалися на різні економічні цінності ведення бізнесу, призвело до політичного конфлікту. Створення «штучних» економічних умов не влаштовувало проєвропейську українську економічну еліту. І Л. Кучма був більше не «арбітром» між різними бізнес-групами, а людиною, яка фор-

мувала ці самі групи. Замість того, щоб виробити національні пріоритети, що б знизило напругу між групами, що конфліктують, влада поглиблювала цей конфлікт саме своєю бездіяльністю та балансуванням, що стало характерною ознакою правління.

Юрій Мацієвський зазначає, що ще за часів президентства Л. Кравчука в Україні утворилося два типи груп:

- формальна – «прибутковоорієнтована» (profit-seeking);
- неформальна – «рентоорієнтована» (rent-seeking).

«Різниця між прибутковоорієнтованою (profit-seeking) діяльністю – бізнесом та рентоорієнтованою полягає у тому, що бізнес очікує прибутку від інвестицій, а рентоорієнтована діяльність – від використання підконтрольних об'єктів» [544, с. 46]. І навіть ухвалення нової Конституції України не стерло кордони між цими групами.

Дискурс економічного прагматизму призвів до включення до команди Президента вихідців із Дніпропетровська. «Показовими є такі факти. У 1996–1997 роках “дніпропетровській сім’ї” вдалося на довгий час вивести з конкурентної боротьби за Київ своїх основних суперників – донецьку регіональну еліту. Донецькі виявилися розколотими на кілька угруповань. Їхній конкурентний потенціал перейшов у площину внутрішньої боротьби» [454, с. 98]. Почалося довготривале протистояння дніпропетровської та донецької еліт, що закінчилося появою В. Януковича. Ігнорування політичної еліти із Західної країни, а потім страх із появою В. Ющенко як сильного опозиційного конкурента змусили донецьку та дніпропетровську еліти об’єднатися. Перші кроки такого об’єднання почалися ще 2001 року, коли вже на посту губернатора Донецька В. Янукович виступив з різкою критикою на адресу В. Ющенко, який ініціював реформування вугільної промисловості.

Кримська регіональна еліта, яка виробляла власний локальний політичний контрдискурс стосовно центру країни завдяки прихованому втручанням Києва та Москви, була зосереджена на власних внутрішніх конфліктах, що призвело до знищення авторитетної фігури Ю. Мешкова. Рейтинг парламенту та президента Криму різко впав і підняв популярність Євгена Марчука, який на той час був керівником Служби безпеки України та провів блискучу операцію з видворення Ю. Мешкова до Москви.

У цей час почала зростати роль і харківської регіональної еліти крізь дискурс виборчого процесу. Ще на початку передвиборчої кампанії підтримка харків’ян сприяла перемозі Л. Кучми на виборах. Як пише Кость Бонда-

ренко: «Кучма наступав на Київ чотирма колонами – із Дніпропетровська, Донецька, Харкова та Запоріжжя. П'ята чекала на нього в Києві, у самому оточенні Леоніда Кравчука» [385, с. 61]. А в серпні 2003 року фракції більшості Верховної Ради одноголосно обрали своїм новим координатором харків'янина Степана Гавриша, уповноваженого групи «Демократичні ініціативи». Степан Гавриш був єдиним претендентом на цю посаду. «За словами деяких депутатів, на його обрання міг вплинути Леонід Кучма, зацікавлений у зміцненні харків'ян. Після призначення свого координатора Демініціативи стають більш впливовим важелем Президента і його опорою в парламенті нарівні з фракціями Партії Регіонів, Трудової України та Соціал-демократичної партії (об'єднаної)», – пише журнал «Корреспондент» [160, с. 16]. Крім того, ключові посади обіймали харків'яни В. Семиноженко (віце-прем'єр), Є. Кушнарьов та О. Дьомін (голови Адміністрації Президента).

Дискурс виборчого процесу спричинив боротьбу між дніпропетровськими та донецькими, харківськими та донецькими і призвів до протистояння й київських еліт з донецькими. Група Г. Суркіса та В. Медведчука у вигляді СДПУ(о) знайшла підтримку серед західних регіонів, щоб мати вплив. Завдяки кадровій політиці та одіозній фігурі на посту голови Адміністрації Президента В. Медведчука було встановлено тісні контакти із Закарпаттям, Тернополем та Волинням. Це є свідченням того, що заради власних інтересів політичні регіональні еліти України здатні об'єднуватися навколо дискурсу виборчого процесу.

Вибори до парламенту 2002 року привели до перерозподілу протистоянь між регіональними елітами. Поява блоку «Наша Україна» у вигляді представників із Західної України переорієнтувала прихильників СДПУ(о) на Заході на себе. Центральна Україна та кримські татари також висловили свою підтримку цій політичній силі. Цікаво, але ще 2000 року головними конкурентами вважалися саме В. Ющенко та В. Медведчук, а 2003 року – В. Медведчук та В. Янукович. На той час прем'єрові В. Януковичу вдалося перехопити контроль над більшістю в парламенті (завдяки голові більшості С. Гавришу), але в нього дуже складними були стосунки з губернаторами, на яких мав вплив В. Медведчук. Тому в переліку найбільш впливових людей в Україні в березні 2003 р., що проводив журнал «Корреспондент», В. Медведчук посідає друге місце, а В. Янукович – третє. На першому – Л. Кучма. Не змінюється така послідовність і у квітні 2004 р.

Прихід на прем'єрство В. Януковича, як вимога олігархічних структур, стало зміною конфігурації згуртованих кланових груп, а також відбулося

зростання їхнього впливу на голову держави та на всю президентську вертикаль влади, що була побудована на ґрунті особистісних відносин. На відміну від епохи Л. Кравчука, де протистояння відбувалося здебільшого між номенклатурними політичними елітами, рівень представництва великого бізнесу з кримінальними ознаками у владі за період Л. Кучми досягнув тієї небезпечної межі, коли сам гарант втратив ресурси влади. Це привело не тільки до перевтілення олігархічних груп у політичний статус, але й до перетворення влади Президента на маріонетку цих самих груп. Представники напівлегального, напівкримінального бізнесу встановили правила гри і повний контроль над країною став можливим тільки завдяки присутності цих представників у владі заради контролю перерозподілу фінансів.

Причина перемоги команди В. Ющенка 2004 року в тому, що внаслідок ігнорування очікувань, приховування інформації та включення фінансових ресурсів регіональні еліти, влада опікувалася питаннями власного бізнесу та власної території. Країна, у її розумінні, сприймалася на рівні регіону з центром у Києві. Як пише Д. Хіглі: «Завжди існує широка взаємозалежність між елітами й народними масами – у тому сенсі, що інтереси й орієнтація мас визначають параметри, у рамках чого еліти можуть ефективно й безпечно діяти. Еліти, які порушують ці параметри, дуже ризикують» [656, с. 23]. Проблема падіння влади Л. Кучми в тому, що формування стабілізації політичних інститутів відбувалося в умовах дестабілізації політичних еліт. Відсутність поваги, уміння домовлятися заради стабільності, рішучість поступатися власними принципами – усе це не було притаманним для політичних еліт того часу. «Роз'єднані еліти вважають політику грою з нульовою сумою або напіввійськовою боротьбою» [656, с. 24]. Звідси демократичні принципи в реальному житті перетворювалися на квазідемократичні, де й сама стабілізація політичних інститутів (як політична реформа, референдум) більше була схожа на фарс.

Розуміючи еліту як групу, яка має певний вплив на прийняття політичних рішень та є виробником політичного дискурсу, в українському вимірі цю функцію виконували колишні партійні представники, для яких вертикальний принцип діяльності був головним принципом роботи. Це була ще одна особливість діяльності політичної еліти, яка приймала політичні рішення, здебільшого на рівні вказівок «зверху».

У країні були можливості, коли політична еліта мала шанс позбутися регіонального розколу і стати провідником інституційного оновлення, що б

відповідало новим викликам історії. Дві головні моделі, що впливають на розвиток демократії в перехідних суспільствах, як вважає Дж. Хіглі, це модель «пакту» та модель «конвергенції». «Конвергенція» може відбутися, якщо відбулася домовленість між елітами, і вони укладають «пакт». Коли економічний рівень та безсистемний вплив регіональних еліт призвів до того, що в країні виник опозиційний дискурс «Україна без Кучми!», стара еліта почала об'єднуватися з новою, з'явилася можливість «пакту». Ще одна можливість «пакту» була організована навколо дискурсу виборчого процесу 1999 року, коли П. Симоненко складав конкуренцію у другому турі виборів і проти нього вдалося об'єднати значні політичні сили. Але це штучне об'єднання виявилось більше виборчою технологією, де механізм вказівок «зверху» показав неготовність до власних поступок еліт заради системного оновлення. І третя можливість була під час парламентських виборів 2002 р., коли той самий П. Симоненко став союзником опозиційного блоку проти влади Л. Кучми. Але випадковий характер об'єднання та залежність від бізнес-структур довели, що власний інтерес у політичній еліті домінує над загальнонаціональними. Тому процес «пакту» навколо дискурсів відбувався ситуативно, на короткий проміжок часу (під час виборів), і він не був системним. Цей перший крок, що мав би передувати конвергенції, так і не було до кінця здійснено. Регіональні еліти теж не знайшли порозуміння між собою, тому дуже легко цим почали користуватися прихильники В. Януковича, коли стали ініціювати відторгнення Донбасу від України 2004 року, а потім 2014 року.

Аналізуючи діяльність політичної еліти часів Л. Кучми та її репрезентацію у ЗМІ, можна виділити чотири групи, що мали певний вплив на характер зміни політичного режиму:

- правляча еліта: здебільшого складалася з колишніх партійних функціонерів і представників обласних, районних та підприємницьких партійних структур;
- тіньова еліта, яка мала великий вплив серед соціальних прошарків суспільства (лідери думок) та в регіонах;
- фінансово-олігархічні представники, які захищали інтереси бізнесу під час політичної дестабілізації;
- контреліта, політики, які втратили владу, і політики, які йшли до більшої влади.

Така класифікація виходить не тільки з конкретної мети, що об'єднувала учасників цих груп, а ще й із можливості бути репрезентованими. Наявність

у публічному полі не виключала вплив тих, хто не був представленим у цьому публічному полі. До того ж саме публічне поле було під контролем тих, хто в ньому представлений не був, але інтереси яких воно захищало. Тому мовні акти політичної еліти полягали не тільки в її власних репрезентаційних формах, а й на рівні контролю за символами та каналами представників фінансових груп, які продукували та наповнювали структури політичного дискурсу прихованими інтеракціями.

Мирна передача влади за часів правління Л. Кравчука була символом демократичності України, що на той час дуже сильно контрастувало з Росією. Розпуск парламенту та залучення військових до розв'язання політичного конфлікту Б. Єльциним вказували на готовність України йти іншим шляхом розвитку. Але політична напруга між парламентом та Президентом, несанкціоновані повноваження Адміністрації Президента, низка вбивств відомих політиків та журналістів, скандали з незаконним продажем зброї свідчили про присутність кланової демократії та створили низку дискурсних полів, що розширили учасників політичної комунікації на захист або спротив до авторитарної влади Л. Кучми. У політичній конкуренції виграла довіра до В. Ющенка, що було підтримано Майданом і інституційний опозиційний дискурс перетворився на політичний дискурс країни. Країна опинилася в очікуванні нових реформ, перезавантаженні інституційного дизайну, розширенні прав відкритої політичної конкуренції.

На відміну від попередніх президентів, політична еліта епохи В. Ющенка майже позбулася ідеологічних ознак колишньої комуністичної еліти минулого. Але необхідно констатувати, що це було лише формально. Як свідчать факти, велика кількість призначень на впливові державні посади відбувалася на користь вихідців із партійної та комсомольської номенклатури радянських часів. Формування модерної національної еліти, яка б мала підтримку з боку суспільства у владі, не відбулося. Тому перехід до нового вектора політичного та суспільного розвитку, про що було заявлено на Майдані, було заблоковано. Звідси сама влада опинилася в ізоляції, що врешті-решт призвело до реваншу минулого (спочатку у вигляді прем'єр-міністра, а потім у статусі Президента В. Януковича). Тому Юрій Мацієвський наголошує, що «в період і відразу після “Помаранчевої революції” в Україні відбулося “квaziзаміщення” еліт, а домінуючим механізмом зміни еліт залишилася репродукція, а не класичне заміщення» [543, с. 252].

Розглядаючи політичну еліту як групу тиску, саме політична нестабільність стала наслідком боротьби за вплив на прийняття політичних рішень

між представниками західного та східного регіонів. З іншого боку, неспроможність виробити спільні дії між В. Ющенком та Ю. Тимошенко призвели до розколу колишніх союзників по Майдану. Епоха Юценка наповнена численними внутрішніми скандалами та розколами, що позначалися на партійних зрадах та кардинальних змінах політичним ідеалам конкретних політиків, що стало свідченням формування політичних партій не стільки за ідеологією, скільки за власними інтересами. Як приклад, О. Мороз, голова соціалістів, після перемовин про створення коаліції об'єднався з Партією регіонів та КПУ і став спікером парламенту; А. Кінах, один із лідерів Майдану, прийняв пропозицію бути міністром економіки у прем'єрському кабінеті В. Януковича у 2007 р. Дев'ять народних депутатів у березні 2007 р. з НУ та БЮТ перейшли до опозиційної Коаліції національної єдності. Такі дії призвели не тільки до появи терміна «тушки», але й знов активізували питання імперативного мандата. У січні 2007 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад». І навіть після підпису Президентом тема імперативного мандата далі місцевих рад так і не була втіленою, що й надалі стало маніпулятивною темою на наступних передвиборчих кампаніях.

Протистояння між В. Ющенком та Ю. Тимошенко виділило групу «Порошенко–Третяков–Червоненко», яка все більше наголошувала на відставці Ю. Тимошенко з посади прем'єр-міністра. У подальшому розкол почав відбуватися в середині кожної партії. Вихід 2008 року із «НУ-НС» В. Балогі та Р. Безсмертного, В. Петьовки, І. Кріля, О. Білзир, М. Полянчича, В. Тополова, став лише підтвердженням внутрішнього процесу, що розпочався з міжблокових протиріч. Розшарування коаліції відбувалося внаслідок жорсткої конкуренції за посади.

Не було стабільності й серед регіоналів. Після того, як В. Ющенком було призначено Секретарем РНБО Р. Богатирьову, її було виключено з Партії регіонів. А Р. Ахметов навіть скоротив фінансування цієї партії, поступивши місце Д. Фірташу. Це вплинуло на формування вагомих впливових груп у середині партії: київські (група Д. Фірташа), донецькі (група Р. Ахметова) та луганські (група А. Єфремова). Протистояння між політичними елітами призвело до появи дискурсу дострокових виборів у парламент. Але в цьому протистоянні виграв бізнес, коли стало відомо, що бізнесмени-регіонали почали вести переговори з В. Ющенком щодо умов компромісу, В. Янукович погодився на дострокові вибори в парламент.

Тому, аналізуючи шляхи розвитку парламентаризму в Україні, політолог Андрій Єрмолаєв говорить про формування нової системи, що називається олігополією. «У ній у кожній галузі панує декілька великих компаній. Крупний капітал просуває свої інтереси через представницький орган влади, а не виконавчий» [176, с. 27]. Переваги олігополії в тому, що зникає монополія впливу на політичні рішення від конкретної бізнес-групи, що відбувалося як за часів Л. Кучми, так і пізніше в епоху В. Януковича.

Виборчі кампанії 2004, 2006, 2007, 2010 рр. часів В. Ющенка призвели до активізації локальних дискурсів, що спиралися на федералізацію на противагу до офіційного дискурсу Майдану. Нерівномірне роздержавлення комунальної власності на користь певних осіб, які мали вагомий вплив у регіоні; вибірковість бюджетного фінансування за ознаками вподобань, а не потреб регіонів; ставлення губернаторів не за менеджерським досвідом, а як певних преференцій підтримки та лояльності до Президента – усе це посилювало регіональні відмінності. Звідси питання мови, церкви, історії, зовнішньополітичного орієнтування ставали усе більш вразливими під час політичних подій, що почали використовувати регіональні еліти у своїх офіційних промовах.

У серпні 2009 року депутати обласної ради м. Тернопіль звернулися до Президента, спікера та прем'єр-міністра України з вимогою розірвати будапештський меморандум, оскільки Росія зневажала українську владу, а США та Великобританія не висловили свої протести щодо тиску Росії на Україну. І в той час, як на Заході країни після перемоги до Тернопільської облради більшість голосів набрала національно радикально налаштована «Свобода» (34,6 %), яка й ініціювала таке звернення, на Сході країни продовжувала відстоювати інтереси Росії «Партія регіонів». Її представники ще 2 липня 2005 р. в Києві підписали договір про міжпартійне співробітництво з російською партією «Єдина Росія». До того ж переважна кількість російської етнічної групи була добре представлена в парламенті, де російська мова домінувала у виступах самих парламентарів.

Тому, в цілому, політична еліта не мала чіткої стратегії зовнішньополітичного курсу розвитку країни, що розривало її між ЄС та СЕП. Це позначилося й на доленосних рішеннях парламенту, як, наприклад, зміна до Конституції. Вона так і не відбулася у зв'язку з корумпованістю політичної еліти та тиском фінансових груп на механізм прийняття політичних рішень за часів В. Ющенка.

На думку дослідників Центру Разумкова, багатопартійність часів правління В. Ющенка свідчить про так звану «ротацію еліт»: «партії, утворені на

початку та в середині 1990-х років поступаються місцем партіям, створеним уже в новому тисячолітті» [588, с. 4]. Вислови «донецька група», «дніпропетровські», «київські», що було ознакою впливу регіональних еліт часів Л. Кучми, й надалі продовжувало вживатися в політичному слензі. На противагу ним із 2009 р. з'являються «тернопільські», як ознака радикального націоналізму, що використовували у своїх програмах проросійські групи. Політичний дискурс Майдану почав розхитуватися локальними дискурсами, й розпочалася відкрита провокація «п'ятої колонії» під час появи дискурсу виборчого процесу.

Розподіл країни на «зону» та «фашистів», що використовувалося під час виборчої кампанії 2004 року, призвело до кольорового розшарування на «синіх» і «помаранчевих» та створило параметри загрози «Росія–Європа–США» 2010 року. Дослідники Центру Разумкова Ю. Якіменко та О. Литвиненко, аналізуючи виборчу кампанія 2004 р., пишуть, що вона призвела до розколу країни. «Ідеться про те, що одна частина суспільства почала сприймати іншу (критерієм визначення якої була прихильність до певного кандидата на пост Президента) в категоріях “свій–чужий”, “свої” цінності та уподобання вважалися “правильними”, цінностям та уподобанням прихильників опонента відмовлялося у праві на існування» [602, с. 2]. І замість того, щоб відійти від розколу та використовувати заспокійливі меседжі для виборців, політичні партії продовжили поглиблювати розкол країни у 2010 р. Експлуатація таких чутливих тем для української нації, як мова, значення ОУН-УПА, вступ до НАТО, релігія та катастрофічне зниження рейтингу колишніх помаранчевих союзників вплинуло на ностальгічні настрої населення, де регіонали та соціал-демократи (об'єднані) отримали можливість політичного рваншу.

Із перших кроків нова влада В. Януковича почала закріплювати себе на рівні голів місцевих державних адміністрацій. Ті, хто виявив підтримку під час президентських виборів – залишилися, а тих, хто не забезпечив достатньої кількості голосів, – було звільнено. Чергові вибори до органів місцевого самоврядування, що мали б відбутися у травні 2010 р., були скасовані. Прихід до влади В. Януковича вплинув на радикалізацію Західної України, що вже через два роки позначилося перемогою на парламентських виборах партії «Свобода», що набрала понад 10 % голосів. Більша частина олігархату, попри підтримку влади В. Януковича, не дуже активно підтримувала спільні проекти з Росією, розуміючи, що такий союз значно звузить фінансово-про-

мислову орієнтацію на Західну Європу. Донецькій регіональній еліті, яка перемогла в центрі, було досить складно формувати власний політичний дискурс, тому що її попередня риторика більше стосувалася мешканців донецького регіону на рівні критики центру. Тому політичний дискурс, що здебільшого формувався її представниками, спирався на меседжі т. зв. «команди професіоналів», які знаходяться у владі, а в останній рік президентства В. Януковича він перетворився на зовнішньополітичний орієнтир у вигляді Митного союзу.

Розуміючи дискурс як обмін інтерпретаціями, а політичну еліту як виробника інтерпретацій, яка формує змістовне поле для комунікації та наповнює його смислами, можна виділити певні характеристики регіональної еліти, яка рекрутувалася в центр країни та ставала виробником і носієм офіційного політичного дискурсу:

1) регіональні еліти оперували більше поняттями, що розраховані на регіони, а не на країну загалом, що призвело до формування розірваної регіональної ідентичності, а не всеукраїнської;

2) не маючи повноважень вирішувати питання податків, збільшення заробітної платні чи встановлення пільг, регіональні еліти під час виборчих перегонів йшли саме з такими меседжами на місцеві вибори, що є свідомою маніпуляцією населення;

3) відкриті та приховані родинні зв'язки, що були і є нормами появи нових представників політичної еліти на місцях і в центрі, довели, що феодальні стосунки в поєднанні з адміністративно-командним механізмом та впливом бізнесу, створили вакуум центру еліт, яка б мала виробляти загальнонаціональні цінності;

4) міграційні процеси регіональних еліт до центру мають кілька хвиль, що характеризується безсистемністю та протиріччям. Але кожна риторика, що формувалася вже в центрі країни регіональною політичною елітою, створювала протилежні політичні дискурси та посилювала локальні, що носили загрозливий характер для країни загалом;

5) перехід номенклатурної еліти в демократичну, що відбувалося у 1992 р. було зупинено у 1993 р. зміною політичного режиму та появою впливу донецької, а потім дніпропетровської регіональної еліти. Активізація контреліти, яка була наслідком втрати влади 2002 року, вивела на арену боротьби галицьку та харківську еліти, які відкрито провокували країну до розколу.

2007 року криза влади сформувала чотири групи політичної еліти, які регіонально вплинули на реванш команди В. Януковича та закріпили політичний статус донецької й луганської еліти. Кожен етап характеризується відсутністю діалогу, боротьбою та дестабілізацією країни. При наявності адміністративного ресурсу міжелітні конфлікти призвели до загрози національної безпеки й до силового розколу країни. Структурно регіональна еліта країни в інформаційних текстах як ЗМІ, так і в публічних висловлюваннях самої еліти наділялася ознаками більше за географічним принципом, ніж за професійним, етнічним чи соціальним статусом. І така форма за назвами регіонів у часи періоду незалежності України в ментальності громадян територіально розривала країну (Рис. 1.1).

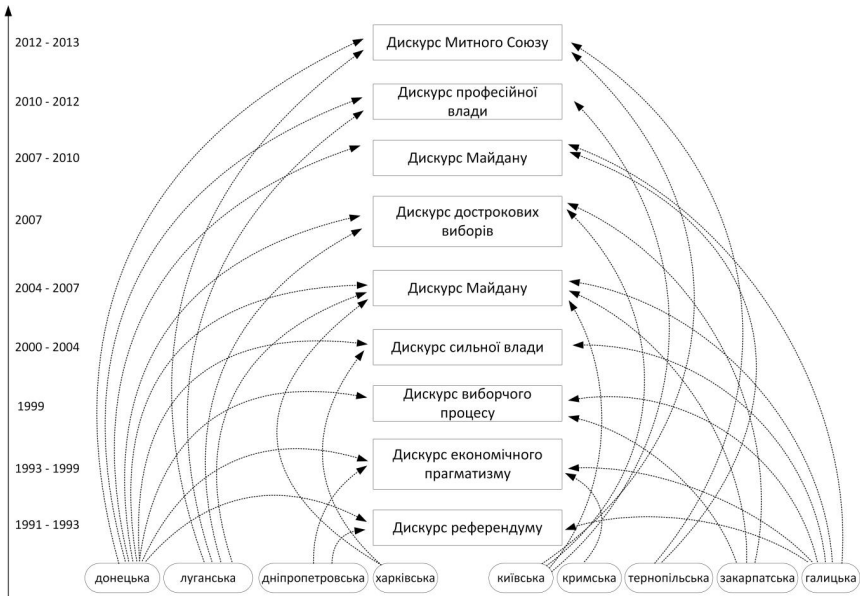

Рис. 1.1. Дискурс регіональних еліт України 1991–2014 рр.

Боротьба за вплив, що мав відбуватися в столиці, створювала лінію протистояння між «своїми» та «чужими», а на сьогодні «нашими» та «не нашими» елітами. До цього «чужими» ставали призначені з центру керівники місцевої влади.

Наразі продовжується циклічність конфліктності регіональної еліти між собою. Замість донецької та луганської еліти виробниками політичного

дискурсу стають вінницька та галицька еліта. Апеляція до таких цінностей, як «мова», «армія», «церква» виключає інші цінності, що є, але не інтерпретуються політичним дискурсом. Звідси суспільство отримує розбалансований набір висловлювань від офіційного політичного дискурсу, що більше пов'язані не з нормами життя, а із символічним капіталом заради закріплення влади. З іншого боку, використання інших країн у публічних промовах як загрозу чи як союзників України трансформує розкол країни за лініями Схід–Захід, Північ–Південь, де сам Центр стає відірваним від регіонів. Розуміючи демократію, на думку Д. Сарторі, як «виборчу поліархію», статус політичних еліт залежить від рівня народної підтримки. Демократичні цінності, що мають декларувати еліти, мають бути цінностями народу й через сукупність символів знаходиться в центрі дискурсу. А структури цих символів мають виробляти спільну поведінку, не у протидії до інших, а на рівні спільних інтересів. Але в умовах впливу регіональних еліт, які створюють власну політичну матрицю на всеукраїнському рівні, їхнє розуміння демократичних цінностей поки ще залишається провінційним і не відповідає очікуванням населення. Відсутність бажання знаходити консенсус, особливо під час виборчих кампаній, призводить до відсутності й конвергенції регіональних еліт. Звідси інтерпретаційне поле, що формується завдяки політичній регіональній еліті для обміну значень з метою встановлення смислів, не однозначне та суперечливе, що впливає на розшарування самої комунікації та формує тенденцію маргіналізації в суспільстві.

Аналіз регіональної політичної еліти в дискурсному просторі говорить про те, що, з одного боку, вона виступала як виробник політичного дискурсу, що впливав на встановлення офіційного політичного дискурсу. II прагматичність мала на меті боротьбу за владний капітал та впливала на ціннісні патерни, що закріплювалися в суспільстві. З іншого боку, в умовах боротьби за владу кожна регіональна еліта ставала носієм і локальних дискурсів свого регіону, що створювало конфлікти через групову ідентичність. Інтерпретаційне поле центру наділялося символами, що були пов'язані з назвами регіонів як назвами еліт та встановлювало напругу в суспільстві. Тому політична регіональна еліта в політичному дискурсі є символом, оскільки такі знакові елементи, як «донецькі», «київські», «дніпропетровські» тощо ставали символічною структурою, що інтерпретувалася та створювала значення політичного тексту. Групова ідентичність, що репрезентувалася через такі політичні групи, була слабкою, оскільки залежно від впливу влади і над владою,

ідентичність втрачала важелі впливу на формування об'єднуючих цінностей для суспільства.

Ще однією особливістю є розбалансованість центру інтеракцій з виробництва дискурсу. Залежність від фінансово-промислових груп, ситуативне перехоплення ініціативи з виробництва смислу, що більше було пов'язано з власними інтересами цих груп та виборчим процесом, ніж із консолідуючими цінностями суспільства, розривало центр із виробництва символів.

Звідси цінність групової ідентичності для української нації носила загрозовий характер розколу, тому що вона мала форму керованості, а не самостійної консолідації. Тому офіційний політичний дискурс наповнювався стійкими символічними структурами значень регіональної еліти за географічними, а не соціальними чи професійними вимірами, звідки символічне розшарування еліти перетворилося на реальне.

1.2. Трансформація інститутів влади та зрощення фінансового й політичного капіталу

Дискурс регіональних політичних еліт тісно пов'язаний із контекстом політичного дискурсу, де інституційний дискурс відіграє важливу роль у дискурсній практиці. Процес установаження норм та правил, що є наслідком політичних рішень, через інтерпретації політичної еліти отримують власні значення. Політичний інститут, за цим виміром, виступає й інституцією політичного дискурсу. Як пишуть українські дослідники М. Кармазіна, О. Шурбова: «правильно було б розуміти за терміном “інституція” встановлення, традицію, порядок, заведений у суспільстві, а “інститут”, відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах» [470, с. 13]. Такий неоінституційний підхід суто розводить феномени державних органів влади (інститути) та норми й правила (інституції) по різні сторони.

Установаження взаємодії учасників комунікації обумовлює використання понять «інституція» та «інститути», де перші впорядковують характер політичних дій та впливають на формування політичної ідентичності. Це допомогло дослідити рівень відповідальності політичних інститутів, що прагнуть упорядкувати дійсність та наділити відтворену ними політичну реальність смислом.

Роботи українських науковців А. Гриценка [419], М. Кармазіної [470], А. Кудряченка [498], П. Леоненка [511], О. Процика [712], В. Сичової [626]

розкривають специфіку інституційного виміру суспільства. А класичні роботи М. Дюверже [442], Е. Дюркгейма [443], К. Касторіадіса [475], Д. Норта [570], Т. Парсонса [580; 581], П. Рікера [605; 606] дозволили зробити припущення, що інтеграція суспільства, солідарність, демократичні цінності суспільства є наслідком інституційної практики, що впливає на колективну організацію суспільства, створюючи патерни спільного існування. Патерн (у перекладі з англійської «pattern» та з латинської «patronus» як зразок, модель, шаблон) у контексті дискурсу є базовою одиницею несвідомого, що втілюється завдяки хабітуалізації, про що писав П. Бурдьє в роботі «Практичний смисл» [390]. Як система формування настанов, габітуси мають властивість структурувати дії, тому хабітуалізація стає звичкою, навколо чого розгортається боротьба політичних інститутів, щоб цією звичкою керувати. Досліджуючи взаємини габітусу та влади, ірландський політолог М. Хайгаард розвинув ідею П. Бурдьє та вказав на існування «спільного габітусу», що притаманний усьому суспільству [694, с. 199]. Такий вектор допоміг зрозуміти роль та місце політичних інститутів, що прагнуть домінувати над «спільним габітусом» як на структури дискурсу формуючи власну функцію контролю. Але в той час вони ж несуть і відповідальність за це формування, оскільки «спільний габітус» є метафорою ідентичності суспільства.

Характер розвитку номенклатурної еліти в умовах формування приватного капіталу після проголошення незалежності України призвів до появи бізнес-груп, які під прикриттям розвитку державної власності почали накопичувати й власний капітал. Використовуючи адмінресурс, місцева влада встановлювала контроль у регіонах над дрібним та середнім бізнесом. А під час приватизації центральна влада використовувала свої умови преференцій в обмін на лояльність та підтримку, коли здійснювався розподіл державного майна. Тому заради контролю над бізнесом, інститут влади мав потребу на структурне перезавантаження, що привело до зрощення фінансового та політичного капіталу. Звідси характер політичних процесів інституційного дискурсу був непослідовним та протилежним. Оскільки в центрі трансформацій була не загальна стратегія політичного розвитку країни та не формування політичної ідентичності, а захист влади заради контролю над бізнесом і під впливом бізнесу.

Відсутність чітких взаємовідносин між Президентом та Верховною Радою з перших років незалежності України привели до конфлікту гілок влади. Стара вертикаль управління, що діяла за принципом: центральний комі-

тет – обласний комітет – районний комітет – місцеві комітети, уже не діяла. Але ж і горизонталь влади не працювала. Створився вакуум між обласними та районними структурами. Реальна влада була більше на місцях, де діяли ключові фігури місцевих представників, які входили до владних корпорацій. Представники рад склалися з директорів шкіл, керівників прокуратури, колгоспних управлінців. Ці кооперації діяли за принципом самозабезпечення й маніпулювали матеріальними цінностями. Вони ж відігравали і ключову роль під час виборів. Тому сильне лобі в парламенті зміцнило владні повноваження місцевих лідерів. Для того щоб відбувся демократичний принцип, необхідно було знищити таку структуру. Тому дискурс референдуму, що став першим дискурсом України, крізь що почали вироблятися нові політичні еліти країни з грудня 1991 р., доповнився інституційним дискурсом президентської республіки. Щоб забезпечити владні повноваження Президента, була започаткована Президентська Адміністрація, а в лютому 1992 р. офіційно й Державна дума України, що виконувала консультативні функції від імені Президента в парламенті. Через місяць, 5 березня 1992 року, Верховною Радою ухвалено Закон України «Про Представника Президента України», згідно з чим цей Представник ставав головою місцевої державної адміністрації в усіх обласних та районних адміністративних центрах. До його повноважень входив контроль регіональної влади. Як зазначає Андрій Кудряченко: «обсяг повноважень Президента об'єктивно вимагав утворення потужного штабу – адміністрації Президента. Через те, що місце і роль президентського штабу конституційно чітко – визначені не були, вони вирішувалися самим Президентом, а також тими діячами, які очолювали адміністрацію» [498, с. 6].

Обидві сторони – і Президент, і прем'єр – відверто заявляли про те, що їм заважали діяти в рамках своїх повноважень. Наприклад, Л. Кучма вказував на те, що весь час не мав умов формувати Кабінет Міністрів. Але на думку керівника Служби Президента України М. Руденка, Президент реального права керувати Кабміном не мав. «Лише призначати та звільняти міністрів (хоча міністри призначалися за поданням прем'єр-міністра)... Тож звинувачення в тому, що Президент заважав Кучмі формувати уряд, безпідставні» [34, с. 1].

Чергове підвищення цін із 10 вересня на продукти харчування в 3–4 рази, а на хліб у 9 разів, створили вибухово-небезпечну соціальну напругу в суспільстві. Знизилася на 85 % подача газу в Україну з Росії. А 7 вересня

1993 р. на сьомій доменній печі Дніпродзержинського металургійного комбінату відбувся вибух, внаслідок чого постраждало 27 осіб, із яких 6 загинуло, а більшість потрапили до реанімації в тяжкому стані. До того ж, альтернативними до Президента сильними фігурами були В. Чорновіл, Л. Кучма, І. Плющ, В. Гриньов, І. Юхновський, Ю. Звягільський.

Криза уряду Вітольда Фокіна (1 жовтня 1992 р.), а потім дискредитація програми ринкових реформ під назвою «Базові засади національної економічної політики» міністра економіки Віктора Пинзеника (1993 р.) привели до рішучих дій Президента з метою зміцнення влади. Після відставки Л. Кучми, уже 27 вересня 1993 року вийшов Указ Президента України «Про керівництво Кабінетом Міністрів України»:

1. Відповідно до частини першої статті 114-1, пунктів 3-1 і 4 статті 114-5, частини першої статті 117 Конституції України Президент України здійснює безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів України.

2. Указ Президента України від 16 червня 1993 року № 215 «Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в Україні» вважається таким, що втратив чинність [241].

Усі проекти, розпорядження та укази Президента мали плануватися в Кабміні і тільки після цього підписувалися Президентом. Представник Президента мав підпорядковуватися уряду. Характерно те, що через рік цей указ втратив чинність (23 червня 1994 р.). Але, як свідчить закон, спроба об'єднати виконавчу владу з Президентом була для того, щоб уникнути паралелізму.

Через місяць, 19 листопада 1993 р., вийшов ще один Указ Президента України про зміни в центральних органах виконавчої влади. Перейменовувалися міністерства: Міністерство соціального захисту замість Міністерства соціального забезпечення; Міністерство зовнішніх економічних зв'язків замість Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі; Міністерство у справах будівництва і архітектури було створено на базі Міністерства інвестицій та будівництва; Держкомітет з матеріальних ресурсів було сформовано на базі Міністерства державних ресурсів (його ліквідували). Ліквідовано Міністерство у справах роздержавлення власності та демонополізації виробництва, функції якого взяло на себе Міністерство економіки. Усього було створено 23 міністерства.

Друга лінія інституційного дискурсу вироблялася в парламенті, і вона була обумовлена заборонаю діяльності комуністичної партії. В умовах появи багатопартійності тут виник дискурс «партії влади». На 1994 рік в Україні

діяло понад 30 політичних партій, серед яких більша частина не мала жодного впливу на політичні процеси країни, тому що мали підтримку в окремих регіонах. Реальна боротьба в центрі розгорнулася між комуністами та їхніми послідовниками (у більшості соціалісти) та націоналістами, які так і не спромоглися досягти угоди між собою. Головним критерієм у боротьбі за перемогу були суто соціально-економічні питання. Партії, що орієнтувалися на державний суверенітет, не мали успіху. Соціалістична партія інтенсивно експлуатувала ідеї соціального захисту на рівні демагогії. І вже тоді значна частина населення орієнтувалася не на програму, а на назву. Георгій Касьянов згадує анекдотичний випадок, коли «у червні 1993 р. під час соціологічного опитування, що проводився центром “Демократичні ініціативи”, великий відсоток популярності набрала вигадана “Партія порядку і справедливості”, випередивши Українську Республіканську, Соціалістичну, партію Демократичного Відродження України та інші» [479, с. 43].

Національно-демократичні сили користувалися найбільшою підтримкою. Але їм не вистачило сил для розробки загальної стратегії. Загалом у виступах політиків використовувалися дві тези:

- народницька – народ України достатньо мудрий, щоб зробити правильний вибір;
- констатація фактів і відносно них висувалися протести та обурення (наприклад низька політична культура; питання Криму тощо).

Відтак наростала небезпека випадкового політичного вибору, ставилися за норму форми масової істерії, розвивалася ностальгія за минулим як стабільністю. Така інституція породжувала негативне ставлення до влади і їй у жодному разі довіряти не можна. Усе це відбувалося на фоні імітації реформ, де політичні рішення залишалися лише на папері.

Парламентське протистояння виникло між так званою «групою 239» (мала офіційну назву «За Радянську суверенну Україну»), що складалася з комуністів та консерваторів на чолі з Олександром Морозом та «Народною радою», до якої входило 125 депутатів. Свідоме ігнорування «Народної ради» (як опозиції) з боку парламентської більшості «групи 239» змушує стверджувати, що в Україні на початок 1990-х років демократичний режим розвивався за принципом соціалізму. Але під тиском страйків та вимог голосування за багатопартійною системою з 1992 р. почав формуватися ліберально-демократичний устрій. Безумовно, перехід від тоталітарного типу до демократичного вимагає більше часу і більше волі з боку самих політиків, які

обираються народним голосуванням, але для цього необхідна й сама воля політиків: уміти відмовлятися від власних преференцій заради стабільності країни. Вплив фінансово-промислових груп, які формувалися навколо і завдяки політичним фігурам, розривав єдність та парламентську узгодженість. До того ж, у боротьбу за державність та владу включилися сили, які розуміли себе захисниками країни. КДБ, радянська армія, ВПК – ці структури в минулому були в підпорядкуванні КПРС. Багато хто з керівників КПРС продовжував займати ключові пости в економічному та військовому секторі країни. Втрачаючи командні позиції в суспільстві, головна тактика таких керівників – створення внутрішніх недоліків України. Місцями це була самостійна свідомо політика знищення унітарності країни. Крим, Закарпаття, Новоросія, Донецько-Криворізький регіон і розгін міжконфесійних конфліктів свідчить про активну діяльність п'ятої колони в незалежній державі перших років незалежності.

Зрощування колишньої комуністичної номенклатури та дисидентів призвело до об'єднання в «партію влади» під керівництвом Л. Кравчука. Але в умовах протистояння президентської та парламентської гілок за рахунок залучення колишніх опонентів відбулося падіння авторитету окремих діячів Народного Руху. Їх звинуватили в конформізмі та зраді. А коли «партія влади» спробувала перекласти свої реформістські провали на блокування з боку рухівців, це привело до активізації опозиційності Народного руху і до зростання авторитету В. Чорновола. І, як наслідок, 5 жовтня 1993 року в Донецьку Міністерство юстиції зареєструвало Комуністичну партію України як нову політичну організацію прихильників комуністичної ідеї. І хоча в серпні 1991 року КПРС в Україні була заборонена, відбулося партійне повернення до минулих часів.

За даними Інституту стратегічних досліджень за 1993 р. численні розколи в партіях показали їхню внутрішню слабкість. На 1 липня зареєстровано 26 партій, але більша частина з них не була популярна. За даними цього інституту:

- найбільш позитивно населення ставилося до партії «зелених» – 41 % (не стільки їхня діяльність була до вподоби опитуваних, скільки ідеї, що були актуальні після Чорнобиля);
- Народний Рух – 25 % – за рахунок критики й минулого досвіду;
- Демократична партія України – 24 % (приваблива назва). «Але деякі особливості у відповідях дають можливість помітити, що частина тих, хто її

підтримав, більше орієнтуються на безумовно привабливу назву партії, ніж на знання її програми і основних принципів діяльності» [141];

- Українська республіканська партія – 16 %;
- Соціалістична партія – 15 %;
- Українська селянсько-демократична партія – 16 %;
- Партія демократичного відродження – 13 %.

Негативно опитувані ставилися до Союзу комуністів України – 38 %, Народного Руху – 28 % та Соціалістичної партії – 20 %.

У тому ж звіті вказується й образ ворога, який існував у громадській думці на рівні ієрархії (винні у кризі й важкому соціально-економічному й політичному становищі):

- ділячі тіньової економіки – 75 % (багатії завдяки спекуляції);
- на другому місці номенклатурні працівники – 41 % (вихідці з КПРС і ВЛКСМ);
- конкретні особистості в особі Президента, голови Верховної Ради, прем'єр-міністра – від 5 % до 12 %.

Дискурс референдуму регіональних політичних еліт, що призвів до переважання президентської влади, позначився й на зміні інституційного дискурсу. На відміну від дуалізму влади часів Л. Кравчука, де протистояння відбувалося між Президентом та парламентом, епоха Л. Кучми визначається розбалансованістю між Президентом та прем'єр-міністром і впливом регіональних еліт на діяльність центральної влади. Створення нової структури Адміністрації Президента, що отримувала нові функції, привело до відкритого втручання в діяльність парламенту та Кабінету Міністрів з боку Президента. Цей орган ще більше поглиблював конфлікти та породжував нові. А його голови Дмитро Табачник, Володимир Литвин, Євген Кушнар'єв, а потім і Віктор Медведчук у часи кризи ставали фігурами-громовідводами для Президента. Від їхньої діяльності залежав рівень напруження відносин у середині влади.

Розширення повноважень Президента є свідченням того, що авторитарна система знищувала демократичні принципи в країні, що народившись, так і не були побудовані. Законодавчо не маючи широких повноважень, Адміністрація Президента інституційно й не несла відповідальності по закону, у той самий час, як виконувала функції інших гілок влади. Усе вирішували зв'язки з людьми Президента, прикладом чого й стали скандальні плівки майора Миколи Мельниченка – охоронника Л. Кучми. Звідси прем'єрада,

різка зміна керівників самої Адміністрації Президента. У своїй доповіді, що щорічно проводилася перед парламентом, 1996 року Л. Кучма наголосив: «Кажу відверто й однозначно: мене, як Президента України, не влаштовує, що державна політика ще на стадії її формування розпоршується між гілками законодавчої та виконавчої влади. Вона повинна і буде формуватися одним, конституційно визначеним органом державної влади й реалізовуватися усіма її гілками. Таким конституційно визначеним органом є саме Президент України» [285, с. 7]. Такий вислів Президента країни свідчить про відкрите формування президентської влади, що свідомо з цього періоду починає формувати офіційний політичний дискурс.

Відомо, що ще за часів Л. Кравчука виникло питання ухвалення нової Конституції України, але свого інституційного дискурсу ця тема отримує 1996 року. Інституційна реформа на рівні введення в політичний процес Конституції вирішувала питання територіального та політичного устрою країни. Але водночас, зі зміцненням влади Президента, усе гостріше стали виникати конфлікти між Президентом та парламентською більшістю.

Наступні лінії формування інституційних дискурсів відбувалися через протистояння самих інститутів, що позначалося на трьох лініях конфлікту:

1) 1998 року почався прихований, а потім і відкритий конфлікт між парламентом та Президентом, що створив антипрезидентський дискурс. Для того щоб не допустити на другий президентський строк Л. Кучму, 12 січня 1998 р. до Верховної Ради було внесено питання денне – поданий комуністами законопроект щодо зміни державного устрою. Було два питання, що пропонувалися не в інтересах Л. Кучми: повернення до рад та заміна посади Президента на спікера Верховної Ради. «Деякі нардепи звинувачують Адміністрацію Президента, яка нібито розсилає по областях директиви для організації референдуму про скасування депутатського імунітету, а Голова парламенту закликає регіональну владу чинити опір народній ініціативі», – пише газета «Україна молода» у 1999 р. [297, с. 1].

Після виборів Президента в листопаді 1999 р., коли Л. Кучма пішов на другий термін президентського правління завдяки вдало зіграній комбінації саме з комуністами, почалося утворення парламентської більшості. Це призвело до максимальної заміни керівництва парламенту для підтримки та просування інтересів чинного Президента. Як зазначає О. Лісничук, у 1999–2000 рр. з'явився головний координатор «взаємодії між Президентом, його Адміністрацією та Верховною Радою» – Олександр Волков, статус якого ЗМІ

позначили, як «директор-розпорядник парламенту» [462, с. 30]. Присутність впливу цього депутата парламенту, який очолював фракцію «Відродження регіонів» заради надання необхідної кількості голосів під час голосування за президентські інтереси, призвів до політичної кризи, що 2000 року перетворилася на інституційно опозиційний політичний дискурс «Україна без Кучми!». Цікаво те, що саме парламентський рух розгорнув таку кампанію і це привело до значного впливу на саму діяльність Президента.

2000 року Олександр Мороз із трибуни заявив про причетність В. Литвина як голови адміністрації Президента та Ю. Кравченка, міністра внутрішніх справ, до зникнення журналіста Георгія Гонгадзе. Почалася нова хвиля недовіри Л. Кучмі, що була ініційована парламентом.

Новий сценарій протистояння президентських сил та опозиційних парламентських розгорнувся і в суді. Спочатку були порушені кримінальні справи проти лідерів опозиції (з приводу захоплення телецентру), а трохи пізніше – захоплення холу Адміністрації Президента, на що з боку опозиції було порушено кримінальну справу проти Президента України.

Всеукраїнський референдум, що було проведено 16 квітня 2000 р., за історію незалежності країни вже був третій, але цей інституційний дискурс референдуму носив так би мовити «народну ініціативу». Самі політики, насамперед розуміли, що це крок до закріплення влади Президента. Референдум призвів до конституційної кризи. Інституційно виникало дві країни в одній реальності: з одного боку, відбувалося зміцнення інституту Президента, з іншого боку, референдум проголошував парламентсько-президентську республіку. Експерти прогнозували, що двопалатність парламенту в умовах занедбаної економіки призведе до регіоналізації України і країна перетвориться на низку автономних республік (сценарій Криму). Результати всенародного голосування стали ознакою проблеми конституційного статусу законодавчої влади, оскільки запропоновані зміни були спрямовані на зміну балансу влади між президентом та парламентом. Послаблення повноважень парламенту та зміцнення повноважень Президента призвели до загрози нарощування авторитарного режиму в умовах демократичної імітації.

Як зазначає Олег Процик, крім використання загроз у бік парламенту, Л. Кучма зробив право вето дуже потужним інструментом, «за допомогою якого вносилися свої уподобання до законодавчого органу. У випадках, коли було достатньо голосів, Л. Кучма використовував інші тактики, наприклад, не підписувати щойно ухвалений законопроект» [712, с. 25]. Також

широко використовувалися ним звернення до Конституційного Суду щодо конституційності тих чи інших законопроектів у парламенті, що призвело до перетворення Конституційного Суду на механізм впливу.

2) Другий вимір інституційного конфлікту за період президентства Л. Кучми відбувся між президентом та урядом, що створило свій інституційний дискурс і він був пов'язаний із прем'єрадою. За статтею 88 Конституції України Голову Верховної Ради мали обирати депутати (до цього він призначався Президентом). Парламент був уже самостійним інститутом влади, незважаючи на те, що Президент за Конституцією отримував певні важелі впливу на нього. Л. Кучма мав право вносити законопроекти та накладати вето на парламентські закони; призначати або звільняти прем'єр-міністра; призначати або звільняти членів Кабінету Міністрів та інших виконавчих органів, а також призначати суддів, голову центрального банку тощо. Водночас Кабінет Міністрів ставав підзвітним як Президенту, так і парламенту, що позначає подвійну виконавчу систему. За новою Конституцією прем'єр-міністр отримував право формувати кабінет. Але пряма залежність від Президента змушувала голову Кабміну більше пристосовуватися під інтереси Президента, ніж діяти в інтересах країни.

Вибори до парламенту та президентські виборчі кампанії, конституційна та політична реформи, підготовка та проведення референдуму були викликом до розуміння та діалогу між політичними силами. Але в умовах розбалансування та авторитарності дієвими були інші методи. Здебільшого особисті образи Президента набували публічного знищення та оприлюднювалися як політичне рішення. Наприклад, у заяві прес-служби Президента стосовно усунення з крісла прем'єр-міністра Євгена Марчука в 1996 р. говориться: «...Прем'єр-міністр Є. Марчук не забезпечив, як того вимагає ситуація, ефективного та сталого функціонування уряду. І останнім часом, замість повсякденної чорнової роботи по організації його діяльності, зосередив свої зусилля на створенні власного політичного іміджу» [286, с. 3]. Кость Бондаренко пише, що перед підписанням наказу про відставку Л. Кучма нібито запитав у міністрів, уперше продемонструвавши залізно-зловісні нотки в голосі: «Я не буду питати, хто “за”. Зате я запитую хто “проти”»? [385, с. 85].

Призначення Павла Лазаренка прем'єр-міністром призвело до протистояння між ним та головою Адміністрації Президента Д. Табачником та закінчилося гучним міжнародним скандалом. А конфлікт із Віктором Ющенком став появою нового опозиційного лідера, якому вдалося об'єднати країну проти самого Л. Кучми.

Уже в часи Майдану Верховна Рада України висловила недовіру уряду. За це 1 грудня 2004 р. проголосували 229 депутатів. Згідно зі статтею 115 Конституції України резолюція недовіри Кабінету Міністрів тягне за собою його відставку. У постанові депутати також рекомендували тодішньому Президенту на період до вступу на посаду нового голови країни сформувати так званий «уряд народної довіри», з урахуванням пропозицій депутатських фракцій і груп у Верховній Раді та за участю її голови Володимира Литвина.

3) Третій вимір інституційного конфлікту відбувся в середині законодавчої влади. Нескоординовані виступи за кордоном Президента та спікера стали справжнім внутрішнім та міжнародним скандалом. Заява Олександра Ткаченка про необхідність України надати військово-технічну допомогу братській Югославії в той час, як Кучма позиціонував себе головним миротворцем, змусили Президента виправдовуватися в цьому питанні під час робочої поїздки в Німеччину. В історії України стався випадок, коли парламент розколовся стосовно фігури спікера Олександра Ткаченка. Щоб усунути чи врятувати голову Верховної Ради, депутати проводили засідання у двох різних містах. Більшість – в українському домі, меншість – у стінах парламенту. 21 січня 2000 року більшість, на чолі якої стояв В. Медведчук, ухвалила рішення зняти О. Ткаченка зі спікерства. Увесь цей час Президент не втручався, але коли рішення було ухвалено, узяв сторону більшості.

На відміну від конфлікту 2000 року, що був навколо спікера О. Ткаченка, де Президент зайняв тактику очікування від дій В. Медведчука, 2003 року відбулися відкриті зіткнення між СДПУ(о) та «Нашою Україною», де голова Адміністрації Президента Віктор Медведчук продемонстрував ставлення Президента. В. Медведчук як лідер СДПУ(о) виступив із закликом до лівих і центристських політичних сил створити коаліцію заради збереження політичної стабільності в країні. Зі свого боку блок «Наша Україна» заявив, що така заява є спробою розколоти опозицію.

О. Процик вказує, що Л. Кучма в середньому видавав понад 1 200 указів на рік, що значно більше, ніж видав його попередник Л. Кравчук [712, с. 27]. Але в більшості це були постанови щодо введення нових правил, призначення чиновників, нагороди. Те, що можна було використовувати як просту вказівку, за часів Л. Кучми подавалося як президентське розпорядження чи постанова гаранта Конституції. Прагнення тримати все під контролем заперечувало поняття рівного демократичного принципу правління і не дозволяло країні рухатися вперед. А ще це є свідченням контролю над політичною

дійсністю, що денотувалася законами. У щорічному звіті Програми Організації Об'єднаних Націй про розвиток (UNDP) за 2002 рік Україна посіла 80-е місце серед 173 країн. Серед країн колишнього Радянського Союзу нижче виявилися тільки Молдова (105-е місце) та Таджикистан (112-е місце). Це щорічне дослідження ООН включає в себе середній дохід на душу населення, передбачувану тривалість життя, рівень та доступність освіти, повагу прав людини та турботу про стан навколишнього середовища.

Фактично сконцентрована влада на одній людині перетворювала політичний розвиток країни на непередбачувані сценарії, що ставали наслідком власних інтересів. Л. Кучмі необхідна була гарантія недоторканості після закінчення президентської кар'єри, тому наприкінці президентства Л. Кучми свідомо створюється політичний дискурс політичної реформи. Оскільки безпеку фізично не міг гарантувати остаточно ніхто, так звана «політична реформа» була юридичним захистом власної безпеки Президента. Із цього часу Кабінет Міністрів став вищим органом виконавчої влади і мав відповідати як перед Президентом, так і перед парламентом. Кандидатура прем'єра мала представлятися Президентом, але за пропозицією більшості від парламентарів і затверджуватися парламентом. Інші члени Кабміну призначалися парламентом за поданням прем'єр-міністра. Призначення керівників силових структур виконував парламент за поданням Президента. Вибори до парламенту мали проводитися за пропорційною системою. Після виборів, протягом місяця з дня відкриття першого засідання парламенту, мала обиратися депутатська більшість. Якщо за місяць Верховна Рада не сформувала коаліцію депутатських фракцій, а за 60 днів не формувався персональний склад Кабміну та за 30 днів не розпочиналися пленарні засідання, Президент мав оголосити нелегітимність парламенту і країна опинялася в дострокових виборах. Порушувалося питання і введення імперативного мандату, але за умови ухвалення відповідного закону.

Незважаючи на те, що залишалося право законодавчих ініціатив Президента та право призначати голів обладміністрацій, влада Президента обмежувалася розширенням повноважень Кабінету Міністрів. Зміни повинні були вступити в силу з 1 вересня 2005 року, але із застереженням, якщо на той час почнуть діяти зміни щодо розширення прав місцевого самоврядування.

Нова влада В. Ющенка опанувала опозиційний дискурс Майдану і з нього почала свою нову політичну сторінку. Ідеї про скорочення посад у виконавчій владі, що озвучувалися на Майдані та привели до влади В. Ющенка,

почали реалізовуватися вже з весни 2005 року. Було створено Міністерство у справах молоді та спорту, що замінило Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді й Державний комітет з питань фізичної культури та спорту. За таким принципом було й створено Міністерство культури та туризму замість Міністерства культури та мистецтв України й Державної туристичної адміністрації України; Міністерство будівництва, архітектури та ЖКГ на базі двох комітетів. Також вперше було створено Міністерство вугільної промисловості, а Державний комітет природних ресурсів було ліквідовано й обов'язки та функції перейшли до Міністерства охорони навколишнього середовища. Було скорочено низку посад перших заступників міністрів та заступників керівників центральних органів виконавчої влади. Також сумнозвісна Адміністрація Президента, що була започаткована при Л. Кучмі, була реорганізована. Але заміна її на Секретаріат Президента й надалі продовжувала виконувати тіньові функції втручання Президента в законодавчу та виконавчу гілки влади. Було запроваджено інститут радників Президента, які були як у штатному розкладі, так і в позаштатному. Серед них такі відомі лідери, як Борис Немцов, Святослав Вакарчук, Володимир Кличко, Андрій Шевченко, Володимир Гришко тощо. Але їхня діяльність обумовлювалася присутністю на заходах, рекомендаціями, формулюваннями та розробками певної точки зору. Це більше була статусна посада й нікого ні до чого не зобов'язувала, а звідси і впливовий рівень такого інституту був не значний. Тому весь час у середині влади відбувалася ротація кадрів, а самі радники часто за власним бажанням відмовлялися від такої довіри.

Після того, як було внесено зміни до Конституції, за якими президентська влада обмежувалася, до 1 січня 2006 року у Віктора Ющенка ще залишалися широкі повноваження. Але явних спроб користуватися такими повноваженнями він так і не зробив. Замість цього, Президент зосередив увагу повернути свої повноваження через Конституційний Суд України. Почалося довге протистояння з Верховною Радою, де політичні сили почали гальмувати цей процес. По суті, Конституційний Суд не міг розпочати свою роботу тому, що багато суддів, які були призначені замість тих, у кого закінчився термін, просто не мали умов скласти присягу.

Значно розширилися повноваження Секретаря РНБО. Як, наприклад, «узгоджувати проекти актів Президента з питань національної безпеки й оборони, давати доручення органам виконавчої влади, вносити у встановленому порядку пропозиції по кандидатурах на посади в правоохоронних ор-

ганах, Збройних Силах, інших військових формуваннях, призначення на які здійснюються Президентом, подавати на розгляд глави держави пропозиції щодо кандидатур на посади суддів, членів Вищої ради юстиції та членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів, призначення яких здійснює Президент, тощо» [607, с. 36]. Це свідчить про те, що повноваження голови РНБО було розширено під конкретну людину, яка отримувала широкі важелі впливу. І цією людиною в перший рік правління був П. Порошенко.

За часів В. Ющенка було три лінії конфлікту влади, що визначалися на рівні виконавчого та законодавчого непорозуміння.

1) Конфлікт між лідерами Майдану. Розширення повноважень РНБО призвело до конфлікту із Секретаріатом Президента, що стало появою дискурсів гучних відставок. Ще в останній день літа 2005 р. Михайло Бродський в ефірі «5 каналу» заявив: «Я стверджую, що навколо Ющенка – сама корупція, – оголосив він у прямому ефірі “5 каналу”. – Петя Ющенко... Миша Дорошенко, Петя Порошенко, Саша Третьяков – вони всі займаються переділом на свою користь. Червоненко – це взагалі окрема розмова... Третьяков і Порошенко любіють Григоришина...» [76]. А вже через кілька днів Голова Секретаріату Президента Олександр Зінченко на прес-конференції публічно назвав прізвища Петра Порошенка, секретаря РНБО; Олександра Третьякова, першого помічника; Миколи Мартинка, голови парламентської фракції «Наша Україна», які «утворивши власне кланове LTD, утворивши інформаційну блокаду президента, перевівши його у віртуальний, а не реальний світ, цинічно й нахабно перекручуючи справжнє життя і справжні акценти цього життя, нехтуючи сподіваннями і віруваннями своїх співвітчизників, вони крок за кроком реалізують план максимально використати владу для власного накопичення капіталу, приватизувати й привласнити те, що тільки можливо», – заявив О. Зінченко [308]. Після цієї прес-конференції і Петро Порошенко, і Олександр Зінченко були звільнені. А у вересні і Юлія Тимошенко була відправлена у відставку з поста прем'єр-міністра. Після неї Кабінет Міністрів очолив Юрій Схануров від блоку «Наша Україна». У цьому статусі він пропрацював майже рік, а після парламентських виборів та створення коаліції між регіоналами, комуністами та соціалістами, прем'єр-міністром знов було обрано В. Януковича.

2) Конфлікт між Президентом та прем'єр-міністром мав дві фази виміру: спочатку між В. Ющенком та Ю. Тимошенко, а потім між В. Ющенком та В. Януковичем. Коли 2005 року В. Ющенко представляв Ю. Тимошенко

в парламенті, він нагадав про її високу та професійну роботу ще на посту віце-прем'єра, коли він сам був прем'єром. «Я довіряю їй і вірю, що вона організує роботу національного уряду, довіряю їй так, як довіряють мільйони людей» [66]. Але вже у вересні 2005 р., за інформацією багатьох ЗМІ, перший акт помаранчевої революції було закінчено відставкою Ю. Тимошенко. Так Президент прагнув установити стабільність у країні, чого не було через боротьбу за контроль над прибутковими галузями економіки, російськими стосунками, зростанням цін на енергоносії тощо. Юрій Єхануров, новий прем'єр-міністр, мав не тільки працювати в тісній взаємодії з Президентом, але на нього покладалося завдання реабілітувати імідж виконавчої влади, де партія «Наша Україна» отримувала б шанс перемоги на майбутніх парламентських виборах. Тому можна припустити, що уряд Єханурова був технічним урядом, що не мав політичної волі, а більше відпрацьовував місця у списках парламентських виборів.

Після того, коли була створена коаліція між Партією регіонів, КПУ та СПУ, прем'єр-міністром став В. Янукович, який уже з перших кроків вступив у відкриту конфронтацію з Президентом. Обидві сторони не приховували власні образи. Віктор Ющенко в інтерв'ю українській службі ВВС заявив, що його влада послаблена конституційними поправками, що дало можливість узурпувати владу Кабінету Міністрів. Зі свого боку під час робочого візиту в Маріуполь В. Янукович прокоментував слова Президента і сказав, що «не радив би» політичним силам і Президентові стримувати роботу Кабміну», оскільки він відповідає за зростання економіки в країні.

Дискурс двовладдя, що став наслідком протистоянь між двома Вікторами, позначився не тільки у взаємних звинуваченнях, але й на роботах певних інститутів влади, що блокувалися обома сторонами. Міністр закордонних справ Борис Тарасюк у грудні 2006 р. був звільнений Верховною Радою, але продовжував ходити на засідання уряду тому, що В. Ющенко не підписав указ про звільнення. І навпаки, звільнення Президентом Святослава Піскуна з посади генерального прокурора Шевченківський суд скасував. Така ж історія відбувалася і з головою Київської обласної адміністрації, коли через суд було поновлено Євгена Жовтяка, на противагу новопризначеній Вірі Ульяненко.

Конфлікт між В. Ющенком та В. Януковичем відбувся і навколо механізму призначення губернаторів, що мали вагомий вплив у регіонах. Президент призначав голів обласних та районних державних адміністрацій. У відповідь Кабінет Міністрів підготував проект закону про реформу Кабінету

Міністрів, що суттєво розширювало повноваження уряду. У ньому вбачалося підпорядкування місцевих адміністрацій на рівні звільнення голів адміністрацій до визначення розмірів фінансування. Крім того, уряд отримував право скасовувати акти місцевих адміністрацій. Розуміючи, що Президент не підпише цей законопроект, регіонали почали збирати 300 голосів для подолання вето Президента.

Значним ударом виявилось голосування по цьому законопроекті в січні 2007 р., коли БЮТ та регіонали об'єднали свої голоси та проголосували «за». Політичні конкуренти зуміли домовитися, просуючи власні інтереси: регіоналам необхідні були голоси для посилення влади Кабінету Міністрів, бютівцям – для посилення влади опозиції. Імперативний мандат у місцевій владі та право створювати «тіньовий уряд» опозицією надавав можливість керувати 12 комітетами у Верховній Раді та отримати крісло віце-спікера Ю. Тимошенко.

Ще одним кроком прем'єр-міністра В. Януковича стало введення посади силового прем'єра, який мав би контролювати силовиків і, насамперед СБУ. Так було створено ще один інститут, що мав би блокувати діяльність РНБО і здійснювати контроль силовиків. Володимир Радченко, віце-прем'єр-міністр, мав зв'язки із силовиками, і його функції охоплювали координацію дій СБУ, Міністерства оборони, Генпрокуратури.

Якщо підсумовувати стосунки між Президентом та Кабінетом Міністрів, то відсутність незбалансованих між собою дій призвело до публічних демонстрацій холодних стосунків. І міністри, і керівники центральних органів виконавчої влади ставали публічними жертвами з'ясування відносин. З іншого боку, статус Президента був більш вагомим у його стосунках із парламентом, де право на розпуск Верховної Ради стримувало наростання влади Кабінету Міністрів та особисто прем'єра, якого парламент підтримував. Але в парламенті, з боку власної партії «Наша Україна», а потім блоку «Наша Україна – Народна самооборона» широкої підтримки дії Президента не мали. Тому протистояння між Президентом та парламентом дуже яскраво себе випромінювали також і по лінії внутрішніх парламентських конфліктів.

3) Міжпарламентський конфлікт. Парламентські вибори у березні 2006 р. відбулися за високої підтримки влади. За Законом України «Про вибори народних депутатів України» вибори проходили суто за пропорційною основою і участь мали брати ті партії, що були створені не менше ніж за рік до виборів. Тривідсотковий бар'єр подолали два блоки та три партії (із 45 зареє-

строваних на вибори). До Кабінету Міністрів ввійшли представники 7 партій, що було ознакою демократичності та відповідальності багатопартійності в країні. Спроба створити провладну парламентську коаліцію як союз між НБНУ, БЮТ та СПУ була на рівні формального об'єднання, але вона спричинила дискурс коаліції. Внутрішні суперечки привели до виходу з неї СПУ і приєднання цієї партії до Партії регіонів та КПУ. І замість помаранчевого уряду, що був майже сформований, було створено уряд В. Януковича. Із цього періоду законодавчий інститут почав перетворюватися на ринок, де скуповувалися необхідні голоси заради голосування по тому чи іншому законопроекті.

Після парламентських виборів 2006 року між СПУ та БЮТівцями, з одного боку, та «Нашою Україною», з іншого боку, під час обговорення створення коаліції виникло непорозуміння щодо перерозподілу посад. Ю. Тимошенко, яка претендувала на місце прем'єра, вступила у конфронтацію з П. Порошенком, якого «Наша Україна» теж пропонувала на цю посаду. А після того, як було ухвалено рішення, що П. Порошенко стане спікером, таке рішення не сподобалося соціалістам, лідер яких О. Мороз уже мав гарантії отримати цю посаду. 6 липня 2006 р. О. Мороз зі своєю партією приєднався до регіоналів, і замість помаранчевої коаліції в країні з'являється біло-голуба. Так парламентський дискурс коаліції змінився на дискурс «Антикризової коаліції», що була створена в парламенті між регіоналами, соціалістами та комуністами. Така нова форма стала стратегією конкуруючих політичних сил, що були незадоволені перемогою В. Ющенка на виборах. Замість налагодження діалогу між двома парламентськими силами, кожна з них виборювала своє право за владу. Це позначалося на рівні портфелів, а не на рівні запровадження програми реформ. Уже наступного дня прем'єр-міністром України став В. Янукович.

Але подолання суперечностей ні всередині парламенту, ні між Президентом та прем'єр-міністром не сталося. Усі зі всіма вели перемовини проти знищення один одного. Були відсутні принципи здорової політичної конкуренції. Представники Секретаріату Президента вели перемовини про входження в Антикризову коаліцію «Нашої України», частина депутатів від БЮТ уже ввійшла до складу коаліції, щоб набрати необхідну кількість голосів для більшості. А Йосип Вінський, депутат від СПУ, навпаки, перейшов в опозицію. Тому створення широкої коаліції політичну нестабільність країни пересунуло в інший внутрішній парламентський вимір протистояння. Навіть реорганізація Секретаріату Президента та створення Ради громадськості, що

б мало формувати народну підтримку Президента, не змінили таке протистояння. Це призвело до відкритого демонстративного ігнорування Президентом дій парламенту та Кабміну. Самоусунення В. Ющенка навіть вплинуло на заяву лідера комуністів, який виступив за скасування інституту президентства і за створення інституту президії Верховної Ради, а її голова буде головою країни.

Спробою налагодити діалог у середині парламенту стала поява документа під назвою «Універсал національної єдності», що було підписано 3 серпня 2006 року між лідерами фракцій та Президентом. Такий інституційний дискурс мав би об'єднати всі політичні сили, проте виявилось, що остаточний варіант Універсалу був значно змінений. У плані дій забезпечення національної єдності у п. 12 йдеться про «Гарантування кожному громадянину вільного використання у всіх життєвих потребах російської чи іншої рідної мови відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». А вирішення питання щодо вступу до НАТО мало б відбутися «за наслідками референдуму, що проводиться після виконання Україною всіх необхідних для цього процедур» (п. 27) [403, с. 1–2]. Тому Лідер фракції БЮТ Ю. Тимошенко цей універсал не підписала, звинувативши В. Ющенка в тому, що він здав принципові позиції Універсалу та ухвалив проєкт регіоналів.

Коли кабінет В. Януковича почав серйозно урізати повноваження Президента, стало зрозуміло, що Універсал ніякої ваги для покращення політичної стабільності не має. Те, про що заявляв прем'єр, і те, що відбувалося поза його публічних виступів, мало принципову різницю. Антикризова коаліція почала бойові дії, одним махом подолавши президентську владу на закон про формування спостережних рад держбанків. Ще одним рішучим ударом по Президентові було голосування БЮТівців по закону про Кабмін, що обмежив вплив Президента на губернаторів і не визначив досить чіткого механізму призупинення дії Кабінету міністрів.

Дискурс політичного об'єднання перетворився на дискурс дострокових виборів 2 квітня 2007 р., коли, побоюючись внутрішнього перевороту, В. Ющенко підписав Указ № 264/2007 «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України». У ньому говориться, що в країні «склалася ситуація ігнорування більшістю у Верховній Раді України конституційних вимог щодо формування коаліції депутатських фракцій. На заміну поодиноким випадкам включення до складу коаліції депутатських фракцій окремих народних депутатів, що мали місце при формуванні Антикрислової коаліції в

липні 2006 року, заступає практика масового поповнення її складу на засадах індивідуального або групового членства» [258]. І хоча Феодосійський суд ухвалив рішення про призупинення дії цього Указу, врешті-решт між більшістю парламентарів та Президентом було досягнуто угоди про дострокове припинення повноважень парламентарів. На це рішення вплинула не тільки інформація, що влада та бізнес ведуть перемовини щодо наступного прем'єр-міністра (не В. Януковича), але й дії Ю. Тимошенко, яка робила все, щоб повернутися у крісло прем'єра. БЮТівці почали організовано здавати мандати, що відрізало шлях для В. Ющенка, який міг раптом домовитися та передумати.

Дострокові парламентські вибори, що стали наслідком нелегітимного формування більшості та було продемонстровано під час подолання права вето Президента про Закон України «Про Кабінет Міністрів України», змінили розстановку політичних сил. На політичній арені з'явилися все ті ж політичні сили, за винятком соціалістів, яких змінив Блок Литвина. 226 голосів повернули Ю. Тимошенко у крісло прем'єра. А. Яценюк став спікером завдяки 227 голосам, що стало для помаранчевої коаліції знаком втрати впливу на політичні події в країні.

Попри очікування зміцнення президентської влади, В. Ющенко опинився між прем'єром Ю. Тимошенко, спікером А. Яценюком та головним опозиціонером В. Януковичем. Зростання популярності регіоналів і бютівців та падіння рейтингу соціалістів, окреслило розстановку їхніх лідерів уже на президентських виборах. Усе більше ставало зрозумілим, що В. Ющенка у цьому списку конкурентів не буде. Об'єднання сил між коаліцією та опозицією за усунення А. Яценюка з посади спікера продемонструвало нову розстановку сил. У середині лав НУ-НС відбувся розкол. Віктор Балого створив партію «Єдиний центр» і почав перетягувати нашеукраїнців, а в «Народній самообороні» контроль над діяльністю опинився в руках Д. Жванія, а не Ю. Луценка. Формально перебуваючи у фракції НУ-НС, група Жванія почала підтримувати БЮТівців. Саме в цей час В. Ющенко звинуватив Д. Жванію в його причетності до отруєння. Фактично в парламенті Президента підтримувало 35–40 депутатів і врятувати А. Яценюка не вдалося. А спроба В. Ющенка ще раз розпустити парламент у жовтні 2008 р. не вдалася. Як пише щотижневик «Український тиждень», у грудні 2008 р. утворилася «коаліція імені Червоної зірки» [328, с. 20]. До неї ввійшли БЮТ, НУ-НС та Блок Литвина. Спікером знову став В. Литвин. Саме з такою розстановкою сил у парламенті законодавчий орган почав готуватися до президентських виборів.

Протистояння між урядом та Президентом, парламентом та Президентом сформували в країні політику кадрів, а не демократичні принципи реформ. Замість порозуміння між гілками влади, головна увага приділялася ключовим посадам для лояльних політиків, які б стримували натиск з боку конфронтуючої сили. Звідси постійна боротьба за портфелі, рокіровка сильних політиків і фактичне знецінення демократизації країни.

Підготовка до президентських виборів знову в країні порушила тему «наступника». І хоча В. Ющенко заявив про бажання йти на другий термін, будувати свою рекламну кампанію на наступництві так ніхто й не наважився. Кожен із кандидатів намагався критикувати своїх опонентів. Реформування адміністративно-територіального устрою, судової системи, прокуратури та СБУ, як і боротьба з корупцією, носили більше декларативний характер. Жодна резонансна справа не була доведена до кінця. Як, наприклад, створені тимчасові комісії від Президента та Верховної Ради, які мали розглянути звинувачення О. Зінченка в корупційних схемах відомих політиків країни, не довели обґрунтування заяви. Відсутність чіткої відповідності та логіки між діями Президента, парламенту та Кабінету Міністрів призвели до того, що перемогу на президентських виборах здобув В. Янукович.

Міжнародні спостерігачі вибори президента країни 2010 року визнали демократичними. 4,36 % людей проголосували «проти всіх». Більшість, хто голосував за В. Януковича, обирали стабільність. Політична діяльність нової команди Президента В. Януковича базувалася на запереченні та протиріччях з реформами «попередників». Зовнішній вплив на Майдан 2004 р., нелегітимність влади помаранчевих, а звідси й нелегітимність законів, що ухвалювалися протягом 2004–2009 рр., були головними меседжами нової команди. Замовчуючи те, що в ті часи регіонали очолювали Антикризову коаліцію, а їхній голова був прем'єр-міністром, нова влада репрезентувала себе як професійна, ефективна та законно обрана команда.

Протистояння між виконавчою та законодавчою владою, що призвело до дострокових виборів у парламент 2007 р., продемонстрували, що навіть після виборів парламентська коаліція й опозиція спільно голосували по окремих питаннях. Це свідчило, що ухвалення політичних рішень відбувалося лише на формальному рівні. Тому головним завданням нової влади було встановлення реальних правил, за ними мали б діяти більшість та опозиція в парламенті. Для цього необхідно було закріпити в Конституції України порядок роботи коаліції з для побудови жорсткої вертикалі влади. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2010 р. № 11-рп установлювало,

що «коаліція формується за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій», а також має «на меті добровільне об'єднання народних депутатів України в парламентську більшість» [146]. А 8 вересня 2010 р. за рішенням Конституційного Суду фактично поверталася Конституція 1996 р., а разом з нею і президентсько-парламентська республіка, що сформувало політичний дискурс «сильного Президента». 30 вересня 2010 р. вносилися нові правки до Конституції України, що суттєво розширювали повноваження Президента. Прем'єр-міністр призначався за згодою Верховної Ради, але за поданням Президента, який отримував право й припиняти його повноваження. У свою чергу уряд теж формувався Президентом, за поданням кандидатур від прем'єр-міністра.

Часи В. Януковича відтворили низку кадрових відомств, що були створені в період Л. Кучми, та ліквідували чи, здебільшого, перейменували ті, що були створені за В. Ющенка. Насамперед це сталося із Секретаріатом Президента, що було замінено на Адміністрацію Президента. До речі, статус державних службовців, які отримували працівники Адміністрації, не дозволяв створювати будь-яку інституцію за політичною ознакою, тоді як більшість працівників мала пряме або опосередковане відношення до політичної сили, що представляв Президент (це стосується і В. Ющенка). Було ліквідовано низку дорадчих та консультативних органів, а замість них створено інші. Насамперед це стосується появи регіональних комітетів з економічних питань, що б мали збирати інформацію та надавати пропозиції.

Перша проблема, що довелося вирішувати В. Януковичу, це – прем'єр-міністр Ю. Тимошенко. Як головний конкурент у президентських перегонах і як представник коаліції парламенту, морально для нового Президента вона не повинна посідати друге місце в країні. Техніка її усунення була виконана В. Литвином і, з конституційної точки зору, була доволі сумнівною. Спікер парламенту 2 березня 2010 р. неочікувано заявив, що коаліція має бути розпущеною, тому що списків депутатів, які б належали до коаліції, немає. А 3 березня 2010 р. Верховна Рада голосує за недовіру Кабінету Міністрів.

Уже 9 березня 2010 р. Верховна Рада ухвалює закон, за ним Стаття 61 роз'яснює, що коаліція – це «об'єднання депутатських фракцій, народних депутатів, до якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради» [16]. Хоча суб'єктами опозиції, за підписанням Президентом Законом уже через місяць, Стаття 68 вбачала лише депутатську фракцію [262]. Уже 11 березня 2010 р. у складі Партії регіонів, КПУ та Блоку Литвина була створена парламентська коаліція під назвою «Стабіль-

ність і реформи», і, спираючись на новий закон, до складу більшості ввійшло ще кілька депутатів. В. Литвин став спікером, а головою уряду – М. Азаров. Діяльність парламентської більшості відбувалася на рівні керованості і, як пишуть дослідники Центру Разумкова, «ВР-VI трансформувалася в інститут схвалення та законодавчого оформлення рішень Президента» [578, с. 9]. Безсистемність та логічна неузгодженість законопроектів, що в більшості підтримувалося Партією регіонів, КПУ та Народною партією, свідчить не стільки про недосконалість процедури узгодженості під час голосування, скільки, навпаки, про пряму домовленість між депутатами. Що взагалі ставало ознакою зникнення в країні інституту парламентаризму.

Новостворений Кабінет Міністрів України почав свою роботу з появи «додаткових» віце-прем'єр-міністрів, яких на початку було сім. Крім того, головами силових міністерств стали керівники, яких призначав прем'єр-міністр, а не Президент (як було визначено в законі). Розширення посад відбувалося і на рівні створення урядових комітетів, де повноваження були розмитими. «Наразі незрозуміло навіть, як можна поділити компетенцію між ними (наприклад, між урядовим комітетом з питань розвитку галузей економіки та урядовим комітетом з питань економічної політики)» [355, с. 11]. Робота Комітетів з однакових питань створювала певні конфлікти між віце-прем'єр-міністрами, що дозволяє припускати побудову не горизонтальної, а вертикальної влади в Кабінеті Міністрів, де воля однієї людини була ключовою. Органи виконавчої влади розширювалися майже по кожному проблемному питанню, що виникало в країні. Наприклад, було створено Національну агенцію з питань підготовки та проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012».

Діяльність уряду спиралася не на власно розроблену програму, а на програму так званого «Комітету реформ», що виконував дорадчі функції при Президентові України. За таким принципом було створено ще один інститут – «Раду регіонів», що мав би виконувати функції Міністерства регіонального розвитку та будівництва. Тому кадрові питання викликали в суспільстві гостру реакцію. Д. Табачник, новий міністр освіти та науки України, як і в часи Л. Кучми став фігурою, яка акумулювала на себе негативне ставлення до влади Януковича загалом. Одним із перших указів, що було підписано новим Президентом, стало створення Національного антикорупційного комітету, але його впровадження було відсунуто парламентом ще на рік. Почали розробляти пакет антикорупційних законів, що більше позбавляв конституційних прав українців і сприяв розвитку корупції у силових та правоохоронних орга-

нах. Таким чином, на початок 2013 р. влада Президента зосередила в своїх руках не тільки всю виконавчу, але й законодавчу владу у руках Партії регіонів.

Чергові парламентські вибори в листопаді 2012 р. відбулися за змішаною системою, де практика закритих партійних списків знов повторювалася. Новий Закон України «Про вибори народних депутатів України», що було ухвалено наприкінці 2011 р. встановлював 5-відсотковий бар'єр та заборону створювати виборчі блоки [17]. Самі вибори проходили під відеоспостереженням, що, з одного боку, було направлено на контроль за демократичним волевиявленням, але з іншого боку, створювало нові умови для маніпулювання голосами (від психологічного залякування виборців до вибіркового використання відеозаписів як доказів порушення виборчого процесу). В аналітичній доповіді Центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова за 2012 р. вказується на зміцненні української парламентської тенденції – непотизму. «До Парламенту дедалі більшою мірою кооптувалися родичі посадовців вищих органів влади, кілька членів однієї родини водночас тощо. Судячи з партійних списків і списків кандидатів-мажоритарників, поточні парламентські вибори можуть перетворити тенденцію непотизму в державній владі в Україні на традицію» [578, с. 11]. Іншою проблемою народних висуванців був високий рівень їхнього фінансового стану, що вказувало на відкритий прихід до влади олігархату. Партія регіонів отримала на виборах 46 %, що привело до парламенту 185 депутатів, 101 депутат було від «Батьківщини», партія «Удар» отримала 40 мандатів, «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єц» – 3, «Народна партія» – 2, «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1 і самовисуванці прийшли до парламенту в кількості 43 депутатів.

Із початку президентства В. Януковича відбулося призначення впливових бізнесменів на державні посади. Як пише Ю. Мацієвський: «Троє із семи віце- (А. Ключев, Б. Колесников, С. Тігіпко) непрямо задіяні в бізнесі, а призначення Ю. Бойка і В. Хорошковського створюють реальний конфлікт інтересів, пов'язаний з виконанням службових обов'язків та управління бізнесом» [544, с. 51]. Відбулися арешти уряду Ю. Тимошенко: колишнього міністра економіки Б. Данілішина, экс-міністра внутрішніх справ Ю. Луценка та экс-міністра навколишнього середовища Г. Філіпчука. Згодом і сама Ю. Тимошенко опинилася за ґратами.

Аналіз політичних процесів 1991–2014 рр. дозволяє виділити кілька етапів, що вказують на зрощення фінансового та політичного капіталу. Вони створили певні групи тиску на владу та були активними учасниками за-

провадження інституційних дискурсів цих років. У межах дослідження виділено три періоди, що характеризуються втручанням бізнесу в політику:

- 1993–2003 рр. – Дніпропетровська (Interpipe – В. Пінчук), Донецька (SCM – Р. Ахметов) та Київська групи (В. Медведчук, Г. Суркіс), між якими Л. Кучма змушений був балансувати. Присутність у владі керівників цих груп В. Медведчука (київська група), який впливав на роль роботи парламенту та очолював Адміністрацію Президента, свідчить про те, що вплив бізнесу на політичний дискурс перестав приховуватися та став відкритою політичною силою як актор із виробництва політичного дискурсу. П. Лазаренко та Ю. Тимошенко, які представляли Дніпропетровський регіон у владі, мали свої зв'язки з фінансовими та газовими структурами бізнесу. До того ж особливість цього періоду в тому, що деякі фінансові групи були створені самим президентом, як, наприклад, група «Interpipe», яку очолював зять Л. Кучми – Віктор Пінчук.

- 2004–2009 рр. – на другому етапі, попри те, що В. Ющенко позиціонував себе незалежним від бізнесу політиком, частина бізнес-груп утрималась у владі (Interpipe та System Capital Menagment (SCM) і з'явилися ще кілька: Індустріальний союз Донбасу на чолі з Віталієм Гайдуком та Сергієм Тарутою, «Брокбізнесбанк» (брати Буряки) та Група «Приват» із Дніпропетровська (І. Коломойський). Київська група поповнилася Дмитром Фірташем та Сергієм Львовичем, які підтримували В. Януковича. Група «УкрСибБанку» та «Укрпромінвесту» – «Рошен» зробила ставку на В. Ющенка, а «Фінаси і кредит» (К. Жеваго) надали підтримку Ю. Тимошенко. Цей період характеризується тим, що керівники бізнес-груп у меншості пішли в парламент, а в більшості були призначені на виконавчу роботу у владі, що й спричинило інституційні конфлікти та вплинуло на появу нових інституційних дискурсів.

- 2010–2014 рр. – третій етап характеризується тим, що лідери фінансових груп відкрито пішли до законодавчої влади (Р. Ахметов, Ю. Бойко). Корупція, тиск силових та податкових органів, відсутність тендерних умов, рейдерство, «тітушки» – усе це стало головною ознакою інституцій суспільства, що вироблялися політичними інститутами та фінансово-промисловими групами. Втративши частину свого бізнесу внаслідок переслідувань та погроз, представники фінансових груп вступили в боротьбу:

– «сім'я» Януковичів, яка сформувалася внаслідок власного збагачення, вплинула на нову розстановку фінансово-промислових груп по відношенню до себе;

- С. Курченко, група Ахметова–Новинського–Колеснікова–Клюєва, група Єфремова–Лозовського – відкрито підтримали В. Януковича;
- О. Ярославський, група Фірташа–Львовичкіна, І. Коломойський – вступили в боротьбу проти рейдерства та зміцнення «сім'ї» В. Януковича;
- В. Пінчук, С.Тігіпко обрали нейтральну стратегію.

Кожен з етапів залежить від діяльності політичних інститутів, що створювали політичні дискурси через призму політичних процесів. Це зі свого боку наповнювало та розмивало інституційний дискурс (Рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Інституційний дискурс та вплив фінансово-промислових груп

Коли 2013 року виникла криза у зв'язку з геополітичною інтеграцією рішення В. Януковича з орієнтацією на союз із Росією, дискурс Митного союзу призвів до розколу регіональних еліт та ФПГ. Частина депутатів (Батьківщина, Свобода, Удар) та західна регіональна еліти виступили організаторами протестів. Разом із фінансово-промисловими групами «Укрпромінвесту» – «Рошен», «Приват», «Індустріальний союз Донбасу» лідери політичних партій почали проводити переговорні процеси, щоб змінити рішення Президента. Замість діалогу 16 січня 2014 р. представники Партії регіонів та КПУ

ухвалили низку законів, що ввійшли в історію під назвою «диктаторські закони». Обмеження свободи мирних зібрань, введення цензури, заборона збирати інформацію щодо майнового стану суддів та правоохоронців, введення закону про екстремізм, що можна було використовувати проти мітингувальників. Це стало каталізатором зміни характеру протесту, що перейшов у силову фазу. Спроба відправити у відставку прем'єр-міністра М. Азарова та масовий розпад партії влади лише посилили конфлікт. А поява снайперів та перші жертви на Майдані призвели до втечі В. Януковича. У країні була створена тимчасова влада, а виконувачем обов'язків Президента України став О. Турчинов. Новостворена парламентська коаліція «Європейський вибір», до якої ввійшли такі партії, як «Батьківщина», «Свобода» та «Удар» одним із перших законотворчих кроків у нових умовах відмінила Закон України «Про засади державної мовної політики», що було ухвалено 2012 року та призвело до нових конфліктів й територіальної втрати України.

Політичні інститути країни, що розвивалися під впливом фінансово-промислових груп, створювали певні умови для виробництва інтеракцій у політичному дискурсі. Сам характер виробництва свідчить про безсистемність, хаотичність та випадковість. Звідси трансформаційність політичної системи спиралася на інституції неопотизму та імітації демократичних свобод. Логічного реформування, політичних процедур, діяльності політичних інститутів не існувало. Вони існували на рівні символічного та були вирваними з дійсного контексту інституційного дискурсу, тому що єдиної стратегії розвитку, що б будувалася на національних інтересах, не було. Усе відбувалося під впливом нової команди нового президента, і кожен політичний нокаут розсипав створений до нього і навколо нього інституційний дискурс. Головними інтерпретаторами такого дискурсу була політична еліта, комунікаційні акти якої залежали від фінансово-промислових груп. Останні впливали на ознаки та характеристики самої політичної еліти, як активного виробника офіційного політичного дискурсу. Ротація еліт на рівні коаліцій чи опозиційності створювала певні рівні політичної практики, що репрезентувало невміння домовлятися в той час, як за межами інституційного дискурсу заради контролю над владою політична еліта домовлятися вміла. Звідси відсутність інституційного патерну договору, що мав би формувати солідарність та єдність суспільства, впливало на суспільний габітус розколу.

Політична ідентичність, як цінність, що здебільшого формувалася крізь інституційний дискурс, набувала форм ситуативності. Суспільство включа-

лося в політичний процес під впливом внутрішнього протистояння парламентарів, і формування суспільної політичної активності було під впливом політичних еліт. Тому недовіра та відкрита опозиційність як з боку суспільства, так і з боку самої політичної еліти породжували взаємну ворожнечу. Відбувся розрив між політичними інститутами, що виробляли закони заради встановлення нормативного порядку й стабільності та інституціями, що виявилися демократично гібридними. Суспільство отримувало закони та політично-процедурні процеси, як контекст дискурсу, але ці знакові інтеракції не виробляли загальних правил та норм для розвитку суспільства, оскільки статусна роль політичної еліти розщеплювалася між реальними діями та діями декларування.

Ще одна проблема полягає в тому, що протилежний, а в деяких випадках внутрішньо-конфліктний інституційний дискурс, був наслідком формування однією із сторін виробників дискурсу й набував ознак асиметричності. Законодавча та виконавча влади залучували у протистояння між собою й судову владу, що ситуативно ухвалювала рішення на користь однієї із сторін, що конфліктували. Мета збереження та отримання влади не репрезентувала рівень поступок та діалогу, тому суспільство отримувало чвари та політичне протистояння. Коли одні виробники дискурсу діють за одними правилами, а інші за іншими, суспільство має різні патерни загальнонаціональних норм, що впливає на різні суспільні уявлення про політичну владу та формує різне ставлення до неї. Звідси політична ідентичність, як цінність, формувала політичну спільноту в протиставленні до влади, а не як її партнера.

1.3. Процеси локального самовизначення: політичні форми та територіальна ідентичність

Практика поведінки політичної еліти, яка через діяльність політичних інститутів формує інституційний політичний дискурс, стає регулятором умінь, знань та навичок, що інтегруються в суспільство. Маючи ресурс влади, такий як контроль над публічним простором, політична еліта за допомогою інституційного дискурсу пропонує набір цінностей спільного договору, що стають патернами для суспільства. З точки зору дослідника економічного інституту М. Дюверже, важливим інституційним патерном є договір, як індикатор стабільного розвитку економіки [442]. Стабільність для політичної еліти – це гарантія втримання та контролю влади. Тому єдність та солідар-

ність суспільства є пріоритетною моделлю керованих колективних дій. Розвиваючи думку вченого, стабільність політичного простору потребує наявності умов і певних сценаріїв, що б влаштувало більшість суспільства. У цьому разі воно буде готовим сприймати інтерпретації та підтримувати їх, ідентифікуючи себе з владою не в протилежності до неї, а як спільний виробник загальнополітичних рішень. «Первинним інституційним фокусом органічної солідарності тут є інститут договору, що являє собою, по суті справи, набір процедурних правил, що регулюють передачу факторів виробництва та економічних виходів. Цей інституційний комплекс не тільки регулює дійсне укладення договорів, а й визначає, які типи договору можуть, – а які не можуть – бути заключними», – пише Т. Парсонс [581, с. 53].

Групова та політична ідентичності, що формуються внаслідок дискурсних практик як стійкий політичний текст, впливають на політичну солідарність суспільства, але набувають свого більш поглибленого значення з наявністю також і територіальної ідентичності. Приналежність до території формує ментальність, що є уявленням тієї спільноти, яка поєднується за місцем проживання. А в умовах політичних криз територіальна ідентичність перетворюється на локальні вияви спротиву. Тому дослідження локального дискурсу, як реакція на політичний, допоможе встановити учасників вироблення власне цього дискурсу та на скільки цей дискурс розривав або доповнював політичний дискурс країни заради стабільності політичної системи.

Проблему консолідації української нації крізь призму регіональних чинників в Україні досліджують К. Вітман [404], І. Кресіна [492], Л. Нагорна [560; 561], Т. Нагорняк [562; 563], М. Польовий [591], М. Рябчук [615], Т. Татаренко [634] та інші. Відомо, що культурний та політичний рівень еліт впливає на образ ідентичності регіону. Тому дуже важливо, щоб українська еліта мала спільний єдиний набір ціннісних маркерів. Вони можуть отримати своє втілення в політичному просторі тоді, коли сама політична система буде налаштована на закріплення, розпізнавання та зниження ризику конфліктів. «Від еліт за таких умов залежить надзвичайно багато: вони повинні не лише чітко визначати перспективні цілі з урахуванням „культурних кодів”, але й уміти маневрувати й домовлятися, уважно стежачи за суперництвом культурних дискурсів і вибудовуючи стратегію взаєморозуміння та узгоджених дій. Нове обличчя регіоналізму, активізація маргінальних груп зумовлюють пошуки нового виміру соціальної теорії – саме на ґрунті концептуалізації політики ідентичності», – пише українська дослідниця Л. Нагорна [561, с. 92]. Коди, що наповнюють патерни для комунікаційного обміну, у дискурсній

практиці є керованими регіональною політичною елітою, яка впливає на регіональну ідентичність, а в поєднанні керованих кодів з політичною елітою центру формується національна ідентичність. Як пише політолог Тетяна Татаренко, регіональна ідентичність має свої чинники, що формують спільноту. Це володіння і користування територією, соціальні зв'язки, система цінностей, соціальні інститути. «Територіальна ідентичність, як правило, стійка, однак зміни в організації простору та колективних уявлень про перспективи розвитку зумовлюють зміни ідентичності, створення нових спільнот або ж втрату ідентичності», – пише вчена [634, с. 52]. Власний інтерес боротьби за владу в регіональному та загальнонаціональному вимірі за допомогою політичного дискурсу може впливати на територіальну ідентичність, як на рівні суспільного договору, так і на рівні суспільних конфліктів. Дослідження політичних конфліктів, що знайшли свою класифікацію в роботах Р. Дарендорфа [423], М. Дойча [438], Г. Зіммеля [451], Л. Козера [486], українські науковці посилили на прикладі дослідження конфліктів в Україні. Свою увагу вчені приділяють трьом факторам: конфлікт цінностей, конфлікт інтересів та конфлікт ідентичності. Ю. Друк [439], Г. Жекало [445], І. Кіянка [483], М. Примуш [595], С. Яремчук [678], досліджуючи політичні конфлікти як конфлікт ідентифікації, наголошують на ролі національних меншин, які вступають у конфлікти на спільній етнічній батьківщині, яку вони бачать, як свою. Ганна Жекало вирізняє три детермінантні групи, за якими класифікує політичні конфлікти в Україні: учасники конфлікту, природа конфлікту та якісні характеристики конфлікту [445, с. 164–165]. Досліджуючи події в Україні 1991–2014 рр., ми звертаємо увагу на ненасильницькій формі конфліктів, що, порівняно з насильницькою формою, носить приховані форми впливу.

Перший локальний дискурс, пов'язаний із територіальною ідентичністю, з початку 1991 р. з'явився в Криму через легітимацію тут політичної еліти, яка відбувалася на рівні перемовин, гучних заяв та шантажу. 5 травня 1992 р. Верховна Рада Криму винесла одностороннє рішення про державну незалежність Криму. Таким чином, право на непорушність кордонів, що було зафіксоване в Гельсінських домовленостях, і було порушено. Самовизначення як аргумент кримського парламенту використовувалося до всього населення Криму в той момент, коли думка кримських татар була іншою. Таким чином, сусідня держава Росія створила собі шлях до створення військової бази в Чорному морі.

Верховна Рада Криму визнала незадовільним процес повернення кримських татар на свою історичну батьківщину та запропонувала створити нову програму їхнього повернення. Характерно й те, що в цей час всебічно роздаються землі в Криму, щоб позбавити кримських татар у праві повернення собі втраченого майна. Ще в липні 1992 р. в газеті «Народна газета» з критикою друкується так би мовити «заява» на друге громадянство, що розповсюджувалося на той час у Криму [209, с. 2]. Ця подія відбулася після 19 листопада 1990 року, коли було підписано українсько-російську угоду, де обидві сторони домовилися визнати територіальну цілісність сусіда і не висувати ніяких взаємних територіальних претензій.

19 грудня 1993 р. в Сімферополі, на з'їзді Всекримського руху виборців за республіку Крим, було створено передвиборчий блок «Росія». До блоку, окрім цього руху, увійшли Республіканська партія Криму – партія «Республіканського руху в Криму» і народна партія Криму. Блок висунув на посаду Президента Криму голову РПК Ю. Мешкова. Характерно, що під час виборів президента у 1994 р. кримське населення віддало 90 % голосів на підтримку Л. Кучми, а Ю. Мешков сам агітував за Л. Кучму, за що й очікував від нього певних преференцій. Але коли їх не отримав, у Криму почалося нагнітання антиукраїнських настроїв. Севастопольська міська рада оголосила про російський статус міста.

Внутрішнє протистояння кримської еліти за владу та керованість нею з боку Києва та Москви призвело до протистояння між головою парламенту Сергієм Цековим та Президентом Ю. Мешковим, що закінчилося падінням рейтингів обох гілок влади, а сам кримський Президент був відправлений за кордони країни українськими військовими. Після цього, 24 лютого 1994 р., вийшла постанова Верховної Ради України «Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до чинної Конституції та законодавства України», де в пункті 3 говориться: «Верховній Раді Республіки Крим у місячний термін привести Конституцію та інші законодавчі акти Республіки Крим у відповідність з Конституцією і законодавством України» [10]. А через рік, 17 березня 1995 р. вийшла постанова Верховної Ради України «Про Автономну Республіку Крим», де назва республіки Крим замінилася на Автономну Республіку Крим. Посада президента Криму була скасована [11]. Так локальний дискурс про незалежність півострова було призупинено. Але на той час в Криму почав наполегливо формуватися образ ворога у вигляді кримських татар, які тоді становили 13 % від населення півострова. Місцеві жителі бачили в них просто чужинців. А місцеві політики вже традиційно заявили про так звану

«татарську небезпеку», що загрожує всій Україні. Наприклад, комуніст Леонід Грач у вересні 2003 р. говорив про те, що в Криму під прикриттям Меджлісу кримськотатарського народу діють ваххабітські центри та проводиться підготовка бойовиків для війни в Чечні [163, с. 24]. У регіоні набув свого значення локальний дискурс кримських татар, що почав вибудовуватися навколо етнічної ідентичності. Протиставлення мешканців півострова до кримських татар було боротьбою за територію.

Політика української влади часів В. Ющенка відносно АР Крим більше вимірювалася декларованими головними завданнями, що стосувалися інтеграції в українське суспільство кримськотатарських репатріантів, ніж практичними діями по відношенню до них. Наприклад, Указом Президента № 154 від 28 лютого 2006 р. Кабінету Міністрів доручалося «розробити... опрацювати... забезпечити... вирішити... підготувати... вжити». Зокрема Держкомітету телебачення та радіомовлення України доручалося «вжити у тримісячний строк заходів для збільшення Державною телерадіокомпанією “Крим” обсягу мовлення українською і кримськотатарською мовами» [253]. Уже тоді голова Нацради Віталій Шевченко на черговому засіданні заявив, що «ви не знайдете жодної телерадіокомпанії в Криму, де домінував би вітчизняний продукт, я вже не кажу про українську мову» [47]. А вже через 2 роки РНБО ухвалила рішення «Про стан виконання рішень РНБО України щодо ситуації в АР Крим», де в першому пункті вказала на неефективність заходів, що вживалися згідно з Указом Президента. У другому розділі параграфу 1 Кабінету Міністрів доручалося в місячний термін провести службове розслідування причин невиконання як з використання земельних ресурсів, так і стосовно «розвитку інформаційного простору АР Крим, і вжити за результатами проведеного розслідування відповідних заходів реагування» [609].

Політика ігнорування прав та свобод кримськотатарського народу в Криму призвела до того, що 2005 року Меджліс виніс постанову: «За умови ігнорування органами державної влади України та органами місцевого самоврядування АРК законних прав кримських татар на землю, підтримати ініціативну заняття безземельними кримськими татарами вільних земель або земель, виділених на умовах оренди або власності підприємницьким структурам, як форму повернення ними незаконно відібраної в них землі під час злочинної депортації 18 травня 1944 року» [69]. Усе це свідчить про загострення конфліктів у Криму, що були спричинені владою і не вирішувалися нею належним чином. Більше влада тут належала таким організаціям, як «Війська вірних козаків Чорноморських імені Богдана Хмельницького», сот-

ні «Соболь», «Соболята», які відомі своїми акціями мародерства. «...У лютому минулого року в селищі Нижнегорському зруйнували надгробки на майже 300 могилах татарського кладовища. У травні 2005 р. вони жорстоко побили нагайками двох татарських юнаків, а влітку 2006 р. брали участь у рейдерському захопленні санаторію “Гірське сонце” в Алушці. За даними міліції, на території автономії діють 22 козачі формування чисельністю понад 6 тис. осіб, більшість із яких займають проросійські позиції», – йдеться у статті «Народний рух за гроші» у щотижневику «Український тиждень» [330, с. 22]. Такі дії місцевих організацій відбувалися під впливом російського дискурсу, де з перемогою в парламентських перегонах 2002 р. опозиційних партій в Україні, Російська Федерація розпочала активне втручання у внутрішні справи України з боку Криму. А 2004 року російські парламентарі ухвалили Закон «Про громадянство Російської Федерації», що дозволяв усім мешканцям Криму, які народилися на території півострова, приймати громадянство Росії. У відвертому коментарі Михайла Видріна, віце-консула Російської Федерації в Криму, говориться, що «отримати російський паспорт замість українського все ж прагнуть, в основному, люди похилого віку. У них є сильне бажання відчутти причетність до вже неіснуючої держави, наступницею якої багато хто вважає Росію. Це створює ілюзію повернення в минуле, до ідеалів молодості, і компенсує чималі складнощі і витрату часу, що пов’язані зі зміною паспортів. Поряд із ностальгією, для людей похилого віку не останню роль відіграє і той факт, що російська пенсія (близько \$60) в кілька разів вища за українську (\$25)» [164, с. 22].

2008 року на Раді Росія–НАТО в Бухаресті відбувся виступ Президента Росії В. Путіна, де він заявив, що «на Україні там одна третина взагалі етнічні росіяни. Із сорока п’яти мільйонів осіб за офіційним переписом тільки сімнадцять мільйонів росіян. Є регіони, де цілком тільки російське населення мешкає, скажімо, у Криму. Дев’яносто відсотків – це росіяни» [97]. Далі російський Президент наголосив на тому, що «Крим просто отриманий Україною рішенням політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур щодо передачі цієї території, наскільки ми спокійно, відповідально ставимося до цих проблем. Ми нічого намагаємося не збуджувати, дуже акуратно діємо, але ми просимо і наших партнерів діяти так само виважено» [97]. Пізніше МЗС Сергій Лавров виправдовувався за слова Президента Росії, що його патрон не казав нічого такого, щоб могло загрожувати суверенітету України. Але стосунки між Росією та Україною вже тоді були напруженими. За півроку до цієї заяви, внаслідок буревію, що стався в Криму, у Керченській

протоці розламався танкер із 4 тис. тонн мазуту. За один день потонуло 6 російських суден, що забруднили море. «І коли російські чиновники почали говорити, що Росія не збирається компенсувати Україні завдані їй кораблями збитки, то наша влада в особі уряду мовчки стерпіла цей ляпас» [322, с. 24].

Окрім відкритих заяв у бік України, російська влада використовувала приховані механізми тиску. Коли відбувся XIII Міжнародний байк-шоу мотоклубу «Нічні вовки» у Севастополі, де під телекамерами їхній голова Олександр Залдостанов, на прізвисько Хірург, покладав квіти до пам'ятника Адміралу Нахімову з криками «Севастополь-Крим-Росія», українська влада та СБУ жодних дій не зробили. А сам Залдостанов, під час інтерв'ю на ТК «Росія», наголошував, що його організація поза політикою.

У цей час у Криму, як і по всій Україні, активізувався рух проти НАТО, що створило антинатовський локальний дискурс. Улітку 2006 р. розпочалися пікети вантажу для проведення маневрів України та НАТО Sea Breeze 2006 з криками: «Ганьба!», «НАТО – ні!», «Янки – вон!» [201, с. 24]. Це відбувалося в той час, коли Державна Дума Росії прийняла доручення від депутата фракції ЛДПР Миколи Кур'яновича обговорити питання про можливість приєднання Криму до Росії. На його думку, у РФ з'явилася унікальна можливість заявити про свої територіальні претензії Україні, оскільки рівно через рік закінчується термін дії Договору про дружбу, співробітництво та партнерство від 31 травня 1997 року. Він був укладений на десять років і міг бути продовжений або розірваний за бажанням однієї зі сторін, але про це держави мали повідомити одна одну письмово до 30 листопада 2006 року. У разі не продовження Договору Росією, юридичний механізм процедури відторгнення півострова на користь РФ міг бути запущеним. На це рішення українська сторона знаходилася у стані «очікування», як і відносно виконання Рішення Господарського суду Севастополя про передачу 77 об'єктів від Чорноморського флоту Росії севастопольській філії Держгідрографії. Росія не поспішала передавати об'єкти Україні, а Україна відкрито, із залученням міжнародної спільноти, на цьому не наполягала. Тому й 15-річчя незалежності країни у Севастополі зустріли антиукраїнським мітингом, де було розірвано український прапор.

Політичне протистояння, що відбувалося в середині парламенту часів В. Ющенка, позначилося й на діяльності парламенту Криму, де було створено блок «За Януковича» між Партією регіонів, Руським блоком та Російською громадою Криму. Цей блок ініціював проведення референдуму про надання

регіонального статусу російській мові, що у ті часи так і не відбувся. А конфлікт, що виник між спікером Кримського парламенту Анатолієм Гриценком та віце-спікером парламенту Сергієм Цековим, призвів до внутрішнього конфлікту регіоналів та до зростання авторитету партії «Руський блок» та Російської громади Криму.

2010 року активізувалися так звані «кримські козаки», які підтримували проросійські симпатії населення та агресивно поводитися з кримськими татарами. Здебільшого це були угруповання понад 30 тис. людей, які називали себе нащадками Богдана Хмельницького та підтримували православ'я Московського патріархату. Ними було відкрито навіть кадетський корпус імені Святого апостола Андрія Первозванного. Коли батьки дітей звернулися до Міністерства освіти і науки України, щоб дізнатися про наявність ліцензії, з'ясувалося, що її немає. Також цього року руська община «Соболь» брала участь у сутичках із націоналістами у Львові під час вшанування 9 травня. А коли ця община самотійно встановлювала поклонний хрест під Феодосією, вона побилася з міліцією. «На сьогодні козаки перетворилися на значний антитатарський та проросійський елемент на політичній карті півострова. Причому одне логічно впливає з іншого. Так, намагаючись грати на симпатіях місцевого населення до Москви (а за даними Центру Разумкова, сьогодні кожен четвертий кримчанин підтримує ідею приєднання республіки до Росії), вони наштовхуються на протидію татар, мета яких – більш повна автономія. У результаті приводом для протистояння може стати все що завгодно» [193, с. 20]. 2011 року приводом для радикальних дій кримськокозацьких військ стало виділення під забудівлю 2,7 га землі в Сімферополі для Соборної мечеті, у відповідь на це на півострові почалося масове встановлення поклонних хрестів.

У період 1991–2014 рр. Крим у російських ЗМІ позиціонувався як самотійний суб'єкт, що формувало ставлення до цього регіону як до заручника геополітики. Залюкування українськими націоналістами з боку російських ЗМІ та ігнорування сепаратизму з боку української влади створили певне напруження в регіоні, чим вдало скористалася Росія під час відторгнення півострова у 2014 р. Коли в Україні відбувалися події на Майдані, на позачерговій сесії Верховної Ради АРК було ухвалено звернення до В. Януковича, де депутати відкрито підтримали Президента. «Ми закликаємо наших виборців, усіх кримчан, кому дорогі ідеали справедливості, демократії та рівноправності, дати рішучу відсіч спробам антиконституційного перевороту і за-

хоплення влади з боку націонал-радикалів», – говорить у зверненні [7]. На наступний день Президіум Верховної Ради АРК закликав увести надзвичайний стан в Україні, а 4 лютого 2014 р. під час засідання Президії Сергій Цеков підкреслив, «що в ситуації, що склалася “нашим гарантом і нашим захисником може виступити тільки Російська Федерація”». Він закликав Президію і Верховну Раду Криму підготувати відповідне звернення до Російської Федерації “про підтримку, допомогу і захист”» [8]. Після цього виступу було доручено спікеру Верховної Ради АРК В. Константинову підготувати документи. І саме в цей час «активісти проросійських організацій заблокували будівлю Верховної Ради АРК з вимогою відмовитися підпорядковуватися центральній владі, провести референдум про незалежність і звернутися до Росії по допомогу» [364, с. 169]. 20 лютого 2014 р. Верховна Рада визначила як день початку окупації Криму, коли В. Янукович ще був у країні. Навіть сама Росія встановила цей день, позначивши на зворотному боці новоствореної медалі «За повернення Криму» «20 лютого – 18 березня 2014 р.». Саме тоді, коли в Сочі проходили XXII зимові Олімпійські ігри, Росія в Південному військовому окрузі розгорнула угруповання своїх військ «для забезпечення безпеки проведення Олімпійських зимових ігор 2014 року, яке за своїм складом у декілька разів перевищувало потреби забезпечення безпеки спортивних змагань» [415]. А 27 лютого 2014 р. всі адміністративні будівлі на півострові було зайнято і встановлено контроль над усіма українськими інфраструктурами регіону т. зв. «зеленими чоловічками», які тримали зброю в руках.

Після анексії Криму Росія отримала повний контроль у Чорноморському регіоні. Що стало першим кроком спроби розширити вплив на сусідні території України. Ідея федералізації, що проголошувалася активно, насамперед кримськими політиками, мала на меті несилевий механізм відторгнення українських територій. І коли політичний дискурс України не прийняв нав’язування цього дискурсу з боку Росії, тоді РФ перейшла до силового втручання. І саме регіональна еліта, яка об’єдналася з фінансово-промисловими групами в Херсонській, Миколаївській та Одеській областях, змогла завдати організовану протидію такому втручанню заради збереження своїх регіонів від окупації.

Таким чином, локальний дискурс Криму за період 1991–2014 рр. умовно можна поділити на п’ять характерних ознак:

- 1) дискурс державної незалежності;
- 2) дискурс кримських татар;

- 3) проросійський дискурс;
- 4) антинатовський дискурс;
- 5) дискурс федералізму.

Кожен із дискурсів своїми висловлюваннями підтримував та наповнював інші локальні дискурси, що симетрично набували характерних ознак під впливом російських інтеракцій, що склали російський дискурс. І цей дискурс принципово був спрямований у бік України.

На Сході України теж відбувалися розхитування територіальної цілісності країни з появою дискурсу державного статусу російської мови. Цей локальний дискурс почав формуватися регіональною елітою ще з часів Л. Кравчука. Територіальна ідентичність тут формувалася через мову, як протиставлення до центру країни. Святослав Караванський згадує, що 21 грудня 1992 р. в програмі Всесвітньої служби Українського радіо виступив депутат Верховної Ради України від Донеччини О. Чародеев. Він наголосив на тому, що російська мова має отримати статус державної. «За Чародеевим українська мова – мова меншовартості, а отже, не державна. Українська мова годиться для гумору, пісень, ну, і для кохання. Усі інші сфери людської діяльності не для української мови. Для інших сфер існує єдино можлива (поширена від Мурманська до Владивостока) російська мова – мова науки, техніки, дипломатії. Цікаво, що всю цю расистську параною Чародеев викладав українською мовою», – зазначає С. Караванський [469, с. 533].

Ситуація в Донецьку, як і в Криму, з ностальгічним минулим, російськомовністю та сусідством із Росією, під час виборчих кампаній часів Л. Кучми експлуатувалася політичними технологами. Населенню пропонували те, що воно хотіло чути. Тому й відповідальність за культивування комуністичних ідеалів та прийняття антиунітарних рішень міських рад лежить сьогодні й на самих політичних кандидатах, які в ті часи проводили там свою агітаційну кампанію. Наприклад, серед передвиборчих ініціатив Л. Кучми у 1998 р. лунала ідея створення спеціальних економічних просторів для запровадження спеціального режиму інвестицій. Безумовно, Президент розумів, що в цьому регіоні така заява збільшить прихильників його кандидатури. Локальний дискурс вільної економічної зони ще більше підсилював дискурс державного статусу російської мови.

Коли 1995 року в Криму стало значно менше виступів на підтримку російської мови, ця тема порушується в Донецьку і, насамперед лівими партіями. Газета «Дзеркало тижня» 1995 року писала про те, що депутати Донецької міської ради мають намір домогтися надання російській мові статусу

«робочої». «Серед вимог пікетувальників: Україна – російська державна мова, поряд з українською, Радянському Союзу – бути, Україна – в економічному союзі із СНД, захистимо Ради, Україні – соціалістичний шлях розвитку та ін.» [48, с. 2]. У Маріупольській міськраді на сесії було ухвалено рішення про надання російській мові статусу робочої.

Мовний дискурс регіональної еліти був підхоплений і протестним дискурсом, що буде розглянуто в наступному підрозділі. Висвітлюючи події осені 2000 р., коли проходили протести населення Донецька напередодні свята Жовтневої революції, газета «Україна молода» вказує на вимоги протестувальників: знизити ціни на основні продукти харчування, зменшити тарифи на житлово-комунальні послуги, надати російській мові статус державної, повернення до календаря червоної дати 7 листопада. «Від редакції. Схоже, що донеччина, точніше певна частина її населення, знову переживає бум “пострадянської” істерії. Ще не забулись події двотижневої давнини, коли ті самі пенсіонери вийшли на вулиці Донецька, аби вимагати не так хліба, як ... повернення молодості. Тоді, нагадаємо, керівники правоохоронних органів області заявили, що проти організаторів “хуліганського пікетування облради” буде порушено кримінальну справу. Хтось людей штовхає. Спочатку збирає на пікети, а потім кидає, мовляв, “вони – некерована маса”» [301, с. 3]. До речі, у цій же статті вказуються й організатори протестів – СПУ та КПУ.

Тактика залякування та розповсюдження чуток дає можливість створювати в регіоні прецеденти для ініціювання регіональних вимог. 11 листопада 2000 р. в газеті «Україна молода» вийшла стаття під назвою «Донецький “язик” дістав до Києва». Ідеться про сесію донецької обласної ради, яка «своєрідно відзначила» День української писемності та мови. Було внесено до порядку денного питання щодо функціонування російської мови. «Оперуючи статтею 10 Конституції України, що гарантує вільний розвиток і захист російської мови, донеччани не приховують своєї заклопотаності та стурбованості. Адже “за наявною інформацією”, йдеться у зверненні, у комітетах парламенту готуються законопроекти, спроможні обмежити конституційні права російськомовних мешканців регіону» [302, с. 3].

Із 2002 року серед політиків різного рівня сформувалася так звана «донецька група», яка вийшла у велику політику. На думку директора Інституту політики, народного депутата Миколи Томенка, донецька група з літа 2002 р. швидко набрала політичну вагу. Вона контролювала ключові посади і, особливо, у Верховній Раді. «Сьогодні Донецька область – це 58 % гото-

вого вугілля, 40 % електроенергії, 45 % сталі та чугуну. Саме тому представники так званої Донецької групи (ДГ) вважають, що це дає їм підставу претендувати на вищі посади та повноваження» [151, с. 16]. Донецька еліта, як регіональний чинник, сприяла формуванню інституційного дискурсу про надання державного статусу російської мови, але з часом цей дискурс було розмито дискурсом виборчого процесу 2003 р., що спричинив дискурс Майдану. Наприкінці правління Л. Кучми, коли в країні заклики Майдану лунали на підтримку блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», Донецьк перетворився на місто, де набув своєї актуальності дискурс федералізму. «Я ніколи не зраджу вас, я завжди буду йти разом з вами. І те, що приймете ви, буде для мене закон». Із такими словами звернувся Віктор Янукович до депутатів, які зібралися в Сєвєродонецьку 28 листопада 2004 року. Цього дня було ухвалено рішення про проведення референдуму стосовно питання територіального устрою країни. Як пише журнал «Корреспондент»: «У кулуарах висловлювалися ще сміливіше: створити Новоросійську республіку в складі Росії на чолі з мером Москви Юрієм Лужковим» [171, с. 32–33]. І хоча більшість політиків вважала, що подібний крок веде до розколу країни, а Генпрокуратура та СБУ навіть порушили кримінальні справи про посягання на територіальну цілісність держави, Донецька облрада вже 9 січня 2005 року на сесії ухвалила рішення провести референдум «Про надання Донецькій області статусу самостійного суб'єкта федерації у межах єдиної України». Характерно, що экс-керівник штабу В. Януковича Сергій Тігіпко сказав, що йому соромно за те, що «ми своєю кампанією розділили Україну» [171, с. 32–33]. Одвічний поділ країни на Схід та Захід у передвиборчих перегонах 2004 р. створював опозиційні висловлювання, що перетворювалися на образи західних «фашистів» та східних «криміналітетів».

Протистояння парламентських фракцій, президентські та парламентські вибори часів правління В. Ющенка активізували як відкриті, так і приховані форми самовизначення регіонів країни. Втручання сусідніх країн на рівні державних заяв та культурних заходів ще більше поглибили розкол країни. Намір створити жорстку владу, що не вибачає сепаратистських закидів, було провалено вже в перші роки нової влади. Стало зрозуміло, що жорстка сила може викликати не менш жорстку відповідь, особливо на Сході країни, де вплив регіоналів та регіональної еліти був значно високим.

Першим кроком, що було зроблено В. Ющенком на посаді Президента – це його поїздка до Донецька в лютому 2005 р. Під час представлення нового

губернатора його промова до місцевої влади була досить суворою. Він згадав і про навішування йому в цьому регіоні образу фашиста під час президентської кампанії; і про незаконний продаж «Криворіжсталь», Дніпровського меткомбінату, «Укррудпрому»; і попередив про відповідальність за розкручування ідеї сепаратизму та федералізму в цьому регіоні. «Загалом, президент показав, що в країні є одна влада й у цієї влади є всі підстави бути жорсткою з тими, хто спробує її ігнорувати або не шанувати. “Пробач, а чому ти так себе поводиш? Звикни, що перед тобою Президент сидить, а не гусячий пастух”, – сказав він нардепу Валентину Ландику у відповідь на його безцеремонну репліку із залу» [67]. Час від часу його промова на адресу донецької влади з питаннями «Куди ви дивилися?», «Що ви тут наробили?», «Ви будете відповідати!» отримала зворотній ефект: регіон, що дав невелику кількість голосів під час президентських виборів, обурився через такі звинувачення. Але завдяки такій жорсткій стратегії стримування В. Ющенку вдалося втримати під контролем локальний дискурс розколу країни. Інституційний дискурс Майдану домінував у цей час у політичному просторі, але наступні інституційні дискурси гучних відставок та політичних союзів знов активізували локальний дискурс розколу.

Після парламентських виборів у 2006 р. коаліція почала порушувати питання про надання російській мові статусу державної. У статті «Джокер Януковича» журнал «Корреспондент» у 2007 р. пише: «У напівзнеструмленій опозицією залі Верховної Ради парламентська коаліція більшістю голосів вирішила: протягом сесії, тобто до серпня цього року, депутати розглянуть низку законопроектів, що передбачають преференції для російської мови. Автори цих документів – в основному представники ПР – пропонують або надати мові північного сусіда статус регіональної, або взагалі надати їй можливість вважатися офіційною» [179, с. 16]. Такі дії відбувалися стосовно подій, що розгорталися на Сході країни. Під час політичної нестабільності тут активізувався рух за встановлення Донецької республіки. Уже через місяць у тому ж самому щотижневику «Корреспондент» йдеться про демонстрацію в Києві на підтримку Партії регіонів, що виступала проти дострокових виборів у парламент. Після підписання Указу Президента «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» у країні піднявся організований Партією регіонів рух проти цього указу, як реакція на інституційний дискурс дострокових виборів, що вплинуло на активізацію донецької, луганської, київської та закарпатської еліт (див. Рис. 1.1 «Дискурс регіональних

еліт України 1991–2014 рр.»). «Демонстранти від Партії регіонів винесли на Майдан триколірний стяг із двоголовим орлом. Прапор цей нагадував російський триколір, тільки місце білої смуги на ньому зайняла чорна. Більшість людей у Києві останнім часом почала говорити про те, про що раніше боялася й шепотіти. Ідея розколу країни для багатьох перестала здаватися страхотливою. І навіть стала якоюсь звичною» [180, с. 24].

Апогеєм відкритих форм самовизначення регіонів України став II З'їзд у Северодонецьку, що отримав назву «Северодонецьк-2» (березень, 2008 р.). На відміну від I З'їзду, що відбувся 28 листопада 2004 р. на підтримку кандидата в Президенти В. Януковича, де був присутнім мер Москви Ю. Лужков та лунали заклики до створення «Південно-Східної автономії», II З'їзд був більш стриманим у своїх питаннях, що розглядалися (системні порушення регіонального самоврядування та російськомовних громадян України, про ставлення до історичного минулого та до НАТО). І хоча тут теж були представники з Росії, Литви, Норвегії та навіть із Нігерії, сепаратистська риторика тут була дуже обмеженою.

Цікавою є одна судова справа № 0508/12993/2012 2008 року в Донецьку, під час проведення обшуків, було вилучено друковані матеріали, саморобні плакати «НАТО – злочинна організація» і «Донецька республіка», 25 прапорів червоно-синьо-чорного кольору з написом: «Донецька республіка», агітаційні матеріали «Утворення Донецько-Криворізької республіки», «Підписаний лист про проведення всенародного референдуму», «Проект адміністративно-територіальної реформи Федеративна Республіка Україна», «Хохляцький геноцид. За нас з вами», брошуру «Міф про голодомор» тощо [119]. Було заведено карну справу стосовно двох осіб у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України (1. «Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті...»). Термін ув'язнення від двох до п'яти років). Але 2013 року підозрюваних осіб було звільнено у зв'язку із закінченням термінів давності справи. Серед понад сотні знайдених друкованих матеріалів був аркуш формату А4 з текстом «Проект адміністративно-територіальної реформи «Федеративна Республіка Україна», про референдум щодо федеративного устрою України. «Підписаний лист № ... на підтримку проведення всенародного референдуму з питання: 1. Чи згодні Ви жити у вільній, незалежній Донецькій Федеративній республіці, до складу якої будуть входити Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська і Херсонська області у складі Федерації» [119].

Як пише Т. Бевз: «упродовж усіх років незалежності простежувалася тенденція щодо неспроможності Києва до реінтеграції Донбасу» [369, с. 130]. У той час, як регіональна еліта формувала навколо теми Донбасу локальний дискурс, щоб залучити в нього всю Україну, інституційний дискурс був більше сконцентрований на власних тактиках боротьби інститутів. Неспроможність центру країни протистояти ані на рівні політичних інститутів, ані на рівні ФПГ та політичної еліти, призвело до перманентної боротьби дискурсів, що створювали різні, місцями протилежні інтерпретаційні поля, що формували й протилежні політичні смисли.

Локальний дискурс донецького регіону свідчить про боротьбу дискурсів та взаємний вплив один на одного. Дискурс державного статусу російської мови, що почав створюватися в часи Л. Кравчука, ще більше набув актуальності в часи Л. Кучми завдяки дискурсу вільної економічної зони та дискурсу федералізму, уже під час конфронтації з дискурсом Майдану. А в часи президентства В. Януковича характерних політичних ознак локальний дискурс уже не мав, що дозволяє зробити висновок прийняття інституційного дискурсу Донецького регіону в цей період.

Ще одним регіоном, де вироблявся власний локальний дискурс, що був реакцією на інституційний дискурс країни – Південь. Придністровський конфлікт, як реалізація моделі «спільної держави», став загрозою територіальної втрати України на півдні країни та спричинив активізацію придністровського дискурсу в цьому регіоні. У всеукраїнському громадсько-політичному журналі «Державність» у першому номері за 1991 р. виходить стаття Станіслава Іщенка «Підступна провокація російського шовінізму». Про те, що в Одесі готується чергова провокація з відриву території так, як це робиться в Молдові. Причому це проводиться під демократичним прикриттям. «Досвідчений професор О. Сурилов склав черговий провокаційний документ на замовлення господарів, що щедро фінансують таку “діяльність” (а як інакше пояснити претензії на дороге кабельне телебачення?). Цей документ називається “Програма демократичного союзу Новоросії” (ДСН)... Діють “новороси” в межах “частини Придністров’я” на терені СРСР Молдова (якої?), а також Одеської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської та Кримської областей, що, виявляється, колись як колоніальний терен московської імперії входили до складу провінції Новоросії» [464, с. 43]. А коли в січні 1994 р. президентом Республіки Крим було обрано Ю. Мешкова, в Одесі почалася друга хвиля дестабілізації. У газеті «Вільна думка» у квітні 1994 р. опублікована стаття під назвою «Російська провокація в Одесі». «Стало ві-

домо, що з 8 на 9 квітня гідрографічне судно «Челекін», порушуючи чинне військово-морське законодавство, прагнуло незаконно вийти з порту Одеси...». Після виходу в море судно було затримано. Воно прямувало до Севастополя [21].

За часів Л. Кучми тут розгорнулася боротьба між одіозними фігурами – Р. Боделаном та Й. Гурвіцем, що теж було наслідком російського втручання. Одеський порт, географічна близькість до штучної Придністровської республіки, російськомовність сприяли нав'язуванню інтересів пострадянської імперії як за часів Л. Кучми, так і 2014 року. На той час депутатська більшість одеської міськради 58 голосів «за», 1 – «проти» та 1 – «утримався» підтримала ініціативу міського голови Руслана Боделана «Про запровадження тримовності – української, російської та іноземної мов у місті Одеса» [304, с. 3]. І якщо поняття «іноземної мови» для національних спільнот у регіоні розумілося по-різному, то російська мова ще довгий час після цього рішення була головною робочою мовою. Запровадження третьої мови на рівні «іноземної» було прикриттям закріплення російської мови. Оскільки ні болгарською чи румунською мовами, носіями яких були мешканці Бессарабії, документознавство в кабінетах чиновників не велося.

Тут, як і в Криму, приховані методи втручання та нав'язування певної моделі територіальної ідентичності відбувалися на прикладі III Міжнародного театрального фестивалю «Зустрічі в Одесі», що проводився 2008 року. Одеський руський театр поставив «Женітьбу» М. Гоголя. За сценарієм персонаж на прізвище Анучкін хоче, щоб його майбутня дружина розмовляла французькою. На що отримує відповідь: «Навіщо тобі французька? Тобі ж чим це російська не вгодила? Та російською навіть святі розмовляли!». «На цій репліці зал кожного разу рвав аплодисментами. На фоні спроб поховати російську мову в Україні такі рядки Гоголя лунали сьогодні як політичний маніфест», – пише журнал «Огоньок» [227, с. 46]. Як зазначає український дослідник Володимир Головка, у 2006–2009 рр. саме в Одесі активізувався проросійський радикалізм. Причиною, на його думку, є те, що «проросійський радикалізм виникає саме в тих українських регіонах, де є вакуум влади» [414, с. 260]. У ці часи в місті мером був Е. Гурвіц, а голови одеської обласної адміністрації змінювалися рік за роком (В. Цушко, Б. Звягінцев – 2006 р.; І. Плачков – 2007 р.; М. Сердюк – 2010 р.).

Саме проросійський радикалізм спричинив конфлікт в Одесі, що розгорнувся навколо дискурсу пам'ятника Катерини II, де сутички між прихильниками та супротивниками можна розуміти як відкриту спробу самоіденти-

фікації одеситів як проросійської чи проукраїнської громади у 2007 р., що ж насправді було битвою між місцевою регіональною елітою. Сергій Дібров пише, що сама влада загострила цей конфлікт, коли на сесії обговорювалося питання: «де буде встановлюватися пам'ятник – в Одесі чи в Україні» [321, с. 26]. Провокативна ситуація полягає в тому, що одесити отримали схему розуміння себе як «неукраїнці» і це призвело не тільки до відкритих сутичок, але й до розколу мешканців міста, що пізніше здобуде масштабнішого розколу в травні 2014 р.

Ще одне південне місто Миколаїв стало першим містом, де місцева влада оголосила його територією вільною від НАТО. Тут антинатовський дискурс став головною темою виступів та закликів місцевої влади. Потім була Феодосія, а згодом Одеса.

На Сході країни завдяки медійному дискурсу та дискурсу регіональних еліт місто Харків позиціонувався як «Перша столиця». В інформаційно-політичній газеті «Україна молода» у квітні 1994 р. вийшла стаття під назвою «Харків знов хоче бути столицею», де порушувалося питання про надання місту статусу республіканського підпорядкування, що буде поставлено на голосування харків'янам під час загальнонаціональних виборів [282, с. 2]. «Друге питання, що з'явиться в бюлетенях виборців, буде сформовано приблизно так: хочете ви чи не хочете, аби землі, що прилягають до окружної дороги, стали власністю міста?». І хоча голосування не відбулося, Харків став містом регіоналів з 2003 р., коли в середині партії посилилася харківська група на чолі з Є. Кушнар'ювим. Тому під час Помаранчевої революції, коли Є. Кушнар'юв був губернатором області, ним було надано розпорядження зупинити перерахування коштів до держбюджету країни. Коли в Одесі Р. Боделан оголосив місто та всю область Новоросійським краєм, а в Луганську сесія облради заявила про створення Автономної Південно-Східної Української Республіки, Є. Кушнар'юв координував роботу з Донецькою, Дніпропетровською, Запорізькою, Луганською, Одеською, Херсонською та Миколаївською областями, а також з АРК та містом Севастополь. І коли відбувся Северодонецьк-1 місто Харків було оголошено столицею нового квазі-утворення. Так інтерпретації навколо дискурсу «Першої столиці» сконструювали політичну реальність.

2010 року в Харкові представники Росії запропонували створити з Луганської та Ростовської областей т. зв. «Сврорегіон Донбас». Дискурс «Першої столиці» перетворив це місто на територію вироблення відкритих та

прихованих дискурсів розколу країни. Безумовно, розвиток транскордонного співробітництва в Україні набув певного рівня й до цієї події: єврорегіон «Дніпро» (2003 р. – Чернігівська, Брянська та Гомельська області); єврорегіон «Слобожанщина» (2003 р. – Харківська та Білгородська області); єврорегіон «Ярославна» (2007 р. – Курська та Сумська області). І, напевно, створення транспортного коридору між двома областями мало б покращити інфраструктуру вуглевидобувної промисловості в Україні. Проте, якщо в попередні часи риторика російської влади в бік України була менш стриманою щодо звинувачень країни в її політичному виборі, то після відкритих заяв російського президента, що Росія «подарувала частину територій Україні», така ініціатива з боку Росії була більше політичним кроком, ніж економічним.

На Заході країни локальний дискурс територіального та політичного самовизначення регіонів формувався в Закарпатті. Інформація про такий дискурс більше відома з преси діаспори на початку перших років незалежності країни. Наприклад, у газеті «Вільна думка», що була українським часописом, що друкувався в Австралії, у 1993 р. є стаття під назвою «Чи відірвуть Закарпаття?» [20]. Ідеться про розширене засідання Постійної комісії Верховної Ради України з питань законодавства й законності, де було розглянуто проект закону створення вільної економічної зони на Закарпатті. Автор застерігає, що це може бути проект автономії Закарпаття. Відомо, що перші кроки проти унітарності країни були зроблені саме на Закарпатті. Ще 1 грудня 1991 р., під час всенародного референдуму за незалежність країни, саме через дискурс референдуму на Закарпатті було проведено обласне опитування, де 78 % респондентів висловилися за надання краю статусу автономії. 1994 року, коли відбувалися вибори до Верховної Ради в Ужгороді, відбувалося конструювання реальності прихованими методами. Наприклад, Петро Ференц у часописі «Українські проблеми» згадує слогани Миколи Ердєвдія, кандидата по міському виборчому округу № 167.

– «Не допустимо будувати українську державу унітарною, керуючись великодержавницьким націонал-шовінізмом».

– «Ні – націонал-шовінізмові, який поділяє людей і протиставляє їх один одному, який перешкоджає розвитку національних культур».

– «Ні за яких умов не погоджуся з черговим великодержавним націонал-шовінізмом, зведеним у ранг державної політики» [643, с. 6].

Така передвиборча політика створювала семантичну підміну поняття «українська держава». Застосування терміна «шовінізм», як політичне пану-

вання однієї нації над іншою на захоплених чужих територіях, формувало образ українців як завойовників. Така штучна асиміляція етносу свідомо розділяла українську націю на завойовників-чужинців та місцевих жителів, які змушені підкорятися.

До 2004 р. Закарпаття було плацдармом СДПУ(о), членом якої був губернатор Іван Різак. Із приходом В. Ющенка тут ситуація змінюється. Переслідування за партійним уподобанням, смерть ректора Ужгородського національного університету В. Сливки, відкрита прихильність до В. Медведчука, призвели до того, що І. Різак став першим, якого затримали в лютому 2005 р. і його було показово засуджено до п'яти років позбавлення волі умовно зі звільненням від покарання з випробувальним терміном на один рік. Багато хто вважав, що таке «полювання на відьом» є прискіпливим ставленням української влади до цього регіону, чим неодмінно почнуть користуватися політичні опоненти. У регіоні, а потім у країні виникнув дискурс русинів, що почав активно розкручуватися політиками та підконтрольними ЗМІ і був пов'язаний з етнічною ідентичністю.

Русини, визнані у східноєвропейських країнах як національні меншини, в Україні мають статус субетносів українців. Вони проживають у Закарпатській області України, у східній частині Словаччини, у південно-східній Польщі, у Хорватії, Сербії, Чехії та Румунії. Великі діаспори русинів знаходяться в США та в Канаді. В Україні вони мають офіційний статус лише на місцевому рівні – у Закарпатті. Офіційно їхня загальна кількість у світі складає від 60 тис. до 1,6 млн людей. 2001 року на Закарпатті русинів налічувалося понад 10 тисяч (1 %). 2005 року Комітет з ліквідації расової дискримінації ООН рекомендував Україні визнати русинів нацменшиною.

Активізація руху русинів відбулася 2005 року, коли змінилися лідери. Одним з активних промосковських лідерів був священник московського патріархату УПЦ Отець Дімітрій (Дмитро Сідор). У статті «Нами пригноблені» Богдан Буткевич пише: «Якщо раніше в міжнародному сенсі русини орієнтувалися на Європу та заокеанську діаспору, то тепер – на Москву» [326, с. 24].

15 грудня 2007 р. в Мукачеві відбулося засідання сейму підкарпатських русинів, де ухвалили декларацію з вимогою незалежності Закарпаття. Він став наслідком системної політики територіального розколу країни. У згаданій статті Б. Буткевич пише: «За останні півроку відбулися Європейський конгрес підкарпатських русинів у Мукачевому, народне Віче Виноградова, форум русинської громадськості в тому ж Мукачевому, мітинг підкарпатських

русинів у Сваляві, наукова конференція “Права корінного народу в контексті реалій політичних прав підкарпатських русинів” – і це далеко не повний перелік. Рішення, що ухвалювалися на цих заходах, мали такий лейтмотив: визнання русинів, максимальна автономія з поступовим набуттям незалежності під протекторатом Росії, Чехії та ЄС» [326, с. 25].

На цьому сеймі була зачитана вітальна телеграма від Віктора Балоги, який на той час був головою політради пропрезидентської партії «Наша Україна». Присутність державних службовців на подібних заходах усе більше свідчила про наявність безконтрольності регіонів з боку центру. Відкрите фінансування В. Балоогою сепаратизму на Закарпатті знаходилося поза компетенції СБУ.

На Закарпатській облраді фракція «Наша Україна» винесла питання на голосування щодо визнання русинів окремим етносом. 72 депутати із 90 проголосували «за». Коли на територію Грузії ввійшли російські танки, 9 серпня 2008 р. сейм підкарпатських русинів засудив дії офіційної політики Києва, що виступила на захист Грузії. Починало порушуватися питання про геноцид русинів з боку українців.

25 жовтня 2008 р. в Мукачевому на Другому Європейському конгресі підкарпатських русинів було оголошено текст Меморандуму, що проголошував установаження русинської державності. Як пише В. Мартин, у меморандумі йшлося про «невозможность далее сохраниться коренному русинскому народу в составе Украины со своим национальным этническим лицом; все решения и поступки украинских властей направлены на этноуничтожение и дискриминацию, имеющие признаки геноцида русинского народа; делегаты 2-го конгресса приняли Акт провозглашения воссоздания русинской государственности в статусе от 22.11.1938 г. с образованием государственной исполнительной власти...» [102]. Дмитра Сідора було позбавлено волі на три роки, але встановлено випробувальний термін на два роки за ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України).

А 22 грудня 2009 р. у Закарпатській облраді було ухвалено текст Олександра Духновича як гімн «Підкарпатських русинів». Ось кілька рядків:

«Русский да живет народ!
Просим Бога вышняга.
Да поддержит руссаго
И даст века лучшаго!».

Відкрите неприховане москвофільство в цих рядках було ухвалено депутатами без громадського обговорення (46 голосів «за» із 79).

Формувалася думка, що русинська карта була на руку самому В. Ющенку. У статті «Руссю запахло» мер Ужгорода Сергій Ратушняк говорить, що русини на Закарпатті є, а сепаратизму немає. Є кримінальний авторитет Балоба, «який править зараз бал, хоче зібрати усіляких кримінальників під прапором русинів і влаштувати напади на транспорт, перекрити залізничну гілку, що з'єднує Москву з Європою, і паралельно з цим будуть спонукати до дій крайні сепаратисти серед кримських татар... Все це, як вважає мер, буде мати одну мету – введення президентського правління і воєнного стану. “Ніякої активності тут по сепаратизму немає”» [184]. Коли на Сході країни був значний вплив Партії регіонів, на Закарпатті представники «Нашої України» організовували відкрито сепаратистські настрої серед місцевого населення. А В. Балоба, після виходу з цієї партії та створення власної під назвою «Єдиний центр», почав балансувати в конфлікті Ющенко–Янукович та став на бік останнього й почав контролювати всю Закарпатську область. Контрабанда, привласнення санаторіїв та історичних пам'яток архітектури, екологічна катастрофа від продажу лісу – усе це стає наслідком впливу кримінально-олігархічних груп тиску, яких на Закарпатті представляв В. Балоба.

Ще однією особливістю, що характеризує відкриті форми самовизначення регіонів України, є вуличні ходи православних груп, що активізувалися в часи президентства В. Ющенка. Так званий «Русский марш» на честь святкування в Росії «дня народної єдності» в Києві проводився так званими «вірянами московського патріархату УПЦ (МП)». Анатолій Бондаренко у статті «Канонічна “5-та колона”» пише: «Православ'я як переважно російський різновид християнства набуває цінності навіть для зятятих атеїстів і надає найвищу моральну санкцію відновленому імперському проекту, який подається як дещо цінніше вище, автономніше і потужніше, ніж просто держава, яка в сучасних урізаних кордонах аж ніяк не задовольняє російських націоналістів, – як особлива цивілізація, тобто ледве не окремий самодостатній світ» [321, с. 23]. Наступ на українську націю з боку таких проросійських організацій, як партія «Руський блок», «Русская община Крыма», «Союз православних братств», «Єдине Отечество» тощо призвів до того, що в Києві та Криму російське православ'я перетворилося на політичну силу, що встановила ідентифікаційний вимір православного на рівні «руського». Голова союзу православних громадян України «Єдине Отечество» Валерій Кауров прямо заявляв: «Або ми збережемо східно-слов'янську цивілізацію,

стрижнем якої є Святе Православ'я, або нас відірвуть від Росії – окатоличать та поглине секулярний Захід» [321, с. 25]. Такі слова було сказано напередодні дострокових парламентських виборів. Цей дискурс використовувався в Києві, Криму, Миколаєві, Одесі, Донецьку, Харкові.

Безумовно, без втручання Росії, яка час від часу робила гучні заяви в бік України, ці організації не мали б значного впливу на розкол країни на «православних» та «неправославних». Тема захисту російськомовних громадян та загрози НАТО була приводом дипломатичної риторики з боку Росії. Відомо, що у квітні 2008 р. під час саміту НАТО в Бухаресті В. Путін відкрито заявив Президентові Дж. Бушу: «“Ти ж розумієш, Джордже, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!”». І тут він дуже прозоро натякнув, що якщо Україну все ж таки приймуть у НАТО, ця держава просто припинить існування. Тобто фактично він пригрозив, що Росія може почати відторгнення Криму і Східної України» [143]. А вже у вересні 2008 р. російське МЗС виступило із заявою, у ній звинуватило Україну в недружній політиці стосовно Росії, оперуючи до фактів підтримки Грузії у війні з Росією та курс Києва на вступ до НАТО. Було нагадано, що наразі є загроза Договору про дружбу, співпрацю й партнерство, що було підписано 1997 року на 10 років. На рівні відкритих економічних та дипломатичних загроз, прихованих фінансових втручань, культурних заходів, російська влада 2009 року робила спробу відкритого територіального розділу України.

Аналізуючи події, що відбувалися в регіонах країни та призвели до локальних дискурсів, треба виділити кілька чинників, що впливали на розкол країни крізь територіальну ідентичність.

1) *Політичний*. Сутність цього чинника в тому, що політична еліта під час політичних процесів використовувала загрозливі гасла, що впливали на вибірковість та ставлення до жителів регіонів, як до електорату заради збереження власної влади.

2) *Ідентичний*. Використання мовних актів політичною елітою заради об'єднання мешканців одного регіону призвело до протиставлення їх до мешканців іншого регіону як ворогів. Свідоме територіальне розмежування українців створило в країні ментальне напруження, що формувало критичне, а часто й вороже ставлення різних регіонів один до одного.

3) *Історичний*. Вплив історичних процесів призвів до геополітичної орієнтації регіонів не стільки до центру, де мав би вироблятися інституційний дискурс заради стабільності політичної системи, а до периферії, де локальні

дискурси та дискурси сусідніх країн створювали інтерпретаційне поле, де інтерпретації регіональних еліт дестабілізували політичну систему країни.

4) *Символічний*. Значна увага ЗМІ протестним рухам у регіонах, що супроводжувалися публічними актами зі знуцання державної символіки, формувала певне ставлення до них з боку українських громадян. Символічні інтеракції репрезентували знецінення та неповагу, ніж захист та підтримка державних символів.

5) *Мовний*. Експлуатація дискурсу надання державного статусу російської мови призвела до ухвалення в липні 2012 р. т. зв. закону «Ківалова–Колесніченка» про мову № 5029-VI. У статті 7 пункті 3 Закону України «Про засади мовної політики» говориться, що «якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, де поширена ця мова, становить 10 % і більше чисельності її населення», то регіон має право використовувати свою мову в державних, освітніх та культурних установах на рівні української [18]. А далі йде доповнення: «За рішенням місцевої ради в окремих випадках, з урахуванням конкретної ситуації, такі заходи можуть застосовуватися до мови, регіональна мовна група якої становить менше 10 відсотків населення відповідної території» [18]. «Зелене світло» отримали, насамперед Східні та Південні регіони, де чисельність російськомовного населення перевищувала 10 % бар'єр.

6) Обласні ради в Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Луганській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській областях та в Севастополі, Ялті, Краснолуцьку (Луганська обл.) почали ухвалювати рішення про надання російській мові статусу регіональної. Так дискурс надання державного статусу російської мови територіально сконструював мовний поділ країни (Рис. 1.3).

У селі Біла Церква на Закарпатті, де проживало понад 10 тис. людей, було ухвалено рішення про румунську мову, а в місті Берегове – про угорську мову, де проживало 48 % носіїв угорської мови. Характерно, що ні в Чернівецькій області, де за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. проживало 12,5 % румун, ні в Криму, де проживало 12 % кримських татар, рішень на місцевому, обласному чи автономному рівнях не було ухвалено на користь національностей, які опинилися на другому місці за кількістю населення в регіоні [431]. По всій Україні, крім АРК Крим, Чернівецької та Закарпатської областей росіяни у 2001 р. були на другому місці серед населення, яке проживало в регіонах.

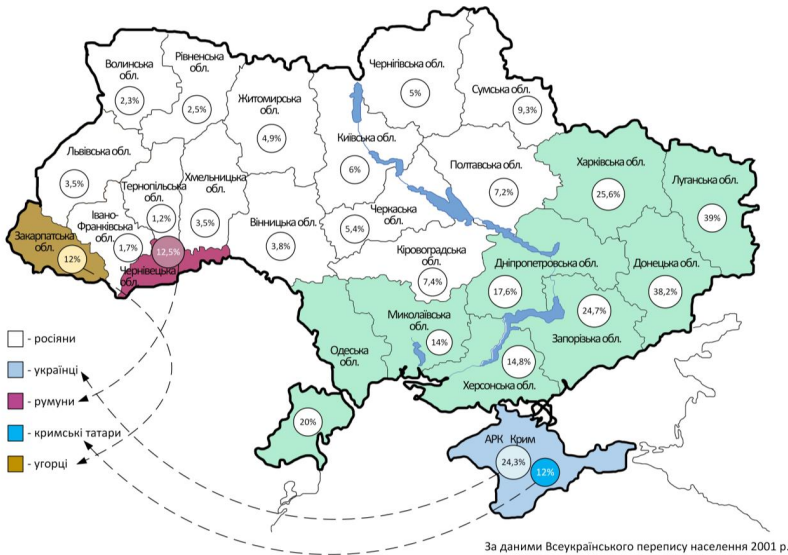

Рис. 1.3. Розподіл населення окремих національностей регіонів за рідною мовою, які знаходяться на 2 місці

Посилаючись на ці дані, на Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», на закон «Ківалова–Колесніченка» тощо, місцеві та обласні ради ухвалювали рішення на користь російської мови. Наприклад, на другій сесії Луганської обласної ради п'ятого скликання було вирішено: «1. Вважати, що російська мова в Луганській області у визначенні Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин є регіональною мовою. 2. Встановити, що Луганська обласна рада, її виконавчий апарат у своїй роботі та в офіційних документах, повідомленнях, оголошеннях використовують поряд з українською (державною) і російську – мови роботи, діловодства й документації» [341]. У країні вже остаточно було встановлено мовний ідентичний вимір, за ним вимірювалися сигнали лояльності та протестів російської політики в середині громадського простору. У цей час мовний дискурс поділив регіональні еліти на тих, хто запроваджував закон, і тих, хто виступав проти. Львівська міська, а потім і обласна рада, ухвалили рішення «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням у зв'язку із затвердженням Закону України «Про засади державної мовної політики»». Через рік Конституційний Суд Украї-

ни відмовив у відкритті конституційного провадження у зв'язку з тим, що голова Львівської обласної ради не мав права від імені колегіального органу здійснювати конституційне подання [147]. Таким чином, те, що не вдалося зробити 2006 року, через 6 років стало реваншем прихильників запровадження російської мови на державному рівні. Так було створено нову політичну реальність України, де російська мова як цінність наповнила центр політичного тексту. Саме завдяки офіційному політичному дискурсу, що був лояльним до дискурсу Заходу, символічні інтеракції російської мови були більш стійкими у промовах та публічних виступах політичної еліти та регіональних еліт, які створювали локальні дискурси.

Самі локальні дискурси країни часів 1991–2014 рр. найбільш чутливими були до російського дискурсу, його імпульси розхитували політичну систему країни. А інституційний дискурс надання російській мові статусу державної у 2012 р. призвів до вибухонебезпечної ситуації, що змінила політичну реальність у 2014 р.

Загалом локальні дискурси посилювали рівень конфліктів у країні та розщеплювали ідентичність українців на безліч моделей, що реалізовували себе вже через відкритий протестний дискурс, а його інтерпретації із периферії перетікали у центр країни (Рис. 1.4).

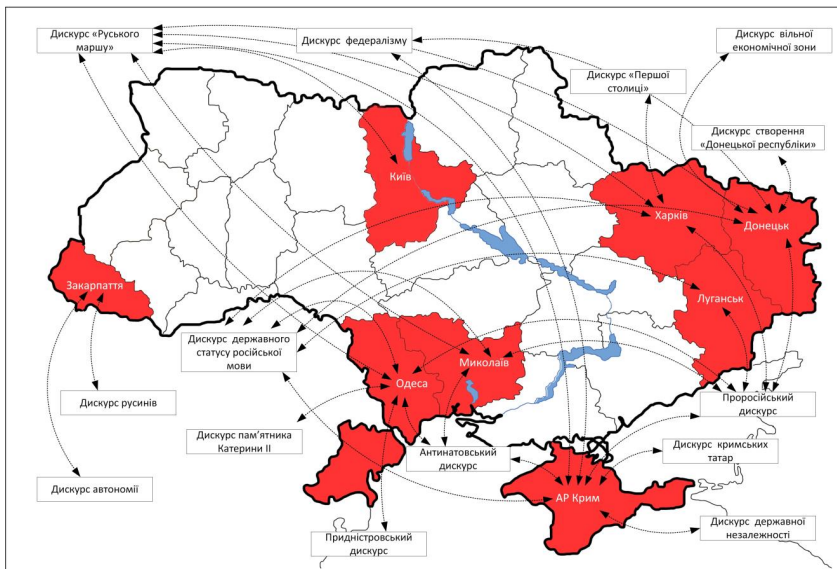

Рис. 1.4. Локальні дискурси країни 1991–2014 рр.

К. Вітман, досліджуючи питання етнонаціональної політики на період 2010–2011 рр., вказує на неефективність такої політики в Україні, що була не готова протистояти міжетнічним суперечностям. Серед причин, що накопичувалися роками в Україні, учений називає «регулювання міграційних процесів, інтеграцію мігрантів, зростання ксенофобії та запровадження відповідальності за прояви етнічної нетолерантності, подвійне громадянство, набуття статусу національної меншини» [404, с. 604]. І приховані форми самовизначення регіонів на рівні локальних дискурсів є прикладами, що ускладнили стратегію етнополітики та посилили внутрішні конфлікти мешканців регіонів. Відсутність стратегії протидії, місцями ситуативність та вибірковість, призвели до відкритого та прихованого втручання зовнішніх чинників на країну, що відбувалися через мовні дискурси на рівні заяв, насамперед російських політиків. Це посилило детермінований хаос, що вплинув на нелінійний розвиток політичної системи країни, де точки біфуркації майже одночасно виникали в різних регіонах на периферії системи. Неспроможність (або небажання) центру реагувати на такі виклики призвело до зміни політичної реальності, коли периферія – центр коливання системи – почала перехоплювати на себе. Офіційний політичний дискурс виявився неспроможним втримати рівновагу системи. Системний підхід Ю. Лотмана у вигляді «ядро–периферія» на прикладі локальних дискурсів дозволяє побачити, що адаптація «чужих» текстів відбувалася на Півдні, Сході та на Закарпатті. Ці тексти формувалися в умовах локальних дискурсів та породжували нові смисли, як певні моделі ідентифікацій для мешканців регіонів. Отримуючи мовні конструкти від локального дискурсу, що будувався на штучній проблемі російської мови, територіальна громада ставала заручником маніпулятивних технологій, що позначалося на її сепаратистських та екстремістських діях та ставало політичною реальністю країни.

1.4. Динаміка протестного руху

Якщо розуміти політичні процеси, що впливають на механізм роботи політичного дискурсу через інтеракцію учасників комунікації, то, безумовно, існує дискурсна практика. Вона створює інтерпретаційні поля та інтерпретаторів, які виробляють цей дискурс. Політична еліта, яка отримує підтримку з боку регіональної еліти та представників фінансово-промислових груп, є офіційним виробником політичного дискурсу та виступає головним адре-

сантом своїх текстів. Вона створює певні фрейми, за допомогою чого смисли передаються у вигляді схематичних конструктів у суспільство. Обмін смислами в умовах демократичного режиму потребує інтеракції та її симетричність вимагає залучення до комунікації широкого кола учасників, які рефлексують на політичний дискурс. Різні соціальні групи сприймають політичний дискурс по-різному, але вони відіграють ключову роль у підтримці чи зміні влади. Без комунікації політична влада не має ресурсу виробляти дискурс для встановлення політичного тексту. Аналіз протестного руху дозволяє побачити соціальну взаємодію та протидію через виробництво мовних актів та репрезентацію громадянської ідентичності як цінність політичного тексту. Кризові ситуації в суспільстві, насамперед позначаються саме через протестні рухи, що концентруються в центрі країни. Сценарії, що пропонує протестний рух, в ідеалі репрезентує залучення громадян у вироблення мовних актів та інтеракцій, що репродукують суспільство. Це є свідченням готовності сприймати умови суспільного договору, але з корегуванням певних стратегій, що пропонує влада. Характер протестного руху, учасники та цілі свідчить про рівень української громади як учасника конструювання політичної реальності держави-нації. Страйки та протести, що є дискурсною практикою, вступають у боротьбу проти контролю над установленими смислами як право на конструювання політичної реальності владою. В Україні часів незалежності було кілька етапів, коли опозиційний дискурс, як рефлексія на інституційний дискурс, впливав на зміни політичних процесів.

Ейфорія після проголошення незалежності країни вже 1992 року перетворилася на хвилю страйків, що стали наслідком економічної кризи. Взимку 1992 року шахтарі підземного Кривбасу страйкували тиждень. У статті «Чому страйкують у Кривбасі?» йдеться про те, що пік страйку припав на 21–22 лютого. Тоді не працювало 12 шахт, $\frac{3}{4}$ підприємства. Співголова страйкому М. Ф. Чурюканов по телефону прокоментував три головні вимоги страйкарів:

- 1) відставка виконкому Криворізької міськради і його голови Г. Гутовського, а також виконкому Дніпропетровської обласної ради та його голови М. Задой;
- 2) вжити комплекс заходів до зниження цін на продовольчі та промислові товари до рівня середніх цін;
- 3) установити частку фонду оплати праці – 45 копійок від кожного карбованця за реалізовану продукцію [30].

Тому, ще на початку 1992 року шахтарські страйки висували вже політичні вимоги, але поки ще на місцевому рівні. 1992 року відбувся страйк учителів Дніпропетровська та Донецької області. Використовувалися плакати з написом: «Принаижений учитель не може виховати особистість», «Зарплату вчителя – кожному депутату». У газеті «Демократична Україна», де надруковані фотографії страйкарів, у замітці наводиться приклад розриву в заробітній платні вчителів: «водій “Белаз”, який працює на руднику, одержує 30 тисяч карбованців, а працівник народної освіти 1 056 карбованців на місяць» [31]. У червні 1992 р. відбувся страйк шахтарів з вимогою запровадження вільної економічної зони на Донбасі. У тій самій газеті «Демократична Україна» надається фото шахтарів з плакатом: «Требуем признать зоной экологической» [32].

Поступово до шахтарів почали приєднуватися інші верстви населення. 6 жовтня 1992 р. в Києві на Майдані Незалежності міліція не дозволила членам Союзу українського Студентства (СУС) розбити наметове містечко. Розпочавши акцію протесту, СУС у зверненні до громадян України закликав у разі необхідності вдатися до акцій громадянської непокорності і висунув низку вимог до уряду – негайний вихід України з СНД, ухвалення Закону про вибори парламенту на багатопартійній основі та проведення їх навесні 1993 р., створення уряду народної довіри. Активізувалися страйки і водіїв громадського транспорту. У Рівному водії тролейбусів на 2 години припинили працювати після того, коли один із пасажирів ударив у живіт жінку-водія.

5 жовтня 1992 р. – кримські татари провели півгодинне блокування всіх шляхів до Сімферополя та розпочали пікетування прокуратури Республіки Крим, щоб привернути увагу до свого становища та покарати винних за погроми у с. Красний Рай (вчинено погроми табору кримських татар, у результаті чого 17 учасників пікету отримали серйозні травми, були конфісковані намети і гроші. Їх не допускали до поселення в Алушті та прилеглих селах). 6 жовтня 1992 р. – на заклик Меджлісу кримськотатарського народу та ОКНР розпочалося безстрокове пікетування кримськими татарами Верховної Ради Криму. Пікетувальники висували вимогу негайно притягнути до кримінальної відповідальності організаторів і виконавців кривавої акції у Красному Раї. На мітингу голова Меджлісу Мустафа Джамілев оголосив загальну мобілізацію, закликав до організації загонів самооборони з кримських татар.

Масові протести, що відбувалися на місцях, поступово перетворилися на порядок денний законодавчої влади. З другої половини 1992 р. кожна се-

сія Верховної Ради супроводжувалася страйками, що організовувалися під стінами парламенту.

Влітку 1993 р. вибухнув шахтарський страйк, де вперше були використані вже загальнополітичні вимоги: дострокові вибори Президента та Верховної Ради. Федерація профспілок висунула заяву з вимогою дострокових виборів до Верховної Ради та місцевих рад на осінь 1993 р.; проведення референдуму довіри Президенту; внесення на референдум питання про соціальний та державний устрій країни. Верховна Рада, що збиралася на канікули, змушена була відновити свою роботу. На той час, після відставки Л. Кучми обов'язки прем'єра виконував представник Донбасу Юхим Звягільський, який мав широкі повноваження виконавчої влади. Але жодної вимоги стосовно заміни Кабінету Міністрів страйкарі не висунули. Як пише Г. Касьянов: «Страйки, спровоковані різким погіршенням соціального становища, були вдало режисовані частиною промислового лобі Донбасу, яке успішно вичавлювало кредити і дотації для “порятунку галузі” і не менш успішно “утилізувало” кошти у власних інтересах» [478, с. 164].

У газеті «Самостійна Україна» (офіційний орган УРП) на першій шпальті надруковані три відповіді на запитання «Що стоїть за червневими страйками?»:

- протест населення, викликаний різким підвищенням цін?;
- деструктивні, антидержавницькі дії прихильників «соціалізму»?;
- відсутність економічних реформ? [270].

Уже тоді громадськість до кінця не розуміла, що відбувається в країні: революція, переворот чи зрада. На протестний дискурс шахтарів заради стабільності політичної системи починає реагувати інститут президента. 16 червня було підписано Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в Україні». Було створено Надзвичайний Комітет Кабінету Міністрів з питань оперативного управління економікою. Головою Надзвичайного Комітету було призначено Л. Кучму. «Основними завданнями Надзвичайного комітету є розробка та реалізація заходів щодо стримування інфляції, стабілізації виробництва, посилення соціального захисту найбільш вразливих верств населення та запобігання надзвичайним ситуаціям у соціальній та економічній сферах», – говориться в Указі Президента Л. Кравчука [241]. А вже 17 червня 1993 р. вийшла Постанова Верховної Ради України про проведення всеукраїнського референдуму щодо довіри / недовіри Президентові України, що має відбутися 26 вересня

1993 р. «В бюлетень для голосування включити такі питання: 1) Чи довіряєте ви Президенту України? Так / Ні. 2) Чи довіряєте ви Верховній Раді України? Так / Ні. Якщо в результаті голосування більшість громадян, які взяли участь у референдумі, висловиться проти довіри Президентові України чи Верховній Раді України, Верховна Рада України відповідно до чинного законодавства признає вибори», – йдеться у Постанові [9].

Навіть ідея ввести воєнний стан розглядалася як на рівні всієї країни, так і частково в окремих областях. «Я пишу ці рядки з увімкненим телевізором і якраз у цю мить УТ-1 передає повтор недавньої прес-конференції прем'єр-міністра Л. Кучми, у ході якої він говорить, що економіка республіки коїться в безодню. Він наголошує, що не бачить іншого виходу, як ввести в Україні військовий стан. Потім прем'єр виправляється – може, каже він, це звучить занадто, тоді назвемо те, що я пропоную, – надзвичайним становищем» [36].

Як реакція на протестний дискурс шахтарів у Криму виникає проросійський дискурс. 16 липня 1993 р. в Севастополі «Фронт національного спасіння» провів мітинг, де були затверджені документи, спрямовані на реалізацію постанови Верховної Ради Російської Федерації «Про статус м. Севастополя» та обрано російську народну раду Севастополя (очолив О. Круглов). А 4–5 вересня 1993 р. – у Севастополі під керівництвом «Русское общество Крыма» понад 1 тисячі людей біля стін Верховної Ради Криму пронесли труну з написом «незалежна Україна». Труну і купу українських карбованців було спалено і закопано в задалегідь заготовлену яму, де було встановлено табличку з написом: «Здесь похоронена сраная Украина» та встановлено вінки з антиукраїнськими гаслами. Організатори акції були покарані. Вони сплатили штраф у розмірі 60 тис. карбованців (що встановлювало на той час 10 доларів США).

На початку осені, з 1 до 3 вересня 1993 р. було проведено страйк вугільних підприємств Донбасу, авіадиспетчерів цивільної авіації, працівників залізничного транспорту. Завершився страйк підписанням Генеральної тарифної угоди (ГТУ) між урядовою комісією і Координаційною радою вільних профспілок.

Союз українського студентства заявив про початок голодування в наметовому містечку на Майдані Незалежності в Києві. Але 16 жовтня загони міліції побили студентську маніфестацію біля Верховної Ради України.

Таким чином, перший етап, що характеризується економічною кризою та боротьбою між Президентом і парламентом за важелі впливу, репрезентує

групу тиску, яка вплинула на характер розвитку політичного процесу. З одного боку це були представники соціальних верств населення, які в умовах економічної кризи створювали мовні акти незадоволення, а з іншого – представники бізнесу. Як пише В. Литвин, у цей період групою тиску були промисловці та підприємці, «які вже відвоювали чималий плацдарм у партійно-політичному спектрі України й дедалі помітніше перебирають на себе функції політичних партій. Їхня кількість наближається до десяти, найбільш відома серед них – Українська спілка промисловців та підприємців, яку на той час очолював Л. Кучма» [508, с. 421]. Саме на той момент, коли Президент Л. Кравчук почав з 1992 р. закріплювати президентську владу, у країні виникла хвиля протестів із загальнополітичними вимогами. Регіональна еліта як головний розпорядник державного фонду на місцях мобілізувала населення на протести, вдало маніпулюючи фінансовими ресурсами. Затримка заробітної платні до протестів та отримання додаткових видатків із державного бюджету після протестів була механізмом прихованої організації протестного руху. І, як результат, суспільство отримало опозиційний дискурс із вимогою зміни влади. Його головними меседжами були «справедливість», «демократія», «вільна економічна зона», що використовувалися проти формування інституційного дискурсу сильної президентської влади.

Якщо період Л. Кравчука характеризується виступами шахтарів, які призвели до зміни влади, то епоха Л. Кучми сповнена опозиційним рухом з боку партій. Це був перший випадок в історії незалежної України, коли влада відкрито виступила проти влади. Інституційний дискурс спровокував протестний дискурс, і з вулиць він перейшов у стіни парламенту. Із цього часу починається і відкрите використання протестів як технології впливу для усунення того чи іншого політика.

Перший конфлікт між новообраним Президентом та українською громадою пов'язаний з ім'ям Патріарха Володимира, очільника УПЦ Київського Патріархату, і виник він у липні 1995 року. Прихильність влади до Московського патріархату УПЦ призвела до сутичок під час похорон Патріарха Володимира. Віряни УПЦ КП просили поховати Патріарха на території Святої Софії. Влада відмовила у зв'язку з тим, що ця церква є історико-архітектурною пам'яткою і внесена до реєстру ЮНЕСКО. Коли жалобна процесія замість Байкового кладовища пішла до церкви Святої Софії, почалися сутички між «Беркутом» та активістами УНА-УНСО, унаслідок чого одна людина загинула, десятки були заарештовані. Силевий розгін став однією з відкритих форм протидії протестам, коли обурення перейшло із влади на внутрішні

силові війська. У той день Л. Кучма навмисно поїхав до Білорусі, а прем'єр-міністр виїхав до Київської області. Уже пізніше Євген Марчук, після свого звільнення з крісла прем'єр-міністра, розповів редакції газети «День»: «Президент, мабуть, забув, як за добу до похорону Патріарха Володимира в присутності одного із керівників парламенту (ми троє були тоді в одному з будинків Кабміну на похоронах міністра Готовчиця) дав однозначну команду ні в якому разі не допустити похорону Патріарха Володимира на території Софійського собору» [354].

У лютому 1996 року, через брак фінансової самостійності шахт, розпочався всеукраїнський страйк шахтарів. А коли він повторився в липні 1996 року, влада знову використала силовий розгін та знайшла винним голову шахтарської профспілки Михайла Крилова, якого заарештували. Це дало привід звільнити очільника Донецької області Володимира Щербаня, у якого вже давно тривав конфлікт із прем'єр-міністром П. Лазаренком. У такий спосіб у країні протестий дискурс використовувався владою як можливість для усунення політичних опонентів.

У квітні 1998 року своїм протестом гірняки з Дніпропетровської області змогли отримати свою заробітну платню, що не бачили протягом року. А коли 24 серпня 1998 року шахтарі з Луганської області у новоствореному майданчику протесту почали факельний рух, їх було розігнано під приводом пошуку вибухівки, що начебто знаходилася в них. Використання спецзасобів, кийків та сльозогінного газу, закінчилося тілесними ушкодженнями для обох сторін та розгоном протестувальників, які так і не отримали свої зароблені гроші. Влада сплатила борг тільки тоді, коли 14 грудня працівник однієї з шахт Олександр Михалевич здійснив акт самоспалення перед будівлею Луганської ОДА.

Коли 24 травня 1999 року на донецькій шахті імені О. Ф. Засядька загинуло 38 гірників, цей день став «чорним понеділком» для нації і символом ігнорування з боку влади умов праці гірняків. Із літа 1999 року почалася нова форма шахтарських протестів: піші ходи на Київ. Разом із шахтарями вимоги виплатити заборгованість по заробітній платні висували їхні жінки та діти. Таким чином, шахтарські протести почали соціалізувати інші верстви населення, що посилювало їх як потужну протестну силу.

У Криму збільшилися випадки сутичок між кримськими татарами та жителями Криму. У газеті «День» за 1998 р. на першій сторінці навіть вийшла стаття під назвою «Кримські татари – також народ України» [41, с. 1]. Це свідчить про те, що для багатьох вони ще залишалися іноземцями. Уже пізні-

ше, із ухваленням нової редакції Закону України «Про громадянство», з 2001 року буде спрощено процедуру отримання громадянства для історично депортованих осіб. Хоча голова Меджлісу Мустафа Джемільов неодноразово наголошував, що з усіх президентів України найбільше уваги до проблем кримських татар було з боку Леоніда Кучми [200]. Так закінчується другий період протестного руху, що тривав з 1995 р. до 1999 р. і характеризується вже не тільки економічними, але й релігійними та міжнаціональними питаннями, що наповнювали опозиційний дискурс. На відміну від першого періоду влада почала виробляти техніку організаційного керування протестами та використовувала силові розгони як фактор установлення диктатури у країні. Цей період закінчується тим, що представники фінансово-промислових груп почали отримувати виконавчі функції центральної влади. Як пише Т. Воробйова: «Найбільш відверто це проявилось у період підготовки до виборів у Верховну Раду України 1998 р., коли найкрупніші бізнес-групи створили власні партії. Зокрема, Київська регіональна ФПГ сформувала СДПУ(о); Дніпропетровська регіональна ФПГ – “Трудову Україну”; Донецька ФПГ – “Партію регіонів”» [406, с. 107].

Наступні 2000–2001 роки в історії країни характеризуються як рух «Україна без Кучми». Конфлікт інтересів між парламентом та Президентом, який намагався втручатися в роботу законодавчої влади, призвів до антипрезидентського незадоволення. Одіозна фігура очільника Адміністрації Президента Дмитра Табачника спровокувала рух за імпічмент. І хоча імпічменту не відбулося, Л. Кучма змушений був відправити Д. Табачника у відставку і призначити Євгена Кушнарєва керівником Адміністрації Президента (після якого був Володимир Литвин). Інституційний дискурс у ці роки став розшарованим, оскільки сама політична еліта почала відкрито формувати опозиційний дискурс і сприяла його розширенню по всій території України. Зникнення Георгія Гонгадзе, а потім оприлюднення плівок офіцера охорони Миколи Мельниченка та гучний виступ з трибуни парламенту Олександра Мороза призвели до відкритого звинувачення Л. Кучми у причетності до вбивства журналіста. Наметове містечко, що з’явилося на Майдані Незалежності у грудні 2000 р., проіснувало майже два тижні. Вимоги імпічменту та створення слідчих комісій для розслідування причетності Л. Кучми до зникнення Г. Гонгадзе були головними висловлюваннями мирного протесту. Іноді виникали сутички. «...Правоохоронці всім своїм виглядом демонстрували, що не перешкоджатимуть пікетникам. Цю функцію виконували інші: значно менша за кількістю група молодих прихильників силовиків та імпле-

ментації рішень референдуму. Серед них, як відзначають свідки, були ті, хто регулярно на замовлення пікетує Кабмін. Ситуацію охрестили як «найманці проти виборців»» [303, с. 3].

Установлення новорічної ялинки стало приводом для демонтажу наметів, але 19 грудня опозиції вдалося провести велику демонстрацію до адміністративних будівель та організувати мітинг біля Верховної Ради. Після новорічних свят розпочався другий етап руху «Україна без Кучми», що тривав два місяці і характеризувався громадською непокорю влади. Головна вимога – відставка Президента та всіх керівників силових структур. Організаторами протесту були учасники студентських протестів у 90-х рр. – Юрій Луценко та Володимир Чемерис. Їх підтримали понад 20 партій в Україні. Характерно, але В. Ющенко, який на той час був прем'єр-міністром країни, разом зі спікером Верховної Ради України І. Плющем та Л. Кучмою підписав «Звернення до українського народу» із закликом підтримати владу. Самих лідерів опозиційного руху підписанти називали «фашистами». У той час лідера політичної партії «Батьківщина» Юлію Тимошенко, яка стала ініціатором створення Форуму національного порятунку (ФНП), звинуватили в корупції й арештували на підставі санкції Генеральної прокуратури. Таким чином, парламентській меншості вдалося продемонструвати те, що вона представляла інтереси виборців, із якими її лідери вийшли на вулиці. А арешт Юлії Тимошенко ще більше підняв протестний настрій у країні. Наприкінці лютого в Києві було проведено акцію «Суд над Леонідом Кучмою», якого звинувачували у вбивстві журналіста Г. Гонгандзе.

У вересні 2002 року, після других парламентських виборів і в другу річницю зникнення Г. Гонгандзе, розпочалася нова протестна акція «Повстань, Україно!», що вимагала імпічмент Президента. Віктор Ющенко, після своєї відставки з прем'єрського крісла і як голова Блоку «Наша Україна», приєднався до Блоку Юлії Тимошенко, соціалістичної та комуністичної партій. Уночі, коли намети були вже поставлені, міліція почала штурм, виконуючи рішення Шевченківського суду про заборону акції. Одна людина померла внаслідок серцевого нападу. 23 вересня представники від БЮТ, СПУ та КПУ заблокували приміщення першого телеканалу УТ-1 з вимогою надати їм прямий ефір для звернення до українського народу. Як пише К. Бондаренко, в ефірі раптом почали з'являтися нафталінові фільми, а внизу рухомий рядок з написом: «Шановні телеглядачі. У зв'язку із захватом та блокуванням студії представниками опозиції програма УТН не може вийти в ефір» [385,

с. 152]. Коли опозиціонери не отримали можливість виступити на Першому телеканалі, вони залишилися ночувати. 24 вересня відбувся мітинг біля Верховної Ради України, після чого організована колона пішла до Банкової вручити Л. Кучмі звернення учасників мітингу з вимогою його відставки. У цей час зовнішньополітичний дискурс інших країн почав наповнювати протестний дискурс своїми мовними актами. Коли Віктор Медведчук повідомив, що Президент зустрічається з послами, 49 депутатів оголосили голодовку, після чого було висунуто нову вимогу протестувальників – терміново провести засідання парламенту щодо появи заяви США про причетність України до продажу зброї Іраку.

Події осені 2002 року продемонстрували, що серед опозиційного депутатського руху не було єднання. Влада навмисно тягнула час, щоб союз між лівими та правими силами розпався. Мета, у вигляді дискурсу імпичменту Президента, все одно була пов'язана з майбутньою владою, і ділити її між собою ніхто не хотів. Політична еліта мала своє бачення влади через призму власних інтересів. До того ж, серед лідерів руху ні Ю. Тимошенко, ні О. Мороз не мали такої підтримки, як В. Ющенко, оточення якого було зацікавлено саме в його перемозі. Тому В. Ющенко 24 вересня не пішов із масами протестувати під будівлю Адміністрації Президента, як і не був присутнім під час переговорів із Президентом. А це вказує на те, що опозиційний дискурс в Україні не був монолітним, а більше ситуативним, вбудованим в інституційний дискурс та діяв в інтересах тієї чи іншої сторони політичної еліти. Коли стало зрозуміло, що дії опозиції заходять у глухий кут, саме в цей день агенція REUTERS і передала новину про те, що Україна визнана винною в поширенні зброї Іраку. Зовнішньополітичний дискурс знов активізував символічні структури опозиційного дискурсу та активно почав розхитувати політичну систему країни. Віктор Медведчук, як голова Адміністрації Президента, заявив, що впевнений у тому, що такий збіг не випадковий. Це надавало нову можливість для протесту, щоб залучити парламентський механізм. І Л. Кучма це розумів. 28 вересня він звернувся до українського народу з промовою, у ній заявив, що мітинги 16 і 24 вересня є переворотом, і він не залишить свою посаду. «Категорично заявляю: я цього не зроблю... Не зроблю, бо я обраний народом як голова держави і відчуваю всю повноту відповідальності за те, що відбувається в країні» [153, с. 23].

Нова хвиля опозиційного дискурсу розпочалася 12 жовтня акцією «Народний трибунал» як продовження «Повстань, Україно!». Після публічних

доказів вини Л. Кучми у знеціненні конституційних норм, рішення «трибуналу» у вигляді депутатського звернення було передано до Генеральної прокуратури. А 15 жовтня суддя Апеляційного суду Юрій Василенко порушив кримінальну справу стосовно гаранта Конституції по 11 статтях Кримінального кодексу України. Інституційний дискурс знов розколовся між тими, хто підтримував опозицію, та тими, хто був проти опозиціонерів. Поступово конфлікт між Л. Кучмою та опозицією перетворився на конфлікт між В. Медведчуком та В. Ющенком, а потім – між В. Януковичем та В. Ющенком.

Через два роки розпочалося доленосне протистояння між опозиційними силами та владою. Під час першого туру виборчої президентської кампанії, коли Росія відкрито підтримувала кандидатуру В. Януковича, стало відомо, що в Росії терміново створювалися 4 000 додаткових виборчих ділянок. Щоб припинити підтасовки, 23 жовтня В. Ющенко привів своїх людей до ЦВК з протестом і вимогою заборонити рішення його голови Сергія Ківалова відкривати ці ділянки в Росії. Л. Кучма виступив із критикою проти такої дії опозиції, але вимогу було виконано. Таким чином, один із прихованих козирів збільшити кількість голосів на підтримку В. Януковича було вибито. І хоча приїзд Президента Росії В. Путіна за тиждень до першого туру голосування носив суто агітаційний характер, за результатами голосування В. Ющенко став головним конкурентом ставленика від влади. Другий тур виявився ще більш наповненим антидонецькою риторикою на Заході та в центрі країни й антиющенківською – на Півдні та Сході. Обидві сторони звинувачували одна одну в розколі країни, що можна побачити далі в символічній політиці медійного дискурсу двох виборчих штабів. Уся країна поглинула у протистоянні, що призвело до політичної кризи.

Після того, як спочатку Верховна Рада України, а потім і Верховний Суд України визнали результати другого туру недійсними, на 26 грудня було призначено третій тур голосування. У цей час Л. Кучма використав свій головний козир, що був у нього саме для цього: він підписав закон про зміну Конституції, за ним парламент отримував розширення своїх повноважень, а функції Президента скорочувалися. 10 січня 2005 року ЦВК, що очолив після відсторонення С. Ківалова, Ярослав Давидович, оголосив про перемогу Віктора Ющенка. Так закінчується третій протестний період, що тривав чотири роки і характеризується появою контреліти, яка стала головним інтерпретатором контрдискурсу. Її поява є наслідком політичного відсторонення від ключових посад у країні, тому домовленості та тіньові зговори не сфор-

мували єдності та послідовності у протестному русі 2000–2004 рр. І саме в цей період фінансово-промислові групи зменшили підтримку офіційної влади та стали на бік опозиції. Як пише Г. Касьянов, «найпоказовішими прикладами можна вважати бізнес-групи П. Порошенка та Є. Червоненка. Саме вони разом із ситуативними союзниками (харківська група) склали економічну основу “нової” опозиції існуючій системі влади, персоніфікованій Л. Кучмою» [478, с. 171]. Цей період наповнений масовими протестами, де соціальні виступи були значно слабкішими за депутатський протестний рух. Опозиційний рух був сконцентрований на політичних вимогах, хоча, безумовно, без дестабілізації соціального рівня життя він не отримав би такої широкої підтримки з боку населення. Одвічне протистояння з парламентарями вплинуло на те, що Адміністрація Президента змогла напрацювати певну тактику відносно протестувальників від жорсткого використання сили до стратегії витримки. Силовий, юридичний та інформаційний ресурс дозволили Л. Кучмі втриматися до кінця свого терміну, а весь негатив після завершення його президентських повноважень перевести на В. Януковича.

Характерною особливістю протестного руху часів В. Ющенко є те, що фактично після Майдану громадські протести почали перетворюватися на технологію впливу. Послаблення президентського інституту призвело до внутрішньої боротьби парламентарів, за якими стояли фінансово-промислові групи тиску. Уже після оголошення Віктора Ющенко Президентом України, мітинги на підтримку В. Януковича пройшли в Одесі, Херсоні, Маріуполі, Луганську, Донецьку. Акцію на захист конституційних прав переможеного кандидата розпочала Наталія Вітренко 11 січня 2005 р., а вже потім до неї приєдналися регіонали. Центром масового виступу став Донецьк. «Основні вимоги демонстрантів у Донецьку – невизнання перемоги Віктора Ющенко, федералізація України і відновлення в правах законно обраного президента Януковича. Деякі гасла вельми красномовні: “Оголосимо бойкот львівсько-галицькій мові – мові гітлерівських холуїв, бандерівських катів та помаранчевих хамів”; “Хто платить, того і валянки”; “Кредо їхнього В. Ю. – на закони я плюю” [173, с. 19].

Коли у квітні 2005 р. було затримано голову Донецької обласної ради Бориса Колесникова під час допиту в Генеральній прокуратурі, у центрі Києва було розбито наметове містечко на знак протесту. Характерно, що такий протест відбувся під час блокування парламентської трибуни фракцією СДПУ(о) та Партією регіонів, що вимагали негайних пояснень силовиків з

приводу арешту і це свідчить про симетричність інституційного та опозиційного дискурсів. Заступник голови Донецького обласного відділення Партії регіонів заявив: «Сьогодні в Донецьку вже йде 10-ти тисячний мітинг. Я думаю, що акції протесту будуть наростати, тому що сьогодні починається політична розправа, що може зачепити кожного» [27]. Використання масової мобілізації для тиску на політичні інститути була характерною особливістю протестів, що організовувалися партіями та фінансувалися ФПГ, які їх підтримували.

На фоні таких виступів можна припустити, що жовтневі шахтарські пікети 2005 р. теж ставали засобом впливу на діяльність парламенту. Наприклад, профспілка вуглевидобувної промисловості львівської, волинської, донецької та луганської областей наполягала на виділенні додаткових коштів на вуглепром та на внесенні цього питання у проект Закону України «Про державний бюджет України 2006 р.». А в листопаді 2005 р. в центрі країни з'явилися шахтарські пікети за погашення боргів із соціальних виплат і підвищення фінансування галузі. Цікаво, що в цей самий час у російській газеті «Російський Донбас» ідеться про те, що пенсійне забезпечення шахтарів в Україні значно краще за російське: «У результаті багато українських пенсіонерів-шаhtarів отримують 900–1 200 гривень і більше, у той час, як середня пенсія в їхній країні становить 315 гривень. Героїчна праця шахтарів Донбасу отримала справді високу оцінку в сусідній братній країні, про що ростовським шахтарям, які працювали в тих самих умовах, залишається тільки мріяти» [269, с. 3].

Після парламентських виборів 2006 р. під час переговорів щодо створення коаліції, під стінами Верховної Ради України було організовано мітинг на підтримку Партії регіонів. Самі регіонали заявляли, що це стихійний протест. Проте рівень організації, їжа в картонних коробках ніяк не вказували на самостійність протестувальників, які вимагали бачити прем'єром країни В. Януковича.

Апогеєм протестів у країні став 2007 рік, коли вийшов Указ Президента про розпуск парламенту і було призначено дострокові вибори. Інституційний дискурс спричинив нову хвилю опозиційного дискурсу, що був керованим політичною елітою. Ураховуючи сильний вплив парламентських груп, по всій країні почали стихійно організовуватися мітинги як на підтримку, так і проти Указу Президента. Наприклад, Ніна Перстнева у статті «День бабака, або Як голова облради Скорик вишпетив губернатора Плачкова» в

газеті «Дзеркало тижня» вказує на такий факт: «Напередодні Одеса масово відсвяткувала День сміху. Коли ж вийшов указ президента про розпуск Верховної Ради, місцеві ЗМІ коментували результати “Гуморини”. Навіть коли з Києва пішли вказівки щодо проведення мітингів на підтримку коаліції, центральні площі міста продовжували відпочивати від гучного свята» [88]. А ось на Закарпатті події відбувалися по-іншому. Володимир Мартин у статті «Закарпаття: “завжди напоготові!”», пише: «Через день після підписання президентського указу в Ужгороді відбулися збори керівників районних рад та держадміністрацій області, де ухвалили заяву, у якій рішення Віктора Ющенка називають «єдино правильним» [89].

У Києві почалися масові протести, що організовувалися прибічниками рішення Президента та його опонентами. У самому центрі столиці Петро Симоненко з броньовика закликав чоловіків об'єднуватися проти реваншу помаранчевих; Олександр Мороз заявив про підготовку захоплення секретаріату Президента; Сергій Ківалов захопив печатку Печерського суду, а Верховна Рада 24 травня 2007 р. ухвалила Постанову «Про Заяву Верховної Ради України “Про небезпеку узурпації влади Президентом України Ющенком В. А.”» [15]. Звинувачуючи Президента в перешкоджанні роботі Конституційного Суду, що було заблоковано Управлінням державної охорони, «парламент вважає недоцільним продовження будь-яких переговорів, консультацій між прем'єр-міністром В. Януковичем і Президентом України В. Ющенком до припинення Президентом дій, що виходять за межі Конституції і законів України», – ідеться в Постанові Верховної Ради [15]. Стало відомо, що 82 автобуси з людьми було заблоковано внутрішніми військами на під'їзді до Києва. А після кінцевих переговорів між В. Ющенком, В. Януковичем та О. Морозом, які погодилися з розпуском парламенту, напругу в країні було знято.

Так закінчується четвертий період протестного руху, де з 2004 до 2009 рр. використовувалися як соціальні, так і політичні дискурсні стратегії та мовні акти. Його особливість полягає в тому, що сам опозиційний дискурс став штучним, оскільки не вироблявся ні контрелітою, ні громадою. Сама політична еліта знецінювала громадську опозиційність, оскільки вона стала керованою. Порожні намети, виконані в єдиній стилістиці плакати, організоване забезпечення їжею та одягом протестувальників свідчать про використання права на протест як технологію тиску на ухвалення політичних рішень.

Але вже відкрита комерціалізація вуличних протестів розпочалася з весни 2009 року. Підготовка до президентських виборів не могла відбуватися

без підтримки з вулиці. Регіонали заявили про недовіру Кабміну Ю. Тимошенко і дали час до 14 квітня, щоб побачити антикризову програму. В іншому випадку уряд мав піти у відставку. Було проведено дві масштабні акції протесту 27 березня та 3 квітня 2009 р. Відставка уряду, Президента, відмова від кредитів МВФ, надання російській мові статусу державної – головні вимоги протестувальників. Щодо кількості учасників протесту цифри доволі різні. По акції 3 квітня Олександр Єфремов заявив, що брали участь понад 50 тисяч. А за даними міліції протестувальників було понад 7–8 тисяч. Одна сторона штучно занижувала кількість учасників акцій, інша – підвищувала. У будь-якому разі кожна з них, за підтримки керованої громадськості, прагнула набути вагомий статус та мати вплив на своїх опонентів.

Після перемоги 15 березня 2009 року Всеукраїнського об'єднання «Свобода» на позачергових виборах до Тернопільської обласної ради з'явилася ще одна політична сила, що стала конкурентом у політичних перегонах та своїми радикальними гаслами створювала нові акції протестів.

Розпочалася боротьба за кількісну участь протестувальників за формулою: «Кого більше – того і правда». Відкрито з'явилися оголошення, де пропонувалося за гроші взяти участь у мітингу. У статті «Усе, що треба знати про біло-блакитні протести» журнал «Український тиждень» описує події, що були саме напередодні 27 березня і 3 квітня 2009 р., та позиціонувалися регіоналами, як «волевиявлення» народу. «Задовго до мітингів у соціальній мережі “В Контакте” з'явилися оголошення, де людей запрошували взяти участь у протестних акціях за 20 грн. Пізніше деякі ЗМІ повідомили, що за 20–25 грн київські студенти мали на півтори години переодягтися в одяг із логотипопами ПР, вимахувати прапорами та вигукувати партійні гасла. Подякують, що за участь у мітингу “від дзвоника до дзвоника” можна було заробити до 130 грн на день» [330, с. 10]. У цьому самому номері Віталій Кулік, директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства, говорить про те, що громадські організації на 80–90 % обслуговували інтереси бізнесу та політиків. «Вони виступають або проти, або за когось. Якщо політична партія не хоче чи не може сама щось проголосити, то використовує ось такий симулякр» (Стаття «Народний рух за гроші») [330, с. 20]. Схема була простою: створювалася громадська організація, набувала ім'я завдяки популярним соціальним проблемам, що фінансово підтримувалися донорами із закордону. За рахунок грантів структура розвивалася, а потім продавалася. Пропонувався цілий пакет послуг: транспаранти, організація людей, підключення ЗМІ. «Після узгодження всіх пунктів здійснювалася

оплата: у середньому з розрахунку 250 грн за годину роботи кожного задіяного в акції. На руки видавали по 100 грн. Решта йшла на виготовлення атрибутики та в кишені організаторів. Вартість акції могла коливатися від 1 тис. дол. до 15 тис.», – розповів Максим Абрамовський, колишній активіст «Пори» [330, с. 21]. Головними учасниками таких заходів була молодь або пенсіонери. До Міністерства юстиції надсилалося повідомлення, де повідомлялося про рішення якої-небудь ініціативної групи створити об'єднання. Для цього ні печатки, ні банківського рахунку не вимагалось. Під будь-який протест можна було створити громадське об'єднання, за ними ховалися інтереси тієї чи іншої партії. Тому й активізація «русских маршей» теж була наслідком системного створення громадських організацій, за російськими гаслами яких відбувалися приховані екстремістські заклики, що поділяли країну на «своїх» та «чужих».

Не випадково, коли до влади прийшла команда біло-блакитних на чолі з В. Януковичем, новими учасниками протестних дій стали т. зв. «тітушки», головне завдання яких спровокувати бійку для застосування сили з боку влади. Навесні 2010 р. розпочався протест проти ратифікації «харківських угод». Як пише «Радіо Свободи»: «Загалом на мітинги і проти ратифікації угоди про продовження базування російського флоту в Україні, і на підтримку цієї угоди вийшло від 10 до 15 тисяч осіб» [266]. Головна вимога протестувальників – заборонити базуватися Чорноморському флоту РФ у Криму, що було прописано в харківських угодах між Україною та Росією. Партія регіонів використовувала адмінресурс та поряд із противниками угоди розташовувала своїх прихильників, яких привезли на автобусах до Києва. Коли Верховна Рада все ж таки ратифікувала угоду та продовжила термін дислокації ЧФ РФ у Криму до 2042 р., почалися сутички, але не стільки між самими учасниками протесту, скільки між правоохоронцями та мітингувальниками. Характерно, що отримана знижка за сплату за газ в обмін на дислокацію російського флоту в Криму, самою владою через рік уже вважалася не вигідною. В офіційному політичному дискурсі з'явилася риторика занепокоєння і навіть тема втрати газотранспортної системи країни, про що говорили навіть прем'єр та Президент.

Ухвалення Верховною Радою нового Податкового кодексу наприкінці 2010 р. вдарило по малому та середньому бізнесу, що призвело до найбільш масової акції протесту з часів 2004 р. Податковий майдан став другою фазою протесту періоду В. Януковича та вийшов за кордони керованості влади. До протестувальників приїздив прем'єр-міністр із Президентом країни з ініціа-

тивою сісти за стіл переговорів для вирішення конфлікту. Можливо це вплинуло на те, що протестувальники ініціювали проведення референдуму щодо розпуску парламенту та уряду, а посада Президента залишилися поза дискурсом радикальних вимог. У країні розпочався збір підписів і їх необхідно було зібрати в кількості 3 мільйонів голосів. Незважаючи на те, що Податковий майдан позиціонував себе як аполітичний, Ю. Тимошенко та В. Луценко виступили перед учасниками та закликали їх ініціювати дострокові вибори. «Якщо президент підпише податковий кодекс, треба вимагати дострокових виборів президента і Верховної ради. Ви погоджуєтесь?» – спитала Тимошенко. Люди на Майдані підтримали її» [315]. І хоча Президент наклав часткове вето на Податковий кодекс, а потім Верховна Рада ухвалила поправки та затвердила Податковий кодекс, протестувальники продовжували вимагати відставки уряду та парламенту. Крім того, уже після оприлюднення нового Податкового кодексу, з'явилися нові вимоги: скорочення заробітної плати депутатам, заборона офшорних зон в українському бізнесі та внесення змін до нового Житлового кодексу.

На наступний рік у країні почалися протести афганців та чорнобильців проти скасування пільг. Це привело до встановлення великого двометрового паркану біля стін Верховної Ради. У листопаді 2011 р. «під стіни Ради вийшли переважно чорнобильці. Утім були серед мітингувальників і обдурені фінансовими спілками вкладники, і малозабезпечені, і вчителі. Загалом – близько двох тисяч осіб. Невдоволення мітингувальників переросло в активні дії: вони почали ламати паркан, який розташовано по периметру Верховної Ради», – пише інформагенство ТСН [276]. Під час протесту учасники прорвалися до входу будівлі парламенту, але були зупинені правоохоронцями. Головними вимогами було повернення соціальних виплат та встановлення заслужених пенсій. «У 2011 році кількість акцій істотно не змінилася – 2 277 усього, або більш ніж 6 акцій щодня», – пише Т. Метельова [546, с. 3].

Затвердження Закону України «Про засади державної мовної політики» (Закон «Ківалова–Колесніченка») 2012 року спричинило третю фазу протестів під назвою «Мовний майдан». Голодування захисників української мови переросло в сутички з правоохоронцями, які застосували сльозогінний газ. А через рік, у липні 2013 р., радикальний настрій проти влади перетворився на Врадіївський майдан, після згвалтування та побиття Ірини Крашкової міліціантами в Миколаївській області.

Непідписання Угоди про союз із ЄС, а потім побиття студентів силовиками спричинило масовий протестний вибух у країні, що, безумовно, було

наслідком зростання політичної напруги та безвідповідальності з боку політичних інститутів. Контроль партії влади над усіма гілками влади та формування бізнес-структури, що була наближеною до сім'ї Януковича, фактично паралізували країну. Політична комунікація спричинила вакуум, де нехтування інтересами та цінностями суспільства перетворили її на лінійний процес. Політичні інститути діяли за вертикаллю, де рішення перетворювалися на накази без можливості їхнього обговорення. Корпоративні інтереси, що задовольняли частину політичної еліти та фінансово-промислові групи, а також повернення до Конституції 1996 р., що відновлювала президентсько-парламентську форму правління, спричинили в країні відкритий, неприхований тиск бізнесу, де фінансово-промислові групи мали вплив на динаміку політичних процесів та характер протестів. Створення сімейного ФПГ порушило і сферу діяльності бізнесу, що спричинило конфлікт між «старими» та «новими» учасниками фінансового керування країною. Перерозподіл фінансових активів став зміною правил, за ними були шантаж, переслідування, рейдерство, у що залучалися і кримінальні структури. З іншого боку, залякування та переслідування учасників протестів, а також використання судової системи для тиску на опозиційне налаштоване населення, призвело до тотальної заборони проводити мітинги чи акції проти влади у зв'язку із загрозою національної безпеки. Навмисне проведення альтернативних заходів у тому самому місці і в той самий час, де знаходилися протестувальники, призводило до силових конфліктів, у що втручалися силовики та «тітушки».

Українські дослідники вважають, що темпи співвідношення силової реакції влади на протест 2013 р. значно випереджали динаміку непокори. На думку філософа Т. Метельової, «розрив між ненасильницьким характером акцій та насильством у відповідь на них з боку влади став каталізатором подальшого переростання мирних акцій у силове протистояння» [546, с. 4]. А політолог Г. Зеленько пише: «Протест, який розпочинався з конфлікту інтересів восени 2013 р., зрештою, переріс у конфлікт цінностей, і протестувальників задовольнила б тільки зміна “правил гри” при формуванні політичних рішень і власне державної політики» [432, с. 40].

Але після 18 лютого 2014 р., коли відкрита вогнепальна зброя та прихована тактика терору призвели до смерті 75 людей і понад 500 поранених, протестний рух у країні набув ознак внутрішньої війни з владою, що незабаром перетворилося на війну з Росією за території України. «Майдан хотів і міг обійтися без політиків. Але коли постало питання про заміну людей при владі, або, тим більше, про зміну системи влади, то без політиків уже

обійтися було неможливо. І ось тут на сцені з'являються головні беніфіціари: лідери, інвестори і менеджери» [406, с. 110]. Нерішуча опозиція та приховані ФПГ, які підтримували Євромайдан та Антимайдан, свідчать про розкол у середині бізнес-структур, які опинилися «за» та «проти» В. Януковича. Імітація та декларування, за допомогою чого вдавалося владі наповнювати офіційний політичний дискурс під час 2010–2014 рр., спричинили реакцію контрдискурсу, що спровокувала сама влада. І нова влада перехопила дискурс Майдану та почала його вмонтовувати у вже новий офіційний політичний дискурс. Інтерпретаційне поле наповнилося «деолігархізацією», «декомунізацією», «антикорупційним судом», «євроінтеграцією» тощо.

Досліджувальні періоди протестних акцій влучно розділити за критерієм вимог, що дозволяють виділити п'ять етапів. В них відображений характер впливу протестів, учасників та реакційні тенденції на офіційний політичний дискурс:

1) 1992–1994 рр. – економічні вимоги, що переросли на політичні вимоги та призвели до перезавантаження влади. Роздержавлення власності, що спричинило появу фінансово-промислових груп як неформального інституту з вироблення дискурсу; економічна криза та фактично пустий бюджет країни; зміна політичної еліти з номенклатурної на демократичну національну еліту; парламентська опозиційність між правими та провладними партіями; зовнішньополітичний імідж України як без'ядерної країни і як стратегічного партнера Росії та Європи; локальний дискурс Криму – ці та інші чинники спричинили громадянські маркери ідентичності, навколо них вироблявся опозиційний дискурс. Головними виробниками були шахтарі, вчителі, студенти, кримські татари, інтерпретації яких впливали на зміну інституційного дискурсу.

2) 1995–1999 рр. – економічні вимоги на вулицях стали реакцією на формування персоніфікованої президентської влади. Характер ухвалення Конституції України, перші міжнародні скандали та розкол політичної еліти (частина якої відкрито виступила проти формування в країні авторитаризму), проросійський вектор зовнішньої політики, фізична та технічна розправа з політичними опонентами, залучення силових структур та використання сили з боку влади під час протестів, що збільшувало напругу в суспільстві, а також перший опозиційний релігійний дискурс навколо УПЦ КП. Громадянська ідентичність набула характерні риси у протистоянні до влади, що ментально повертало країну до радянських часів. Шахтарі, віряни, громадські діячі, кримські татари стали головними носіями опозиційного дискурсу цю-

го часу. Уже тоді фінансово-промислові групи набули досвіду перехоплювати ініціативу з регіонів та організовувати протестні настрої в центрі столиці для тиску на законотворчий процес.

3) 2000–2004 рр. – політична еліта стала неприхованим виробником опозиційного дискурсу, що спричинив різку поляризацію самоідентифікації українців. Акції та протести організовувалися не навколо національних інтересів країни, а навколо влади. Політичними лідерами протестів були усунені від влади політики, тому ці символічні структури опозиційного дискурсу формували громадянську ідентичність за територіальним виміром, що ментально розділило країну на Захід-Центр та Схід-Південь. Представники фінансово-промислових груп лише під час Майдану відкрито стали учасниками інтерпретацій опозиційності, а мовні акти дискурсів інших країн спричиняли фази протестів у країні. Офіційний політичний дискурс в умовах опозиційного інтерпретаційного поля став реакцією на протести та балансував між символічними структурами, що перехоплювалися із локальних дискурсів федералізму та перетворювалися на погрози з боку влади, що спричинило Майдан.

4) 2004–2009 рр. – дискретність інституційного дискурсу та слабкість офіційного політичного дискурсу, боротьба політичних еліт за владу призвели до нігілізму громадської ідентичності, що позначилося на абсентеїзмі нації під час виборчих процесів. Революція ментального прориву змінилася суспільною меланхолією, а економічна криза, тиск з боку Європейських країн та США, а також відкрите втручання Росії в політичні процеси країни перетворилися на фарс протестного руху. Головним виробником та організатором штучних протестів була політична еліта, яка фінансово залучувала у відкритий опозиційний дискурс соціальні верстви населення, що фактично знецінювало протестні рухи та віддзеркалювало репрезентаційну штучність громадянської ідентичності як симулякр суспільства.

5) 2010–2014 рр. – стали реваншем ностальгії за сильною владою, де опозиційний дискурс став публічним правом фінансово-промислових груп відкрито впливати на політичні процеси. Саме в цей період з'явився новий образ учасників вуличних протестів країни – «тітушка» як національне явище носіїв опозиційного дискурсу. Новий перерозподіл бізнесу, реверс зовнішньої політики, суперечливість та декларування, спричинили затухання громадянської ідентичності, що вже наприкінці 2013 р. перетвориться на громадянський націоналізм. У цей період носії опозиційного дискурсу реакційно змінювалися відповідно до політичних процесів: 2010 р. – підприємці; 2011 р. – афганці та чорнобильці; 2012 р. – широкі верстви населення без соціальної

чи професійної визначеності як ситуативні групи на політичні рішення чи їхню відсутність. «Протест заради протесту» – так можна охарактеризувати ці часи, що дозволяє припустити періодом напрацювання протестних технік напередодні Майдану. 2013 р. – студенти, яких потім замінить політична еліта з фактичною більшістю пересічних мешканців країни з різних регіонів, які були включені в інтерпретаційне поле спротиву влади. А вже під час зменшення критичної напруги на Майдані носієм опозиційного дискурсу стануть представники бізнесу.

Таким чином, опозиційний дискурс формувався як реакція на інституційний дискурс та перетворився на контрінституційний та реакційно-інституційний:

1) контрінституційний використовував офіційні канали передачі інформації, мав політичну еліту як офіційного виробника та інтерпретатора дискурсу, а також мав ознаки мовних актів, що належали владі. Головним комунікантом протестних повідомлень була політична еліта, яка втратила інструменти влади. Комунікатом її протестних висловів та дій була чинна влада, що змушена корегувати інституційний дискурс з урахуванням повідомлень від такого опозиційного дискурсу;

2) реакційно-інституційний дискурс створював інше дискурсне поле, де знаково-символічні інтеракції формували окрему символічну політику протесту та переводили її на вулиці. Він апелював до більшості населення для формування протестної поведінки. Його носіями були громадяни та контреліта, відбувалося виробництво власних фреймів на протигагу до фреймів інституційного дискурсів. Характерною ознакою повідомлень були неологізми, що знецінювали мовні акти офіційного дискурсу, переводячи їх у поле сміхової комунікації.

Дискурсна практика свідчить про те, що будь-який дискурс виникає через конфлікт, а опозиційний дискурс загострює соціально-політичний конфлікт, переводячи його на рівень вимог та переговорів. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що політична еліта як виробник та носій опозиційного дискурсу формувала його навколо боротьби за владу, де конструктивний діалог мав дуже низький рівень. Формальний характер такої політики впливає і на розвиток громадянської ідентичності, що наробляє риси ситуативності та залежності від конфлікту еліт. Звідси цінності, що репрезентувалися через опозиційний дискурс як реакція на політичні процеси, є фрагментованими та безсистемними. Уміння вести конструктивний діалог, через

що учасники дискурсної практики виробляють умови спільних дій заради стабільності політичної системи, є поляризованим та потребує розвитку політичної культури.

1.5. Зовнішньополітичний курс України як втілення зовнішнього управління

Якщо досліджувати політичний дискурс як особливий вид комунікації, де учасники створюють комунікативну дію, то політичний діалог забезпечується політичними інститутами як нормоутворюваний вимір політики. Ми з'ясували, що головними учасниками такої комунікації є політична еліта, інститути, контреліта, фінансово-промислові групи та громадські інститути. Вони через опозицію до інституційного дискурсу наповнюють офіційний політичний дискурс стійкими висловлюваннями стосовно тем, що надважливі в політичному житті. Таким чином, політична система отримує стабільність, коли в центрі її знаходиться щільність мовних актів, що вона отримує через дискурси завдяки обміну знаків та символів. Тому, щоб відбулася зміна політичної системи, необхідна й зміна самих мовних актів, що мають формуватися через дискурсну практику всіх інституцій суспільства, як офіційних, так і неофіційних. Спільне внутрішнє вироблення мовних актів призвело б до перезавантаження системи і вивело її на новий вектор розвитку. Перехід до більш якісного лінійного стану можливий тоді, коли система буде самостійно отримувати власні мовні акти через діяльність політичних інститутів як учасників політичного дискурсу та через них виробляти єдиний смисл. Здатність мовних актів комунікувати як у середині системи, так і ззовні, допоможе захистити її від зовнішніх інформаційних впливів, що призводять до розбалансування системи.

Системний підхід дозволяє по-іншому побачити розвиток політичної системи через питання зовнішньої політики країни. З точки зору Нікласа Лумана, системи мають смисл, що виражається в ідеях. «Смисл – як універсальний медіум усіх психічних і соціальних систем, а також усіх систем, що оперують у вигляді свідомості або у вигляді комунікації, – регенерує разом з аутопойезісом цих систем без напруги і як би сам собою» [518, с. 26–27]. Звертаючи увагу на аутопойезіс систем, Н. Луман вказує на те, що системи самовідтворюють не тільки свої структури, а й свої елементи. Під елементами вчений розуміє інформацію, де через комунікацію відбувається відбір смислу (інформація – комунікація (повторне введення) – смисл). Самовідтво-

рення через інформацію та комунікацію свідчить про те, що система автономна і здатна себе розвивати без втручання ззовні. Аутопойезіс відбувається завдяки комунікації, тому що вона розподіляє інформацію, що є елементом системи.

Ще один дослідник систем Юрій Лотман вказує на високий рівень периферії, що впливає на зміну систем. Сама система, на його думку, складається із досить стабільного центру і нестабільних провінцій. На прикладі семіотичної системи він вказує на функціональну особливість провінцій перекладати тексти на інші мови, що стають зрозумілими за межами системи. З'являються нові ідеї і нові смисли саме на периферії. І чим більше таких меж, тим більше смислів. Якщо розуміти політичну систему за логікою Ю. Лотмана, то процеси локального самовизначення, що відбувалися у прикордонних регіонах країни на рівні відкритих та прихованих сепаратистських акцій та пониження української державності, були саме наслідком сприйняття інших смислів, що надходили з інших політичних систем (країн). «А коли “чуже” стає “своїм” настільки, що часто докорінно змінює свій вигляд, колишня периферія перетворюється на культурний центр», – пише В. Жадан, український дослідник семіотики Ю. Лотмана [444, с. 159–160]. Тому головне завдання інформаційної політики будь-якої держави – це посилений контроль інформаційних потоків, насамперед на периферії. Самовідтворення системи у відповідальній діяльності політичних інститутів, що виконують функції прийому та передачі інформації з нестабільних провінцій у стабільний центр.

Теорію «ядро–периферія» розглядав і Іммануель Валлерстайн у своєму світ-системному аналізі. Визначити, де є ядро, а де периферія в системі, можна тоді, коли конкретно можна побачити риси виробничого процесу – монополії (для країн ядра) або вільного ринку (для країн периферії). «Прибутковість відносно монополізованих процесів набагато вища за прибутковість ринкових», – підкреслює вчений [391, с. 76]. Розуміючи ступінь економічного прибутку, створюється розуміння й дискурсу, що структурує систему від периферії до центру і навпаки. Переклад та адаптація «чужої» інформації відбувається завдяки комунікації як дискурсивної практики, що активізує мовні акти та змінює кордони в системі, розставляючи пріоритети в уже нових центрах. І відповідальність за подальшу долю нової інформації несуть політичні інститути, що впливають на формування зовнішньополітичної ідентичності суб'єктів країни. Суб'єкт на периферії не критично сприймає «чужі» інформаційні потоки, тому що він не бачить принципової різниці

між своїм та чужим дискурсом. А звідси протиставлення себе до «іншого», через що відбувається встановлення «я-громадянина» та колективної ідентичності, є більше протиставленням суб'єкта до центру країни та територіально віддалених регіонів у межах країни, ніж до інформаційних потоків із сусідніх країн. Інакше кажучи, мешканцям Львівщини легше порозумітися з мешканцями Польщі, ніж з українцями Сходу чи Півдня країни. Тому система міжнародних відносин як глобальний політичний процес і як фактор діяльності окремої країни встановлює норми, відповідно до них суб'єкт конструює світ і визначає в ньому місце для себе.

Уміти перехопити інформаційні впливи, що несуть загрозу для країни ззовні – це зберегти власне інтерпретаційне поле від експансії навмисно нав'язуваних ідей, що розривають ідентичність громадян країни. Чи були загрози втрати власного інтерпретаційного поля під час періоду незалежності країни з боку інших країн і чи вдалося Україні вплинути на формування українського дискурсу за кордоном політичної системи – завдання не просте, але воно дозволить установити певні маркери конструювання зовнішньополітичної ідентичності українських громадян.

Зовнішня політика України мала кілька пріоритетів і час від часу заперечували один одного та вказували, що приватні інтереси президентів стояли над загальнонаціональними. Серія скандалів у середині країни часто набувала форму міжнародних скандалів, що призводило до знецінення рівного партнерства країни в міжнародних стосунках.

Із перших років незалежності на зовнішньополітичній арені Україна стала єдиною країною у світі, що добровільно відмовилася від ядерної зброї. Курс на без'ядерний статус держави був обумовлений декількома причинами:

- Чорнобильська катастрофа;
- тиск США, які наполягали на тому, що лише одна країна колишнього СРСР може мати ядерну зброю і цією країною має бути Росія (як правонаступниця СРСР);
- тиск політичної влади Росії, що наполягала на передачі собі тактичної ядерної зброї.

Міжнародна спільнота отримала дискурс суверенітету країни, що було зазначено свідомим рішенням відмови від ядерної зброї України. Декларація про державний суверенітет (1990 р.), де було оголошено про наміри стати без'ядерною країною, була підтверджена низкою документів, що закріплювали це прагнення (Договір про скорочення та обмеження стратегічних наступаль-

них озброєнь (СНО-1) від 31 липня 1991 р.; Лісабонський протокол, що підписали Білорусь, Казахстан, Росія, Україна та США від 23 травня 1992 р.; приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Під час знищення ядерної зброї, що відбувалося на території Росії, українські політики почали порушувати питання про матеріальну компенсацію та надання гарантій безпеки з боку Росії. 30 вересня 1992 року міністр закордонних справ України А. Зленко виступив із заявою на Генеральній Асамблеї ООН про згоду України на знищення стратегічного ядерного арсеналу лише за умов надання їй іншими країнами гарантій безпеки та фінансової допомоги. А 14 січня 1994 р. Україна, США і Росія підписали спільну заяву, згідно з чим були озвучені умови відшкодування за вартість урану та визначалися умови компенсації за вивезену зброю. Багато політиків вважали, що відмова від ядерної зброї пересунула Україну до лав країн другого ешелону. Характерно те, що за період 1991–1994 рр. з України почали за безцінок вивозити не тільки уран, а все, що купувалося на Заході та у Росії. А після цього Україна на міжнародній арені стала фігурантом незаконної торгівлі зброєю та поглинула в дискурсі міжнародних скандалів.

2 березня 1997 р. тайванська газета «Independent Morning Post» надрукувала журналістське розслідування, де посилаючись на секретну доповідь тайванської розвідки, Україну звинуватили у торгівлі бойовими отруйними речовинами для Китаю, виробництво чого давно заборонено. На наступний день цю статтю передрукували відомі міжнародні видання. Як пише «Дзеркало тижня»: «Версія газети така. Зарин, проданий Україною, належав колишній Радянській армії і таємно зберігався на складах на українській території. Наша країна змушена була терміново продати отруйну речовину через побоювання, що її могла виявити одна з груп міжнародних інспекторів, яка здійснює контроль за дотриманням конвенції про заборону хімічної зброї» [52, с. 2]. Через те, що продаж був таємним, ніяких документів не було, але тайванська розвідка це виявила. Саме через відсутність документів українське посольство спростувало це звинувачення, вказуючи на те, що між Китаєм і Тайванем міжнародний вектор України схиляється в бік Китаю. І Тайваню це не подобалося.

МІД Сьєрра-Леоне 1999 року відкрито заявив, що українські найманці воювали на його території проти законного уряду. А 2000 року, коли затонув російський підводний човен «Курськ», Росія намагалася звинуватити українські бомбардувальники, що були недалеко на навчаннях, що це стало-

ся з їхньої вини. Країну почали втягувати до дискурсу трагедії «Курська». 2002 року в доповідях Ради Безпеки ООН згадувалися факти нелегальних поставок зброї та боєприпасів, з України в Анголу, Сьєрра-Леоне та Ліберію. Фігурувало прізвище Леоніда Мініна – продавця нафти з ізраїльським громадянством, але наголошувалося, що він з українського міста Одеса.

З іншого боку, скандал навколо фігури українського экс-прем'єра Павла Лазаренка продемонстрував світовій спільноті корупційність української влади. Судова справа № 000248, що велася Сполученими Штатами Америки за кілька років зменшилася із 53 пунктів звинувачень на 23. Але федеральний суддя Сан-Франциско Мартін Дженкінс визнав мету особистого збагачення П. Лазаренка, діяльність якого пов'язана з хабарами.

Багатовекторність зовнішньої політики Л. Кучми пов'язана більше з тактичними умовами, що використовував Президент під час політичної кризи. Збалансованої стратегії, про що час від часу декларувалося в офіційних промовах, не було. Єдине, у чому Л. Кучма був послідовним – це у формуванні тісних стосунків із Польщею, яка теж була зацікавлена в добросусідських стосунках з Україною. Зовнішньополітичний дискурс із Польщею вибудовувався на рівні тісних стосунків та їхнього призупинення.

Президент Польщі Олександр Квасневський виконував роль посередника між Україною та Східною Європою, коли необхідно було примирити обидві сторони. А внутрішні стосунки між двома країнами формувалися через дискурс трагедії на Волині. У травні 2002 р. між двома країнами виник конфлікт, пов'язаний з історичними подіями двох націй початку ХХ століття. Президент Польщі Олександр Квасневський скасував заплановану на 21 травня зустріч у Львові з Президентом України Леонідом Кучмою. У цей день у Львові мали відкрити пам'ятну дошку на польській частині Личаківського кладовища, де були поховані поляки, які билися проти українців у 1918–1920 роках. Зустріч була приурочена відкриттю кладовища до п'ятиріччя підписання українсько-польської декларації щодо порозуміння та єднання. О. Квасневський пов'язав скасування свого візиту з рішенням Львівської міської ради, що погодилася з відкриттям цвинтаря польським солдатам. Але відмовилася затверджувати запропонований польською стороною напис на пам'ятнику. Згідно з рішенням, напис на братській могилі кладовища мав бути таким: «Невідомим польським солдатам, загиблим за Польщу в 1918–1920 роках» – без слів «героїчно» і «незалежність», на чому наполягала Польща. Український Президент з його авторитарним підходом до прав-

лінія вперше зіткнувся з протидією української західної громади, на бік якої встала місцева влада. Але питання щодо напису «Цвинтаря Орлят» залишилося відкритим до наступного Президента України В. Ющенка.

З часом керівники двох країн знайшли порозуміння навколо Волинської трагедії, але дії українського Президента на Заході України були зустрінуті з обуренням. Оскільки думка Л. Кучми йшла в розріз зі ставленням до цього питання самого населення Волині. У лютому 2003 р. відбулася зустріч із польським Президентом Олександром Квасневським та Леонідом Кучмою в карпатському селі Гута, де керівники двох країн вшанували пам'ять двох народів. Л. Кучма дуже обережно заявив, що «моя особиста позиція, позиція голови країни, полягає в тому, що злочини проти людства не можуть мати ніяких аргументів для виправдання. Тут необхідно встановити історичну правду» [63, с. 1]. 11 липня 2003 р. з нагоди 60-ї річниці з днів трагічних подій на Волині Президенти Леонід Кучма і Олександр Квасневський знов зустрілися в селі Павлівка Волинської області. Напередодні зустрічі Папа Римський Іоанн Павло II закликав поляків і українців до примирення. Парламенти двох країн синхронно ухвалили спільну заяву, у ній наголошувалося, що події на Волині були трагічними для обох народів.

Коли 2004 року в Україні відбувалася Помаранчева революція, Польща в цей час ввійшла до Європейського Союзу. У цей період активізується діяльність Вишеградської групи в напрямку України. Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина взяли на себе ініціативу у сприянні наближення європейських цінностей для східних країн. Польща виступила гарантом розвитку України на рівні європейських демократичних цінностей. Влітку 2008 р. Президент Польщі Лех Качинський підписав Угоду про місцевий прикордонний рух між Польщею та Україною, що значно спростило пересування між двома сусідами. Але, як пише українська преса, період романтичних стосунків між країнами закінчився, коли Степан Бандера отримав звання Героя країни. А після участі у скандальній виставці «Волинська різня: польські і єврейські жертви ОУН-УПА», що відбулася 8–10 квітня 2010 р. в «Українському домі» за участі польського Товариства увічнення пам'яті жертв Злочинів Українських Націоналістів, стосунки між країнами стали ще більш напруженими. Офіційно українська влада продемонструвала небажання спільно з поляками виробляти єдиний дискурс з Волинської трагедії, що б нейтралізувало подальшу ескалацію конфлікту між поколіннями двох країн. Замість цього, і серед польської, і серед української політичної еліти було внутрішнє непорозуміння.

«Якщо представники ліберальних середовищ знаходили слова вибачення й закликали до примирення, то “кресові” організації говорили лише про суто “польську жертву” і “затіяний українцями геноцид”», – пише українська дослідниця О. Третякова [639, с. 191]. А українські парламентарі від Партії регіонів та КПУ взагалі звернулися до польського Сейму з ініціативою визнати цю трагедію геноцидом польського народу. «Просимо вас, депутатів Сейму Республіки Польща, підтримати рішення сенату, визнати Волинську різанину ОУН-УПА геноцидом щодо польського населення і засудити злочинні діяння українських націоналістів», – ідеться в документі» [639, с. 191]. Польська влада отримала можливість уже 2016 року запровадити 11 липня Днем пам'яті жертв геноциду від українських націоналістів.

На відміну від Росії, що здійснювала вплив на Україну шляхом загроз та відкритих втручань, Польща віддавала перевагу м'якому впливу. Із березня 2008 р. почалася політика видачі польських карт, на що було витрачено тільки 6 млн дол. до кінця цього року. Варшава розраховувала видати понад мільйон карт для українців, умовою чого було знання польської мови та підтвердження польських коренів. Після того, як Польща стала членом ЄС, понад 2 млн поляків виїхали за кордон і країна опинилася перед проблемою браку робочої сили. Але й інші країни використовували таку політику тиску на українців. Карта угорця, надання російського громадянства в Криму, видача паспортів у прикордонних регіонах на Буковині та в Бессарабії – усе це стало причиною м'якого втручання у внутрішню політику країни, що виробляло лояльність на периферії до сусідніх країн та сприяло масовій трудовій міграції українців.

Західна Європа та США формували свій дискурс в Україні з перших років незалежності країни. Після того, коли Україна відмовилась від ядерної зброї, ще кілька років західні партнери готові були не помічати в країні збагачення регіональних еліт на роздержавленні майна та встановленні жорсткої вертикалі влади. Але 1999 року над Україною нависла загроза виключення з Ради Європи у зв'язку із зовнішньополітичним дискурсом торгівлі незаконної зброї та авторитарною владою Л. Кучми. Ханне Северінсен з Данії, член моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи, виступила зі звинуваченням щодо відсутності свободи слова в Україні, указуючи на складні умови журналістів, яких залякують та вбивають. Вона додала, що так і не отримала коментар від українського міністра внутрішніх справ після доповіді щодо жорстких дій міліції. І третя проблема, на що вка-

зала представник Данії, – це відсутність демократичного місцевого самоврядування, що підміняються місцевою представницькою владою.

Дискурс виключення з членства Ради Європи виник і наступного року. Бажання отримати вплив на законодавчу владу для проведення референдуму в країні призвело до критичного ставлення Західної Європи та США у квітні 2000 року. Рада Європи звинуватила владу у формуванні авторитаризму та вказала на відсутність ґрунтовної правової бази для проведення референдуму й попередила про можливість призупинення України членства в Раді Європи.

У березні 2002 р. народний депутат України Олександр Жир виступив у парламенті зі звинуваченнями Президента у причетності до незаконного продажу «Кольчуги» Іраку. Через кілька днів в автокатастрофі загинув Валерій Малей, колишній керівник «Укрспецекспорту», за часів якого і стався цей продаж. Уже у квітні інтернет-газета «Українська правда» оприлюднила розшифровку фрагмента записів майора Миколи Мельниченка, де йшлося про продаж «Кольчуги» до Іраку в бесіді між Л. Кучмою та В. Малейем. А коли у травні М. Мельниченко повідомив, що передав міністерству юстиції США записи, що свідчать про причетність Л. Кучми до торгівлі зброєю, стався міжнародний скандал. Обурення Заходу та США навколо продажу Іраку радіолокаційних комплексів, що фіксували американські літаки-невидимки, привели до ізоляції України на міжнародній арені, що стало наслідком дискурсу незаконного продажу «Кольчуг». МЗС все спростовувало, посиляючись на документи, що Україна продала зброю не Іраку, а Ефіопії. А Президент України Л. Кучма припинив виїжджати до Європи, тому що весь час був змушений за кордоном виправдовуватися у своїй непричетності до продажу зброї.

На Празькому Саміті НАТО в листопаді 2002 р., куди Л. Кучма поїхав з надією налагодити стосунки, вперше в історії цієї організації було використано французьку мову для розміщення за круглим столом учасників. Замість того, щоб сидіти поруч із Президентом США та Прем'єр-міністром Сполученого Королівства, сусідами Кучми виявилися представники Туреччини та Туркменістану. І хоча ретельна перевірка з боку Організації Об'єднаних Націй, не виявила жодних фактів, що давали б привід говорити про нелегальний продаж Україною зброї Іраку, Президент України опинився в міжнародному публічному символічному пониженні.

Війна в Іраку та відправка українського батальйону з радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту трохи виправила ставлення до України з боку Європи та Америки. У серпні 2003 р. журнал «Корреспондент» із посиланням на американську газету The Washington Post надрукував замітку під назвою «США змінюють ставлення до України». Журналістка Сьюзан Глассер пише: «Добровольці хизуються в новісіньких камуфляжних, спеціально призначених для пустелі, шоломах і стогнуть під незвичною вагою амуніції, яку їм доведеться носити, щоб бути готовими до небезпек, які ховаються в Південному Іраку. Але в них немає нічого з високотехнологічного озброєння американських морських піхотинців, яких вони змінять у провінції Васіт. Усе, чим володіють українці, – це застаріла радянська зброя» [158, с. 19]. Цей журнал написав й про те, що в самій Україні населення не підтримує присутність своїх військ в Іраку. «Тим часом громадяни України як і раніше негативно ставляться до відправки українського контингенту в Ірак. Як показали результати соціологічного опитування, проведеного Центром соціального прогнозування, 77,2 % українців не підтримують присутність українських солдат в Іраку. А позитивно до цього ставляться лише 17,1 % опитаних» [160, с. 6]. Так зовнішньополітичний дискурс присутності українського батальйону в Іраку створив нові інтерпретації про Україну.

Але в той час, як Україна вступила до антиіракської коаліції, Л. Кучма робить крок і до союзу з Росією, що одночасно почало впливати на офіційний політичний дискурс всередині країни як дискурс ЄЄП. Оскільки ідея спільного державотворення на рівні СНД була знецінена, 2002 року за ініціативи Росії розпочався курс на створення ЄЄП, його керівництво формувалося на пропорційних умовах внесків з кожної держави в спільну економіку: Росія – 50 %, Україна – 25 %, Казахстан – 15 %, Білорусь – 10 %. Відповідальність за підготовку країни до вступу в ЄЄС була покладена на першого віце-прем'єр-міністра Миколу Азарова.

Конфлікт навколо Тузли з Росією підштовхнув Л. Кучму у квітні 2004 р. підписати договір про спільні навчання та воєнні операції України з країнами НАТО. У зв'язку з цим Росія категорично стала вимагати від України попереднього узгодження з нею питань взаємин із НАТО. Вступ до НАТО прибалтійських країн наблизив воєнний Альянс впритул до кордонів Росії, а дозвіл Україні на перебування на її території іноземних збройних сил став черговим протестом МІД Росії проти України. Тому коли народний депутат України, лідер опозиційного блоку Юлія Тимошенко була викликана до Москви на допит – це була відкрита спроба контролювати Україну заради влас-

них інтересів. Росія її звинуватила в організації дачі хабарів п'яти офіцерам Міністерства оборони Росії.

Зовнішня політика України часів Л. Кучми виявила кілька особливостей, що з часом позначилися на майбутній історії країни:

- по-перше, з'ясувалося, що головними рятівниками міжнародної репутації країни можуть бути військові, дискурс яких впливав на зовнішньополітичний імідж країни. Їхня присутність в Іраку та співпраця з антиіракською коаліцією не припинялася навіть у період загострення відносин у кінці 2002 р.;

- по-друге, конфлікт навколо острова Коса-Тузла продемонстрував, що стосунки між так би мовити «братніми слов'янськими народами» можливі й на рівні військового протистояння. І вперше така форма зовнішньополітичної ідентичності для українців була продемонстрована саме тоді, коли українська влада підписала договір про вступ до ЄС. Поведінка самого Л. Кучми та майже відсутність коментарів від нього з приводу цього конфлікту свідчить про психологічну розгубленість та розчарування південним сусідом. Дискурс ЄС вступив у гостре протиріччя з дискурсом Тузли, що створювало когнітивний дисонанс у суспільстві;

- по-третє, зміна пріоритетів зовнішньої політики залежно від власних інтересів Л. Кучми позначилася на зовнішньому позиціонуванні країни, яка так і не продемонструвала партнерам своєї національної стратегії зовнішньополітичного розвитку, а була більш чутливою до дискурсів інших країн, що впливали на імідж української влади загалом. Уже в кінці свого президентського терміну Л. Кучма відмовився від інтеграції в ЄС і НАТО.

Таким чином, порівнюючи два закони Президента, можна дійти висновку, що Україна втрачала можливість бути і як членом НАТО, так і членом ЄС (чорним кольором виділені пріоритети, що було навмисно викреслено у другому законі) (Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1. Зміни пріоритетів відносин з НАТО на прикладі Указів Президента Л. Кучми. 2004 р.

Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України». 15 червня 2004 року [247].	Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року “Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року”». 15 липня 2004 року [248].
---	---

*Продовження таблиці 1.1. Зміни пріоритетів відносин з НАТО
на прикладі Указів Президента Л. Кучми. 2004 р.*

Зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО, як основи загальноєвропейської системи безпеки.	2. Внести, ураховуючи цілі та завдання державної політики з євроатлантичної інтеграції на нинішньому етапі, результати засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року, зміни до Воєнної доктрини України... абзац другий пункту 9: – «зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення».
В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС. Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях.	Абзац другий пункту 16: «В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС як гарантами безпеки і стабільності в Європі...».
Активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки та пов'язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики.	Абзац третій пункту 16: «Активізація євроатлантичної інтеграції України, в тому числі шляхом глибокого реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів, належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики».

І головне, що про ухвалення такого рішення навіть не повідомлялося в ЗМІ, оскільки ЗМІ на той час були контрольовані владою. Загальноважливе питання майбутнього країни вирішилося кулуарно, без інформаційного освітлення. Характерно, що Указ Президента «Про воєнну доктрину України» від 15.06.2004, де проголошувався курс на вступ до НАТО «як основи загальноєвропейської системи безпеки», було підписано не Л. Кучмою, а керівником його Адміністрації В. Медведчуком.

Коли до влади прийшов В. Ющенко, базовим у перемовинах з європейськими партнерами був політичний критерій, що передбачав стабільність демократичних інститутів у країні. Ідея бути офіційною частиною Європи на початку 2005 р. була дуже близькою до її втілення для країни, тому що дискурс Майдану будувався на дискурсі приєднання до ЄС. Процедура подачі заявки на членство в ЄС містила всього кілька кроків: заява від голови уряду на ім'я голови Ради міністрів ЄС; після розгляду заяви (строком від 1 до 6 місяців) питання мало виноситися на обговорення Єврокомісії, що фор-

мує пропозицію; Європарламент виносить рішення і воно може бути заблокованим; Рада ЄС, після офіційного ознайомлення з двома органами влади Європи, ухвалює рішення і виносить це питання на найближчий саміт, де зустрічаються голови країн членів ЄС. І вже після цього виносяться заключне рішення. Тому процес розгляду вступу мав займати кілька років, за ними країна, яка хоче стати членом ЄС, може здійснити необхідні реформи демократизації політичних інституцій. Перший крок, стосовно демократичності виборів президента в країні, було пройдено. Але після цього почалася зворотна реакція: країна стала повертатися до минулих часів. Декларація залишилася на рівні промов, тому що внутрішні політичні конфлікти були спрямовані на формування власного авторитету політичних лідерів, а не на авторитет країни в очах західних країн. Лише в березні 2009 року на саміті в Брюсселі члени ЄС остаточно затвердили Східне партнерство, що базувалося на поглибленій співпраці між Україною та ЄС і створенні нового простору між ЄС, Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Україною.

Цікаво, що Президент В. Ющенко наголошував на тому, що приєднання України до НАТО та ЄС треба вирішувати на всеукраїнському референдумі. «Друзі, я вам гарантую, що формування національної позиції по ЄС та НАТО – вони будуть вирішуватися виключно через референдум. Якщо ви стежите за моїми виступами, то логіка дій полягає в тому, що пункт номер 1, від якого виграє кожен українець, – це вступ України до ЄС», – сказав Президент під час відповіді на запитання у прямому ефірі в м. Сімферополі у травні 2005 р. [307]. Але жодних кроків організації такого референдуму не було. Президент був більше сконцентрований на поверненні своїх повноважень через конституційну реформу, а дискурс приєднання до ЄС та НАТО формувався навколо промов та декларацій.

Участь українських миротворців у Судані, Косово, Ефіопії, Конго, Лівані, Сьєрра-Леоне, Іраку, Ліберії сприяло формуванню міжнародного іміджу країни як рівного партнера. Але 2008 року в Косово загинув український миротворець Ігор Кіналь. І хоча українські військові знаходилися в Косово по мандату ООН, проросійські організації звинуватили українську владу в причетності НАТО до смерті українця. Можливо, політичні спекуляції не були б такими агресивними, якби сама українська влада не намагалася замовчувати цю трагедію. Сербські газети писали більше, ніж українські, про цю трагічну втрату.

Новому Президентові В. Януковичу із самого початку встановити добрі стосунки з європейськими партнерами не вдалося. 27 квітня 2010 р., під час свого виступу на сесії ПАРЄ, де розглядалося питання визнання Голодомору в Україні, В. Янукович сказав: «Визнавати Голодомор як факт геноциду стосовно одного чи іншого народу, ми вважаємо, буде неправильно, несправедливо. Це була трагедія, спільна трагедія народів, які колись входили в єдину державу – Радянський Союз» [332]. Так особисте ставлення до історичної події перекреслило державну позицію, де відбулося прилюдне нехтування законами власної країни. Як наслідок, рішенням ПАРЄ була відмова визнати Голодомор геноцидом українського народу. За ухвалення такого рішення проголосував 81 депутат.

Незважаючи на те, що головним пріоритетом зовнішньої політики була Росія, у часи В. Януковича українська влада продовжувала впроваджувати євроінтеграційні реформи, що мали б адаптувати законодавчу, адміністративну та фінансову системи до рівня ЄС. Наприклад, Кабміном було видано розпорядження «Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік», де мовиться про прискорення укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Мінфін, Мін'юст, Мінекономрозвитку, МЗС, Міненерговугілля, інші центральні органи виконавчої влади отримали завдання розробити проекти для Верховної Ради про ратифікацію Угоди [136]. Але перебіг внутрішніх подій країни вказував на те, що демократичні процеси поступово підмінялися на авторитарні. Відбувалася імітація європейської інтеграції, тому що країна вже поставила підпис під «Харківськими угодами», що фактично економічно закріпило її за Росією. І європейці це бачили.

Світова економічна криза, що призвела до трансформаційних процесів самої організації ЄС, зробила Грецію та Іспанію країнами-заручниками падіння євро. Цей факт ставав мотивуючим аргументом для Росії, що намагалася зберігати Україну під своїм впливом. З іншого боку, головним маркером для європейців установа авторитаризму в країні були арешти лідерів опозиції Ю. Тимошенко та Ю. Луценка. Тому напередодні проведення чемпіонату з футболу в Україні європейські країни почали заявляти про бойкот Євро-2012 (Австрія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина).

10 грудня 2012 р. в Брюсселі були ухвалені висновки Ради ЄС щодо України, у них було визначено прагнення на інтеграцію з Україною. Але було вказано, що в країні порушені міжнародні стандарти судової системи,

є політичні в'язні та низький рівень довіри до виборчої системи. Попри це, ЄС підтвердив готовність запровадження безвізового режиму. «Рада ЄС знову підтверджує свою підтримку процесові модернізації України та послідовній роботі ЄС з Україною для досягнення цієї мети. Йдеться, зокрема, про підтримку через двосторонню фінансову допомогу та можливу макрофінансову допомогу з боку ЄС, а також сприяння підтримці з боку міжнародних фінансових інституцій модернізації української газотранспортної системи» [275].

На 28 листопада 2013 р. у Вільнюсі було заплановано підписання між Україною та ЄС угоди про асоціацію. Проте В. Янукович публічно відмовився ставити підпис, а прес-конференцію, де Президент мав би довести своє таке рішення суспільству, було скасовано. А 17 грудня в Москві В. Януковичем було підписано низку угод про співробітництво між двома країнами. Що спричинило громадський вибух у країні, що призвело до зміни політичного режиму.

Морський конфлікт, що виник із сусідньою країною Румунією через острів Зміїний 2001 року, спричинив дискурс острова Зміїний. Коли на шельфі навколо Зміїного знайшли величезні поклади нафти та газу, Румунія стала наполягати на тому, що це морська скеля. Таке трактування в кілька разів зменшувало розміри континентального шельфу і територіальних вод навколо Зміїного, що належав Україні. Україна вимагала визнати острів Зміїний саме островом. Конфлікт було перенесено до Міжнародного суду ООН 16 вересня 2004 р. Рішення Гаазького суду було не на користь України. Країна втратила територію навколо острова з покладами нафти та газу на користь Румунії. У рішенні суду прямим текстом вказувалося на слабку позицію МЗС у цьому процесі, що стало приводом для відставки в березні 2009 р. міністра закордонних справ Володимира Огризка. Ще однією поразкою став провал українського резидента, якого 2009 року викрили в Бухаресті і звинуватили у зборі оборонних таємниць Румунії та вислали в Україну.

Румунія вплинула і на дискурс Джурджулешти, що вибудовувався між Україною та Молдовою, як плацдарм для будівництва нафтотерміналу. Між Україною та Молдовою у 1992 р. було підписано договір про непорушність кордонів, але залишилася проблема внутрішнього використання деяких доріг у зв'язку з тим, що вони перетинали кордон між двома країнами. У додатковому протоколі передбачалося, що Україна мала отримати острів Нішаліу, молдавську ділянку дороги Одеса–Рені та прилеглі селища Пісцикола, Пе-

шуня, Абдіу, Байбол в обмін на відповідну територію біля молдавського села Джурджулешти та українського міста Рені. Тут Молдова планувала побудувати нафтотермінал. Але пізніше Молдова заблокувала цей протокол у зв'язку з тим, що територія біля села Джурджулешти і так належала Молдові і без двосторонніх угод була передана Україні. Внаслідок довгих переговорів, у лютому 2002 р. Молдова отримала частину українського берега річки Дунай (біля села Джурджулешти), а Україна отримала 7,7 км дороги в районі населеного пункту Паланка. Таким чином, Україна відкрила для Молдови доступ до моря, а на трасі Одеса–Рені досі знаходяться митні та прикордонні пости Молдови. Ще в ті часи українські експерти говорили про нерівноцінний обмін, застерігаючи, що молдавський нафтотермінал буде не тільки екологічною загрозою для України, але й вплине на падіння морської галузі України. 1998 року газета «Україна молода» пише про те, що «Україна знов сама себе кинула». «Обмін прикордонними територіями між Україною та Молдовою не є рівноцінним, вважає багато хто в Києві» [296, с. 1, 4]. За підтримки Румунії Молдова отримала кредит від МВФ і побудувала нафтотермінал, а рівень і статус дороги в районі села Паланка так і залишився в занедбаному стані.

За період президентства В. Ющенка Україна зблизилася з Грузією та виступила гарантом політичного врегулювання придністровського конфлікту. Але власний план урегулювання придністровського конфлікту не підтримувався ні Молдовою, ні Придністров'ям, що значно затягувало встановлення ефективної системи прикордонного та митного контролю заради протидії контрабанді. Уведення т. зв. «російських миротворців» на територію Абхазії 2008 року, що була окупована російськими військами, призвело до нового конфлікту навколо Чорноморського флоту РФ. Українське керівництво, на знак підтримки Грузії, заявило про те, що заблокує повернення на базу Севастополя російських кораблів, що блокували грузинське узбережжя під час конфлікту. Але попри цю заяву російські кораблі відкрито повернулися в гавань. Серед керівників країни було протилежне ставлення до Абхазії та Південної Осетії, окупацію яких підтримав В. Янукович, розкритикував В. Ющенко, а Ю. Тимошенко «взагалі ігнорувала це питання й не виказувала свого ставлення до подібного рішення Москви» [408, с. 450].

Динаміка зовнішньополітичного дискурсу з Росією має окреме місце в дослідженні. Перші кроки на посту Президента продемонстрували, що Л. Кучма зовсім не збирався дотримуватися російських інтересів у своїй країні, що

змусило Росію обирати інші методи впливу на Президента. Виявилось, що гучні заяви та звинувачення по відношенню до Л. Кравчука з новим лідером не спрацьовували. Коли було ухвалено Конституцію, на Україну посипалися звинувачення від російських депутатів, що «нова Конституція України, схвалена 28 червня, є “антиросійською та антируською”» [288, с. 2]. У цей період російська газета «Аргументи та факти» пише про причетність українців до бойовиків Басаєва, які навчаються у школі терористів за 50 км від м. Бехрамшан [2, с. 9]. Починається інформаційний вплив на Україну для її дискредитації на міжнародній арені.

Відносини з Росією весь час перебували у стані нестабільності, що більше демонструвалися з боку самої Росії. Російська мова, Крим, опозиційні парламентарі й кожні вибори Президента та парламенту ставали приводом для відкритого втручання Росії у внутрішню політику України. На початку правління Л. Кучми головним рупором розколу України був Ю. Лужков, який відкрито був носієм проросійського дискурсу Криму. Він заявляв, що Севастополь – це російське місто й завжди буде ним, що призвело до того, що 5 грудня 1996 р. Рада Федерації з ініціативи Лужкова визнала місто Севастополь частиною території Російської Федерації. Юлія Мостова у статті «Країна ослабленого імунітету» в 1999 р. пише: «Принаймні більш-менш жорстка реакція МЗС України на адресу Лужкова не заважала Леоніду Кучмі відвідувати московську мерію та поглинати фазанів за одним столом із кривдником України» [59, с. 1]. Безумовно, відмовчування з боку української влади та бездіяльність СБУ вплинуло на те, що в листопаді 2004 р. під час Помаранчевої революції ходили чутки про приєднання т. зв. Новоросійської республіки до Росії, а на чолі поставити мера Москви.

Після того, коли Л. Кучма був обраний на другий термін Президентом, з 2000 р. розпочинаються спільні українсько-російські військові навчання. У газеті «Україна молода» надруковано фото В. Путіна в літаку з пророкуючою назвою статті «Після Чечні – Україна». Ідеться про те, що під час спільних льотно-тактичних українсько-російських навчань росіяни вперше приземлилися на базі українського авіаполку. І хоча йдеться про політ «у зв'язці», «політична доцільність влаштування таких українсько-російських навчань саме зараз вельми сумнівна. Хоча б з огляду на те, що Росія, по суті, перебуває у стані війни, де авіація бере найактивнішу участь: бомбардувальники й ракетноносці “практикуються” на чеченських містах і селах практично щодня» [300, с. 1].

Перший конфлікт із Росією стався після того, коли 4 жовтня 2001 року над Чорним морем було збито російський літак Ту-154 авіакомпанії «Сибирь», що летів з Тель-Авіва до Новосибірська. Загинули 12 членів екіпажу та 66 пасажирів. На борту літака, окрім росіян, перебували й громадяни Ізраїлю. До того часу, поки не почалося розслідування, представники України заперечували свою причетність до трагедії. Американці своїми супутниками відстежили випуск ракети, а потім зробили припущення, що це, можливо, зробила Україна. Ігор Ларичев, офіцер прес-служби військово-морських сил Росії, нібито заявив, що це українська ракета. А потім інформаційна агенція France-Presse з посиланням на нього оприлюднила його визнання. І хоча прес-служба і спростувала все, механізм було запущено. Українська влада змушена була зізнатися у причетності до катастрофи. Після публічного оприлюднення фактів, що свідчили про невдалі навчання сил протиповітряної оборони України, Міністерство фінансів України зобов'язалося сплатити 41,622 мільйона гривень (7,85 млн дол.) із резервного фонду Державного бюджету кожному спадкоємцю пасажирів літака Ту-154, що збила українська ракета. Міністра оборони України Олександра Кузьмука було знято з посади. (Але у вересні 2004 р., щоб отримати на крайній випадок підтримку військових у протистоянні з опозицією, О. Кузьмук був поновлений на посаді міністра оборони, змістивши Є. Марчука).

Перманентні союзні стосунки з Росією базувалися на необхідності підтримки в боротьбі з опозицією. Для Росії теж було важливо, щоб в Україні при владі знаходилися лояльні сили, спроможні виконувати та захищати її інтереси на Заході. Тому 2003 року Л. Кучма вперше за історію існування СНГ став керівником цього союзу та спричинив дискурс СНГ, що активно вмонтовувався в офіційний політичний дискурс. У журналі «Корреспондент» у лютому 2003 р. вийшла стаття під назвою «Кучма став наступником Путіна»: «Леонід Кучма став першим неросіянином, який зайняв пост керівника Співдружності Незалежних Держав. Протягом 11 років незмінними лідерами СНД були президенти Росії Борис Єльцин, а потім Володимир Путін. Обрання Кучми лідером СНД – оцінка значної ролі України в співдружності й визнанні авторитету українського Президента» [155, с. 5]. Про цей факт українці дізналися випадково, коли російське телебачення показало святкування Дня захисника в Росії, де український Президент покладав квіти до пам'ятника невідомому солдату. «Політично стурбовані телемани, які розслабилися у кріслах, навіть не встигли задуматися над тим, день захисника власне якої Вітчизни святкують президенти України, Казахстану та Білорусі

у столиці Росії, як їм усе доступно пояснили: ці чотири держави починають новий етап економічної інтеграції, а їхні Лідери сповнені рішучості створити Єдиний економічний простір. Причому все повинно відбуватися дуже швидко» [64, с. 1].

Але після урочистого підписання Л. Кучмою договору щодо участі України в ЄЄП, почалося протистояння в Керченській протоці через острів Коса-Тузла. Росіяни збиралися з'єднати його дамбою з Таманським півостровом. За три тижні кризи ніяких рішучих дій з боку Л. Кучми не було. Позиція Москви була в тому, що дно повинно бути розділене, включаючи нафтогазові ресурси як частину цього дна, а акваторія повинна бути загальною. У той же час, українська сторона наполягала на проходженні кордону по воді. Коли Л. Кучма був із робочим візитом у Дніпропетровську і йому поставили питання щодо конфлікту навколо острова, він сказав: «Хороший сусід так не поступає» [62, с. 1]. Хоча багато хто з аналітиків тоді вважав, що справжня причина конфлікту на острові є спробою Москви збільшити свою роль у внутрішніх подіях в Україні, коли опозиційні сили стали набирати політичну вагу. Володимир Полохало, науковий співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України, прокоментував конфлікт так: «Це пов'язано саме з тим, як зараз позиціонує себе Росія в євразійському просторі... вона розраховувала на відсутність консолідації в українській еліті в зовнішньополітичних пріоритетах» [162, с. 18].

Попри те, що Москва відкрито підтримувала В. Януковича на виборах Президента і була категоричною до В. Ющенка, на наступний день після інавгурації перше, що зробив В. Ющенко, – поїхав до Москви. Це був жест готовності до діалогу з боку нового очільника української влади, який публічно продемонстрував, що залишив особисті образи в бік В. Путіна. Але розходження у стратегічних зовнішньополітичних інтересах двох країн та російське бажання впливати на зовнішню політику України все більше створювали напругу між двома країнами. Курс на пан'європейськість, що було взято після подій 2004 року, загострив стосунки з Росією, що почала застосовувати механізми впливу за допомогою енергонебезпеки та російського флоту в Криму. І хоча правління В. Ющенка на Заході обумовилось кількома угодами про співробітництво з ЄС, на Сході країна перебувала у стані «холодної війни» з Росією.

1 січня 2006 р. Росія звинуватила Україну в тому, що Україна «краде газ» і скоротила подачу газу, що спричинило міжнародний зовнішньополітичний дискурс російського газу. Це вплинуло не тільки на дестабілізацію

економіки України, але й на відносини України з країнами Євросоюзу. Перманентний конфлікт навколо Коса-Гузла, зростання напруги з 2008 р. вносили свої відтінки в риторику українських політиків, які відкрито декларували союз із Росією. І прем'єр Ю. Тимошенко, і прем'єр В. Янукович своїми візитами та промовами робили акценти на союзі між двома країнами. На відміну від Президента В. Ющенка, який ухвалив другу редакцію Воєнної доктрини, що орієнтувалася на союз із НАТО. Це було свідченням розбалансованості стратегічного партнера на зовнішньополітичній арені між двома гілками української влади. У частині 2, пункті 9 «Умов забезпечення воєнної безпеки України» говориться: «...проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки» [249].

Перший відкритий дискурсивний конфлікт почався з т. зв. «газової війни» 2008 року із заяви у відмові посередницьких послуг «РосУкрЕнерго» та підвищення послуг на транзит російського газу територією України в Європу в п'ять разів. Зі свого боку Росія заявила про рішення підвищити ціну на транзитний газ в Україну з Туркменістану, що транспортувався через Росію. Коли «Газпром» скоротив постачання газу в Україну, «Нафтогаз України» звинуватив його в несплаті коштів за транзит газу. Заява про ліквідацію посередників у продажі газу була підтримана США, що вплинули на відновлення «Газпромом» постачання газу. Але вже влітку російська сторона заявила, що не збирається виконувати умови виведення свого флоту з Криму, як це планувалося на травень 2017 рік. «Невдовзі ж, незважаючи на заборону української влади проведення військово-морського параду з нагоди 225-річчя створення Чорноморського флоту, святкування в українському Севастополі 11 травня таки відбулося, а мер Москви Ю. Лужков, що прибув до міста з цього приводу, навіть заявив, що “М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні”» [408, с. 449–450].

Конфлікт між Росією та Україною призвів до обговорення питання енергобезпеки в різних дискурсивних міжнародних просторах. Країни СНД розуміли, що за відверто самостійну політику з Росією на місці України може опинитися кожна з них. Як пише український академік Павло Гай-Нижник, у червні 2008 р. Державна Дума РФ у переддень прибуття В. Ющенка до Москви «в чергове ухвалила Заяву з приводу недружньої політики України, де закликала розірвати Договір про дружбу та співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набуття членства в НАТО» [408, с. 450]. А після перемовин прем'єр-міністра Ю. Тимошенко з прем'єр-міністром В. Путіним

було заявлено про готовність домовлятися, що поглибило політичний конфлікт уже в середині країни. Ставка Москви на перемовини не з Президентом України, а з прем'єром, була знаком ігнорування та неповаги В. Ющенка як Президента України.

З початку 2009 р. почався другий етап дискурсу «газова війна», коли РФ припинила постачання газу в Україну. Як пише Павло Гай-Нижник, на перемовини з Росією без дозволу Президента країни і без погодження з профільними міністерствами, Ю. Тимошенко вилетіла до Москви, де одноосібно почала вирішувати питання вартості покупки газу. «У підсумку, 19 січня 2009 р. були укладені газові контракти між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо купівлі-продажу природного газу за базовою ціною у 450 дол. США та ставкою на транзит у 1,7 доларів США, яку від України підписав О. Дубина» [408, с. 451]. Самі умови контрактів та додатки до них В. Ющенко не міг отримати навіть через офіційні запити. «Тож синхронно із висуненням Україні нових вимог в енергетичній сфері Кремль традиційно порушив і питання військово-політичні» [408, с. 452].

Чорноморський флот РФ, що базувався в Криму, став російським дискурсом для тиску на Україну, тому ця тема впливала й на сам офіційний дискурс країни. Україна не могла провести інвентаризацію цього флоту в Севастополі. А Росія вже наполягала на розміщенні ще додаткових підводних човнів. Звідси складні відносини з Росією та курс на євроінтеграцію призвели до звуження формату активної присутності України в СНД та СЕП.

Після обрання В. Януковича Президентом України напружені стосунки з Росією стали спадати через дискурс російського флоту в Криму. Вже у квітні 2010 р. В. Янукович зустрівся в Харкові з Президентом Росії Д. Медведевим, де обидві сторони домовилися про продовження оренди бази Чорноморського флоту Росії в Криму ще на 25 років. За це російська сторона зменшила вартість закупівельної ціни на газ на \$100 за 1 000 м³. Під час своєї промови на спільній прес-конференції В. Янукович зазначив, що «ми розуміємо, що Чорноморський флот буде одним із гарантів безпеки серед країн Чорноморського басейну. Ми підтримуємо ініціативу Президента Медведева розглянути концепцію європейської системи колективної безпеки, до речі, підтримувану президентом Франції Саркозі. І Україна готова в цьому питанні брати активну участь як де-факто держава, що не перебуває в жодному військовому блоці» [237]. Д. Медведев зі свого боку запевнив, що «ми зацікавлені в тому, щоб до бази було таке дуже добре ставлення, а саме таким воно й було досі, і я впевнений, що воно таким і буде. І тому я дам доручен-

ня Міністру оборони і командувачу Військово-Морським Флотом підготувати проект угоди про участь нашої бази в соціально-економічному розвитку Севастополя» [237]. Але світ стояв на порозі зростання цін на енергоносії, тому скоро така російська поступка буде відмінена. У цей час Росія почала будувати новий газопровід «Південний потік» в обхід України, що вже було сигналом того, що домінування України у транспортуванні російського газу скоро припиниться.

Як пише Стівен Пайфер, колишній посол США в Україні, балансування багатовекторності за часів Л. Кучми привело до визнання суверенітету з боку Заходу та врегулювання питань російського Чорноморського флоту в Криму. В. Янукович опинився у скрутному становищі: з одного боку, була значна поступка Росії щодо Чорноморського флоту, з іншого боку, Україна, по суті, нічого, крім контролю, від Росії не отримала. І ще більше, вона втратила довіру з боку ЄС. «Із загальним погіршенням відносин України з ЄС і Заходом В. Янукович опиниться в дедалі більшій ізоляції, а позиція Києва у відносинах з Москвою слабшатиме. Це матиме наслідки для розвитку подій в Україні, зокрема для української економіки, що накопичує борги за енергоносії, які їй, можливо, важко буде витримати» [576, с. 75].

Під час робочих зустрічей В. Януковича та В. Путіна в березні, травні, липні, грудні 2013 р. головне питання приділялося відновленню СНГ та вступу України до Митного союзу. «Якщо ми щось не підпишемо з Вами сьогодні, то найближчим часом ми повинні підписати і працювати далі. Тобто наша сьогоднішня зустріч, звичайно, з огляду на обсяг тих рішень, що підготовлені, особливо в питаннях двосторонньої торгівлі, є певною мірою стратегічною», – запевнив український Президент російське керівництво в грудні 2013 р. в Москві [239]. Тому відмова від угоди про асоціацію з ЄС під приводом відтермінування та обов'язкової участі третьої сторони – Росії, стала не нерішучою дією Президента та абсурдом у двосторонніх переговорах, а цілеспрямованим впливом дискурсу сусідньої країни, що ще з літа ввела торговельні обмеження на товари з України. Понад 40 українських виробників потрапили під митне блокування. Росія навіть не приховувала, що ця акція є попереджувальною, і якщо Україна підпише договір про асоціацію з ЄС, блокування посиляться.

Слабка позиція на міжнародній арені дипломатичного корпусу, що мав би надавати повну інформацію та робити своєчасні заяви у відповідь опонентам, вказує не стільки на відсутність зовнішньополітичної стратегії, скільки на асиметрію кроків політиків, які представляли Україну на міжнародній аре-

ні. Прикладом є відеозвернення 2009 року російського Президента Д. Медведєва до В. Ющенка з погрозою, що Росія не направить нового посла до Києва, поки в Україні не з'явиться проросійське керівництво. Таке рішення було пов'язано з підтримкою української влади Грузії під час війни з Росією, курс на вступ до НАТО, перегляд спільної історії та втручання української влади у справи православної церкви. «Реакція української влади на дипломатичну атаку з боку Росії була неадекватною. Ані Міністерство закордонних справ, ані президент так і не спромоглися того ж дня дати відповідь на безпрецедентно агресивну заяву Медведєва» [331, с. 8]. До того ж В. Янукович як прем'єр-міністр публічно підтримав заяву російської влади, на що викликав незрозуміння з боку ЄС. Андрій Веселовський, посол України при Європейському Союзі, у своєму інтерв'ю «Українському тижню» під назвою «Урок єврореалізму» так прямо і сказав, що від України вимагають бути зразком для сусідів, але сама країна до такого іміджу не готова [329, с. 14–17]. У такий спосіб у країні зовнішньополітична ідентичність українців формувалася під впливом двовекторності влади, що ментально розривало українців між Сходом та Заходом світу.

Використовуючи тему НАТО, відносини з Росією та країнами ЄС під час передвиборчих кампаній, українські політики замість меседжів, що об'єднували б, не тільки розколювали країну, але й самі формували сценарії зовнішніх втручань. Крім «помаранчевих» та «біло-синіх», «бандерівців» та «зеків», «православних» та «неправославних», українським громадянам політики надавали ще одне право на самовизначення: «натовці» та «антинатовці». Андрій Фіалко у статті «Напередодні. Суб'єктивні нотатки» 2006 року перед виборами до парламенту пише: «Прикметною рисою нинішньої виборчої кампанії стала підвищена увага до питань зовнішньої політики України. Явище саме по собі, безперечно, позитивне. Однак не може не викликати тривоги той факт, що суспільство виявилось не підготовленим до такої серйозної й конкретної дискусії, коли від нього вимагалось відразу дати відповіді на всі далеко не прості дипломатичні питання» [84]. Аналізуючи передвиборчі програми кандидатів у президенти країни у 2010 р. можна побачити, що українським громадянам пропонувалися політичною елітою зовсім різні дискурси зовнішньополітичного розвитку країни, через що вибудовувалася зовнішньополітична ідентичність:

- В. Янукович у своїй програмі в пункті 5 чітко говорить: «Дві мови – одна країна!... Виступаю за надання російській мові статусу другої держав-

ної» [236]. Позаблоковий статус у зовнішній політиці є ключовим у зовнішньополітичному вимірі кандидата.

- В. Ющенко обіцяв членство в ЄС та вивід Чорноморського флоту РФ з України до 2017 р. [235].

- В. Литвин закликав до реалізації ідеї єдиного економічного простору з Росією, Білоруссю, Казахстаном [230].

- О. Мороз виступав за зняття «штучно створених напружень у взаєминах з Росією» і взаємовигідне співробітництво РФ, країнами ЄС, близького Сходу, Китаю та інших [231].

- П. Симоненко говорив про те, що «2010 року буде проведено Всеукраїнський референдум щодо надання російській мові статусу державної при збереженні й зміцненні нинішнього статусу української мови» та «відновлення і всебічний розвиток братніх взаємовигідних відносин зі стратегічними союзниками – Російською Федерацією та країнами СНД» [232].

- Ю. Тимошенко підтримувала членство в ЄС, як і союз із Росією на основі «наявної кооперації та взаємовигідного економічного співробітництва» [233].

- С. Тігіпко стверджував, що «Україна – Європа, але не Євросоюз» [234].

Майже всі 18 зареєстрованих кандидатів у президенти демонстрували не тільки недовіру до чинної влади, але й власну невпевненість у майбутньому країни, де між членством у НАТО, ЄС та союзом із Росією, перевага надавалася більше Росії. Не тому, що політики вбачали перспективу економічного розвитку у співдружності з Росією, а тому, що такий меседж надавав їм більше голосів під час виборів. Порівнюючи програми кандидатів, які йшли на вибори 2010 року, можна помітити, що здоровий прагматизм переміг над ідеологічною стратегією. Бажання отримати якомога більше голосів, підштовхувало кандидатів більше висували вимоги, а не пропонували програму дій. Налаштування на інтеграцію з Росією, нові інформаційні кампанії, що посилювали відчуття спільної історичної пам'яті, політичні преференції російській мові – створили саме умови, де ідентифікований простір перетворився на ідентифіковану територію. Микола Рябчук у своїй праці «Дві України: реальні межі, віртуальні ігри» вказує на те, що історична спадщина України: тоталітарна та колоніальна, дуже вдало експлуатується владними елітами. Які «не тільки не прагнуть її подолати, а навпаки – ефективно використовують для легітимізації свого вельми сумнівного правління і плекання амбівалентного, аномічного не громадянського суспільства» [615, с. 97].

Історичні події, що склалися після 2013 р., свідчать про високий рівень громадської активності в середині країни і слабке уявлення про неї за кордоном. Міжнародна спільнота так і не змінила ставлення до України як до пострадянської країни. Географічне становище та незбалансованість політичної еліти в її політичних актах, що весь час підтримували образ країни як слабого партнера з потребою втручання у внутрішню політику з боку Сходу та Заходу. Конфлікт цінностей, відсутність послідовних дій, вплив на політичні процеси фінансово-промислових груп, які мали тісні міжнародні стосунки, довели, що власні інтереси та інтереси інших країн стояли над національними пріоритетами української еліти. Звідси балансування та дипломатичний шантаж, непослідовність та хаотичність, низка скандалів та територіальні втрати. Загальнонаціональна політична непередбачуваність, що демонстрували регіональні еліти, а потім і політична еліта центру, перетворила функції політичних інститутів на захист власних інтересів еліт. А фінансові та промислові організації отримали вагомі компенсації за лояльність та підтримку тих чи інших політичних проєктів, що зробило їх самостійними учасниками політичних процесів у країні. Ці групи тиску час від часу переходили опозиційний дискурс та напрацювали власну стратегію боротьби з опозиційним рухом, що ставав відповіддю на авторитарні та диктаторські методи правління.

Країні так і не вдалося побудувати власний національний наратив, що можна було б репрезентувати своїм сусідам. Навпаки, його формування відбувалося під впливом сусідніх країн, що нав'язували свій дискурс заради контролю (Рис. 1.5).

Звідси процеси територіального, культурного та, власне, політичного самовизначення, що час від часу виникали на кордонах країни та створювали загрози територіальних втрат. Сама ментальність українців була розірваною, тому що фрейми, що пропонували модель національної ідентичності крізь призму загальнонаціональної ідентичності, були чужими. Політичні протиріччя між політичною елітою свідомо транспорували інші фрейми в офіційний політичний дискурс. Тому діяла більше стратегія захисту ніж стратегія консолідації.

Офіційний політичний дискурс країни часів незалежності формувався завдяки стійкому набору висловлювань, що через дискурс еліт, інституційний, локальний, опозиційний та зовнішньополітичний дискурси формували критерії ідентичності як цінності суцільного політичного тексту.

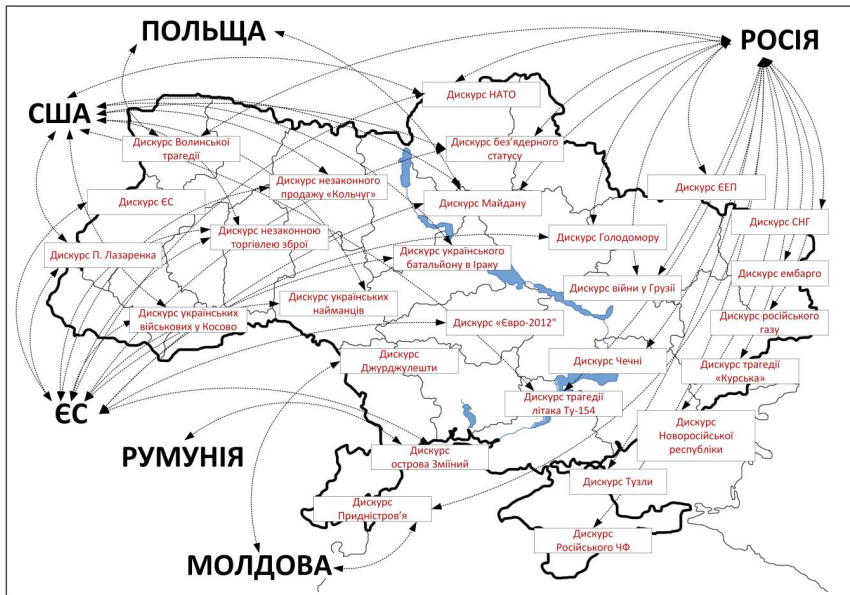

Рис. 1.5. Зовнішньополітичний дискурс України 1991–2014 рр.

Безумовно дискурсне поле не обмовлюється тільки проаналізованими дискурсами. Як простір соціальної та політичної взаємодії, через що конструюється реальність, дискурсне поле виникає як реакція на політичну дійсність. Тому інтерпретація будь-якої події формує інтерпретаційне поле, поєднання та розширення інтерпретаційного поля й створює дискурсне поле. Кожна тема впливає на характер висловлювання й кожен дискурс, що формується навколо висловлювань, претендує на власну інтерпретацію події.

В Україні за роки незалежності було багато ключових тем, навколо них формувалися дискурси, що були реакцією на інші дискурси та породжували нові. Наприклад, тема Європейського Союзу в період президентства Л. Кравчука інтерпретувалася крізь дискурс без'ядерної країни. У часи Л. Кучми дискурс ЄС був контроверсійний та використовувався офіційним політичним дискурсом для виправлення слабкого міжнародного іміджу країни, що було наслідком дискурсу незаконної торгівлі зброєю та «Кольчуг». З іншого боку, дискурс ЄС актуалізувався під час загострення відносин із Росією, що нав'язувала свої дискурси для контролю України.

У часи В. Ющенка дискурс ЄС носив декларативний характер і був більше мовним інструментом, завдяки чому політична влада на певний час отримала довіру від населення. Контroversійним виявився цей дискурс і під час президентства В. Януковича, коли висловлювання про готовність підписання угоди про асоціацію з ЄС інтерпретувалися через офіційний політичний дискурс Митного союзу, СЕП та піднімали дискурс СНГ (Рис. 1.6).

Рис. 1.6. Модель конструювання політичної реальності політичними дискурсами України 1991–2014 рр.

Політична еліта як головний виробник політичного дискурсу, що поєднується через дискурс еліт, інституційний, локальний, опозиційний та зовнішньополітичний, формує офіційний політичний дискурс, де через стійкі набори висловлювань, пов'язані з цінностями суспільства, впливає на соціалізацію та політизацію населення. Маючи адмінресурс у вигляді контролю над каналами передачі інформації, що є власністю представників фінансово-промислових груп, політична еліта породжує й інтерпретації в інтересах ФПГ. Звідси розрив групової, політичної, територіальної, громадянської та зовнішньополітичної ідентичностей, що формували національну ідентичність через дискурсну практику, перетворювали на розрив української нації, що ментально балансувала між Сходом та Заходом країни.

Бінарні конфронтації, що вибудовувалися по вертикальній лінії «комунікант–комунікат» через дискурсну практику політичних дискурсів вливали на центр політичного тексту як політичної реальності країни. Ці конфронтації ще більше розривали ідентичність символічними структурами дискурсів через медійний дискурс, що формувався по горизонтальній лінії «подія–метаподія» та створював медіареальність. Аналіз технік відтворення символічних структур, технік впливу крізь знаково-символічні інтеракції, символізації політичних процесів, учасників медійної дискурсної практики, дозволить установити прагматику репрезентації символічного поля як дискурсу поля через політичний контекст суспільства.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА

ОФІЦІЙНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Офіційний політичний дискурс було досліджено вертикально за виміром «комунікант–комунікат», що впливає на стійкий рівень формування дискурсного поля та втримує стабільність політичної влади. Мовні акти, що розуміються як комплекс суб'єктів дискурсної практики, комунікаційної мети, політичного контексту, вербального та невербального характеру висловлювань, у контексті дослідження є політична дія. Обмін політичними діями встановлює дискурсну практику, через що створюються цінності як смисли. Було встановлено, що через дискурс еліт, інституційний дискурс, локальний дискурс, опозиційний дискурс, зовнішньополітичний дискурс суспільство отримує певні коди ідентичностей, форма та характер чого впливають на політичний текст у вигляді смислу.

В Україні за період незалежності було кілька центрів прийняття рішень, що створювали політичні дискурси: політична еліта, фінансово-промислові групи та суб'єкти політики, які є реакцією на офіційний дискурс та формували певні коливання політичної системи на рівні опозиційного, локального та зовнішньополітичного дискурсів. Слабкий рівень діалогу у суспільстві, (що більше характеризується чварами, скандалами, публічними непорозуміннями), ставав патерном для політичної поведінки суспільства. Така модель репрезентувалася під час протестів. Звідси дискурс, як форма боротьби за владу, домінував над суспільним договором.

Аналіз політичних дискурсів вертикально «комунікант–комунікат» визначив роль символічних структур, що є ядром дискурсу. Звідси питання символізації політичного дискурсу відкриває широкий спектр дослідження, що дозволяє виявити самовідтворення політичного через символічне. Символ, у цьому розумінні, є поєднанням знаків, що через інтерпретаційність

створюють символічне поле, що впливає на поле політичне. Тому медіація політики розширює актуальність дискурс-аналізу, оскільки доповнює політичне поле символічним полем, що отримує якість домінувати над політичним. Символічний підхід та роботи Ж. Бодрійяра, У. Еко, Ч. Морріса, Ф. де Соссюра, Ч. Пірса дозволяють аналізувати синтез знаків як прагматику символу, що впливає на конструювання реальності з метою контролю.

Ключовими напрямками дослідження у цьому розділі є становлення та розвиток медіадискурсу в Україні часів незалежності, його особливості та технології впливу, головні автори та ключові теми, що формували порядок денний у суспільстві. Дискурс-аналіз ЗМІ та ЗМК, як сфери створення медійного дискурсу, надасть можливість встановити умови вироблення символічних структур та їх спрощення заради стійкого офіційного політичного дискурсу. Переклад дійсності на знаки, а знаки на символи, що встановлюють смисл, може структурувати політичну, медійну або псевдореальність, зумовлює використання структурно-функціонального, критичного, компаративного та неінституціонального підходів. Дослідження Р. Барта, Ж. Бодрійяра, Г. Кресса, Т. ван Лювена, В. Флюссера, С. Холла допоможуть віднайти паралель подієвості, де політичні процеси та смисли стають факторами конструювання політичної реальності чи псевдореальності, коли символи перетворюються на симулякри. Медіадискурсу присвячені роботи Р. Дебре, Г. Лассуелла, Ф. Кіттлера, П. Слотердайка. Серед українських вчених медіадискурс політичного аналізується у дослідженнях О. Гриценка, О. Жеребко, В. Кулика, Л. Климанської, П. Леньо, В. Сичової, Р. Офіцинського, П. Романюка тощо.

Характер дослідження у цьому розділі полягає у реконструкції медіації політичного з метою встановлення певних технік конструювання реальності за допомогою медіа. Тому фрейм-аналіз допоможе віднайти інструментальні механізми, що застосовуються у дискурсі. Символічні структури у цьому вимірі є константами, через що встановлюються знання, щоб передати іншим. Фрейм, як організація знань, формує порядок через дихотомію символічних структур. Або, як зазначає В. Вахштайн, їхню аппрезентацію, як феномен створення пар, коли одні символи вказують на інші (за Ч. Пірсом це можуть бути індексальні знаки). Аналіз робіт Г. Бейтсона, В. Вахштайна, І. Гофмана, У. Еко, М. Мінського допоміг визначити репрезентативність фрейму через політичний контекст вертикально «подія–метаподія». Спираючись на репрезентаційну концепцію фрейму В. Вахштайна, цікавим буде встановлення функції транспонування фрейму з політичної події, як факту,

на рівень медіаподії як метафакту. Транспонування, як процес переводу події з однієї системи фреймів в іншу, допоможе встановити учасників, наративи та типи фреймів, що надавали можливі сценарії для поведінки суб'єктів.

Медіадискурс має свою природу, що фокусується навколо певних тем. Вони викликають суспільне значення та формують власні наративи. Наратив (англ. і фр. *narrative* – оповідь, від лат. *narrare* – розповідати) – історія, що створюється через інтерпретацію. Тому наративи, як продукт медіадискурсу, формуються за певними правилами драматургії з урахуванням не лише технічних даних каналів передачі, але й з метою впливу на аудиторію.

Існує різна типологія медіадискурсу, що залежить від жанрів (інформаційний, аналітичний, публіцистичний), каналів передачі повідомлень (теле-, радіо-, друкований-, інтернет-дискурс), способів впливу (метафори, синоніми, анафори, синекдохи, евфемізми, оксюморони і т. д.). У дослідженні головна увага зосереджена на формуванні порядку денного, через що символічні структури політичного дискурсу набувають свого значення у медійному дискурсі через наративи як фрейм-стратегія комунікаційного впливу на поведінку суб'єктів політики з метою конструювання медіареальності. Фреймування ідентичностей українського суспільства дозволить виявити певні рівні фреймів, що впливали на центр політичного тексту.

2.1. Дискурс «романтичної демократії» (1991–1994 рр.)

Фрейм-аналіз у медійному дискурсі допоможе встановити види фреймів, що впливали на конструювання смислу як головного концепту політичної реальності часів президентства Л. Кучми. Політичні дискурси у цей період, що було визначено на рівні конструювання національної ідентичності, ставали контекстом для медіадискурсу, що формувався вітчизняними та закордонними ЗМІ.

На початку 1990-х рр. в Україні значно скоротилася кількість друкованих видань. Це пов'язано зі значною відсутністю державного фінансування, що сприяло розвитку приватних масмедіа. До літа 1993 р. українська преса, загалом, використовувала неперсоналізовані карикатури. В них обмаль зображень конкретних політиків через політичний дискурс зміцнення президентської влади. Центром уваги була лібералізація цін, що через медіадискурс репрезентує більше явища, а не причини чи відповідальних за ці явища політиків. Об'єктами сатири вітчизняних видань є демократія, олігархи, зростан-

ня цін тощо. На відміну від європейської преси, яка висвітлюючи політичні процеси в Україні, не оминала персоніфікації через карикатурне зображення Л. Кравчука, а звідси провали та недоліки політичного розвитку країни пов'язувалися з Президентом України. Таким чином, вже з перших років незалежності країни, в країні відбувалася симуляція політичної реальності. З одного боку, вітчизняні ЗМІ висвітлювали активну діяльність Президента у радянському стилі, де формувався образ діалогу влади з народом. Наприклад, у газеті «Демократична Україна» була надрукована стаття під назвою «По одержі стрічають», де надається звіт про зустріч Л. Кравчука з чернігівськими текстильниками. Під час бесіди, – говориться у статті, – Л. Кравчук зізнався, що носить костюм з цієї фабрики і має ще один такий. На що робітники зазначили, що це дуже гарна реклама самої фабрики. І попросили це ще раз сказати під час виступу десь за кордоном [29, с. 1]. У цій газеті під час виборчої кампанії, що була пов'язана з достроковими виборами Президента країни, увага Леоніду Кравчуку надавалася більше всіх. З іншого боку, характер висвітлення політичних подій України в іноземних ЗМІ і, насамперед російських ЗМІ, що розповсюджувалися в Україні, вказував на низький професіоналізм українського політикуму, який так і не зміг продемонструвати якості кризис-менеджерів країни. Звідси український читач отримував дві моделі політичної реальності, що балансували між успіхом та провалом. Фрейм успіху, що створювався провладними ЗМІ, явно програвав фрейму провалу, що вибудовувався російськими та європейськими ЗМІ. Фрейм провалу репрезентувався через наратив неможливості України розвиватися за власним політичним сценарієм і пов'язував її стабільне майбутнє лише у союзі з Росією. Наприклад, видання «Нью-Йорк Таймс» за 29 серпня 1991 р. опублікувало статтю під назвою: «Радянські лідери натискають на бунтівничу Україну, щоб вона залишалася у Союзі». Нью-йоркський двотижневик «Нью-Йорк Рев'ю оф Букс» (New York Review of Books) у жовтні 1992 р. вийшов з цитатою Абрагама Брумберга на обкладинці «Неприємна нова Україна?» [349, с. 1]. А у 1991 р. в газеті «Народна газета» була надрукована замітка: «Ельцин! Заставь хохлов накормить Москву!» – такий заклик нині виставлено перед «Білим домом» у столиці Росії» [204, с. 1]. Опозиційне протиставлення «бунтівливі українці» проти «врівноважених росіян» впливало на ставлення до росіян з боку українців як до «старших братів».

У ці роки зростає допомога діаспори, яка відіграла активну участь у розвитку політичних процесів усередині країни і характеризується не лише розширенням контактів, фінансової допомоги та лобювань перед своїми уря-

дами інтересів України, але й впливом на формування позитивного іміджу країни, що формувався за кордоном. Тому, насамперед європейська спільнота за кордоном та українці громадяни всередині країни, були головною аудиторією, на яку формувалися смисли про українську націю. З точки зору символізації політичного через медіадискурс це відбувалося через наступні наративні стратегії:

- критичне ставлення до дій Президента Л. Кравчука та синхронне з російськими ЗМІ звинувачення його у відсутності волі. Фрейм розчарування Президентом вибудовувався по лінії протиставлення до альтернативних політичних фігур В. Гриньова, Л. Кучми, І. Плюща, В. Чорновіла, І. Юхновського, через дихотомію «поганий» – «хороші»;

- популяризація Конгресу українських націоналістів як всеукраїнської партійної організації, яка мала б посилити авторитет лідерів КУНу у парламенті (Вячеслав Стецько, Роман Зварич) дзеркально використовувала попередню стратегію впливу через дискурс парламенту країни;

- критика приєднання «незалежної» України до «загниваючого» СНД як спроба встановлення зовнішньополітичних пріоритетів країни, що розширювало фрейм розчарування владою на міжнародній арені. Наприклад, у «Бюлетені проводу ОУН», що друкувався у Лондоні, у 1992 р. різко критикували Л. Кравчука за його зближення з Москвою. «Вступивши до СНД, Україна втратила критичний момент, який існував одразу після референдуму, коли держави світу звернули всю свою увагу на волевиявлення українського народу, котрий 90 % голосів відновив самостійну Українську державу. Але замість рішучих і конкретних кроків з боку уряду України, щодо відокремлення України від Росії, і замість самостійної дії у справах внутрішньої і зовнішньої політики України, влада у Києві знову зробила свої рішення залежними від згоди Москви» [592, с. 43].

Але треба зазначити, що просуваючи фрейм розчарування на українських читачів своїх видань, українська діаспора за кордоном формувала фрейм конструювання іміджу української державності, наративні сценарії чого вказували на наявність лідерів в країні і можливість виправлення помилок, що були допущені представником радянської номенклатури. Транспонування фрейму призвело до формування нових наративів, що створювалися навколо міжнародного дискурсу України.

Підтримка діаспори Народного руху України, що відбувалася не лише завдяки власної преси, що друкувалася за кордоном, але і всередині України, мала певні результати. Майже вся агітаційна література, що друкувалася та

розповсюджувалася на підтримку референдуму у березні та грудні 1991 р. створювалася рухівцями проти кампанії, що проводила КПРС. Офіційним друкованим органом НРУ була газета під назвою «Народна газета». Саме у цій газеті було надруковано відому інфографіку про те, що Україна – європейська держава за можливостями та московська колонія за становищем [202, с. 1]. (Рис. 2.1).

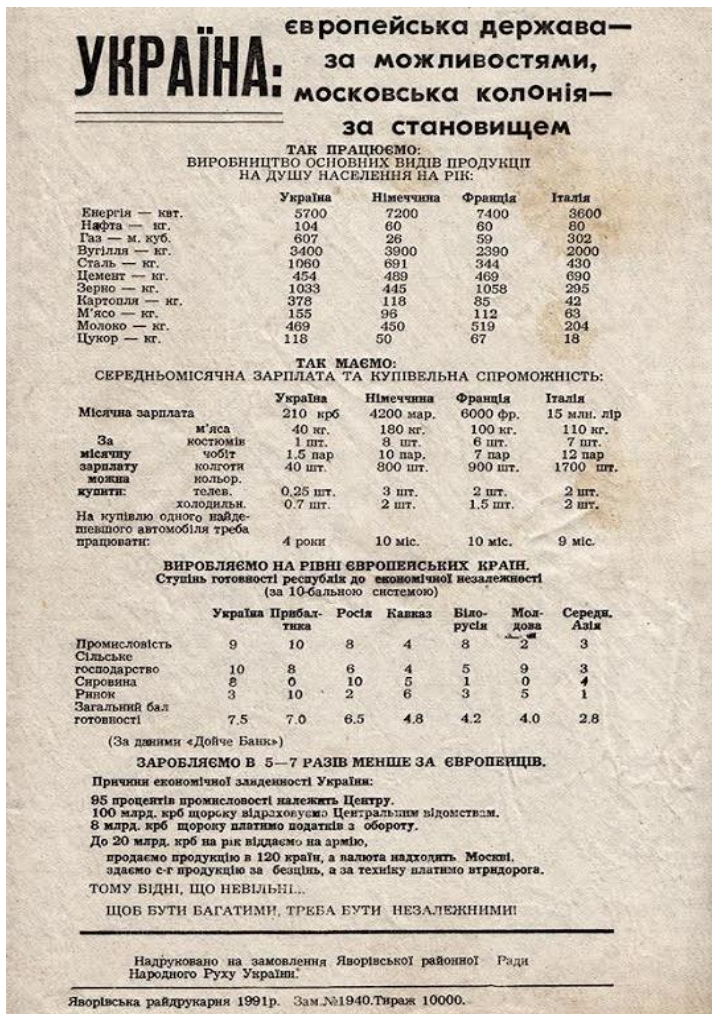

Рис. 2.1. Інфографіка у «Народній газеті», 1991, № 1

У цій газеті час від часу з'являлися повідомлення про листівки, що розповсюджували проти НРУ. Наприклад, лист від листоноші с. Гор'янівка, Ківерцівського району на Волині: «У суботу, напередодні референдуму, роздали нам на пошті в селищі Олика листівки з агітацією, щоб рознесли по людях (десь на половину всіх адрес). І там ось таке писалося: «Не дайте обманути себе галасливими закличками тих, хто у воєнні і повоєнні роки виборював самостійність Україні закрутками на шиї. Скажемо “так”, “так” на обох бюлетенях» [203, с. 1]. Кілька коментарів під назвою «Пошта «НГ» 1991 р. «Так вони “референдили”». «Нікчемні люди з ярликами “РУХ”, “ДК”, “УРП”, сидячи на суку з написом “Україна”, з величезною сокирою відрубують його від могутнього стовбура – СРСР. Таку карикатуру виявили перед референдумом у поштових скриньках мешканці нашого будинку на проспекті Перемоги» [203, с. 1]. Так політичний дискурс референдуму у символічному полі формувався пресою діаспори, яка впливала на політичні уявлення українців крізь призму націоутворення, що здебільшого формувалося за кордоном, ніж у середині країни часів президентства Л. Кравчука.

Політичний дискурс еліт, через що репрезентувалася у медіадискурсі регіональна еліта, був асиметричним. На відміну від регіональної еліти Заходу, яка використовувала символічний капітал для власного позиціонування у друкованих засобах інформації, еліти Сходу використовували принцип діяльності партійної номенклатури, через що важко зрозуміти хто стояв за політичними листівками чи журналістськими текстами. Навіть крізь політичний дискурс президентської республіки, мовні акти якого здебільшого створювалися у Верховній Раді, еліта Сходу використовувала тактику «тиші». Це вказує на те, що у першій половині президентства Л. Кравчука стратегічною елітою були представники Західної України, які відчували підтримку діаспори. Страх втрати преференцій від влади в умовах вуличних протестів, що у більшості були пов'язані з економічними вимогами, змушував еліту Сходу вичікувати.

Загалом характер діяльності засобів масової інформації балансує між радянським принципом формування жанрів та відвертими спробами вийти за межі номенклатурщини. Але це вплинуло на розквіт «жовтої» преси, що задовольняло очікування читачів, які втомилися від радянської пропаганди. Як пише український дослідник В. Кулик: «Багато читачів переорієнтувалися ще радикальніше: на видання, що друкували головно кримінальні й світські сенсації, еротичу та інші розважальні матеріали» [500, с. 188]. Газети

«Труд», «Аргументы и факты», «Комсомольська правда», що раніше були партійними рупорами, запити споживачів інформації кардинально переключили у бік скандалів, чуток та недостатнього висвітлення політичних подій, що вказує на формування практик створення медіаподій через фрейми скандалів та сенсацій, а також на технологію появи нових символічних структур скрізь медіадискурс, що створювали пустоти смислу. Але це істотно впливало на формування ідентичність українців, які ставали споживачами штучних медійних наративів та отримували символи для власної самоідентифікації. В країні формувалася симулякризація подій заради збереження уваги читачів до видань, що переходили на самофінансування.

Наприклад, газета «Україна молода» ввела рубрику під назвою «Донецький кримінал». Під час аналізу загальної кількості кримінальних новин, що там друкувалися у період 1992–1994 рр. більше інформації було виявлено по Донецькій області (13,2 %). (Рис. 2.2).

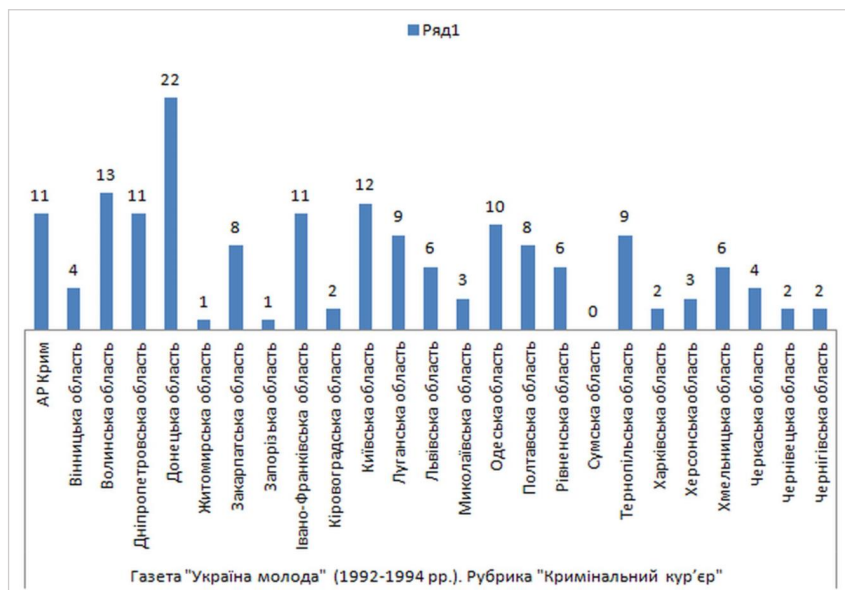

Рис. 2.2. Кримінальні новини. «Україна молода» (1992–1994 рр.)

Враховуючи фінансове зростання за переплату видань, деякі видання шукали шляхи самозбереження. У газеті «Киевские новости» виходила газета «Ділова газета». Українська російськомовна газета «Независимость» дру-

кувалася у Києві та передавалася по фототелеграфу у Донецьк, Дніпро, Луганськ, Харків, Полтаву, Крим.

У вітчизняній пресі не існувало чітких форм фрейму героїки країни, здебільшого вона створювалася через фрейми успіху та провалу, де опозиційність символічних структур була дискретною та непослідовною, тому що залежала від певних наративних умов. Політики влади висвітлювалися за традиційними радянськими принципами, а політичний опозиційний та локальний дискурси набували контрверсійних форм у медіадискурсі відповідно до політичних вподобань видань. Одні ЗМІ учасників протестів зображали як бунтівливу спільноту, яка виступає проти влади задля розхитування політичної ситуації в країні, інші ставали на захист протестувальників, вказуючи на відсутність конституційних прав громадян. Тому і проблема громадянської ідентичності українців балансувала між «законослухняними» та «порушниками закону», що у кожному наративі змінювало дефініції «поганий – хороший».

У західній пресі Л. Кравчука зображали як «українського гоббі», а згодом і вітчизняні ЗМІ підхопили цей образ та почали його формувати на шпальтах газет. Наприклад, стаття Андрія Каратницького у 1992 р. у газеті *Foreign Affairs* під назвою «Український фактор», де наголошувалося на ролі та значенні України у розвалі СРСР. «Росія та її президент Борис Єльцин, можливо, взяли на себе ініціативу, щоб перемогти путч у серпні 1991 р. та Радянську комуністичну партію. Але саме в Україні на чолі з президентом Леонідом Кравчуком це спровокувало розпад Радянської імперії: відмова України підписати союзний договір Михайла Горбачова призвела до розпаду СРСР та створення нового Союзу незалежних держав (СНД)» [342]. За словами Р. Офіцинського «бібліографічні покажчики англосмовної літератури, зокрема Богдана Винара з Денвера, штат Колорадо, показують приголомшуюче число журнальних публікацій про Україну 1990-х рр. Її вивчають у престижних науково-дослідних установах і університетах США, Канади, Великобританії, Австрії, Німеччини, багатьох країн Західної та Центральної Європи» [575, с. 36]. Відкриття нової історії невідомої держави для іноземця відбувалося як шляхом візуальних зображень цієї країни, так і сконструйованими образами політиків, які її очолювали. «Людина, яка розвалила Союз». Під таким заголовком французька «Фігаро» надрукувала політичний портрет Леоніда Кравчука», а журналіст В. Портніков у російськомовній газеті «Независимость», називає Л. Кравчука «українським Горбачовим» [224].

У порівнянні Кравчук – Єльцин російська преса зображала Л. Кравчука у вигляді «молодшого брата», який благає про допомогу під час кризи у

«старшого брата». В російській газеті «Независимая газета» на першій сторінці надруковано зображення Л. Кравчука, який спілкується з Б. Єльцином, а внизу підпис: «Єльцин – Кравчук: разговор будет непростым. Чем и взамен на что готов поступиться Киев?». Віталій Портніков відзначив, що під час страйку «українські шахтарі відправили у політичний нокадаун Кравчука.

Президент України, як колись президент Росії, виявився один проти всіх – у складних відносинах з парламентом, де деякі депутати не соромляться ображати його з трибуни і чинять опір, як і їхні російські колеги, будь-якій спробі обмежити їхні повноваження референдумом про довіру» [213, с. 1]. А через місяць у цій газеті знову з'являється стаття того ж В. Портнікова під назвою «Леонід Кравчук готується до вересневого референдуму...» [215], де Президента зображено у вигляді «маленької» людини, яка благає про допомогу на грудях «великого» Б. Єльцина (Рис. 2.3).

Рис. 2.3. «Независимая газета», червень 1993 р. (справа)
та «Независимая газета», липень 1993 р. (зліва)

Вже з перших років незалежності країни вітчизняні ЗМІ почали маніпулювати із зображеннями політиків, підсилюючи або понижуючи ефект впливу на читачів задля керованого сприйняття образу, що формувався у медіа.

Наприклад, преса діаспори, яка здебільшого критично ставилася до Президента, у канадському українському часописі «Український голос» пише про міжнародну політичну ізоляцію Л. Кравчука.

Володимир Королюк у статті під назвою «Сто днів Президента – це сто днів політичної самотності», посилається на газету «Фігаро», де йдеться про розчарування Кравчуком Європою і надруковано фотографію Президента. І майже через тиждень українська газета «Україна молода» таке ж саме фото використовує в статті під назвою «Президент вийшов з літака і завдав удару СНД», де йдеться про сильну та рішучу людину [318, с. 1; 279, с. 2]. (Рис. 2.4).

Рис. 2.4. «Український часопис» (справа) та «Україна молода» (зліва) використовують однакові фотографії Л. Кравчука

На противагу безвільному Л. Кравчуку, в українських ЗМІ з’явився образ сильного Л. Кучми, як людини, «яка встановлює правила гри». До червневої кризи 1993 р., вітчизняні та російські ЗМІ Л. Кучму зображали як єдиного керманяча країни, який може вивести країну з кризи. Встановлення та нав’язування образу «рятівника» відбувалося через медіадискурс економічної кризи, що надавав власну медіаверсію причин кризи, хто за це має відповідати і кого суспільство має підтримувати. Спад ВВП, гіперінфляція, дефіцит бюджету, зростання цін, масові протести. Ці теми були головними порядками денними, через що ментально встановлювалися опозиції «хороший – поганий» політик.

До обрання на голову Кабінету міністрів Л. Кучма вже зарекомендував себе через ЗМІ як професійний менеджер, тому через національний міф «вміє управляти підприємством – зможе і країною» суспільство почало отримувати знакові інтеракції з боку ЗМІ, що формували образ «рятівника» через структуру фрейму розчарування. Звідси і рішення парламентарів під-

тримати кандидатуру Л. Кучми на посаду голови Уряду було не лише наслідком впливу промислового директорату, але і як результат політики медіатизації у суспільстві. Як пише газета «Український голос» у 1992 р. «Такому рішенню народних обранців сприяла загальнопоширена, і небезпідставна, думка про те, що підприємства колишньої “оборонки” – це єдине, що ще не розвалено до решти, і що керівник, який міг налагодити роботу такого велетня (на заводі більш як 50 тисяч робітників) зуміє знайти рецепти й для загального оздоровлення всієї економіки України, приступивши до загального впровадження реформ» [319, с. 1]. Але образ «героя-рятівника» виявився невдалим для прем'єра Л. Кучми. Наприклад, у статті під назвою «Так що сказав Бісмарк?», аналізується промова Л. Кучми стосовно економічної стабілізації у країні за сто днів його прем'єрства: «Його промову, правда, важко було б назвати програмною. До викладу основних напрямів виходу з кризи і поліпшення становища народу він не був готовий, тим-то не сприймалися його спроби жартувати...» [33, с. 1]. А після відставки Л. Кучми, країна на деякий час втратила штучно створеного «героя-рятівника», який до неї з часом повернеться вже в образі «сильного господаря».

«Професійному менеджеру» Л. Кучмі протиставляли «непрофесійного попередника» Вітольда Фокіна, якого українська преса порівнювала з Іваном Сусаніним, який веде Україну туди, куди треба йому, а не Україні. На фотографіях організованих протестів з ініціативи НРУ та за участі інших демократичних сил була проведена акція естафетного пікетування ВР України з вимогою відставки уряду В. Фокіна, який (за висловом НРУ) «гальмує реформи України». На плакатах протестувальники звертаються само до нього: «Пане Фокін! Майте честь і совість – подайте у відставку», «Кабінет міністрів Фокіна у відставку», «Рятуйте Україну – від уряду Фокіна» [208, с. 1; 216, с. 1]. (Рис. 2.5).

Коли Дмитро Врубель у 1989 р. намалював картину на берлінській стіні поцілунок Л. Брежнєва та Е. Хонеккера, як символ двох політичних напівтрупів в останньому захваті любові, 18 вересня 1992 р. у газеті «Независимость» з'явилося подібне фото із зображенням Вітольда Фокіна та Михайла Горбачова [219, с. 1]. (Рис. 2.6). Таким чином, образ героїки країни був штучно створеним, випадковим і короткотерміновим, тому що залежав від політичного статусу посади і створювався задля впливу на політичну рокировку, що відбувалася у кулуарах влади.

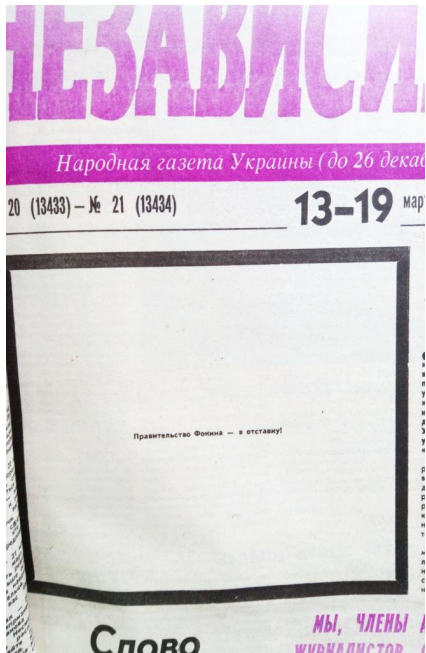

Рис. 2.5. «Независимость», 1992.
Напис: «Уряд Фокіна – у відставку»

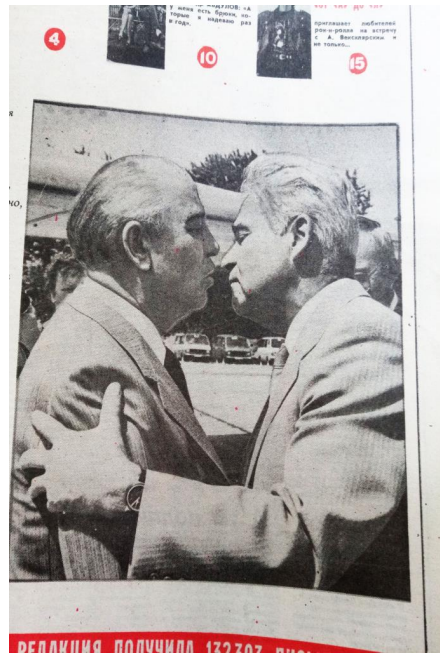

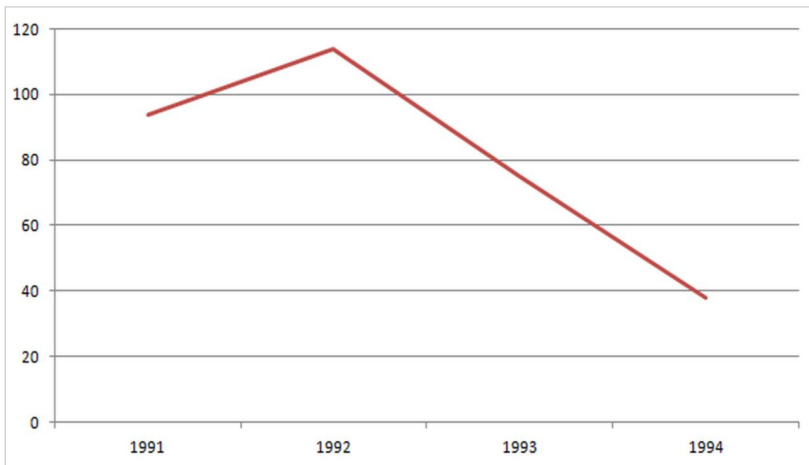
Рис. 2.6. Поцілунок. «Независимость»,
вересень, 1992, № 108

На відміну від медіадискурсу друкованих та телевидань, у дискурсу кінематографу формувався свій образ національного героя, через наратив Другої світової війни. Ігор Грабович в українському кінематографі виділяє чотири хвили фільмів про боротьбу українців проти ворога: 1) 1940 рр.; 2) після Другої світової війни; 3) на початку дев'яностих; 4) після Революції Гідності. Що стосується досліджуваного, третього періоду, то, на думку кінокритика, у 90-ті роки відбувається зміна на телеекрані внутрішнього ворога, який реабілітується. «Статється це не одразу. Свєєрідним перехідним фільмом можна назвати мелодраму режисера Аркадія Микульського «Вишневі ночі», що вийшла на екрани 1993 р.» [417]. З цього періоду український націоналіст репрезентується через кінодискурс не як зрадник, а як визволитель, який бореться з російськими енкаведистами.

Період 1991–1994 рр. сприяв розвитку т. зв. «медіа перехідного суспільства». Як зазначає Р. Офіцинський: «Неухильно скорочувалося виробництво

українських фільмів: із 136 картин (1991–1992) і 70 (1993–1994) до 11 (1999–2000). Натомість щорічно на вітчизняний ринок кіновідеопродукції надходило 2 тис. зарубіжних. Україна у 1990 р. мала найбільш структурований в Європі прокат» [575, с. 49–50]. А у 1992 р. скоротилися бюджетні видатки: на виробництво фільмів та підтримку преси у загальній сумі на 500 млн карбованців. За даними Міністерства культури України, у 1994 р. було створено 38 фільмів, що порівняно з 1992 р. було менше у три рази (114 фільмів) [553]. (Рис. 2.7).

Рис. 2.7. Фільми, створені на замовлення Міністерства культури України 1991–1994 рр.

Політичний локальний дискурс Криму, мовні акти якого надавали у центр сигнали територіального розколу, завдяки надмірній увазі ЗМІ через медіадискурс сформував образ власного локального героя, який вплинув і на групову ідентичність мешканців цього регіону. Навколо фігури Ю. Мешкова через наратив законного та незаконного проживання у Криму зростали міжнаціональні конфлікти, що створювали протиставлення символічних структур «руських слов'ян» та кримських татар, які отримали право бути громадянами України після набуття чинності Закону України «Про громадянство України» 13 листопада 1991 р. Станом на 1993 рік у Криму мешкало 204 тис. кримських татар, що становило 7,7 % населення від загальної кількості мешканців півострову (загальна кількість 2 638,8 млн) [644]. Через наратив законного проживання на території Криму більша увага ЗМІ надава-

лася «руським слов'янам», що формувало колективну ідентичність українців саме за цією опозиційною структурою дискурсу. Звідси уявлення «ми» проходило у конфронтації до «них», якими репрезентувалися кримські татари.

На той час у Криму виходила єдина щоденна російська газета «Крымская правда». Павло Хмеляр згадує: «Пам'ятаю, починаючи з 1988 року, коли в Україні почали проростати перші гласні паростки демократії, коли Верховна Рада України проголосила українську мову державною, коли народився Народний Рух України, “Крымская правда” вже тоді розпалила шалену антиукраїнську кампанію» [657, с. 35]. Газета була органом КПУ, після путчу зникла на кілька днів (тому, що підтримувала путчистів), а потім з'явилася як «Республіканська суспільно-незалежна газета». Перестали дублюватися статті українською мовою. Перша стаття нового редактора М. Бахарєва була надрукована під назвою «Актуально! Захотят ли крымчане жить под жовто-блакитным флагом?». Сам Ю. Мешков, голова республіканського руху Криму, йшов на вибори під гаслом: «Моя цель – воссоединения Крыма с Россией» (якого 30 січня 1994 р. більшістю голосів було обрано президентом АРК).

Коли 5 травня 1992 року Верховна Рада Криму винесла одностороннє рішення про державну незалежність Криму, лише через місяць опозиційний рух НРУ прийняв рішення про звернення до Президента та Верховної Ради України з вимогами до суду покарати винних у розкачках в Криму. «Не викликає сумніву, ким інспіровані події в Криму: все тією ж проімперською компартноменклатурою. Але Крим – лише пробний камінь. Аналогічна ситуація може виникнути в будь-який момент у Донбасі й, зокрема, на Луганщині. Нині тут відверто розпалюються антидержавницькі та антиукраїнські настрої, створюється небезпека громадянського вибуху, ведеться підбурювання до шахтарського страйку, залишаються непорушними символи неіснуючої держави – СРСР та комуністичної ідеології», – пише «Народна газета» у 1992 р. [207, с. 1].

Під впливом діяльності «Республіканського движенья Крима» і Народної партії Криму, які 19 грудня 1993 р. створили передвиборчий блок «Росія» та висунули на посаду Президента Криму голову РПК Ю. Мешкова, ситуація стала більш радикальною. Наприклад, 4–5 вересня у 1993 р., у Севастополі, під керівництвом «Русское общество Крима» понад 1 тис. людей біля стін Верховної Ради Криму пронесли труну з написом «незалежна Україна». Труну і купу українських карбованців було спалено і закопано у задалегідь заготовлену яму, де було встановлено табличку з написом: «Здесь похоронена сраная Украина» та покладено вінки з антиукраїнськими гаслами. Ба-

гато українських видань про це написали, а центральні телеканали висвітлювали цей захід через коментарі учасників акції. Характерно й те, що коли організатори були притягнуті до адміністративної відповідальності (штраф на 60 тис. карбованців, що на той час складало 10 доларів США), цій події не було надано певної уваги від ЗМІ. Український телеглядач отримав фрейм розколу України та ніякої альтернативної моделі від ЗМІ, що б могло перекрити опозиційне протиставлення «Крим – Україна» він не побачив. Ні політична еліта, ні представники політичних інститутів не формували стійких асиметричних патернів, що б стало фреймами захисту унітарності країни, звідки і медіадискурс не транслював медіаподій пов'язаних з такою формою протидії розколу країни. А діяльність опозиційного Народного руху України, що відкрито виступив проти антиукраїнських заходів у Криму, відбувалася в умовах інституційного «дискурсу партії влади», коли керівників РУХу звинуватили у конформізмі та пристосуванні до Л. Кравчука. Тому офіційні заяви РУХу сприймалися більше як боротьба за вплив у середині парламенту.

Дискурс референдуму, навколо якого і через який формувався й інституційний дискурс та дискурс еліт, у кримському локальному дискурсі репрезентувався через наратив незалежності півострову. Як пише газета «Україна молода», у січні 1992 р., у Криму зіткнулися дві групи протестувальників з лозунгами: «Не будем заворачивать украинское сало в андреевский флаг» проти «Твое м'ясо, сало та хліб з'їли москалі» [278, с. 1]. Таким чином, ідентичність мешканців півострову формувалася за етнічним, територіальним та соціальним протиставленнями.

Технологія розколу країни через дискурс референдуму в країні мала кілька етапів і хоча більшість референдумів так і не відбулися, український глядач (він же і як суб'єкт політики) отримував певні наративи, через що був залучений у практику самоідентифікації себе як громадянин / негромадянин – українець / неукраїнець країни через територіальну, соціальну, вікову розбіжності.

- *1 грудня 1991 р.* – місцевий референдум на Закарпатті, що проводився одночасно із Всеукраїнським референдумом, створив наратив автономії регіону.

- *Травень 1992 р.* – Верховна Рада Криму прийняла так звану Конституцію і закон про державну самостійність Криму. З питання майбутнього політичного статусу було прийняте рішення провести референдум, що був запланований на 2 серпня 1992 р. (21 травня, через жорсткий тиск з боку

Києва та початком внутрішньої політичної кризи влади у Росії, кримські депутати змушені були накладати мораторій на проведення референдуму) [209, с. 2]. Тут вперше, на підтримку рішення Кримського парламенту про самостійність, у медіадискурсі почали з'являтися пенсіонери через наратив повернення у минуле. Протиставлення «СРСР – Україна», «російська мова – українська мова», «руські слов'яни – кримські татари» створило фрейми розколу, насамперед, на самому півострові. Стаття «Крымский треугольник» в українській газеті «Независимость» пише: «Ветераны вышли с лозунгами на митинг за самостоятельность Крыма» [217].

- Народний Рух України, *наприкінці літа 1992 р.*, ініціював збір підписів щодо проведення референдуму за дострокові вибори до Верховної Ради за багатопартійною системою і за відставку кабінету Вітольда Фокіна. Через наратив заміни слабкої влади фрейм розчарування транспонується у наратив референдуму і створює фрейм успіху. Наприклад, у Києві було виявлено листівку, де використовувалося зображення головної героїні Маріанни із серіалу «Багаті теж плачуть» зі зверненням: «Я вже підписалася за референдум!» [221, с. 1]. А ЗМІ конструювали образ учасників протестів, які вимагали політичних змін в країні. Це ветерани, шахтарі, працівники бюджетних установ, які виступали проти слабкої та безвільної влади.

- *Червень 1993 р.*, під час наймасштабнішого страйку шахтарів (7 червня 1993 р.) вперше економічні вимоги змінилися на політичні і політичний дискурс дострокових виборів влади вплинув на формування нових наративів, через що медіа отримали можливість просувати фрейм розчарування та перетворювати його на фрейм спасіння. «Страйкарі наполягають на наданні Донбасу права на регіональне управління економікою. Страйкарі висловили недовіру Президенту України Леоніду Кравчуку і вимагали винести це питання на всеукраїнський референдум. За недовіру президенту проголосували і депутати Донецької облради» [267, с. 1]. Тому, саме тиском політичного та медійного дискурсів, у що було залучено велику кількість населення, Верховна Рада України ініціювала, а потім прийняла Постанову про всеукраїнський референдум про довіру (недовіру) Президенту України і Верховній Раді України (17 червня 1993 р.) [35, с. 1]. Так політичний та медійний дискурси вплинули на зміну політичної реальності країни.

- *27 березня 1994 р.*, через політичний дискурс виборчого процесу створився ще один локальний дискурс референдуму в Донецькій області. І хоча медіадискурс виявився слабким у формуванні інтерпретаційного поля цього

референдуму по всій Україні, мешканці Донецького регіону отримали наратив вільного вирішення політичного майбутнього регіону. Через фрейм розчарування та фрейм розколу, що вибудовувалися навколо протиставлень «унітарність – федералізм», «російська мова – українська мова», «СНД – Україна» та маніпулятивних питань під час опитування, мешканець регіону отримав модель територіальної, колективної, політичної ідентичностей у протиставленні себе до інших мешканців країни як окремий статусний суб'єкт політики. Участь у референдумі взяло 3 млн 567 тис. 466 жителів області. Було поставлено 4 питання:

1. «Ви згодні, щоб Конституція України закріпила федеративно-земельний устрій України?» – «так» – 2 млн 227 тис. 538.

2. «Ви згодні, щоб Конституція України закріпила російську мову як державну мову України на рівні з державною українською мовою?» – «так» – 2 млн 450 тис. 621.

3. «Ви згодні, щоб на території Донецької області мовою праці, діловою мовою та ведення документації, а також освіти та науки була російська мова нарівні з українською?» – «так» – 2 млн 485 тис. 949.

4. «Ви за підписання Статуту СНД, повноправну участь України в економічному союзі, у міжпарламентській асамблеї держав СНД?» – «так» – 2 млн 481 тис. 981 [105, с. 1].

З іншого боку, регіональні визначення «своїх» та «чужих» формувалися і через всеукраїнський медійний дискурс, що утворював конфронтацію всередині країни. Наприклад, «донські козаки», як соціальна група, яка сприяла розколу країни. У рубриці «Репліка» у газеті «Народна газета» надруковано інформацію: «Ну ось, дочекалися: громадяни України – так звані донські козаки з Луганщини – присягнули на вірність іноземній державі. Звісно, особливого патріотизму щодо української землі від цього контингенту й раніше важко було сподіватися. Але так відверто кинути виклик цілій державі, народ якої недвозначно проголосив незалежність, – це вже занадто. Якщо вчасно не зупинити знахабнілих “бравих ребятушек”, придністровський вірус може поширитися і на сході терени нашої Батьківщини» [206, с. 4]. Протиставлення «непатріотичних донських козаків» до «народу, який проголосив за незалежність» формувало образ внутрішнього ворога для всієї країни.

Виявлення образу ворога дозволяє віднайти важливі політичні процеси, що ставали контекстом для медіадискурсу, що створював об'єднуючі чи роз'єднуючі фрейми та просував їх через наративи у суспільство, перефор-

матовуючи політичні події на медіаподії. Наратив політичного протистояння країни репрезентувався через персоналізовані конфронтації «Кравчук – Чорновіл», «Кравчук – Єльцин», «Кравчук – Кучма». Якщо преса діаспори підтримувала В. Чорновола, то українські друковані видання більшою мірою були на боці Л. Кравчука і, до певного часу відставки Л. Кучми, на боці діючого прем'єр-міністра. Б. Єльцин у вітчизняних ЗМІ був головною карикатурною фігурою, яка загалом зображувалася як людина, яка мріє відірвати від України Кримський півострів. Саме через Кримський дискурс фігура Б. Єльцина стала символом ворога. На відміну від російської преси, яка українську владу зображала як слабку, безхарактерну та хаотичну.

Символічні структури внутрішнього ворога можна побачити у газеті «Киевские новости», що позиціонувала себе як республіканський тижневик. У липні 1993 р. тут надруковано звіт аналізу ситуації в країні від Національного інституту стратегічних досліджень, де вказується образ ворога, який існував в громадській думці на рівні ієрархії (винні в кризі і важкому соціально-економічному і політичному становищі):

- на першому місці – ділки тіньової економіки 75 % (багатії завдяки спекуляції);
- на другому місці – номенклатурні працівники – 41 % вихідці з КПРС і ВЛКСМ;
- на третьому місці – конкретні особистості в особі президента, голови ВР, прем'єр-міністра (невеликий відсоток від 5 до 12 %) [141].

Здебільшого мовні акти політичної еліти спричинили таке ставлення, оскільки її інтерпретації у політичному та медійному дискурсах носили лише декларативний характер. Влада весь час погрожувала відкрити прізвища та надати факти, що б указували на керованість політиків з боку фінансово-промислових груп, але жодного прізвища не було названо. Також на боротьбі з олігархатом (за іронією долі) будувалася головна стратегія виборчої кампанії Л. Кучми у 1994 р. Цікавою є стаття головного редактора газети «Киевские ведомости» Сергія Кичигина під назвою «Леонід Данилович, відкрийте тасмницю!». В ній надається реакція автора на прямий ефір зустрічі з журналістами кандидата в Президенти Леоніда Кучми: «Оскільки на листівках, які закликають громадян України віддати голоси Леоніду Даниловичу, оприлюднено, що цей кандидат передав в прокуратуру і суди 1 500 справ по злочинам, скоєних всюдисушою українською мафією, то громадськість вже давно б'ється над загадкою: мафія є, а імен немає. Постійно називається

цифра 1 500 – і жодного прізвища... Перша реакція Леоніда Даниловича була несподіваною, мабуть, для нього самого. Він сказав, що він не писав листівки і відповідальності за те, що в них написано, не несе. Однак, вчасно схаменувшись, що тим самим він відмовляється від найбільшого козиря, який обрала його команда, – образ борця з мафією, Леонід Кучма поправився: «Є, є такі справи, їх сотні, про них всі знають». Імена так і не були названі» [139, с. 3].

Опозиційний дискурс, що формувався через протести шахтарів, був підхоплений медійним дискурсом та створив певні фрейми, що не лише будувалися через внутрішні наративи, але й вплинули на зовнішні, через що зовнішньополітичний дискурс Росії отримував можливість формування політичного смислу в Україні. Наприклад, коли вибухнув всеукраїнський страйк шахтарів, у цей час і у російському Ростові 22 червня 1993 р. спалахнув шахтарський протест. І якщо російських страйкуючих російська преса зображала з плакатами вимог, то українську протестну акцію візуалізувала у вигляді мапи, де східна частина України зображена іншим кольором з підписом: «Райони, які підтримують вимоги страйкуючих шахтарів» [268]. (Рис. 2.8).

На карте Украины заштрихованы районы, поддержавшие требования бастующих шахтеров.

Рис. 2.8. Карта страйкуючих шахтарів України.
«Російські Вісті», № 114, червень, 1993.

Але протестували шахтарі і зі Львівської та Волинської областей, а вимоги страйкуючих підтримувала вся Україна. Образ «шахтарі Донбасу» став тією символічною структурою, що використовувалася в українському та російському дискурсах і через територіальну ідентичність впливала на спільну політичну ідентичність жителів двох країн.

У цей період почав формуватися і національний комплекс жертви через наратив про Україну як житницю колишнього Союзу. Сторінки українських ЗМІ пишуть про те, що в часи СРСР Україна годувала весь радянський народ, за що сама дуже сильно постраждала, переживши три хвили голоду. І якщо ця травма формувалася зсередини країни через фрейм розчарування, то зовнішні інформаційні імпульси прищеплюють ще один символічний кластер у медійні фрейми, що вилучається з медійних дискурсів інших країн та вбудовується у власний медіадискурс. Іван Дем'янюк, колишній громадянин України, стає звинуваченим у нацистських злочинах проти євреїв у Другій світовій війні. Не зважаючи на те, що на час звинувачення він був громадянином США, європейські та західні ЗМІ фрейм пособників нацизму формували саме через протиставлення «український нацист – єврейський народ».

І третій наратив, через що формувався комплекс жертви – це образ ядерно-загрозливої країни, де символічна структура Чорнобиля у різних фреймах використовувалася через опозицію до «радянське керівництво», «безвідповідальність», «навмисне замовчування» і так далі. У західних ЗМІ наратив відмови від ядерної зброї розвивався через символ «нуклеарної країни», яка може спричинити всесвітню екологічну катастрофу, хоча трагедія сталася за часів СРСР. Таким чином, через фрейм розчарування усередині країни на рівні протиставлень «український Чорнобиль – радянська безвідповідальність», західними ЗМІ «радянська безвідповідальність» була замінена на «нуклеарну країну», тому відмова від ядерної зброї трактувалася через наратив моральної компенсації міжнародній спільноті за спричинену Україною екологічну катастрофу. Така логіка знижувала міжнародний імідж країни, що через зовнішньополітичний дискурс позиціонувалася першою країною світу, яка самостійно відмовилась від ядерної зброї. Згодом ця штучно нав'язувана травма створила інтерпретації в опозиційних протестних дискурсах, коли поруч з політичними вимогами з'явилися лозунги «Україні бути без АЕС» [203, с. 7]. Вже пізніше, після відмови від ядерної зброї, критичне ставлення до України було змінено, але це означає, що не стільки значно зменшилася кількість нападів на країну, скільки про неї почали згадувати не так часто. Вже за часів президентства Л. Кучми негативна рито-

рика щодо України буде пов'язана з «кольчугами», «касетним скандалом», «Г. Гонгадзе».

Таким чином, офіційний політичний дискурс, головними інтерпретаторами чого була політична еліта та суб'єкти політики, що створювали інтерпретації як реакції на політичний дискурс та впливали на зміну офіційного політичного дискурсу «знизу», медіадискурс утворював власне інтерпретаційне поле, що теж було реакцією на офіційний політичний дискурс. Вертикальна лінія «подія» – «медіаподія» впливала на обмін символічних структур, що з політичної подієвості вилучалися і репрезентувалися медіа. Це створювало медійну інтерпретацію політичного як медіація політики, що впливало на формування певних смислів у країні. Наприклад, образ внутрішнього ворога, яким виступав В. Фокін, як голова Уряду, виявився вдалою фігурою, яка на себе акумулювала весь негатив суспільства, а потім його місце зайняв Л. Кравчук у вигляді «рятівника» країни. Символічні структури героїки були нестійкими, протилежними та небезпечними. Герої перетворювалися на ворогів, а регіони формували власний локальний дискурс, що був направлений не на створення суспільного діалогу, а на внутрішню ворожнечу. Звідси політичний дискурс «референдуму» через медіадискурс перетворювався на стратегію шантажу центру задля отримання певних преференцій для регіональної еліти.

Медійний дискурс кризи, вплинув і на формування дискурсу повсякденності, де з'являються «мешочники», як наслідок збільшення цін, та «біле братство», що відволікає від соціального становища та пропонує іншу реальність, через релігійні знаки та символи. На рівні повсякденності героями стають головні герої мексиканських серіалів. Ракель та Марія, персонажі серіалу «Ніхто, крім тебе», вперше на українських телеканалах заговорили українською мовою. А акторка серіалу «Багаті теж плачуть» Вікторія Кастро, для українських глядачок стала символом успіху, що репрезентувався через наратив Попелюшки. Її образ використовувався навіть у політичних листівках, де закликали поставити підпис за проведення референдуму у 1992 р. За кордоном починають друкуватися поштові марки з нагоди ювілейних дат (150 років М. В. Лисенко, 100 років першого поселення українців у Канаді, 500 років українського козацтва тощо). З'являється особливий вид горілки з назвою «Кучмівка». А ще «кучмівкою» називають нову будівлю, що була побудована на території Лук'янівського СІЗО. За період перебування Л. Кучми на посаді прем'єр-міністра було виділено з державного бюджету кошти на спорудження невеликого відділення на 12 камер. Після промови Джорджа

Буша-старшого у Верховній Раді, 1 серпня 1991 р., де він попереджав про небажані наслідки для України оголошення самостійності, з'явився вислів «котлета по-київськи», що у європейській свідомості формував образ непередбачуваної хаотичної країни.

Особливість періоду 1991–1994 рр. полягає в тому, що медіадискурс розвивався за радянською моделлю, де принцип створення інформації, її жанри та методи ретрансляції відбувалися в умовах т. зв. «напрацьованої цензури». З іншого боку, економічна криза зсунула функції медіа «інформувати» в бік комерційності, що утворило вибух дешевих бульварних видань, через що значно легше було просувати емоційні та сенсаційні теми. У битві «радянськості» та «бульварщини» виграли останні, оскільки у колишнього радянського читача не було рівня критично сприймати інформацію. А звідси достатнього рівня у формуванні позитивного іміджу країни та нації на міжнародній арені не було. Замість того, щоб створювати власні теми та фрейми, з метою популяризації країни за кордоном, вітчизняні ЗМІ підхоплювали сформовані наративи за кордоном та через власний дискурс ретранслювали українцям.

Стратегії впливу на політичні процеси за допомогою вітчизняного медіадискурсу, відбувалися через фрейми провалу, розчарування, розколу країни, що утворили медійний дискурс кризи. Він вплинув на ставлення до влади як до головного ворога українців, а звідси з нею треба боротися, а не домовлятися. Нігілізм суспільного обурення, що був викликаний економічною кризою, різким стрибком цін, пустим бюджетом, невиплатою заробітних плат підсилювався медійними наративами, що підштовхували суспільство до критичного ставлення до влади. Насамперед, це відбувалося у виданнях західної та російської преси. Медійні тексти західних видань та кінематографу вказували на стабільність України тільки через тісний союз з Росією. І теми двомовності, національності, політичного режиму в країні ставали головним фільтром, скрізь що використовувалися символи єднання «братніх народів».

Можна виділити декілька наративних структур, через що українському громадянину пропонувалися моделі виходу з кризи:

- Україна – націоналістичний осередок, який свідомо притісняє носіїв російської мови, що мешкають на території країни;
- Л. Кравчук – безвільний та безхарактерний Президент країни, якому не вистачає політичної волі для керівництва країною;
- історично українська нація – нація бунтівників, яка напрацювала практику переворотів, змов та війн і не вміє домовлятися заради миру.

Звідси країна, що століттями знаходилася в імперських підпорядкуваннях, іспит демократією витримати не змогла. Відсутність бачення власної стратегії розвитку, розуміння референдуму як вирішення економічної проблеми через територіальну самостійність, автономію та протести, що керувалися директором, а також довіра до ЗМІ, що напрацьовували техніки маніпулювання – призвели до розшарування української нації, яка почала ментально формуватися у 1991–1992 рр. Тому шароварно-фольклорна респектива, яку видавали за відродження національних традицій у пресі діаспори, розмивала самоідентифікацію сучасної української модерної нації, яка опинилася під впливом різних інтерпретаційних полей. Іншими словами, тут співпало прагнення одних зобразити українську націю у вигляді шароварів і других, хто тягнув її до радянських часів. Тому медіадискурс утворював фрейми, через що вигравало минуле, як стабільність майбутнього. І вже на той час багато хто з учених це розумів: «Європейськість, а не кволий малоросійський етнографізм – ось наша гребля супроти потоків зі Сходу, супроти захланної шовіністичної каламуті...», – пише Роман Кісь у 1993 р. [482, с. 929].

За період дослідження медіадискурсу 1991–1994 рр. за ступенем організації суспільства було виділено кілька фреймів, що характеризуються інтерактивністю у політичному полі та впливали на поведінку громадян. Символічні структури кожного фрейму було виділено за опозицією «хороший» – «поганий»:

- *фрейм успіху*: президент / парламент, Гоббі / Єльцин, Україна / СРСР, електорат / влада, законотворці / порушники закону, націоналісти / енкаведисти;

- *фрейм провалу*: Росія / Україна, порушники закону / законотворці, Єльцин / Кравчук, Кучма / Кравчук, старший брат / молодший брат, велика людина / маленька людина;

- *фрейм розчарування*: Гриньов–Кучма–Плющ–Чорновіл–Юхновський / Кравчук, КУН / парламент, шахтарі–страйкарі–бюджетники / влада, «рятівник» Кучма / безвільний Кравчук, професіонал Кучма / Фокін–Сусанін, Україна–годувальниця / Росія феодал, Український Чорнобиль / радянська безвідповідальність, відмова від атомної зброї / нуклеарна країна, єврейський народ / українські нацисти–Дем'янюк;

- *фрейм розколу*: українці / донські козаки, українці / донецькі, руські слов'яни / кримські татари, Мешков / Кравчук, Крим / Україна, Закарпаття / Україна, СРСР / Україна, СНД / Україна, російська мова / українська мова.

Відзначимо, що кожне біполярне протиставлення інтеракцій символів через нарративну структуру впливало на формування фрейму у медіадискурсі. Інтеракція символічної структури в інтерпретаційному полі змінює фрейм, а перенесення або вилучення одного кластеру з символічної опозиції впливає на створення нової форми фрейму. Наративи, що породжуються через медіадискурс, створюють інтерпретаційне поле, через що можливе транспонування фреймів і встановлення нових інтерпретацій. Наприклад, через політичний дискурс референдуму, що у ЗМІ позиціонувався через економічну та політичну кризи, фрейм провалу перетворився на фрейм успіху, оскільки через трактування референдуму з позиції Народного руху України суспільство отримувало певні патерни та альтернативні сценарії розвитку. І хоча ці сценарії були контрверсійними та ідеологізованими, була запропонована модель зміни реальності через медіадискурс.

2.2. «Кланова демократія» Л. Д. Кучми (1994–2004 рр.)

Умови розвитку медіа часів Л. Кучми значно змінилися, що вплинуло і на зміну характеру формування медіадискурсу. З 1985 року по 1999 рр. кількість періодичних друкованих видань збільшилася з 1 799 газет і 206 журналів, до 2 551 і 1374. Але при цьому загальний річний тираж зменшився на третину. Норма друкованих видань, за визначенням ЮНЕСКО, повинна бути не менше 10 примірників на 1 мешканця країни. В Україні такого показника не було. Серед власників – фізичні особи та комерційні структури і лише 8,9 % – належали державі. У 2000 р. було видано 974 ліцензій на телетрансляцію. Тому на кінець 1999 р. в Україні був потужний механізм для ведення інформаційної політики всередині держави та кордоном, що має свої особливості:

- держава виступала монополістом у забезпеченні послуг провідного радіомовлення. Державні телерадіокомпанії, держтелекомпанія «Крим», обласні державні телерадіокомпанії, концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (Укртелефільм), фінансувалися з держбюджету;
- у грудні 1992 р. було зареєстровано домен «ua». Друковані видання «День», «Дзеркало тижня», «Аргументи і факти» почали дублюватися електронними версіями. З'явилися суто електронні видання «Українська правда», «Експерт-центр», «ProUa», «UaToday», «PartOrg» на які політична цензура не мала такого впливу, як у друкованих виданнях.

Замість Державного комітету зв'язку України, державного агентства інформатизації України та головного управління з питань радіочастот при Кабінеті Міністрів України у 1999 р. було створено Державний комітет зв'язку інформації та інформатизації України, що виконував функції адміністрації зв'язку. Але на початку 2000 р. у РНБО було ліквідовано управління інформаційного забезпечення, що займалося моніторингом інформаційних загроз інформаційної безпеки. Проблема відсутності державного органу, що відповідав би за інформаційну безпеку і мав інформаційну стратегію національного розвитку позначилася на тому, що відомчі установи надавали інформацію, що заперечувала одна одну. Замість розроблених пріоритетів державної політики в інформаційній сфері почала посилюватися цензура. Особливо після оприлюднення записів офіцера охорони Л. Кучми Миколи Мельниченка.

Не існувало й юридичного механізму компенсації за моральну шкоду, що наносили внаслідок висвітлення неправдивої інформації. Будь-який позивач вказував суму на свій розсуд і все залежало від рішення суду. Наприклад, «за цитування народного прислів'я тижневику “Дзеркало тижня” був пред'явлений позов у розмірі 5 млн гривень» [60, с. 2].

Високі тарифи на доставку преси, високе мито на поліграфічне обладнання й імпорتنний папір зробили державну структуру «Укрпошту» монополістом у розповсюдженні друкованої преси. А заробітна плата журналістів не дозволяла їм бути незалежними. Тому починають з'являтися замовні матеріали, компромати, особливо під час виборчих кампаній.

Вертикальний контроль ЗМІ з боку влади призвів до перерозподілу медіапростору серед регіональних еліт. Дніпропетровська група на чолі з В. Пінчуком контролювала ICTV, СТБ, Дніпропетровський 11-й ТК, Кіровоградське телебачення, частку ТК «1+1». Київська група, що асоціювалася з В. Медведчуком та Г. Суркісом, контролювала ТК «ТЕТ» та «Інтер». Андрій Деркач та Вадим Рабінович мали важелі впливу на ТК «Ера», мережу ОНІКС. Донецька група впливала на роботу журналістів ТК УТ-1 та УТ-2 і частково на «Інтер» у Донецькій області. Після того, як лідер фракції «Наша Україна» заявив про створення медіа холдингу, у 2003 р. з'явився «5 канал», власником якого був Петро Порошенко, член партії «Наша Україна». Таким чином, приватний капітал, рівень статусу регіонального керівництва та рівень зв'язків з олігархами, а також використання бюджетних коштів вплинуло на розподіл медіапростору в країні. Головна мета такого перерозподілу – захист бізнес-інтересів власників медіа. З приходом до керівництва В. Медведчука

Адміністрацією Президента, у середині цієї структури було створено управління інформаційної політики, що очолив Сергій Васильєв. І саме у цей час почали з'являтися так звані «темники» як символ диктатури влади, що відкрито демонструвало бажання контролювати інформаційні потоки в країні. «“Прохання ігнорувати”, – саме така резолюція стоїть практично біля всіх повідомлень про заплановані опозицією заходи в документі, авторство якого приписують Головному управлінню інформаційної політики Адміністрації Президента України. Опублікований на минулому тижні багатьма виданнями, цей документ нібито призначається для керівників усіх центральних ЗМІ» [152, с. 26].

У серпні 2002 р. депутат фракції Наша Україна Олег Рибачук оприлюднив цей документ, що містив конкретні вказівки щодо того, як мають реагувати газети і телеканали на політичні події в країні. Використання темників мало метою не лише знижувати протестний настрій суспільства, але й знижувати популярність політичних опонентів й, навіть, політичних партнерів, зростання авторитету яких перекривало рівень популярності Президента Л. Кучми. У статті «КучмоЗМІ» «Український тиждень» згадує, що «в березні 2002 року, коли в Україну мав приїхати Владімір Путін, темник рекомендував: “Не показувати Путіна з Литвином (тодішнім обличчям провладного блоку “За єдину Україну!”), це важливо!”» [327, с. 58]. Вже у жовтні 2002 р. на Парламентській Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) Ханне Северинсен розповіла про наявність «темників» в країні та повідомила, що Віктор Медведчук заперечив їх наявність [154, с. 6].

У рік Помаранчевої революції все частіше «темники» ставали приводом для відкритих виступів журналістів. Ті, хто відмовлявся виконувати інструкцію про характер висвітлення новин, приймалися відповідні заходи. Перерозподіл інформпростору завершився відлученням від ефіру радіо Свободи і закриттям радіо «Континент», на хвилях якого транслювалися новини українських редакцій авторитетних міжнародних радіостанцій – ВВС, Голос Америки, Німецька хвиля, Польське радіо. Так Країну навмисно позбавляли інформаційних каналів, що діяли за правилами журналістських стандартів, а не за принципом сили. Але 28 жовтня 2004 року в історії української журналістики сталася революція. Понад 40 журналістів і редакторів шести провідних телеканалів – ICTV, Нового, Тонісу, Інтера, 1+1 та НТН заявили про тиск влади на канали і висловили протест. «Тележурналісти пояснили необхідність своєї заяви “загрозою освітлення вирішального періоду виборів у спо-

твореному вигляді”. Вони взяли на себе ряд зобов’язань, зокрема, інформувати про всі важливі події і представляти всі важливі точки зору» [170, с. 7].

Тому медіаполе за часів 1994–2004 рр. було доволі суперечливим: з одного боку – жорсткий тиск влади на формування порядку денного, з іншого – відкриті декларування ЗМІ про незалежність та невідконтрольність такому тиску. На виході український споживач медіапродуктів отримав уявлення, що ЗМІ – самостійний учасник політичних процесів в країні, що відповідально надає інформацію про політику. Центр контролю над ЗМІ з боку власників бізнес-структур було перекрито дифузією інформаційних матеріалів, що будувалися на відносній критичності до влади та прихованим просуванням інтересів влади через медіадискурс.

Дискурс парламентських виборів у 1994 р., спричинив низку дебатів та критику проєктів майбутньої конституційної основи, що наповнили медіадискурс країни. Символами, що апелювали журналістські матеріали створюючи жваву інтерпретаційність, – були державні символи, статус російської мови, права власності, повноваження Президента та статус Криму. Щоб призупинити конституційну невизначеність, Л. Кучма вдався не до переконань, а до риторики загроз. Це була перша парламентська криза, що продемонструвала депутатам незламний характер Президента в питаннях, що для нього були важливі. Дослідники правління Л. Кучми зазначають, що тактика залякування була головною стратегічною ознакою Президента. Час від часу з’являвся дискурс референдуму з метою тиску на політичних опонентів, що зрештою перетворило символ волевиявлення народу на симулякр, оскільки організація та контроль його проведення з боку влади створили бюджетні організації на головні майданчики так звані «ініціативи знизу», а медіадискурс імітував активну колективну свідомість. Наратив референдуму мав як мінімум три інформаційні хвилі, рівень інтерпретацій якого за допомогою ЗМІ формували у суспільстві керовані очікування, які влада могла використовувати на власний розсуд.

Перша інформаційна хвиля виникла через опозиційність Президента та парламенту щодо конституційного законопроекту, коли 26 червня 1996 р. Л. Кучма підписав указ про проведення Всеукраїнського референдуму з питання затвердження проєкту Конституції. У цьому протистоянні виграв Президент, оскільки медіадискурс вже сформував фрейм зради, коли через опозиційність «хороший – поганий» Л. Кучма позиціонувався реформатором, а парламентарі зрадниками конституційності країни. Сам референдум мав

би довести законодавчу недієздатність новоствореного парламенту, що було дуже загрозливим для депутатів, які побоювалися його розпуску. Заради збереження депутатського посвідчення парламентарі поверталися з закордонних відряджень і мали голосувати за 6 тисяч правок.

Друга інформаційна хвиля політичного дискурсу референдуму виникла у 2000 р. і знов по лінії конфлікту між Президентом та парламентом. Це був хід у відповідь фракції комуністів, яка у грудні 1998 р. подала законопроект про внесення змін і доповнень до Конституції України. Комуністи наполягали на скасуванні інституту президента і розширенні повноважень парламенту та голови Верховної ради. З метою закріплення влади Президента суспільство отримало чотири питання, що виносилися на референдум:

- 1) про дострокове припинення повноважень Верховної Ради у разі неформування більшості протягом одного місяця або неприйняття державного бюджету протягом трьох місяців;
- 2) про обмеження депутатської недоторканності;
- 3) про зменшення депутатського корпусу з 450 до 300 депутатів;
- 4) про створення двопалатного парламенту.

Через наратив реформування парламенту, скорочення кількості якого мало б позначитися на якості його роботи, медіадискурс вплинув на результат референдуму на користь персоналізованого героя, яким був Л. Кучма. Через референдум політична ідентичність розширила й громадянську ідентичність, де сконструйований фрейм успіху спричинив високий рівень громадської активності під час голосування. Але така керованість колективного механізму прийняття рішень з боку влади вказує на імітацію громадянського суспільства, оскільки подальше блокування самим Л. Кучмою результатів референдуму ніякого опозиційного дискурсу на захист права волевиявлення народу не спричинив. Звідси пустоти у центрі політичного тексту вказували на штучність цінностей, що репрезентувалися як народне самовиявлення, чого у реальності не було.

Третя інформаційна хвиля теми референдуму у медіадискурсі виникла через політичний дискурс президентських виборів 2004 р., коли групи підтримки кандидата В. Януковича ініціювали провести референдум за надання державного статусу російській мові разом з виборами президента. Як пише щотижневик «Корреспондент»: «На виборах 2004 за надання російській мові статусу другої державної також виступають Наталія Вітренко, Олександр Яковенко, Олександр Базилук і Ігор Душин. Визнати російську мову в яко-

сті офіційної пропонують Микола Рогожинський та Леонід Черновецький (шляхом референдуму). Незважаючи на це, ініціативи Януковича майже неможливо реалізувати з урахуванням українського законодавства. Державний статус української мови визначає стаття 10 Конституції. І щоб зробити російську мову другою державною, потрібно вносити зміни до Основного Закону» [167, с. 19–20]. Медіадискурс референдуму виявився слабким, оскільки інтерпретаційне поле більше формувалося навколо політичного дискурсу Майдану, що було значно резонансним у знакових інтеракціях. А вже пізніше гепрокуратура та СБУ відкрили кримінальні справи стосовно зазіхання на територіальну цілісність країни.

Ще однією темою, кризь що відбувалося формування медіадискурсу – це надання конституційного статусу російській мові. За статтею 10 нової Конституції України, ухваленій 28 червня 1996 р., було закріплено статус української мови як єдиної державної мови. Вільний розвиток і використання російської мови гарантувався на рівні інших мов національних меншин. Експлуатація цієї теми у медіадискурсі призвела до того, що у медійному дискурсі самі інтерпретації конструювалися на російській мові, а її носії у публічному просторі впливали на патерни поведінки суспільства. У 2001 р., голова Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення Іван Драч на парламентських слуханнях зазначив: «Українською мовою зареєстровано трохи більше, як 2,5 тис. газетних видань: решта, понад 7 тис., російською та двомовні, а насправді вони російськомовні. Ситуація склалася таким чином, що зарубіжні засоби масової інформації (ЗМІ) мають кращі умови для функціонування і розповсюдження в державі, ніж вітчизняні» [616, с. 9]. На телебаченні розважальні програми та кінофільми транслювалися російською мовою. Інформаційний вплив з боку Росії на рівні просування своїх інтересів через українські ефірні канали, що покривали всю Україну, формували певні настрої та цінності політичного тексту, що поєднувалися з російськими, що було одним з пріоритетів зовнішньої політики Росії. За словами Ігоря Лосева, Російська Федерація використовувала проти України два варіанти політичного впливу:

1) тактика «салямї» – тактика «маленьких кроків, спрямована на поглинання якихось елементів української державності» [515, с. 51]. Формально, перебуваючи у складі України, локальні дискурси лобіювали російські інтереси. Як приклад, учений вказує на місто Севастополь, через який Росія має «ідеальні умови для втручання у внутрішні справи України через присут-

ність там російських військ» [515, с. 52]. Крім того, що там не було жодної україномовної школи, серед російськомовних шкіл була одна школа, що підпорядковувалася міністерству оборони Росії [515, с. 52]. Російськомовні канали системно створювали наративи про захист прав російськомовного населення у Криму, свідомо ігноруючи права кримських татар та україномовного населення на півострові. Щільність, несиметричність та маніпулятивність такого протиставлення, експлуатувала цінності захисту рівних прав населення в інтерпретаційному полі, навколо чого формувалися фрейми захисту російськомовного населення, що спотворювало реальність;

2) друга тактика впливу, що використовувала Росія за словами Ігоря Лосева – тактика широкого впливу, коли міські ради приймали рішення на запровадження російської мови в офіційне діловодство. Громади Донецька, Запоріжжя, Маріуполя, Одеси, Севастополя, Харкова отримали маркери ідентифікаційного протиставлення себе щодо центру країни та її Західного регіону.

Надмірна увага російській мові у політичному та медіадискурсі призвела до конфліктів усередині країни, що свідомо поділялася політиками та медіа на російськомовну та україномовну. Наприклад, газета «Україна молода» дає замітку під назвою «Бойкот Наташі, яка співає пісні не наші»: «“Досить отруювати українську душу подвійною культурою!”», “На тернопільській сцені співаки співають або українською, або не співають узагалі!” – такими категоричними гаслами рясніють листівки-звернення до молодих українців, що віддруковано для “запуску” серед глядачів перед концертами естрадних виконавців. Першою “пощастило” нарватися на цей сюрприз Наталці Могилевській. І вже після першої пісні, виконаної нею на тернопільському концерті російською, в залі почали скандувати: “Геть російську мову!”» [298, с. 1]. А через півроку, 28 травня 2000 р. у Львові сталося вбивство українського композитора, народного артиста України Ігоря Білозіра після того, як він заважав співати групі відвідувачів російські пісні у одного львівського закладі.

Треба зазначити, що політичні локальні дискурси про державний статус російської мови та медійні дискурси через фрейми захисту російськомовного населення посилювалися офіційним політичним дискурсом російських політиків, що впливало на формування вітчизняного дискурсного поля. Депутат Держдуми Микола Лисенко демонстративно порвав український прапор перед камерами журналістів і ця фотографія була надрукована у багатьох європейських країнах. Замість того, щоб інформаційно протидіяти навіюванню

образу знецінення України через демонстративне публічне знуцання над державними символами, українські політики та представники ЗМІ не створили тактичних заходів захисту національної символіки країни в інтерпретаційному полі. Тому український глядач і не побачив фотографій Олега Витовича та Юрія Тими, представників УНА-УНСО, які у парламенті розірвали російський прапор. З цього приводу Юлія Мостова написала: «Треба сказати, що кадри розчленування стиглого жита та блакитного неба обійшли весь світ. Примітно, що момент відповідного розполосування російського стяга у “куточку” українського парламенту не зафіксував ні один фотокор чи оператор» [50, с. 1]. Слабка позиція дипломатичного корпусу, що досить лояльно ставився до подібних вчинків, формувала впевненість у безкарності за дії своїх громадян з боку дипломатів Росії. Як і слабка позиція медіадискурсу щодо захисту національних інтересів. Ігнорування та неповага до МЗС України були продемонстровані і під час запрошення посла РФ, щоб вручити ноту протесту з вимогою припинити діяльність у Криму російської консульської групи. За міжнародними нормами посол мав приїхати відразу, а Леонід Смоляков лише з третього разу приїхав.

Коли під час засідання парламенту з обговорення конституційного законопроекту Олександр Мороз мав рацію, коли закликав ліві партії віддати свої голоси за синьо-жовтий прапор застерігаючи, що країна може опинитися у хаосі. В Криму на той час над будівлею парламенту не було встановлено державний прапор України як символічна демонстрація відсутності на півострові української влади. І навіть вже після прийняття Конституції, у 1997 році, коли Юрій Лужков прилетів до Севастополя з публічною промовою, що Севастополь – це російське місто, український медіадискурс включив цей виступ в інтерпретаційне поле, навколо чого утворювалась досить слабка альтернативна думка. «Наші засоби масової інформації тиражують цю подію. Наші владні структури напружено думають, що і як відповісти, поки не проходить час, коли ця реакція взагалі втрачає сенс», – пише газета «Дзеркало тижня» [51, с. 4].

Лише у 2002 р., на 11-му році незалежності, влада почала вирішувати питання державного кордону. Незважаючи на постійну протидію з боку Росії, парламентарі демонстрували рішучість вже найближчим часом створити повноцінний державний кордон з північним сусідом. І хоча в Указі Президента йдеться про встановлення державного кордону у контексті боротьби з міжнародним тероризмом, Кабінету Міністрів доручалося передбачити кош-

ти «на проведення демаркації державного кордону України з Республікою Молдова, Республікою Білорусь та Російською Федерацією». У пункті другому говориться: «Внести у місячний строк пропозиції щодо заходів, що спрямовані на якнайшвидше укладення договору між Україною та Російською Федерацією про державний кордон, здійснення демаркації цього кордону та розмежування Азовського моря і Керченської протоки» [245]. Такий крок спричинив конфлікт навколо Тузли у Керченській протоці і зовнішньополітичний дискурс Тузли вплинув на формування медіадискурсу навколо цієї теми. Цього разу фрейм захисту, що вдало використовувався на Кримському півострові як захист російськомовного населення від українського націоналізму, через полярну зміну внутрішніх кластерів символічних структур та через наратив загрози територіальної цілісності України, спричинив зворотній ефект. Дмитро Видрін, директор Європейського інституту інтеграції й розвитку, на той час підкреслював, що завдяки цьому конфлікту відбулася консолідація української нації. «В Україні протягом цього конфлікту практично не було людей, які б схвалювали дії російської сторони... Навколо Тузли сьогодні відбувається консолідація української самосвідомості, а це, можливо, більш важливо, ніж будь-які політичні та територіальні перемоги» [162, с. 18].

З 1996 року у Криму активізувався тиск на кримськотатарське населення. На одному з будинків Сімферополя, як пише газета «Україна молода», з'явився заклик: «Татари геть із Криму!». І майже одночасно було зруйновано пам'ятний знак жертвам депортації кримськотатарського народу [283]. У 1999 році, коли кримські татари мали намір відкрити пам'ятник правозахиснику Петру Григоренку, партія «Союз» почала підготовку до встановлення поруч з цим пам'ятником пам'ятник Катерини II. Для кримських татар це було публічне зневажання їхньої історії, коли саме анексія Криму відбулася за наказом Катерини II. Відповідальність за нанесення образи на історію цього народу ніхто не ніс, в той самий час, коли механізм покарання над символами історії в країні вже працював. Коли, наприклад, Ігор Крот, помічник Голови Верховної Ради Криму, під час мітингу в Сімферополі розповсюджував листівки з карикатурним зображенням Президента України з жирною свастикою, його було притягнуто до сплати штрафу у розмірі 2 млн 400 тис. купоно-карбованців. А у березні 1996 р. за те, що у приміщенні сільради зірвав та спалив державний прапор України, як негативне ставлення до влади, було засуджено 25-річного Є. Воробця «до півтора року позба-

влення волі за статтями 187 (знуцання над державною символікою) та 206 (хуліганство) Кримінального кодексу України» [284].

Крім медіадискурсу, що створювався через політичний локальний дискурс російськомовними ЗМІ та формував фрейм розколу та полярно протиставляв російськомовних слов'ян та кримських татар, у Криму активно розповсюджувалися чутки, що татари хочуть забрати кримську землю. Насамперед, це було потрібно місцевій еліті, яка користуючись землею, формувала патримоніальні відносини влади на місцевому рівні. Тому і в офіційний політичний дискурс символи кримських татар не були залучені, оскільки декларування політичних прав кримських татар суперечило їхньому реальному праву на землю, що сама політична еліта не поспішала виконувати. Звідси у медіадискурсі українських видань поступово створюється образ Криму, як небезпечного міста, де високий рівень криміналітету. В газеті «Україна молода» у 1998 р. виходить багато статей про «кримінальний Крим». Наприклад, стаття про вбивство першого заступника голови Ради міністрів Криму, кандидата у народні депутати України Олександра Сафонцева надрукована під назвою «Не віддати Крим мафії» [292]. А 14 березня 1998 р. виходить стаття і фото з підписом: «Москаль знищив найкрутіші банди Криму» [294, с. 1]. Таким чином, на зміну «донецького криміналу» ця газета починає використовувати образ «кримського криміналу».

Відкрите втручання Росії у політичні події України відбулося напередодні президентських виборів у 2004 р. На центральних телеканалах безперервно транслювали сюжети про зустрічі Віктора Януковича та Володимира Путіна. «На конгресі українців в Росії 11 жовтня Путін з'явився разом з Януковичем і сказав, що буде поважати вибір українського народу, хоча “цей вибір йому не байдужий”» [169, с. 25]. У Москві було встановлено білборди з зображенням В. Януковича на його підтримку. Ігор Мінтусов, голова ради директорів центру політичного консульства «Нікколо М», зазначив в інтерв'ю Moscow Times, що ці білборди призначені не для виборців: «Просто президентська адміністрація говорить людям, що підтримує Януковича» [169, с. 25]. За п'ять днів до виборів В. Путін приїздив до Києва і його виступ транслювали телеканали УТ-1, 1+1, Інтер. А напередодні другого туру він вдруге з'явився в Україні, а після голосування першим привітав В. Януковича з перемогою. Медіа, що були під тиском влади, створювали фрейми успіху та перемоги В. Януковича і це репрезентувало бажану політичну реальність. Декларування про «невтручання» з боку Росії створювали когнітивний дисонанс в українському суспільстві, якому транслювалися Путін та

Янукович як опозиційне протиставлення Ющенку. Фрейм успіху провладними ЗМІ через означення політичного дискурсу Майдану формував офіційний політичний дискурс з метою впливу на керовану поведінку виборців під час виборів.

Тому, коли було оголошено третій тур, вже на Майдані було написано «Лист Путіну від народу України» як раз у той день, коли В. Путін перебував з робочим візитом у Туреччині. На помаранчевому полотні довжиною у 60 метрів «прихильники Ющенка закликали російського президента не втручатися у внутрішні справи України. Відзначаючи спільність історії Росії та України, автори листа переконували Путіна “полюбити Україну, як мати, а не як ласощі”. Після основної частини кожен бажаючий міг написати на полотнище все, що він хотів сказати Володимирі Володимировичу» [172, с. 7].

Взагалі Майдан 2004 року показав, що відверте втручання у внутрішню політику України з декларуванням поваги до права самовизначення українців з боку В. Путіна, отримало протидію з боку опозиційного дискурсу, де поєднання інституційного та вуличного протестного руху створили щільність цінностей у центрі політичного тексту, що виявився стійким до зовнішньополітичного дискурсу з боку Росії.

Дві парламентські та дві президентські виборчі кампанії за часів Л. Кучми були наповнені опозиційними символічними структурами політичного дискурсу та посилювали емоційну напругу в країні.

1. Дискурс парламентських виборів. Через наративи сценаріїв, що формувалися навколо кризи політичної системи в країні, партії, що йшли на вибори, через медіадискурс українським виборцям пропонували власні фрейми спасіння. Експлуатація депутатською недоторканістю, російської мови, боротьби з олігархатом ставали ціннісним центром структури політичної реальності, що пропонувалася політичними гравцями:

– ми відповідальні за наші принципи та нашу програму дій, бо ми маємо досвід («Партія праці»);

– Партія «Громада» об'єднала в своїх рядах кращі інтелектуальні та фахові сили України... «Громада» – єдина партія, яка здатна успішно вивести Україну на шлях відродження і розвитку»;

– перемога «УНА» дасть людям упевненість: у країні з'явився справжній господар, який рішуче і беззастережно кладе край безгосподарності, безвідповідальності, шахрайству і грабіжництву;

- Комуністична партія України – партія трудящих, що не зрадила власному народу;
- «Національний фронт» гуртує навколо себе справжніх патріотів, готових жертвно працювати на благо українського народу;
- «За правду, за народ, за Україну, за Мороза!» – слоган СПУ.

Фрейм спасіння через медіадискурс апелював до українського народу через символічні опозиції: господар / безгосподарність, відповідальні / безвідповідальні, кращі інтелектуали – фахові сили партії / інші партії, партія трудящих / інші партії, ті, хто не зрадили / ті, хто зрадив, справжні патріоти / непатріоти тощо.

Водночас відбулося і формування суспільних стереотипів, що спиралися на найпоширеніші міфи: ідеалізація нової політичної системи, де українська людина буде вільною; міф про державу, як гарант свободи; міф про свободу як свободу вибору. Різні політичні сили СНД сприймалися не однаково. Одні бачили в ньому ярмо на кшталт колишнього СРСР. Інші як можливість повернення до минулого. Але відсутність чітких шляхів, як цього можна досягти, призвела до того, що ліві партії у 1998 р. отримали перемогу. Ностальгія за минулим була більш конкретніша за розмиті лозунги. Існувала відсутність консолідуючих ідей, як і відсутність серед політиків чіткого образу українського «фронтівника», саме тоді на нього чекали. Героїв шукали постійно на різних конкурсах на кшталт «Людина року» чи медійний «Топ найуспішніших політиків».

Вибори 1998 р. продемонстрували що брудні технології можуть вплинути на перемогу. У цей час фіксується роздача круп, використовуються двійники (наприклад, двійник Вірки Сердючки агітує за партію СЛОН), відбирають паспорти у двірників для підписних листів, реєструються технічні кандидати з однаковими прізвищами (наприклад, Білоус та Бондаренко), розповсюджуються чутки. В'ячеславу Чорноволу доводилося всю свою агітаційну кампанію виправдовуватися за те, що його жінка «не приватизувала універмаг у Львові». Однакові запитання йому ставили як на Закарпатті, так і у Сумах. Використовувалися і погрози, як метод усунення політичного конкурента.

Під час другої парламентської кампанії 2002 р. часів Л. Кучми, розгорнулася жорстка боротьба між опозиційними партіями та партіями, які підтримували діючу владу Президента. Білборди з зображенням Олександра Мороза зрізалися автогеном. Формувалося багато партій клонів, наприклад –

Блок «поручика “За Ющенка” Ржевського». Під час агітації В. Ющенка у кінотеатрах і будинках культури вимикали світло, хоча його критичні виступи були більше щодо блоку «За ЄДУ». Головними слоганами команди В. Ющенка були – «Не словом, а ділом», «Ю-наш». Відбувалося відкрите викривлення інформації на користь тієї чи іншої партії. Провладна партія СДПУ(о) на підконтрольних ЗМІ запустила рекламу, де розповідалося, що соціал-демократичний устрій присутній у багатьох європейських країнах. Згідно з їхньою інформацією у 13 країн з 15 у ЄС при владі знаходяться соціал-демократи. Директор інституту політики Микола Томенко звернувся до голови Центру виборчої комісії Михайла Рябця з проханням роз'яснити, чому СДПУ(о) дезінформує громадян з приводу ЄС. «Ця інформація не відповідає дійсності, оскільки нині серед європейських держав є лише 7 країн, в яких уряди справді сформовані соціал-демократичними партіями» [306, с. 3]. На думку політолога, така телереклама керівників СДПУ(о) була спробою державного перевороту щонайменше у п'яти країнах Європейського Союзу. У щотижневику «Кореспондент» надрукована карикатура і коментар щодо листування між послом Австрії Міхаелем Міссом та В. Медведчуком, де вказується на невірне ствердження у рекламі, що уряд Австрії формує соціал-демократична партія [149, с. 13]. За допомогою медіа будувалося конструювання псевдореальності на політичних фактах, що після корекції політичних технологів перетворювали їх на метафакт. Напівправа, замовчування, перекручування, зміна контексту впливали на мовні акти, що через поєднання медійного та політичного дискурсів створювали псевдореальність, де цінності, навколо яких формувався політичний текст, насправді ставали пустотами.

Ще один прийом, що почали використовувати через медіадискурс з метою формування певного смислу – це створення замовних документальних стрічок з метою дискредитації політичного конкурента. Наприклад, 16 березня 2002 р., телеканал ICTV показав документальну стрічку під назвою «PR», американського продюсера Пітера Пауелла. У фільмі надається протиставлення між США і Росією, а «касетний скандал» і «справа Гонгадзе», як можливість контролю Україною. Тому зроблений висновок, що Захід обрав В. Ющенка (на той час прем'єр-міністра) заради контролю над країною. Подання політика, який мав підтримку як з боку населення, так і з боку влади у ті часи, створювало з нього маріонетку, яка не залежить від власних успіхів.

Таким чином, політичний дискурс виборчого парламентського процесу вплинув не лише на появу нових фреймів чи їх транспонування в інший дис-

курсний вимір, а спричинив так звану «реальну реальність», що у розумінні Н. Лумана є реальною практикою ЗМІ. Особливість саме такої реальної реальності в тому, що вітчизняні ЗМІ під впливом політичних дискурсів перетворилися на потужний механізм більше маніпуляцій, а не інформування населення. А медіадискурс, що вони формували своїми каналами передачі інформації та інтерпретаційними полями, створював медіарельність, як результат практики реальної реальності. Дискурс виборчого процесу президентських виборів ще більше позначився на викривленні інформації, коли означення політичних фактів перетворювало їх на метафакти та формувало смислові пустощі всередині великого політичного тексту, що утворюється як результат дискурсної практики.

2. *Дискурс президентських виборів.* У 1999 р. серед 18 зареєстрованих кандидатів на участь у президентських виборах найбільш нестандартним конкурентом виявився народний депутат України Геннадій Балашов (виходець з Дніпропетровська, співголова партії «За красиву Україну»). Аналіз його передвиборчої кампанії вказує на те, що в країні почали відкрито використовувати технічних кандидатів через медіадискурс заради відтягування голосів на виборах. Його головний меседж – 10-відсотковий податок з прибутку підприємств і країна стане красивою. Кандидат обіцяв рівень прибутку 500 доларів кожному українцеві і додаткову пенсію у 200 доларів. Агітаційна компанія проводилася у вигляді виконання знайомих пісень, що адаптувалися під кандидата. Зі сцени він співав російською:

Мой папа очень долго
На фабрике работал,
Но он концы с концами
Ни разу не сводил...

У відповідь представники з його команди разом з виборцями співали слова подяки:

Спасибо вам, Геннадий Балашов,
За то, что вы жалеете народ
И нас любите
За наш ночной покой
За слово, подкрепленное делами,
За право счастья на земле родной,
За солнца свет у нас над головами.
За то, что вы горды своей страной,
За то, что мы в ответ гордимся вами...

Головні програмні тези ще одного технічного кандидата у президенти Олександра Ржевського стосувалися скорочення бюрократичного апарату на 60 %, зниження тарифів, звільнення молоді до 30 років від податків, введення подвійного громадянства. Цікавим є 23-й пункт його програми: «Кожній жінці будуть створені умови народжувати стільки дітей, скільки їй дозволяють здоров'я, любов та самосвідомість» [58, с. 1]. Жіноча тема була і у Юрія Кармазіна («Партія захисників Вітчизни»), який пропонував започаткувати «уряд народної довіри, сформований на коаліційній основі із залученням жінок». Головою такого уряду, на його думку, мала бути Наталія Вітренко. На саму Наталію Вітренко, як на кандидата у Президенти, було вчинено замах у Кривому Розі, після чого вона опинилася у лікарні, що не лише привернуло увагу ЗМІ до цієї кандидатки, але й сформувало навколо неї електорат, який розчарувався у діях О. Мороза. Кампанія Н. Вітренко була досить гучною. Наприклад, розповсюджувалися листівки російською на кшталт «Родина-мать зовет!», де під її зображенням був заклик: «За Родину! За вашу и нашу Наташу!». В той час виникнув скандал, де проти неї виступила Олена Вітриченко, українська гімнастка, бронзовий призер Олімпійських ігор, яка звинуватила політика у використанні її фото на листівках з написом «Потрібний свіжий вітер змін».

Головним конкурентом для Л. Кучми виявилася так звана «канівська четвірка», що створили О. Ткаченко, Є. Марчук, О. Мороз, В. Олійник. До них ще мав приєднатися П. Лазаренко. Це був справжній відкритий виклик Л. Кучмі, який був схильний до авторитарного правління. Метою «К-4» було сконцентрувати всі сили навколо єдиного кандидата, щоб скласти сильну конкуренцію Л. Кучмі. Єдиним кандидатом було обрано Євгена Марчука, але з часом власні амбіції кожного з учасників призвели до розколу союзу. І кожен з них обрав своє місце на виборах.

Головний слоган виборчої кампанії Леоніда Кучми – «Обирай майбутнє!». На підконтрольних йому ЗМІ розгорнулася тема боротьби з корупцією, що репрезентувалася як наслідок радянської епохи. Саме на протиставленні «модерне / радянське» Л. Кучма вибудовував свою передвиборчу кампанію, що мала успіх. Газета «День» пише, що під час прес-конференції штабу Л. Кучми журналісти отримували листівки «в яких назвали тих громадян, котрі мають намір проголосувати за Марчука “сексистами і стукачами”» [42, с. 4].

Другий тур президентських виборів не залишив для українських виборців вибору, оскільки було втілено російський сценарій, де Б. Єльцин конку-

рував з комуністичним лідером Г. Зюгановим у 1996 р. Навіть газета «День», що підтримувала Є. Марчука, після першого туру стала закликати голосувати за Л. Кучму. Експлуатація страху повернення до минулого змусила українських виборців знов обрати Л. Кучму Президентом країни.

Під час президентських виборів 2004 року українські музиканти вперше активно були залучені в агітаційний табір, де за допомогою концертів закликали підтримати кандидатів.

За В. Януковича активно давали свої концерти відомі на той час співаки: Ірина Білик, Наталя Могилевська, Ян Табачник, гурти «Скрябін», «Грін Грей», «Друга ріка». До них приєдналися білоруські та російські гурти та співаки Йосип Кобзон, Лоліта Мілявська, Клара Новікова, Надія Бабкіна, Валерій Меладзе, Наташа Корольова тощо. За В. Ющенко агітували зі сцени Олег Скрипка, Олександр Пономарьов, Оксана Білозір та гурти «Океан Ельзи», «Плач Єремії», «Танок на Майдані Конго» тощо. Через політичний дискурс президентських виборів у медіадискурсі музиканти та виконавці пісень ставали носіями та авторами інтерпретацій, через що пропонувалася власна модель політичної реальності. Під час виступу на сцені Олега Скрипки вимкнули світло та відключили генератор, він крикнув: «Бажаю ментам вічного енурезу» і ця фраза не один раз повторювалася під час Майдану. А фронтмен групи «Мандри» Сергій Фоменко (Фома) зняв фільм під робочою назвою «Це було ТАК!» і закликав зустрітися зі своїми шанувальниками вже на барикадах.

Погрози, залякування, напади, чутки, фізичне усунення конкурентів – головні теми, що використовували ЗМІ під час висвітлення подій напередодні виборів. Під час передвиборчої агітації обидві сторони звинувачували одна одну у використанні цих методів. На Сході країни встановлювали білборди з зображенням Ющенко-фашиста. А в інтернеті розповсюджувалася перероблена реклама фільму «Післязавтра» з зображенням В. Януковича і підписом «Рятуйся хто може».

Політичний передвиборчий дискурс 2004 року насичується медичними термінами, що пов'язані з отруєнням В. Ющенко. Найбільш розповсюдженими словами були «тромбофлебіт», «панкреотіт», «отіт». Ця історія стала однією з головних слоганів команди В. Ющенко: «Ви нас не отруйте!». Хоча вже у третьому турі цей слоган замінили на «Так». Команда В. Януковича використовувала слоган «Тому, що...», «Захистимо наш вибір» (апелювання до виборців конкретного регіону). На фоні протистояння цих двох кандида-

тів, заклики інших кандидатів ще більше розколювали країну і призводили до симуляції передвиборчих перегонів, де інтеракції у дискурсному полі створювали більше інформаційні шуми, ніж навантажені смислом мовні акти. Тому, наприклад, безглузді заяви на кшталт завалити Україну дешевою електроенергією, що буде працювати за принципом торнадо, про що заявляла Н. Вітренко, вже серйозно не сприймалися.

За 40 днів до виборів інформація про отруєння В. Ющенко стала топовою темою ЗМІ і політиків. Фрейм зради, що просувався у колективну свідомість на рівні символічної опозиції «Ющенко / отруєння» викликав серед однієї частини українського електорату обурення та співчуття, а серед іншої недовіру та прискіпливість. Поруч з таким фреймом створювався ще один фрейм зради, що більше був результатом народного фольклору та формувався з опозиції «Янукович / яйце». Під час зустрічі зі студентами Прикарпатського університету імені Василя Стефаника один зі студентів кинув у В. Януковича яйце, після чого кандидат у президенти впав. Його відправили до лікарні, а охорона, за словами журналістів «5 каналу» «почала забирати у журналістів місцевих телеканалів касети з записом того, що трапилося» [167, с. 18]. Вже ввечері того ж дня центральні телеканали надали інформацію, що у кандидата кинули «яйця, каміння та акумулятор від відеокамери» [167, с. 18]. Але у кадрах крім яйця український телеглядач нічого не побачив. Багато хто вважав, що цей випадок був спланований командою В. Януковича, щоб відволікти від теми отруєння В. Ющенко, що посилює лояльність електорату до кандидата у президенти.

Після випадку в Івано-Франківську стався перелом у виборчих перегонах. Головним ворогом в Україні, за словами В. Януковича, став націоналізм. Він зробив різкі заяви у ЗМІ: російська мова має бути другою державною мовою і в країні настала необхідність введення подвійного громадянства. На Сході та Центрі країни відбувалися акції на підтримку В. Януковича проти національного Заходу. Але команда В. Ющенко перетворила трагедію В. Януковича на політичний тролінг, що стало новою політичною технікою впливу. Наприклад, депутат С. Терехін, член фракції «Наша Україна», зареєстрував проект «Про запобігання використанню яєць у передвиборній кампанії не за призначенням». У документі говориться, що «якщо внаслідок попадання яйця сирого або вареного в кандидата у президенти в останнього виникає головний біль, загальна слабкість і запаморочення, вважати такого кандидата жертвою існуючого режиму або українських націоналістів, або

російських шовіністів. Під час подачі новин про будь-якого кандидата та про яйця, засобам масової інформації використовувати словосполучення “важкий тупий предмет, який завдає різані рани”» [167, с. 20]. А в Інтернеті з’явилася флеш-гра «Хамське яйце», де головні герої прем’єр, міліціанти та співробітники СБУ, ловлять яйце. Ще цікавим виявився той факт, що за 5 років до інциденту, в самому Івано-Франківську був встановлений фонтан у вигляді яйця, як символ життя, що вже після славнозвісної події отримав назву «Яйце Януковича». А у 2007 р., коли В. Янукович вже як Президент приїздив з робочим візитом до Кременчука, де було встановлено у 2003 р. двометровий пам’ятник яйцю, напередодні візиту вночі пам’ятник було демонтовано.

На одному майданчику В. Ющенко та В. Янукович зустрілися під час теледебатів 15 листопада 2004 р. у прямому ефірі Першого національного телеканалу. 9,5 млн глядачів спостерігали виступи політичних конкурентів. В. Янукович звертався більше до електорату, ігноруючи опонента. Його критика більше торкалася влади Л. Кучми. А В. Ющенко, навпаки, його не згадував і оперував конкретно до В. Януковича.

Під час оголошення результатів другого туру першим В. Януковича з перемогою привітав В. Путін. А коли було оголошено результати голосів третього туру – першими вийшли на сцену журналісти з Татарстану й подарували В. Ющенку тубетейку. Наявність присутності третьої сторони під час оголошення результатів голосування на українського глядача мала б справити враження чесних виборів. І опоненти це розуміли.

Отже, президентська кампанія 2004 р. була досить насиченою символами і вибудовувалася обома штабами роками, оскільки політтехнологи розуміли, що через символічну персоніфікацію можна було вплинути на електорат. 16 липня 2001 р., після своєї відставки з поста прем’єр-міністра, В. Ющенко разом з іншими депутатами піднявся на Говерлу і заявив про створення політичного блоку «Наша Україна». Говерлі, як священному символу української величі, яку партія «Наша Україна» символічно привласнила собі, дуже складно було щось протиставити команді В. Януковича. У відповідь, під час оголошення його єдиним кандидатом від влади, відбулася невдала спроба поєднати особистість В. Януковича з українським козаком, коли у Запоріжжі він офіційно заявив про рішення висунути свою кандидатуру на пост Президента країни [385, с. 175]. Після невдалого образу козака почав формуватися образ людини з промислового міста, що значно пом’якшувало сприй-

няття його різких виступів, гучних заяв та навіть недорікуватість під час публічних виступів з боку електорату.

Як тільки опозиція визначила В. Ющенка єдиним кандидатом на пост Президента, його політичні технологи почали використовувати з його ім'ям словосполучення «народний кандидат» та «народний президент», який після третього туру отримав всього на 6,5 % більше за голосів В. Януковича. Тому вже після перемоги його прибічники це словосполучення перестають використовувати.

Чотири виборчих кампанії за президентства Л. Кучми продемонстрували різні образи політиків, що навмисно формувалися для впливу на сприйняття:

1. Образ самого Л. Кучми балансував між «рятівником», «директором», «батьком», «господарем» в залежності від нового очільника Адміністрації Президента, з одного боку, та ситуативно вироблявся під час конфронтації з парламентом та його опозицією, з іншого боку. Президенту у цій схватці необхідна була підтримка населення, особливо під час проведення референдуму та політичної реформи. Як пише Віталій Портников, роль «батька вітчизни» за Кучмою так і не закріпилася, «тому, що він насилу приховував свої справжні думки і почуття з приводу становища, в якому опинявся, – а батько вітчизни повинен бути монументальним внутрішньо, тут вже ніякі, прошу вибачення, візажисти не допоможуть» [55, с. 2]. Директорський інстинкт, що було напрацьовано за роки керування підприємством, органічно репрезентувався в образі «господаря».

2. Співкера Верховної ради Олександра Ткаченко називали «Лукашенко в квадраті» за те, що він часто забував, що за кордоном представляє уряд, а не власне свою позицію. Коли він був з робочим візитом у Білорусі, то заявив, про одвічні прагнення українців мати з росіянами спільні гроші та спільну армію. А під час воєнних дій у Югославії виступив з наміром воєннотехнічної допомоги цій країні в той час, як Президент утримувався від зтягання України в цей конфлікт і позиціонував себе миротворцем.

3. Юлію Тимошенко пов'язували з газовою леді, а потім і з бюджетною леді. Назва замітки «Газова леді» у газеті «Україна молода» про те, як Юлія Тимошенко отримала в Свято-Преображенському соборі Кіровограда з рук місцевого єпископа орден Святої великомучениці Варвари» [290, с. 2]. Після арешту Ю. Тимошенко у 2001 р. було створено її символ мучениці. Вона зайшла за ґрати як злодійка, а через 42 дні вийшла звідти як героїня. Хоча у

1995 року був інцидент її затримання у Запорізькому аеропорту, де у сумочці виявили близько 26 тисяч доларів, що вона везла до Москви. За ґратами вона провела півтори доби, після чого її відпустили. В розпал акції «Україна без Кучми», де вона приймала активну участь, Ю. Тимошенко знов було заарештовано, але вже за політичними мотивами. Формально їй інкримінували неявку до слідчого, але всі розуміли, що влада намагається її ізолювати. Саме в цей день було звернення Президента Л. Кучми, прем'єр-міністра В. Ющенка та спікера ВР І. Плюща у звинуваченні учасників акції «Україна без Кучми» у розгортанні фашизму. І саме цей лист зробив з Ю. Тимошенко героїню, після виходу якої з-за ґрат з'явилася й нова зачіска «коса», що стала символом боротьби з владою. На противагу образу мучениця та героїні, влада намагалася дискредитувати Ю. Тимошенко. Їй формували імідж воровки та напарника з хабарів П. Лазаренка.

4. Віктор Ющенко на посту прем'єр-міністра сприймався як «герой-коханець», а після звільнення перетворився на «лідера нації», який отримав велику підтримку з боку народу. Попри прагнення влади всіма засобами створити з нього невдалого, нерішучого політика, образ «лідера нації», а потім «народного президента» призвів до його перемоги на виборах.

5. Євген Марчук позиціонувався як «генерал-порядок», якого асоціювали з російським генералом Олександром Лебедем. Але вже після його відставки з формулюванням «за формування власного політичного іміджу» «генерал-порядком» став Генадій Москаль, який з 1997 по 2000 рр. був призначений на посаду заступника Міністра внутрішніх справ України – начальник Головного управління МВС України в Автономній Республіці Крим, місто Сімферополь.

6. Павло Лазаренко за рік прем'єр-міністра позиціонувався як «господар», «крутий прем'єр» та досвідчений менеджер, який вмів залучувати кошти. Після його арешту образ хазяїна було зруйновано і, за допомогою вітчизняних та закордонних ЗМІ, перетворився на образ «хабарника».

7. Олександр Мороз висвітлювався у ЗМІ як справедливий «лівий» керівник, де лінгвістичне навантаження «лівий» так і не дозволило йому стати Президентом країни.

8. Віктор Медведчук свідомо створював імідж «захисника». У 1997 р. у «Дзеркалі тижня» друкується саме з такою назвою стаття про нього [56, с. 4].

9. Наталія Вітренко намагалася позиціонувати себе матір'ю-захисницею, але надмірні емоційні виступи та провокуючі заклики закріпили за нею образ «троянського коня».

У 2004 р. іміджеві обличчя головних політиків балансували між образами, що формувалися їхніми технологами та образами технологів їхніх конкурентів. В. Ющенко між рятівником країни та націоналістичною маріонеткою Заходу, а В. Янукович між уособленням стабільності та колишнім злочинцем. Характерно й те, що фрейми успіху політиків, навколо чого вбудовувалися медійні дискурси, перетворювалися на фрейми дискредитації чи фрейми зради. Залежно від зміни кластерів символічних структур політичні технологи за допомогою медіаполя створювали штучні інтерпретації, що впливали на імідж політиків.

Ще однією особливістю медіадискурсу часів Л. Кучми було виникнення низки скандалів, що з внутрішніх перетворилися на міжнародні чи навпаки, а також вплинули на формування політичного дискурсу та офіційного політичного дискурсу. В країні з'явилися символічні структури, що через скандали змінювали фрейми успіху на фрейми дискредитації та встановлювали як нові дискурси, так і нові смисли.

- *Г. Гонгадзе*. 22 вересня 2000 р., коли відбувалася сесія у парламенті, на голови депутатів посипалися листівки з написом «Знайдіть зниклого журналіста». І тільки після цього парламентарі включили у порядок денний створення тимчасової слідчої комісії щодо розслідування кримінальної справи зі зникненням журналіста Г. Гонгадзе, громадського діяча Михайла Бойчишина, вбивств Євгена Щербаня, Вадима Гетьмана та замах на вбивство депутатів В. Бортника та О. Сльяшкевича.

- *«Таращанське тіло»* – обезголовлене тіло людини, яке було знайдене під с. Таращею і яке пов'язували зі зниклим журналістом Г. Гонгадзе. 12 років зберігалася у морозильній камері Головного бюро судмедекспертизи України.

- *Плівки Мельниченко*. З осені 2000 р. по весну 2001 р. з'явилася серія записів майора М. Мельниченка бесід Л. Кучми зі своїми підлеглими, що вказувало про причетність Президента до зникнення опозиційного журналіста. Оприлюднив лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз в листопаді 2000 р. на засіданні парламенту. Прізвище Мельниченко почало з'являтися на сторінках світових ЗМІ.

- *Генерал Кравченко*. «Я, генерал Валерій Кравченко, маю матеріали про злочинну діяльність режиму Кучми», – так почав свою заяву український офіцер на радіо «Німецька хвиля» 18 лютого 2002 р. Заява генерал-майора сталася напередодні візиту Л. Кучми до Німеччини. На спільній прес-кон-

ференції керівників країн Л. Кучма мав публічно виправдовуватися перед всім світом.

- *Перевертні*. На кінець 2002 року українське суспільство дізналося про групу осіб, яка приймала рішення у масштабах всієї країни. Фізичні розправи здійснювали під керівництвом голови МВС Юрія Кравченка; Леонід Деркач, тоді голова СБУ, займався збором інформації про опонентів режиму і використовував її проти них.

- *«Кролл»* – приватне американське детективне агентство, що розслідувало справу Г. Гонгадзе. Його запросив Віктор Пінчук, зять Президента, для незалежного розслідування у причетності Президента до зникнення журналіста. У 2001 р. це агентство зробило висновок, що Л. Кучма не причетний до цієї справи.

- *«Кольчуги»*. Радар пасивного наведення «Кольчуга» на той час вважався найдосконалішою в світі системою стеження за повітряними і наземними цілями. Він дозволяв виявляти всі типи літаків, включаючи побудовані за технологією «Стелс» літаки-невидимки, а при цьому сама система залишається невидимою для радарів противника. «Кольчугу» виготовляли у Донецьку, на заводі «Топаз». Вартість одного радару становила на той час \$5 млн. У 2002 р. Україну звинуватили у незаконному продажу в Ірак цього радарного комплексу.

- *Прокладки*. Фірми, що створювалися як посередники, через які відбувалася сплата коштів і які отримували за це свій відсоток прибутку. Наприклад, керівник НАК «Нафтогазу» Ігор Бакай надавав поставки газу для споживачів через дочірню структуру «Нафтогаз» – «Торговельний дім “Газ України”». Це одна з найрозповсюджених схем на ті часи у розкраданні державних коштів.

- *Лазаренко*. У 1999 р. колишнього прем'єр-міністра було затримано у США і висунуто звинувачення у вимаганні, шахрайстві та викраданні 280 млн доларів.

П. Лазаренко та Д. Табачник стали символами політичного та економічного свавілля, про що почали відкрито говорити у медіадискурсі. Їх економічний та політичний контроль розповсюджувалися і на контроль за ЗМІ. В Україні почав формуватися образ олігарха, що формується завдяки вкраденим грошам з бюджету країни. І хоча Д. Табачник не став таким відомим як П. Лазаренко, його постать пов'язана з низкою скандалів у середині країни. Перший стосується ще його посади, де він був головою Адміністрації

Президента, коли у свої 33 роки отримав звання полковника в той час, що в армії не служив. На той час у головнокомандуючого країни Л. Кучми було звання нижче, тому Президент 12 грудня 1996 р. підписав наказ про звільнення Д. Табачника. Ще один скандал, виникнув у зв'язку з тим, що жінка Д. Табачника Тетяна Назарова, отримала звання Народної артистки Росії. Це в той час, коли Д. Табачник займав посаду віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань. Усі ці внутрішні та міжнародні скандали призвели до того, що у європейців з'явився новий термін – «втомленість від України» (Ukraine fatigue).

Під час виборчих перегонів використовувалися різні політичні технології заради впливу на суспільне ставлення до політиків та до політичних подій через медіадискурс, де головна відповідальність покладається на власників медіа, редакторів, журналістів, політичну еліту, представників громадських організацій та лідерів думок, які свідомо впроваджували у дискурсне поле певні смисли та були носіями медіадискурсу (за виключенням власників, які в цей час знаходилися за межами публічного поля).

Наративи, що ставали реакцією на політичні події, отримували значення через порядок денний завдяки технологіям та створювали резонанс у суспільстві. Ось деякі приклади:

- *Створення міфів.* Боротьба за владу президентської кампанії 1994 р. та 2004 р. схожа тим, що кожен з кандидатів пропонував своє бачення виходу з кризи. Створювалися міфічні образи конкурентів, яких звинувачували у зраді. У 1994 р. розповсюджувалися «міфи про “націоналіста” Кравчука й “інтернаціоналіста” Кучму. Ставлення до кандидатів визначалось за принципом – “за” чи “проти” дружби з Росією» [517, с. 86].

- *Розповодження чуток.* У 2004 р. чутки втримували всю країну у стані напруги та недовіри. «Так, в Донецьку поширилася інформація про те, що Ющенко першим своїм указом перекине кордони з Росією, що призведе до істотного збільшення комунальних платежів та інших схожих катаклізмів. Крім того, жителів Сходу лякали тим, що Ющенко законодавчо заборонив Україні російську мову і діяльність Російської православної церкви. Прихильники Ющенко розпустили чутки про те, що “донецькі” повсюдно і масово забирають у людей бізнес, офіси, квартири, творять беззаконня» [385, с. 181]. Костянтин Бондаренко пише: «У деяких районах прихильники Ющенко створювали спеціальні загони бритологолових молодих людей, які залякували населення, заявляючи, що вони – “донецькі”» [385, с. 181].

- *Навішування ярликів.* Обидві сторони використовували ярлики «фашисти» та «бандити». А засоби масової інформації у своїх інформаційних сюжетах за ідеологічним ставленням вживають «опозиція» та «так звана опозиція», «демократичні сили» та «пропрезидентські сили».

- *Ритуали.* Тактичні прийоми як ритуал використовувалися щодо самих ритуалів. Депутатський опозиційний рух приділяв велику увагу ритуалам. Хо́да до Банкової, публічний суд над Президентом, захоплення УТ-1. Тому, коли влада 9 березня 2001 року намагалася здійснити свій офіційний ритуал покладання квітів до пам'ятника Т. Шевченка, протестувальники намагаються їй у цьому завадити. Влада Л. Кучми всіма силами захищає своє право здійснити свій ритуал розуміючи, що його втрата буде символом перемоги опозиції. Застосовуються внутрішні війська, що розганяли протестувальників, які перешкоджали мирним намірам влади.

- *Використання гучних заяв від імені Президента.* Керівники Адміністрації Президента отримували право від імені Президента країни робити заяви. Коли перед громадськістю з'являлися Д. Табачник чи В. Медведчук з декларуванням тих чи інших цінностей, відкрито позиціонувалася необмеженість влади голови країни. Про Дмитра Табачника українська дослідниця Олена Губіна пише, що саме він перші місяці президентства Л. Кучми від його імені з'являвся на прес-конференціях. «Кучма не зумів стати оратором, зате Табачник вміє переконувати масмедії в існуванні інших президентських достоїнств» [421, с. 13].

- *Зеркальна технологія.* Техніка, за якою одна команда повторювала дії своїх опонентів. Коли 26 грудня 2004 р. В. Янукович заявив про те, що перейшов в опозицію до влади, деякі дії були схожі на дії В. Ющенка. Наприклад, активізувалися поїздки по регіонам, попередження про фальсифікацію виборів і заклики до прихильників не допустити цього. А після другого туру його команда заявила, що теж подасть до Верховного суду скаргу про визнання результатів голосування недійсними.

- *Забовтування.* Надмірна увага контрольованих ЗМІ до топ-політиків свого каналу призводила до того, що одні повідомлення перекривалися іншими і висвітлення діяльності влади було пріоритетним над актуальними питаннями.

- *Ігнорування.* Опозиційні блоки не мали умов донести свою позицію, насамперед, на телеканалах. Тому спроба штурму УТ-1 була однією з протестних акцій опозиції. Контроль, цензура та «темники» створювали асиметрич-

ний рівень подачі інформації, де навмисне невисвітлення дій опозиції було символом того, що її не помічають.

Характерно й те, що на рівні ЗМІ, що були каналом розповсюдження інформації і де відпрацьовувалися ці технології, ставали і книги, як засіб масової комунікації для формування певного ставлення до політиків. У формі документальних стрічок та музичних виступів, в ідеологічне протистояння залучалися й письменники, як автори медіадискурсу. Ними часто ставали й самі політики. Вячеслав Піховшек у 1998 р. презентував книгу «Дніпропетровська сім'я», а згодом «Дніпропетровська сім'я-2». У передмові йдеться про те, що «дніпропетровці» поділяються на «найсильніших» та «єдиних». «Єдиними» у своїй книзі політологи УНЦПД, посилаючись на слова секретаря РНБОУ Володимира Горбуліна, називають президентську команду Леоніда Кучми, а «найсильнішими» – «Хазяїна» Павла Лазаренка... У кожній «сім'ї» мав би бути «батько». У «дніпропетровської сім'ї» їх аж вісімнадцять, як подано у додатку. Першим радянським «батьком» у списку стоїть Леонід Брежнєв, українським – Володимир Щербицький [291, с. 2].

У 2002 р. член фракції «Батьківщина» Дмитро Чобіт презентував книгу «Нарцис, чи Штрихи до політичного портрету Віктора Медведчука», де зібрані документи та свідчення про біографію головного героя. Зокрема, про його позбавлення волі за статтею 102 КК, адвокатську діяльність у справі Василя Стуса тощо. Книгу було заборонено, а судове переслідування автора книги через кілька років було призупинено.

Водночас, коли у Грузії відбулася «Революція троянд», у листопаді 2003 р. Москві Л. Кучма урочисто презентував свою книгу «Україна – не Росія». У книзі автор докладно показав відмінності між двома народами, національний досвід, геополітичний напрямок, історію розвитку, що свідчить про власний шлях розвитку України. Попередження від стратегічного партнера сусідньої країни про те, що Україна – не Росія, викликало шок серед російської політичної еліти.

Кіно теж стало засобом формування певного впливу. Український телеглядач на українських телеканалах переглядав серіали за кримінальною драматургією. З них 80 % були фільми російського кіновиробника, а розрекламований вітчизняний серіал «День народження Буржуя» здебільшого складався з російських акторів, на російській мові і був, знов таки, присвячений боротьбі кримінальних угруповань. Герої «Бригади», «Бандитського Петер-

бургу», «Убойної сили», «Буржуя» стали прикладом не стільки боротьби з криміналом, скільки романтичними образами.

Успіх, повагу та любов герої серіалів здобували через порушення законів або через вміння домовлятися з криміналітетом. Формувався культ корупції, злочинності. У журналі «Корреспондент» за 2003 рік надається перелік телесеріалів, що були найпопулярнішими у ті часи. Серед 15 серіалів, що транслювалися на українських телеканалах, жодного не було зроблено в Україні [156, с. 45] (Рис. 2.9).

Самые популярные телесериалы на украинском ТВ

Название	Канал	Количество зрителей, которые посмотрели сериал, %
Убойная сила. Миссия выполнима (Россия)	Интер	10,56
Тайны следствия-2 (Россия)	Студия 1+1	10,08
Убойная сила (Россия)	Интер	9,96
Дальнобойщики (Россия)	Интер	9,71
Ребята из нашего города (Россия)	Студия 1+1	9,66
Воровка. Счастье напротив (Россия)	Интер	9,44
Следствие ведут Знаатоки (Россия)	Интер	8,08
Кобра. Антитеррор (Россия)	Интер	7,87
Гражданин начальник (Россия)	Студия 1+1	7,43
Закон (Россия)	Интер	7,16
Мужская работа (Россия)	Студия 1+1	6,52
Шатун (Россия)	Студия 1+1	6,24
Сезон охоты-2 (Россия)	Интер	5,89
Все женщины – ведьмы (США)	Студия 1+1	5,08
Охота на Золушку (Россия)	Новый канал	2,42

Данные АСВ Украины за июль-август 2003 года

Рис. 2.9. Популярні телесеріали на українському ТВ.
(«Корреспондент», 2003, № 28(67))

Наприкінці правління Л. Кучми українські телеканали почали знімати спільні проекти з російськими. Телеканал «Новий», разом з ТК «СТС», зняв серіал «Завтра буде завтра», а потім вже самостійно «Небо у горошок». Кримінальну тематику змінили багатосерійні мелодрами. Спільні проекти створювали і з польськими кіновиробниками. Польський режисер Єжи Гоффман у 1999 році зняв фільм «Вогнем і мечем». Богдан Ступка зіграв роль Богдана Хмельницького. У 2001 р. за романом Пантелеймона Куліша вийшла 9-ти серійна стрічка «Чорна рада», що пізніше була порізана. Для російського кіно-

прокату вона була перейменована на «Запорізьку Січ». А у 2002 р. вийшов фільм українського режисера Ю. Ільєнко «Молитва за гетьмана Мазепу», перший великобюджетний фільм (\$2,8 млн), що було презентовано на Берлінському міжнародному фестивалі і який міністерство культури Росії заборонило для показу у Росії. В Україні цей фільм показав ТК «ICTV», але для обмеженої аудиторії для «16+». У 2003 р. відзнято фільм режисера Олеся Саніна «Мамай», де метафорами свободи та смерті стали каміння та скеля. «Іду я мамо, іду я тато / У смертельний похід вирушаю / Прощайте брати, прощай сестриця / На кого вас полишаю», – йдеться на початку фільму. Фільм було знято на замовлення Міністерства культури. Цікаво, що за весь період президентства Л. Кучми на замовлення Міністерства культури було знято 228 фільмів. І якщо у 1994 році вийшло 94 фільми, то у 2003 р. всього лише 4 [553]. (Рис. 2.10).

І саме у цей період у Росії почали знімати кіно, де тема Афганістану та Чорнобилю змінилася на тему українців-бандеровців. Російські фільми «Брат» та «Брат-2», режисера О. Балабанова відкрили нову сторінку у репрезентації українців в образі української мафії.

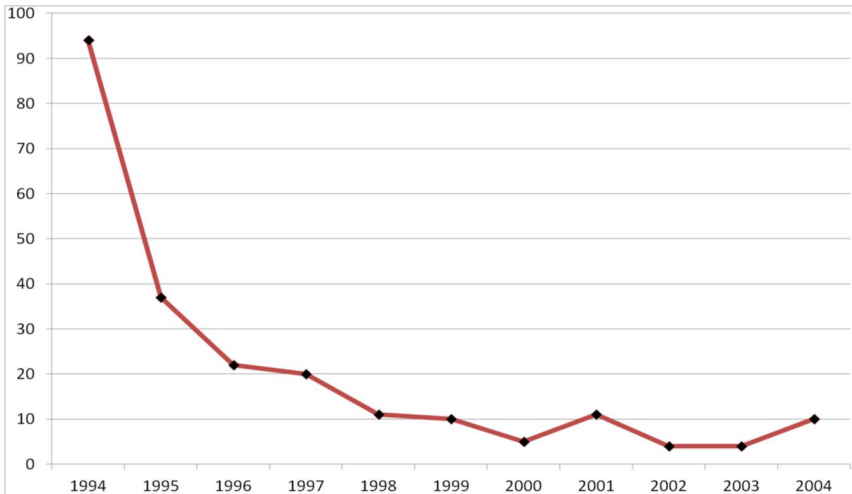

Рис. 2.10. Фільми, створені на замовлення Міністерства культури України 1994–2004 рр.

І хоча у музикальному супроводу фільму «Брат-2» В. Вакарчук співає на задньому фоні, тема Криму, великих руських братів, бандерівців та кримінальних українців була головною у фільмі. Ось деякі вислови: «Мы, русские, не обманываем друг друга», «Че ты приперся сюда. Две войны и Крым просрали, русских людей сдала», «Вы мне, гады, за Севастополь ответите» тощо. Українських мафіозі у Лос-Анджелесі показуються і у фільмі «Грабіж по-італійські» (2003 р.).

Політичні події та скандали в Україні стали темами для фільмів, що було зроблено європейськими виробниками. Документальні телефільми «Принесіть мені голову Георгія Гонгадзе», «PR» було продемонстровано у 2002 р., і, як багато хто вважав, з метою впливу на парламентські вибори. За десять днів до виборів два київські телеканали показали фільм «PR», де йдуть натяки про те, що колишній прем'єр-міністр країни Віктор Ющенко, має пряме відношення до вбивства журналіста. У 2002 р. у прокат вийшов ще один фільм «Killing the story», де головний персонаж Олексій Подольський дуже схожий за своєю історією з Г. Гонгадзе, але на відміну від журналіста, він вижив.

Історичні події років Другої світової стали темою британського документального фільму «СС у Британії». «Українських вояків 14 дивізії було звинувачено у злочинах проти людства, нібито здійснених ними під час придушення Варшавського повстання у серпні 1944 р. і Словацького повстання восени 1944 р. Внаслідок міжнародного розголосу Лондон навіть погрожував позбавити громадянства і депортувати винних, якщо звинувачення підтвердяться» [575, с. 434]. Антиукраїнські приховані виступи, з часом виявилися фальшивими, але фільм набув своєї популярності на Заході у 2000–2001 рр.

З іншого боку, Україна стає цікавою для європейців для розвитку туризму. Європейці починають знімати фільми про Крим та Карпати. Як пише Р. Офіцинський, «німецькі кінематографісти з Дюссельдорфа виготовили документальний фільм про мешканців Карпат у чотирьох країнах (Польща, Україна, Словаччина, Румунія), де провели 53 дні. Під орудою режисера Анджея Кламта в жовтні 2003 р. вони зняли й два епізоди в Івано-Франківській області» [575, с. 374]. Кінодосвід Одеси та її колоритів став екранізацією «12 стільців» німецьких кіновиробників. «Практично всі ролі у цьому еkleктичному фільмі зіграли одеські артисти. Остапа Бендера зіграв керівник комік-групи “Маски” і депутат міськради Георгій Делієв» [575, с. 375–376]. А у 2002 р. тут почали знімати фільм «Ейзенштейн».

Український вчений Павло Леню, досліджуючи образ українців у західному кіно, говорить, що у європейських бойовиках ворога шукають в ідеологічно чужій країні і цією країною стала Україна (фільми ««Поліцейська історія IV. Перший удар» (1995 р.), «Таємниця ордену» (2001 р.). Аналізуючи риторичні фільми, вчений пише: «Домінують теми, які беруть свій початок ще в 1980-х рр., де з Україною та українством пов'язуються Чорнобиль, залишки ядерного озброєння, кримінальні угруповання, комунізм. Україна постає як представниця країн мілітаризованого третього світу, чужа й небезпечна для життя околиця Європи, географічна локалізація якої часто незрозуміла або відсутня» [510, с. 133].

На протиположності російському мультиплікаційному проекту «Масяня», що оперував до пострадянських стереотипів, в Україні запускається проєкт «Ліво та Право», про двох братів, які були яйцями. Творці серіалу запевняли, що в основі мультфільмів будуть ситуації, що нагадують реалії життя на пострадянському просторі.

Для України фільм про кінець світу став символічним через трагедію, що сталася 30 листопада 1998 р. У цей день сотні українських школярів у м. Червоноград (Львівська область) привели до кінотеатру «Україна» на перегляд популярного тоді фільму «Армагедон». Після перегляду у темному приміщенні у тисячів загинуло 4 дітей. З каліцтвами різного ступеню тяжкості було госпіталізовано ще 15 дітей. «Червоноградська Ходинка», так багато ЗМІ назвали цю трагедію.

На фоні трагедій та скандалів героїня країни постійно знаходилася у пошуках. Системне штучне формування героя з боку влади перетворилося на те, що народ обрав свого героя, навколо якого й відбулося доленосне єднання нації у 2004 р.

За період правління Л. Кучми та його Адміністрації Президента так і не вдалося створити з нього героя нації. Чисельні скандали та парламентська опозиція так і залишила за ним образ «директора заводу». Насамперед, Леонід Данилович всіма силами перешкоджав росту авторитету інших політиків, яких він привів до влади. Достатньо згадати Євгена Марчука в якому він бачив конкурента на виборах 1999 року і якого було звільнено за формування власного іміджу. З іншого боку, така обережність призвела до того, що звільнені ним політики вже без його протекторату отримували значно більше поваги та підтримки, ніж поруч з ним. Виявилось, що лідером нації було стати легше в опозиції до Президента, ніж у його команді. Це вже наприкін-

ці 2004 р. зрозумів і В. Янукович, який вже у другому турі президентських перегонів заявив про те, що він виходить з команди Л. Кучми і переходить в опозицію. На телевізійних дебатах він жорстко критикував правління Л. Кучми натякаючи, що сам до нього не має ніякого відношення. Коли на початку прем'єрства В. Янукович заявляв, що підняв Донецьк, то й зможе підняти всю країну, у кінці 2004 р. він знов повертається до Донецька. Ставка на регіонального лідера, який би зміг всю країну підлаштувати під один регіон, не викликала загальнонаціонального інтересу. І програш В. Януковича став й програшем Л. Кучми.

Шлях від «героя–антигероя» проходить П. Лазаренко. Звільнення Євгена Марчука за «формування політичного іміджу» закінчилося його заміною на Павла Лазаренка. Молодий, завзятий дніпропетровець вселяв надії на командну єдину роботу виконавчої влади. Газета «Україна молода», пише про 344 депутатських голосів на його підтримку у 1996 р. і друкує фото під назвою «Крутий парламент дав згоду на крутого Прем'єра» [287]. Широка підтримка населення нового прем'єра відбулася після замаху на нього у липні 1996 р. Вибух стався під машиною, коли кортеж з прем'єром рухав в аеропорт. Пізніше П. Лазаренко стверджував, що цей замах організували проти нього люди Л. Кучми.

Але з часом «крутий прем'єр» став головною фігурою, стосовно якої ця газета почала оприлюднювати матеріали про його збагачення. 20 червня 1997 р. № 110(691) вийшла стаття «Прем'єр уДАЧІ» про роздержавлення прем'єрської дачі № 14 у Пущі-Водиці. Було оприлюднено розпорядження Кабміну від 26 червня 1996 р. № 672-рс. де, «з метою економії коштів, що витрачаються на утримання будинку № 14, а також будинків № 17 та № 17-а, що перебувають в оперативному управлінні будинку відпочинку «Пуща-Водиця» ... у разі потреби здійснити в установленому порядку ... приватизацію або здачу в довготермінову оренду цих будинків» [289]. А після відставки газета почала серію статей, де використовується словосполучення «птахи гнізда дніпропетрова», де друкуються документи про розкрадання державного майна П. Лазаренком.

У 2004 р. у зв'язку з недовірою до влади Л. Кучми почало змінюватися і ставлення до П. Лазаренка. З антигероя він перетворюється на політичного в'язня. У червні 2000 р. суд Женеви оголосив вирок Лазаренку – 18 місяців ув'язнення і конфіскація \$6,6 млн за відмивання грошей. А 7 травня 2004 р. суд Сан-Франциско зняв з П. Лазаренка більшість звинувачень. І хоча у на-

ціональній пам'яті він так і залишився хабарником та крадієм, можливо, його повернення до країни ще перетворить образ крадія на «жертву режиму».

З 2000 р. почала зростати довіра до Віктора Ющенка, який на той час був прем'єр-міністром. Наприклад, в газеті «Україна молода» за 3 квітня 2000 р. надрукована замітка «100 днів без ейфорії»: «Віктору Ющенку є про що звітувати» [299, с. 3]. Хоча за рейтингом самих впливових людей, під час ще більшої довіри до нього у квітні 2004 р. щотижневик «Корреспондент» віддав йому 4 місце. Попереду були Л. Кучма, В. Медведчук, В. Янукович. Коли у 2001 р. у парламенті було зібрано 266 підписів про винесення питання недовіри йому, а потім вибухнув касетний скандал, В. Ющенко виявився переможцем. Тоді Ігор Юхновський сказав: «Ми втратили прем'єра, але отримали лідера нації». З багатьох політиків він не був втягненим у цей скандал, перейшов на сторону опозиції і це дало йому шанси отримати довіру з боку населення у 2004 р. Проте, коли у 2003 р. нація визначала великих українців, В. Ющенко набрав тоді лише 4,2 %. На перших двох місцях опинилися історичні постаті Т. Шевченко та Б. Хмельницький. А на третьому – брати Кличко (22,3 %). До речі, спорт поступово перетворився на політичний козир. Протистояння Григорія Суркіса та Рината Ахметова призвело до спортивного протистояння між «Динамо-Київ» та «Шахтарем». Вболівальники за футбольні команди розподілилися за географічним виміром країни, що територіально вплинуло на протистояння Заходу та Сходу України під час Помаранчевої революції.

Але завдяки спортивним успіхам українських спортсменів на міжнародних змаганнях, європейці відкривали Україну з нового ракурсу. Боксери Кличко стали символом сильної країни; світовий рекорд Сергія Бубки у 1994 р; перше українське «золото» на Олімпіаді у 1996 р. борця Вячеслава Олійника; «золота рибка» Яна Клочкова, гімнастка Аліна Подкопаєва, баскетболіст Олександр Вовков, футболісти Олександр Шовковий та Андрій Шевченко, тренер Валерій Лобановський – всі вони ставали героями країни. Багато хто з них, як і співаки, обрали свій шлях у політиці.

Вибіркове, а не тактичне, втручання Президента у сферу економіки, освіти, медицини чи спорту свідчить про особливий інтерес до проблеми, ніж загальнонаціональний. Наприклад, у квітні 2004 року Президент підписав указ про створення нового університету у місті Суми. Цей указ визвав бурю емоцій, тому що університет створювався на базі трьох академічно слабких університетів у місті і змусив ще два університети до них приєднатися. Фор-

мування та зміцнення ролі прихильників та друзів Л. Кучми з боку еліти нації було характерною рисою його правління. А усунення конкурентів стало ознакою союзу політичної влади та криміналу:

- 1 листопада 1996 р. – вбивство Євгена Щербаня, Народного депутата України, Президента концерну «Атон» у Донецьку.

- 22 квітня 1998 р. – вбивство Вадима Гетьмана, Народного депутата України, Голови правління Національного банку України.

- 2 лютого 1999 р. – в автомобільній аварії розбився губернатор Кіровоградської обласної адміністрації Михайло Башкиров.

- 25–26 березня 1999 р. – біля Борисполя в автомобільній аварії загинув В'ячеслав Чорновіл, Народний депутат України.

- 28 січня 2001 р. – на трасі Запоріжжя–Кіровоград загинув Олександр Семець, Народний депутат України.

- 3 липня 2001 р. – вбивство у Слов'янську журналіста Ігоря Александрова, директора слов'янської телекомпанії «ТОР». Багато хто вказував на зачистку регіону перед виборами. Слов'янськ почав самостійно виділятися і необхідно було його контролювати з центру, для чого було виконано резонансне вбивство, щоб позбавити влади певних осіб.

- 6 березня 2002 р. – на трасі Київ–Дніпро за кермом авто загинув Валерій Малей, голова державної компанії «Укрспецекспорт», фігурант по справі «Кольчуг».

- 27 грудня 2004 р. – за офіційною версією «самогубство» загинув Георгій Кірпа, Міністр транспорту та зв'язку України.

За правління Л. Кучми зросла недовіра до військових. Хоча сам офіційний політичний дискурс про це замовчує. Міжнародні скандали, пов'язані з незаконним продажем зброї, були значно гучнішими, ніж пожежі на військових складах на Сході країни. Але вони вказували на розвал та градацію української армії. «До вибухів боєприпасів в Артемівську Донецької області причетні два прапорщика, які намагалися вкрасти метал. Про це заявив Валерій Бойков, виконуючий обов'язки начальника озброєнь Збройних сил України. За його словами, військовослужбовці за допомогою зварювального апарату намагалися вирізати шматки металу, які перебували в 30 см від ракет для системи залпового вогню Град. Саме через це в п'ятницю, 10 жовтня, сталася пожежа і вибухи боєприпасів, що тривали понад 16 годин» [161, с. 6]. А у травні 2004 р., село Новобогданівка під Мелітополем стало центром катастрофи, коли запалали військові склади. Сім місяців назад сюди перевезли

вцілілі боєприпаси, що вдалося врятувати під час вибухів біля Артемівська. За офіційною версією причиною спалаху виявився випадковий недопалок.

У 2001 році у газеті «Україна молода» з'явилася карикатура на міністра оборони України Олександра Кузьмука з написом «Не літайте літаками аерофлоту» [305, с. 2]. Чисельні жертви як серед мирних громадян, так і серед українських пілотів стали символом небоездатної, халатної та безвідповідальної армії. Ось деякі факти:

- 6 червня 1996 р. – у столиці Заїру (Конго) при зльоті зазнав катастрофи український ІЛ-76. Загинуло 10 людей.

- 17 грудня 1997 р. – український Як-42 врізався в гору при заході на посадку в аеропорт Салоніки (Греція). Усі 70 чоловік загинули.

- 13 липня 1998 р. – у Перській затоці падіння ІЛ-76, військово-транспортного літака військово-повітряних сил України. 8 членів екіпажу загинули.

- 16 липня 1999 р. – український вантажний літак АН-12 зазнав катастрофи в Африці.

- 20 квітня 2000 р. – навчально-бойова ракета «Точка-У» влучила у житловий будинок у м. Бровари. Загинуло 3 людини. 4 дні Міністерство оборони не визнавало своєї причетності до трагедії.

- 12 серпня 2000 р. – літак АН-26Б, яким керував українсько-російський екіпаж, зазнав катастрофи в районі аеродрому міста Чікапа (Конго). Загинули 28 осіб.

- 4 жовтня 2001 р. – українська ракета збила російський літак ТУ-154, що стало ще одним ударом по іміджу країни. Замість того, щоб визнати свою провину, українська влада надавала плутані дані, а коли американські експерти довели причетність українських військових, вона змушена була зізнатися, що все раніше сказане було явною неправдою.

- 7 лютого 2002 р. – український літак Ан-12, що перевозив вантаж з Сенегалу в Алжир, врізався в гору на півдні Марокко, неподалік від міста Агадір. Усі члени екіпажу загинули.

- 27 липня 2002 р. – Скінівська трагедія на львівському аеродромі. Унаслідок падіння літака СУ-26 на людей, які прийшли подивитися авіа-шоу, загинуло 83 людей (серед них 28 дітей) і 250 людей постраждало.

- 23 грудня 2002 р. – пасажирський літак АН-140 рейсом Харків–Ісфахан (Іран) не долетів 70 км до аеропорту. 44 людини загинуло. Це була величезна втрата провідних спеціалістів авіабудівництва країни. Ходили чутки, що катастрофа була спланованою.

- 8 травня 2003 р. – під час виліту з аеропорту Кіншаси (Конго) у літака ІЛ-76 відкрилася вантажна рампа і частину пасажирів було викинуто з салону літака. Під час висвітлення Дня Перемоги 9 травня, українські ЗМІ дуже коротко повідомляли про падіння українського літака ІЛ-76 у Конго. В той час, як західні ЗМІ повідомляли про смерть 100 людей, українська сторона заперечувала факт падіння у своїх офіційних коментарях.

- 26 травня 2003 р. – трагедія українського літака ЯК-42 у Турції, на борту якого були іспанські військові. І хоча до кінця не зрозумілі причини трагедії, більшість західних та російських ЗМІ припускали, що була проблема з літаком. Загибло 12 українців, 62 іспанців.

Сама національна символіка в країні почала втілюватися після того, як Україна вже багато років розвивалася самостійно. Лише у 2000 р. уряд розглянув проекти законів «Про великий Державний Герб України» та «Про затвердження тексту Державного Гімну України». Хоча проект великого герба урядова держкомісія запропонувала ще у червні 1997 року. А серед депутатів не було єдності щодо державного тексту. Були пропозиції замінити «Ще не вмерла України» на інший твір Т. Шевченка – «Реве та стогне Дніпр широкий», що ніс менші конотації зі смертю країни. У серпні 1996 р. офіційно було введено національну валюту – гривню.

На рівні повсякденності використовувалося правило трьох «Д» – доживаємо, доїдаємо, доношуємо (як говорили у народі). «Ніжки Буша» символізували дешеvu їжу, як свідчення економічної кризи країни. А гучний суд над членами «Білого братства» став знаком того, що суспільство в умовах економічної кризи стало чутливішим до всіляких астрологічних прогнозів, нетрадиційних ліків, віщунів та провісників. Почали з'являтися люди-символи, біля яких формувався цілий табір фанатиків, готових віддати своє життя заради них. Таким символом початку каденції Л. Кучми стала Марія Деві Христос та її «Біле братство». У 1995 року газета «Дзеркало тижня» надрукувало статтю під назвою: «Богіня народилася у Донецьку, а може сісти у Києві» [49, с. 5]. Марина Цвигун та її послідовники створили релігійну спільноту. Вони захопили музей заповідник «Собор Святої Софії», де намагалися відслужити молебень та офіційно оголосити кінець світу. 10 жовтня 1993 р. у перуках пробралися до заповіднику та провели свій ритуал. Після того, як ватажків було заарештовано і стало зрозумілим, що релігійний фанатизм не мав широкої підтримки серед суспільного мислення, почала розповсюджуватися інша версія – Деві Марія – бог, який невинний тому, що його зачарував біс. Бісом було оголошено її співмешканця – Юрія Кривоно-

гова, якого було засуджено за хуліганство на 7 років. Деві Марія отримала 4 роки ув'язнення, Віталій Ковальчук – 6 років. Газета «Юсмалос» та листівки-христівки були друкованим рупором пропаганди цієї організації. Звідки відбувалося фінансування і з якою метою в українському суспільстві розганнявся колективний психоз в перші роки незалежності країни – ці питання й сьогодні залишаються відкритими.

Розвивався *політичний фольклор*. Наприклад, у кримських депутатів був вислів: «Погаано, коли депутат – професія. Ще гірше коли це діагноз». Після подій у Івано-Франківську вислів «Яйце Януковича» стало метафорою слабкості та боягузтва. Набувають впливу і політичні анекдоти, наприклад: «Кілька днів тому по “швидкій допомозі” в лікарню привезли челночницю, що приїхала в Ростов з України. Вже на наступний ранок після операції вона запитала: – Доктор, коли ви мене випишете? Вдома справ багато. – Як Чорноморський флот віддасте, так і випишу, – пожартував хірург. – Який флот? – здивувалася жінка. – Нема в мене ніякого флоту. Йй-Богу, свині є, а флоту нема!» [3, с. 1].

А в селі Янтарне, Красногвардійського району Криму з'явився квартал «Кучмовка». За дорученням Л. Кучми менше ніж за рік в селі побудували газопровід, асфальтовані вулиці і одну з трьох кращих шкіл Криму. Виявилося, що тут мешкала студентська подруга Президента, Людмила Чимісова, яку у селі називали «Кучміха». Як пише газета «Сьогодні» «В Янтарному був схід громадян – народ теж ідею схвалив, і далі по всіх інстанціях, від сільради до райцентру, було затверджено назву мікрорайону (кілька п'ятиповерхівок) на вулиці Кубракова – квартал імені Леоніда Кучми. За день до приїзду президента на першому будинку з'явилася табличка» [677].

30 листопада 2004 р., у Донецьку, вперше з'явилася Людмила Янукович на мітингу на підтримку свого чоловіка В. Януковича. Її промова про те, що у Києві відбувається у ці часи, стала темою багатьох анекдотів. «Вона гаряче подякувала їм за підтримку, а також досить емоційно висловила своє ставлення до ситуації в Києві. “Там просто оранжевий шабаш! – заявила Янукович. – Помаранчеве море, помаранчеве небо ... Це просто ... Це кошмар!”. На її думку, валянки, які отримали учасники акції протесту на майдані, “американські”. Крім того, дружина Януковича вважає, що протестувальникам роздають “наколоті апельсини”. “Люди беруть апельсин, з'їли – взяли інший. Ось! І вона тягнеться і тягнеться – рука, – сказала вона, додавши, – очі просто луб'яні!» [171, с. 11].

У дискурсах інших країн Україна у виступах європейських політиків виглядала як ядерний монстр, свідомий розплідник радіації та країна Лазаренка. «Багато засобів масової інформації, такі як “Нью-Йорк таймс”, “Вашингтон пост”, “Файненшл таймс”, “Волд-стріт джорнел” подібний стан в Україні пов’язували безпосередньо з ім’ям нинішнього прем’єр-міністра», – пише газета «Дзеркало тижня» у 1997 році, маючи на увазі П. Лазаренка [53, с. 2]. Ця ж сама газета піднімає питання про формування позитивного іміджу країни, що необхідно створювати та розповсюджувати за кордоном, необхідно захищати інформаційний простір України. Тому, що інші країни це роблять за нас. «За світовими агентствами України знають як країну, де вирує холера, сальмонельоз, туберкульоз, дифтерія, сибірська виразка, шахти, які вибухають та ЧАЕС, а одне з великих міст затоплено фекаліями» [54, с. 4]. У 1999 році і газета «День» вказує на образ українця, що сформовано закордонними ЗМІ. Він пов’язаний з Чорнобильською АЕС, київським «Динамо», Сергієм Бубкою, братами Кличками. «А також усі чули про українську мафію, “справу Лазаренка”, величезну корупцію та вкрай погану економіку. Здебільшого Україна розташована в свідомості середнього європейця в тіні Росії, якої він побоюється через її ядерний арсенал, яку він засуджує за чеченську кампанію, але яку він поважає як значну світову потугу» [45, с. 1].

У російському дискурсі образ українця був роздвоєним. З одного боку, українці – це молодші брати, яким необхідно протягнути руку допомоги. З іншого боку – це націоналісти, які завдають серйозну загрозу для всього світу. Вони мешкають на двох різних територіях і роз’єднання їх полегшить справу боротьби з залишками «фашизму».

Перемога співачки Руслани Лижичко на 49-у пісенному конкурсі «Євробачення-2004», спортивні досягнення на світових змаганнях, присутність 1 690 українських військових в антиіракській коаліції сприяли зниженню міжнародної напруги по відношенню до України. А Помаранчева революція показала, що країна має право на майбутнє.

Офіційний політичний дискурс часів Л. Кучми, що був насичений дискурсними практиками, формував комунікативні стратегії, що були як відкритими, так і прихованими. Самі мовні акти політиків, як головних носіїв дискурсу, були як офіційними, так і неофіційними, що у публічному просторі створювало жаргони та сленги, що набували широкого використання завдяки розповсюдженню у ЗМІ. Під час зустрічі з виборцями, інтерв’ю, публічних заходів, офіційний політичний дискурс наповнювався новими поняттями,

що надавали ціннісну картину реальності. «Інтеграсти», «дніпропетровські», «нардепінг», «виборіада», «підрахуй», «кучмагейт» стали наслідком свідомих висловів політиків на адресу своїх опонентів з метою формування певного ставлення до них суспільства. Інтерпретаційне поле було позбавлено цензури для політиків, тому що мовна культура політичної еліти націлена на боротьбу за владу. А звідси самі офіційні інтерпретатори формували емоційне ставлення не тільки до політичних конкурентів, а й до політики в цілому. Оціночні конотації наповнювали символічні структури дискурсів політиків і вони вступали у протиріччя. Опорні концепти, на яких будувалися дискурси Януковича та Ющенка, не співпадали. А звідси Європа проти Росії, Захід проти Сходу, українська мова проти російської, помаранчеві проти біло-синіх, – формували ментальне розмежування у середині країни та різні когнітивні моделі фреймів. А сама перемога В. Ющенка на 7,5 % голосів від В. Януковича вказує на те, що країна опинилася в стані поглибленого розколу.

Аналіз медіадискурсу часів президентства Л. Кучми за ступенем організації та впливу на формування певного смислу у суспільстві дозволив встановити наступні фрейми:

- *фрейм зради* (інтернаціоналіст Кучма / націоналіст Кравчук; реформатор Кучма / зрадники парламентарі; Ющенко / тромбофлебіт–панкреотит–отит; Ющенко / отруєння; Янукович / яйце, Янукович / націоналізм; влада / фашизм);

- *фрейм дискредитації* (Ющенко / Янукович–бандит; Янукович / Ющенко–фашист; Гонгадзе / Кучма; Таращанське тіло / Кучма; плівки Мельниченка / Кучма; генерал Кравченко / Кучма; журналісти / перевертні; кролл / влада; міжнародна безпека / кольчуги; громадяни України / фінансові прокладки; відповідальна влада / Лазаренко);

- *фрейм успіху* (Путін–Янукович / Ющенко; Ющенко / Янукович; Говерла / Запорізький козак; Запорізький козак / Говерла; рятівник–директор–батько–господар / Лукашенко в квадраті / газова леді–воровка–хабарник–невдаха; Народний президент / продажна влада; генерал–порядок / кримінальний Крим; крутий прем’єр / парламент; «лівий» керманіч / безпорадна влада; захисник / безпорадна влада; матір–захисниця / національний фашизм; Народний президент / троянський кінь; модерне / радянське);

- *фрейм спасіння* (господар / безгосподарність; відповідальні / безвідповідальні; кращі інтелектуали – фахові сили партії / інші партії; партія трудящих / інші партії; ті, хто не зрадили / ті, хто зрадили; справжні патріоти /

непатріоти; Україна / СНД; СНД / СРСР; модерне / радянське; українське / комуністичне; майбутнє / минуле);

- *фрейм захисту* (російськомовні / націоналісти; російські слов'яни / кримські татари; українці Півдня, Сходу / націоналісти Заходу тощо).

Було встановлено, що оприлюднення резонансної інформації формує порядок денний та впливає на зміну місцями внутрішніх символічних кластерів фреймів. Скандали, як наративи, транспонують фрейми та змінюють фрейми успіху на фрейми дискредитації, чи переозначають фрейми захисту змінюючи містами символічні кластери у середині фрейму. Виділено технології, що посилюють сприйняття фреймів через емоційну забарвленість та були найбільш розповсюдженими за часів президентства Л. Кучми: створення міфів, розповсюдження чуток, навішування ярликів, ритуали, гучні заяви, дзеркальна технологія, забовтування та ігнорування. Встановлено, що опозиційне протиставлення символічних структур у кожному фреймі, що впливає на організацію певного смислу, через технології розповсюдження здатне виробляти певну ступінь спротиву чи лояльності до влади, що стає маніпулятивним інструментом у просуванні медіадискурсу як реакцію на політичний дискурс. Наприклад: фрейм спасіння, що репрезентувався через наративи програм політичних партій, що йшли на вибори, протиставляв позитивно Україну та негативно СНД. А в програмах інших партій інтерпретаційна опозиційність балансувала між позитивним СНД та негативним СРСР, що впливало на формування лояльного ставлення до СНД. Як пише Гі Дебор: «Там, де реальний світ розщеплюється на прості образи, ці прості образи знаходять плоть та стають ефективними мотиваціями гіпнотичної поведінки» [424, с. 18].

Отже, зміна причинно-наслідкових зв'язків та стирання чітких кардинальних полюсів між символічними структурами є відривом символу від дійсності та стає технікою симуляції, що утворює боротьбу символів у центрі політичного дискурсу й замість формування цінностей у центрі політичного тексту створює ціннісні пустоти. Звідси національна ідентичність розмивається та набуває протилежних контроверсійних означень, що розриває політичну реальність на фрагменти політичного тексту.

2.3. Дискурс «імітаційної демократії» (2005–2010 рр.)

Період правління В. Ющенка насичений риторикою протистояння між політичними лідерами країни, що не лише вербально знищувало політичних опонентів, але й дозволило відкрити шлях до успіху Віктору Януковичу, який з політичного невдахи 2004 року перетворився на месію у 2010 р. Апелюючи до народного волевиявлення, де референдум мав би навести лад в країні, з перших років президентства В. Ющенко публічно перекладав відповідальність на опозицію та українців. І якщо для Л. Кравчука референдум був волевиявленням, для Л. Кучми – механізмом зміцнення його влади, для В. Ющенка референдум мав би бути механізмом протидії парламентській владі. Врешті решт референдумом стали лякати всіх. Навіть В. Литвин ініціював звернення до українського народу, де запропонував провести референдум про довіру Верховній Раді та Президенту. «“Радикально оздоровити обстановку в країні, дати їй визначеність і передбачуваність може тільки негайне проведення Всеукраїнського референдуму з питань про довіру Верховній Раді України і Президенту України, а також щодо конституційного ладу в державі, виборчої системи органів законодавчої і представницької влади”, – йдеться у зверненні Народної партії до українського народу» [96]. У свою чергу, «Партія регіонів» почала погрожувати провести референдум з питань вступу до НАТО та надання російській мові статусу другої державної мови. Тому політичний дискурс референдуму знов впливав на формування наративів у медіадикурсі заради визначення певних смислових ознак для встановлення довіри чи недовіри до влади.

Досвід роботи опозиції на рівні тіньового кабінету у часи правління В. Ющенка був більше фарсом, ніж реальною дією. Попри відсутність правового статусу, регіонали створили тіньовий уряд, де В. Янукович очолив цей уряд, М. Азаров був призначений міністром економіки, а Д. Табачник став міністром освіти та науки. Діяльність такого уряду будувалася на контролі та альтернативних законопроектів, але ці дії носили декларативний характер. Проте, на відміну від попередніх тіньових кабінетів (1998 р. – очолила Ю. Тимошенко; 2001 р. – Н. Вітренко), у 2008 р. до парламенту надійшло 12 законопроектів, що стосувалися економічних питань. Коаліція ігнорувала ініціативи з боку такого уряду, вбачаючи в них прагнення відібрати портфелі. Але, загалом, як відзначає українська дослідниця В. Сичова, «це сприяло виникненню постійного діалогу між офіційним Кабміном та інститутом політич-

ної опозиції, що свідчить про певні зміни у процесі та методах державного управління» [626, с. 70].

Як і за часів Л. Кучми, так і після його правління політичний дискурс насичений погрозою про введення імперативного мандату. Особливо ця тема підіймалася напередодні виборів. Ініціатива надходила з боку Ю. Тимошенко, насамперед, для контролю дій депутатів місцевих рад. На рівні парламентаризму ця ідея – більш популістська, на що вказала і Венеціанська комісія у своїх висновках у 2005 р. «Члени парламенту представляють інтереси народу, а не політичної партії. Тому Комісія наполегливо рекомендувала усунути з Конституції України пункт 6 частини другої ст. 81 на частину 6 ст. 81», – пише український дослідник П. Романюк [612, с. 243–244]. Для висунення ідеї вільного мандату, де б дисципліна перед виборцями була вище за внутрішньо-партійну дисципліну, українські депутати були не готові, як, і до речі, українське суспільство, яке у своєму контр-дискурсі це питання не підіймало.

Звинувачуючи один одного у зраді, В. Ющенко отримав образ безвільного політика, який «непередбачуваний і з генератором випадкових чисел у голові, який разом зі своїми “любими друзями” – кумами і прибічниками – “зрадив Майдан”, “розвалив економіку”, “здав” газіву “трубу” Москві, довів російсько-українські відносини до ручки і “продався Заходу” – узяв курс на інтеграцію до НАТО», – пише Андрій Окара у статті «Що говорити, коли нема чого балакати, або Чому на парламентських виборах нічого не відбувається» у «Дзеркалі тижня» у 2006 р. [82]. Формування такого образу безвільного політика відбувалося у медіадискурсі через теми наслідків Майдану, газових війн з Росією, політичного протистояння з опозицією, референдуму, імперативного мандату, що ставали порядком денним під час актуалізації політичного дискурсу виборчих процесів. Але найбільш гучною темою, навколо якої створювалося інтерпретаційне поле, був наратив боротьби з корупцією, олігархатом та кумівством, де ці символічні структури протиставлялись до чесної влади. В перші місяці навіть з’явилися заяви від політиків з помаранчевого табору, які відкрито заявили про завершення своєї підприємницької діяльності. Майже в один день, 15 березня 2005 р., пролунали заяви про початок процедури очищення від бізнесу від П. Порошенка та А. Авакова. Ще на Майдані нова команда запевняла, що бандити будуть сидіти у тюрмах, а кумівство та бізнес буде знищено у владі. Коли Віктора Балогу звільнили з посади голови Закарпатської обласної державної адміністрації у 2005 р., на

його місце було призначено Олега Гаваші, кума Віктора Балого. За іронією долі вже у 2009 р., після відставки з посади Голови секретаріату Президента, сам Віктор Балоба виступить з гучною заявою: «Не здійснено жодної системної реформи. Корупція та кумівство у владі, подвійні стандарти при прийнятті державних рішень стали буденністю. Вам байдуже, що Ваше ж оточення, як корозія, роз'їдає владу і державу. Коли я доповідав Вам про кричущі факти, Ви вдавали, що не чуєте» [310].

Сергій Руденко оприлюднив свої результати кумівства в українській політиці і нарахував зв'язок Президента із 17-ма відомими політиками, більшість з яких займали ключові посади в країні [633]. П. Порошенко, М. Катеринчук, О. Білозір, Д. Жванія, Ю. Павленко, О. Третяков, О. Рибачук та інші, як співпрацювали один з одним, так і відкрито зраджували свої кумам. Наприклад, сам В. Ющенко ініціював кримінальне переслідування свого кума Давида Жванія, який начебто стоїть за отруєнням діоксином Президента. Не втихала і тема боротьби з корупцією. Юрій Луценко, на той час Міністр внутрішніх справ, виступив у парламенті 2005 р. з запереченням, що його міністерство жодної посади не продає. Це була відповідь на скандал про хабарництво за керівні посади, що начебто продавалися ним. Після його промови інші країни дізналися, що в Україні, яка позиціонувала себе зразком демократичного режиму існує проблема корупції. 2008 рік Президентом було оголошено визначним роком з подолання корупції в Україні. Але ні полювання на відьом, ні показовий арешт судді І. Зварича чи зняття депутатської недоторканності з В. Лозинського проблему корупції у країні не вирішили.

Перший рік правління В. Ющенка пов'язаний з рішучою готовністю очищення влади від політичних сил, що можуть привести до рваншу Партії регіонів, СДПУ(о). Почалося «полювання на відьом», що поступово переросло на постреволуційний синдром, коли «революція починає з'їдати своїх дітей». Спочатку В. Литвин заявляє про стеження і про прослуховування його телефонів. В Одесі Е. Гурвіц повертає собі через Приморський суд крісло мера і за добу приймає присягу. Так було швидко усунуто мера Р. Боделана, який відкрито виступав проти В. Ющенка під час виборів 2003 р. У Закарпатті затримано губернатора І. Різака. Голова кримінальної розвідки МВС України Олексій Пукач втік до Ізраїлю, як і голова Сумської адміністрації Володимир Щербань. В. Медведчуку було надіслано запрошення для надання пояснень із приводу присвоєння окремим громадянам високих державних звань (наприклад, звання Героїв України колишньому голові правління

Держслужби автомобільних доріг України Івану Вужинському та директору Феодосійської нафтобази Олександрю Бартеневу). До того ж Міністр оборони А. Гриценко доручив перевірити у В. Медведчука дострокове присвоєння військових звань від капітана до полковника за півтора роки. Екс-губернатора м. Харкова Є. Кушнарьова висунули звинувачення у розкраданні 8 млн грн під час будівництва харківського метро. Але після різкого погіршення здоров'я внаслідок оголошення голодування його було випущено під заставу.

А вже влітку 2008 р. було відкрито кримінальну справу проти Ю. Тимошенко за поданням Адміністрації Президента. Було надано досьє, що вказувало на державну зраду прем'єр-міністра. РНБО винесла постанову розслідувати газовий контракт, сума чого була значно завищена, а навесні 2009 р. спецназ «Альфа» провів обшук у штаб-квартирі «Нафтогазу», звідки було вилучено документи. Ще пізніше з'явилися звинувачення, що Росія надала 1 мільярд доларів на підтримку кандидатури Юлії Тимошенко у президентських виборах 2010 р. за умови її пасивної позиції щодо військового нападу Росії на Грузію. І хоча було зрозуміло, що це була спроба В. Ющенка зняти з себе відповідальність за жахливі наслідки власного правління, саме в ці часи було закладено механізм знищення політичного опонента Ю. Тимошенко, що буде реалізовано вже у 2011 році.

На відміну від правління Л. Кучми, коли міжнародні скандали негативно вплинули на імідж України, правління В. Ющенка характеризується більше внутрішніми гучними справами, що більше були схожі на формування іміджу чесної влади, ніж на реальні дії щодо очищення. Жодна гучна справа й так і не була доведена до кінця.

1. 4 березня 2005 р. від двох пострілів у голову на території власного маєтку в Конча-Заспі загинув Ю. Кравченко. Офіційною версією голови СБУ О. Турчинова стало самогубство (як і банкіра Юрія Ляха, і міністра транспорту Георгія Кірпи).

2. 6 квітня 2005 р. відбувся арешт Б. Колеснікова за фактом рекету. Суддя Апеляційного суду Києва Ірина Силкова 1 серпня винесла рішення про його звільнення з-під варті і зміну запобіжного заходу на підписку про невиїзд. У 2006 р. Генеральна прокуратура закрила кримінальну справу.

3. Під час виконання судового рішення про примусове виселення двох фірм Одеського Міжнародного гуманітарного університету з орендованого приміщення в центрі Києва були знайдені пусті бланки протоколів територіальної виборчої комісії з проставленими печатками та факсиміле голови тодішнього ЦВК Сергія Ківалова. За словами представника СБУ, «найближ-

чим часом за даним фактом будуть здійснені процесуальні дії – можливо, вилучать і додадуть ці документи до раніше порушеної Генеральною прокуратурою кримінальної справи про фальсифікацію президентських виборів» [75].

4. Екс-губернатора Закарпаття Івана Різака визнано винним у перешкоджанні здійсненню виборчого права, масових заворушеннях, перевищенні влади, було засуджено до п'яти років позбавлення волі умовно зі звільненням від покарання з випробувальним терміном на один рік.

5. Увечері 19 березня 2006 р. невідомий обстріляв в Дніпропетровську з автомата Mercedes S 500, де їхав бізнесмен Геннадій Корбан, кандидат у депутати до Дніпропетровської обласної ради від блоку «Наша Україна». Сам Г. Корбан не постраждав, але його охоронець був госпіталізований з серйозними пораненнями.

6. 21 березня 2006 р. на вході в Харківський обласний офіс Партії регіонів (ПР) детонував вибуховий пристрій. Вибух стався в той момент, коли керівник виборчого штабу Партії регіонів Євген Кушнар'єв разом з охороною виходив з офісу. Всі вижили, але 17 січня 2007 р. лідер регіоналів помер у лікарні після невдалого полювання з друзями на Харківщині.

7. 27 березня 2007 р. у внутрішньому дворіку Святошинського районного суду після закінчення судового засідання було вбито Максима Курочкіна (на прізвисько Макс Бешенний, Максим Лужніковський), російського бізнесмена, лідера кримінального угруповання. Це був публічний ляпас правоохоронній системі. У внутрішньому дворі суду, під охороною співробітників «Титану» з автоматами, одним пострілом було вбито людину.

8. 11 лютого 2008 р. було заарештовано міністра транспорту та зв'язку М. Рудьковського. Ситуація з Миколою Рудьковським, на відміну від попередніх арештів, стала показовою. Колишній чиновник опинився за ґратами за звинуваченням у розтраті держкоштів в особливо великих розмірах. У випадку з міністром-соціалістом це майже 400 тис. грн. Йому ставили у провину приватний візит до Парижу на службовому літаку в супроводі молодого дівчини. І хоча головним обвинувачем у справі виступила Служба безпеки України, вже через тиждень його було звільнено під підписку про невиїзд.

9. 16 червня 2009 р. на Кіровоградщині Віктор Лозинський, Народний депутат України, разом з прокурором та начальником місцевої міліції фактично розстріляли та забили до смерті Валерія Олійника. Спочатку фракція БЮТ просила нагородити В. Лозинського, прокурора Є. Горбенка та начальника райвідділу міліції М. Ковальського за виконання громадського обов'язку у затриманні злочинця. На захист Лозинського стали і віце-прем'єр-міністр

України О. Турчинов, і сам міністр внутрішніх справ Юрій Луценко. Потім була видумана інша історія з підготовкою замаху на депутата, у наслідок чого той захищався. Але коли 24 червня сесія Верховної ради була розпочата з хвилини вшанування пам'яті В. Олійника, Є. Горбенка та М. Ковальського було затримано, а В. Лозинського було залучено до справи як свідка. Напередодні президентських виборів така історія була дуже незручною для лідерки БЮТ, тому стратегія захисту депутата-вбивці перетворилася на стратегію вигнання його з лав Блоку Юлії Тимошенко. Вона особисто вимагала від ГПУ направити подання у ВР про позбавлення Лозинського недоторканності. І ГПУ порушила проти нього кримінальну справу. Лише у 2010 р. його було засуджено до 15 років ув'язнення, пізніше строк зменшили до 10 років, обвинувачення у вбивстві замінили на хуліганство. А у 2016 р. умовно-достроково звільнили.

У суспільстві ходили чутки про так званий «список Луценка» – оприлюднений МВС через ЗМІ перелік осіб, яких було запрошено на допит до міліції для надання пояснень за різними справами. Але жоден чиновник не відбув покарання за законом. Імітація покарання закінчувалася гучними заявами, підписками про невізд та достроковими звільненнями за станом здоров'я і була більше схожа на власні PR-акції напередодні виборів. Медіадискурс формувався більше навколо політичних скандалів, ніж на встановленні балансу провини та відповідальності фігурантів по оприлюдненим справам.

Аналіз телевізійного виробництва часів правління В. Ющенка дозволяє говорити про те, що умови роботи самих ЗМІ почали змінюватися. Головна ідея створення суспільного телебачення озвучувалася як у парламенті, так і через промови Президента. Але влада не воліла запускати механізм створення телебачення нової форми власності у країні. Наприклад, Голова Секретаріату Президента Олександр Зінченко відкрито заявляв, що в країні немає необхідних умов для створення суспільного телебачення, тому він не є прибічником такої ідеї. Коли державний телеканал УТ-1, що мав би й стати телеканалом суспільного мовлення, очолив Тарас Стецьків, в інформаційному просторі з'явилася можливість вийти на рівень європейських стандартів з журналістської етики. І хоча Закон «Про суспільне мовлення» вже існував, він так і залишився на рівні декларації. Як пише В. Сюмар у ті часи: «На початку 2006 в країні так і не має концепції розвитку вітчизняного інформаційного простору. З одного боку, “політика невтручання” у медіасферу дала незаперечні позитиви, з другого – жодних змін, які можна було б вважати

незворотними, не відбулося» [79]. За п'ять років країна так і не отримала омріяного суспільного телебачення.

Міжнародна неурядова організація «Репортери без кордонів» зазначила, що у перший рік правління В. Ющенка було зареєстровано лише 14 випадків цензури (у 2004 р. – 52). У 2005 році Україна піднялася з 138-ої на 112 сходинку, залишивши позаду себе Росію. Найгіршою, відповідно до цього списку, серед колишніх республік ЄСРП визнана ситуація зі свободою преси в Білорусі (152 місце), Узбекистані (156 місце) та Туркменістані (165 місце).

Серед головних переваг, на що вказувала команда В. Ющенка вже після закінчення його президентської каденції – це відсутність «темників» та зниження цензури у ЗМІ. Але цензура з боку влади перетворилася на цензуру з боку власників каналів. На відміну від епохи Л. Кучми, майже кожна політична сила мала свої канали власного позиціонування в інформаційному просторі, а тому й була причетною до формування певного інтерпретаційного поля, що формувалося через медіадискурс. Звідси інформаційна демократія перетворювалася на інформаційний хаос, що не обмежувався правилами, нормами чи етикою на екрані. Показовою є історія з відеосюжетом Ю. Тимошенко, де під час відеозапису її звернення у 2009 р. було показано робочий матеріал на YouTube, де вона пророкуючи говорить «Все пропало!». Було звільнено шеф-редактора служби новин «Нового каналу» Володимира Павлюка за те, що це відео було продемонстровано у новинах.

Самі відносини всередині журналістських колективів свідчать про те, що зміна власників ЗМІ ставала й зміною редакційної політики, тому незалежність та самостійність «четвертої влади» в країні була надто умовною. Це було продемонстровано у конфлікті навколо телеканалу «Інтер». Опинившись у руках Валерія Хорошковського він став майданчиком знищення Ю. Тимошенко. Політичний дискурс дострокових виборів 2007 р. спричинив хвилю протестів серед журналістів, які спробували змінити саму реальність умов роботи медіа в країні. Вже після самих виборів у суспільстві розпочалася дискусія навколо знищення журналістики та її підміну на політичну пропаганду. У листопаді 2007 р. у парку Т. Шевченка відбулася акція «Не продаємося», де провідні редактори та кореспонденти телеканалів «1+1», «Інтер», «СТБ», «5 канал», «Тоніс», «Перший національний» пообіцяли не продаватися за «джинсу». «Фактично, як і в часи цензури 2002–2004 років, телебачення спотворює уявлення суспільства про те, що відбувається. Як і тоді, ми не готові з цим миритися і виступаємо за встановлення в усіх медіа

таких стандартів: право вибору тем і гостей має належати виключно ведучим, редакторам та журналістам, які створюють відповідні телепрограми», – йдеться у заяві [321]. «Джинса» – це журналістські матеріали, що виходили в ефір, на сайтах або на шпальтах друкованої преси з метою побічного просування політичного образу. Іншими словами, це прихована реклама, що вибудовувалася на замовних матеріалах від конкретних політичних партій чи політиків. За словами самих телевізійників, випуск новин у ті часи на 90 % складався саме з замовних матеріалів. На передвиборчу кампанію 2007 р. було виділено стислі терміни, тому політики платили величезні гроші за створення позитивного іміджу за допомогою інформації. Розцінки на послуги, за даними «Корреспондента», одним з провідних українських телеканалів, були наступними. «Сюжет у вечірньому ефірі обходився політику в \$25 тис. За ці гроші замовник отримував повноцінну історію на дві або три хвилини, з картинкою з місця подій, з цитатами. Такий же сюжет у нічному випуску коштував дешевше – \$15 тис., денний – на \$3 тис. дешевше. Запрошення гостя в студію в неділю ввечері коштувало до \$70 тис. А звичайна начитка новини в ефірі – без картинки – обходилася ввечері – в \$10 тис. і вдень в \$8 тис.» [183, с. 31]. Нажаль, президентські вибори у 2010 р., як і наступні виборчі кампанії, вже створили табір пропагандистів, які користуючись журналістськими функціями, відкрито пропагували і маніпулювали інформацією, створюючи замовну політичну реальність.

У ці часи почали на телеекранах почали з'являтися політичні ток-шоу, серед них найбільш відомим було ток-шоу Савіка Шустера. Після того, як його закрили на російському телеканалі «НТВ», на 9 загальноукраїнських телеканалах у прямий ефір почало виходити «Шустер live». У країні було сформовано цілий загін політиків, які не зникали з екранів: Н. Шуфрич, Г. Герман, М. Чечетов, І. Богуславська, М. Азаров, В. Литвин, С. Соболев, О. Ляшко, Н. Королівська, І. Геращенко, Л. Григорович, А. Яценюк, П. Симоненко, Л. Кравчук, іноді був і В. Ющенко. Українське суспільство почало отримувати певні політичні медіаперсони, які ставали відомими не своїми законопроектами та роботою у парламенті, а саме завдяки присутності у студії програми. На фоні блокування трибун у парламенті, відключень мікрофонів та бойкотування голосувань за певні законопроекти, на телевізійні ток-шоу політики ходили як на роботу. Не менше 5 годин кожного вечора щоп'ятниці, політика створювалася саме на екрані. Офіційний політичний дискурс став оцифрованим і перейшов з міського середовища публічного

простору на телебачення та в Інтернет. Політики стали більш досвідченими в ораторському мистецтві ніж у політичних реформах, і вигравав більше той, чие зображення не зникало з телеекранів.

Діяльність Верховної Ради у вирі протистоянь між партіями та фракціями у прямому ефірі демонструвала українському телеглядачу арену бійок, особистих звинувачень, бойкотування, відключення мікрофонів, блокування парламентської трибуни. Планові та дострокові вибори до Верховної ради закінчувалися публічними звинуваченнями у фальсифікації. У 2006 р. Президент В. Ющенко виступив за перерахунок голосів на дільницях, де офіційні результати викликали сумніви. Київський міський голова Олександр Омельченко заявив, що програв вибори через нечесні методи ведення виборчої кампанії його опонентами. Разом зі звинуваченнями політичних опонентів, у політиків, що програли вибори, з'явився ще один козир: висувати сумніви щодо комп'ютерної серверної системи ЦВК. Це теж стало приводом для багатьох заяв, які сіють недовіру до електронної системи (тим більше, що привід був узимку 2004 р.). Служба безпеки отримала ще один бонус недовіри до своєї роботи і змушена весь час виправдовуватися перед заявниками скарг. «У прес-центрі повідомили, що в період із 23 по 30 березня було зафіксовано близько 29 тис. комп'ютерних атак і спроб втручання в ресурси інформаційно-аналітичної системи “Вибори народних депутатів України”, проте комплексна система захисту інформації не дозволила реалізувати жодну з них» [85].

Протистояння парламентарів та Президента з Урядом ставало відомим на всю країну, коли різні сторони конфлікту намагалися публічно принизити одна одну. Ось деякі відомі скандали, що вказують на формування фреймів дискредитації опонентів через медіадискурс.

1. Одразу після Помаранчевої революції, навесні 2005 р. виявилось, що колишній громадянин США, а тепер український Міністр юстиції Роман Зварич, ніколи не був професором Колумбійського університету, не мав докторський ступінь і навіть диплома магістра Колумбійського університету, як було ним вказано в біографії.

2. Головним героєм численних скандалів наприкінці літа 2005 р. став Секретар Ради національної безпеки і оборони (РНБО) Петро Порошенко. «Депутати, бізнесмени та політики поперемінно звинувачують його у відмиванні тіньових коштів, зловживанні службовим становищем, лобюванні власних економічних інтересів, намір перетягнути на себе силову ковдру і навіть у такому гріху, як спроба узурпувати владні повноваження Президента» [175].

3. 17 жовтня 2007 р. в ефірі «5 каналу» Ю. Луценко заявив, що мери Харкова та Києва М. Добкін та Л. Черновецький «космічні коксодобувачі», намагаючись на їхню наркотичну залежність. І сказав, що разом з ними готовий здати кров на тестування на наркотичну залежність. 24 жовтня він це зробив. Але у відповідь Л. Черновецький, замість допінг-тесту запросив голову МВС на НСК «Олімпійський» разом з ним пробігти 5 км. У назначений час, 3 листопада у супроводі телекамер, пробіг 400 метрів, підтягнувся 15 разів і порадив Ю. Луценку кинути пити. Їхня зустріч у січні 2008 р. після засідання РНБО перейшла у бійку. У голови столиці навіть підозрювали струс мозку, а Ю. Луценко отримав удар по коліну, що «боліло у нього з часів Майдану».

4. Загострені стосунки між Ю. Тимошенко та В. Ющенко час від часу перетворювалися на публічну перепалку у присутності третіх сторін. Наприклад, у 2005 році, В. Ющенко звинуватив прем'єра у неправильному регулюванні Кабінетом Міністрів цін на ринку нафтопродуктів. Це викликало запеклі заперечення прем'єр-міністра, на що у відповідь В. Ющенко запропонував їй написати заяву про відставку. Цей публічний риторичний ляпас прозвучав у присутності керівників російських нафтових компаній. А у 2008 р. Ю. Тимошенко відповіла. Вона звинуватила В. Ющенко, що він заробляє на коливанні курсу гривні. На що вона почула про своє втручання на закриття діла проти судді-хабарника Ігоря Зварича та экс-голови Держкомзему Воеводіна. Назвавши все це істерикою людини, яка не має підтримки, Ю. Тимошенко закликала його добровільно піти.

5. Напередодні виборів Президента виникнув секс-скандал. Григорій Омельченко, депутат від БЮТ, оприлюднив прізвище іншого народного депутата «бютівця» Віктора Уколова, якого звинуватив у причетності до гвалтування дітей у міжнародному дитячому центрі «Артек». Потім з'явилися ще прізвища Сергія Терьохіна та Руслана Богдана, депутатів від БЮТ. Наприкінці 2011 р. Генеральна прокуратура закрила справу у зв'язку з відсутністю підтвердження фактів злочину.

Внаслідок конфліктів та навмисних публічних скандалів українське суспільство отримувало негативні образи політиків, що впливало на негативне суспільне ставлення до політики в цілому: наркозалежний мер Києва Л. Черновецький; міністр-пияка та хуліган Ю. Луценко; мер Харкова М. Добкін з «нудним обличчям, за яке ніхто грошей не дасть»; депутат-крадій Влад Лук'янов, який у прямому ефірі вкрав карту голосування у Арсенія Яценюка; «дама з косою» та «диктатура коси» Ю. Тимошенко, у фракції якої були

штрафні санкції за самовільне голосування. В цей час з'явився і так званий «незнайомець Садовий». Під час виборів на посаду міського голови міста Львова, його мало хто знав у порівнянні з опонентом Василем Куйбідою (колишнім двічі мером Львова). «За великим рахунком, його мало хто сприймав серйозно. Перед кількома кампаніями він заявляв про своє бажання балотуватися в мери, а в попередніх виборах навіть брав участь. Пригадується, тоді він не справив враження на львівського виборця. І в ході нинішньої кампанії всі чомусь припускали, що вчорашній невдаха знову має опинитися серед аутсайдерів. Судячи з усього, спираючись на такі уявлення, і вів виборчу кампанію штаб Куйбіди» [85]. Але Євген Гуцул у статті «Козирі з колоди Садового» пише, що політтехнологи А. Садового десь за рік до виборів спеціально для критики діючої влади створили громадську організацію «Самопоміч», що критикувала виключно житлово-комунальні проблеми, з чим будь-яка влада не могла впоратися у будь-якому місті України. Створена була ця організація за зразком польської «Самооборони». Висвітленням теми займався весь медіаресурс А. Садового: ТРК «Люкс», газета «Поступ», журнал «Місто». Потім виключно для викриття жеків було створено спеціальну газету з аналогічною назвою – «Самопоміч» [86]. Вплив на формування іміджу політиків з боку медіатехнологів та вдало спланованої медійної кампанії спотворювало політичну реальність на медіареальність.

Ставка на збільшення переглядів телеканалів перетворила емоційну поведінку телеглядачів на мотивацію до активної зацікавленості політикою, де інфотейнмент став головним форматом інформаційних програм. Це вплинуло на епатажність самої політичної еліти, яка використовували ЗМІ як ретрансляцію власного іміджу. Псевдодуелі, що демонструвалися на політичних ток-шоу, словесні сварки під час дискусій та звичайні бійки, – створювали у суспільстві уявлення про політиків, як про хворих людей. Вже на той час політтехнологи розуміли, що непарламентські методи ставали більш ефективними, ніж парламентські для зростання авторитету, популярності та впізнаваності політика. Епатажна поведінка політиків не тільки вибудовувала рівень політичної культури, а призводила до того, що виборець цинічно голосував за скандалістів та популістів, які були штучними героями країни. Суддя Конституційного суду Сюзанна Станик публічно побила під відеокameraми бютівця Михайла Волинця, називаючи його «Він не мужик, він імпотент!». Юрій Луценко не переставав вигукувати «Бандитам – тюрми» у бік будь-якого політичного конкурента. Депутат Київської ради Михайло

Бродський приймав участь у багатьох бійках перед телекамерами. Євген Червоненко, губернатор Запорізької області, побився з охоронцем Кабінету Міністрів України у приміщенні уряду. Регіонал Тарас Чорновіл не соромився відкрито звинувачувати Ю. Тимошенко у наркотичній залежності, а Віктора Ющенко у нетрадиційній орієнтації. «Джерела в Партії регіонів (ПР) стверджують: занадто часті перформанси Чорновіла викликали роздратування впливових регіоналів» [181, с. 25].

Ще один приклад акторської роботи парламентарів український глядач спостерігав під час обрання прем'єр-міністра після дострокових виборів 2007 р. Після того, як депутати звинуватили електронну систему у втручанні під час голосування, де 2 рази не вистачило 1 голосу за Ю. Тимошенко, було прийнято рішення голосувати поіменно правом піднятої руки. «Хтось замість простого “так” вигукував: “За Юлю! За Україну!”», інший піднявши одну руку, іншою фотографував себе на “мильницю»» [323, с. 6]. Постійне демонстративне блокування трибуни гальмувало парламентську роботу на початку 2008 р. В Україні вже був досвід, коли при Л. Кучмі парламентська більшість зібралася в іншому місці і під керівництвом В. Медведчука позбавила спікера Верховної Ради О. Ткаченка його повноважень. Але цього разу через численну кількість прогулів депутатів довгий час парламент взагалі не працював. Спікер навіть позбавив платні прогульників, але це не мало ефекту. Тому, що парламентарі вже на той час навчилися заробляти своїм парламентським статусом. Щотижневик «Корреспондент» пише, що у 2006 р. набір «легіонерів»-зрадників у коаліцію, згідно парламентських джерел, коштував \$10 млн [177, с. 26].

Тому, починаючи з 2007 р., коли було оголошено про дострокові вибори до парламенту, в офіційному політичному дискурсі з'явився вислів «тушки». У березні 2007 р. з БЮТ та НУ до Антикризової коаліції перейшло 9 народних депутатів. Серед депутатів, які перейшли до інших партій і яких називали «тушками», був і Анатолій Кінах, якого уряд В. Януковича призначив міністром економіки.

Сильне протистояння політичних партій змушувало їх шукати нові форми репрезентації, щоб довести свою політичну спроможність як своїм опонентам, так і власне своїй корпоративній спільноті. Для цього почали використовуватися презентації власних програм, де замість власно розроблених стратегій та тактик розвитку країни, український телеглядач споглядав величезні зали, неймовірні феєрверки, гучні барабани, прапори, повітряні кульки, одягнені в партійну символіку групи підтримки, коштовні рок-групи та

поп-групи на розігріві публіки – все це впливало на емоційне сприйняття політичного, де самі назви політичних програм були ефективним неймінгом:

- БЮТ представив свою національну стратегію розвитку країни під назвою «Український прорив: до справедливої і конкурентоспроможної країни» (затверджена на першому Міжпартійному з'їзді Блоку 5 серпня 2007 р.). Ця програма мала 319 сторінок тексту, а інтернет-презентація займала лише чотири сторінки.

- Програма блоку «Наша Україна – Народна самооборона» мала емоційну назву: «Для людей – а не для політиків!».

- «Партія регіонів» представила програму з нейтральним гаслом «Стабільність та добробут» (затверджена на X з'їзді партії 4 серпня 2007 р.).

- «За народовладдя! Геть диктатуру!» – програма КПУ.

- «Від безладу до справедливого порядку!» – програма «Блоку Литвина» («Народна партія», «Трудова партія України»).

Якщо порівняти тези, що висувалися партіями, то вони, по-перше, схожі на вимоги, а не на конкретні логічні пропозиції. І, по-друге, багато в чому дублюють одна одну. Багато уваги приділялося соціальним питанням, місцевому самоврядуванню, конституційній реформі, створенню антикорупційного бюро та допомозі сім'ям із новонародженими дітьми. Кожна партія пропонувала свою суму підтримки. Відмінність полягала в тому, що якщо НУ-НС та ПР презентували свої програми як передвиборчі, то БЮТ презентували свою програму як стратегію розвитку всієї країни.

В цей час розвивається новий тип політичної конкуренції, як репрезентація партійних ідей у вигляді ідеологій, що закріплювалися у програмах партій. Але ідеологічне протистояння під час агітаційного періоду не виключало передвиборчих обіцянок, мета чого не стільки донести партійну ідеологію, скільки розширити кількість прихильників партій. Тому, замість традиційного партійного ідеологічного розподілу, українські партії перетворювалися за терміном Отто Кіркхаймера на «всеосяжні» (catch-all party), де організаційні методи у партійному публічному просуванні впливають на ідеологічну гнучкість. Звідси головна увага зосереджена на тактичній активізації символічних структур заради збільшення симпатій електорату, що відносно формувало непослідовну поведінку політичної еліти під час публічних заяв від імені партій.

Майже кожен політичний дискурс виборчого процесу президентства В. Ющенка експлуатував тему Майдану. Наприклад, напередодні парламент-

ських виборів у 2006 р. партія «Наша Україна» вийшла до виборців зі слоганом: «Не зрадь Майдан»; БЮТ: «Справедливість є, за неї варто боротися»; Український народний блок Костенка Плюща: «Здобули волю – здобудемо долю». У 2007 р. передвиборча кампанія в цілому будувалася на темах мови, НАТО, ЄС, референдуму, що у медіадискурсі створювало протилежні інтерпретаційні поля маніпулятивного характеру. Наприклад, БЮТ пропонував питання, що б мали вирішуватися всенародним голосуванням: президентська чи парламентська форми правління, обрання суддів, скасування недоторканості та пільг депутатам всіх рівнів влади, посилення боротьби з корупцією, спрощення процедури всенародного та місцевого референдумів. БЮТ окремо для мешканців Криму виготовив сумки з написом: «На моря – як у раЮ», а сама Ю. Тимошенко була представлена в образі Жанни д'Арк. Назва програми БЮТ була головним меседжем бютівців – «Український прорив».

Головними тезами комуністів були: російська мова на рівні статусу державної, створення ЄС та заборона входження України до блоку НАТО. Для молоді навіть були зроблені футболки з написом «Молодь за комуністів». Назва програми «Партії регіонів» «Стабільність і добробут» теж стала головним партійним слоганом. Блок Литвина йшов з гаслом «Країні потрібен Литвин» (на кшталт виборчій кампанії Альберта Гора «US need Gore» («Штатам потрібен Гор»). Олександр Волков, голова партії «КУЧМА» (розшифровується як – Конституція, Україна, Честь, Мир, Антифашизм) дивився з білбордів зі слоганом «Досить дурити народ!». Об'єднані партії «Наша Україна – Народна самооборона» констатували «Закон один для всіх». А політична сила «Яблуко», що змінила назву на «Партія вільних демократів» (ПВД), зверталася з погрозовим закликком «Примусимо цих покидьків бути чесними».

У 2009–2010 рр. президентська кампанія представила українцям білборди екс-спікера А. Яценюка, Б. Тарасюка, С. Тигіпка, І. Богуславської, В. Литвина тощо. Водночас з'явилася і «Вона», яка працювала. У Ю. Тимошенко, як і у майже кожного її конкурента, використовувався інтерактив з виборцями: на білбордах вказувався номер гарячої лінії, за яким можна було поспілкуватися з кандидатом на посаду Президента країни.

Водночас починає використовуватися і вірусна реклама, як пародія на знайомий контент. Головна мета такої реклами – тролінг опонентів або тролінг на самого себе. Невідомо, чи була вірусна політична реклама розробкою самих кандидатів, чи це втілені ідеї їхніх опонентів, але майже в останні тижні президентських виборів на вулицях міст почали з'являтися білборди у

стилістиці Арсенія Яценюка з написом «Онаний» (замість «Арсеній»). Або агітація з текстом «Вони – кака. Вона – цяця» (замість «Вона працює»). «Спитай Тігіпка – розкажи Януковичу» (натяк на схожі рекламні слогани: «Сильний Президент – сильна країна!» С. Тігіпка та «Віктор Янукович – ефективний лідер, з яким Україна запрацює!»).

Сам В. Янукович своїми виступами провокував на створення вірусної реклами проти себе. Коли у 2007 р. В. Янукович як прем'єр країни приїхав до Львова, його промова стала класикою: «Не пам'ятаю, хто сказав ... але сказав так: завжди перемагає краса, – вагомо розділяючи слова, поділився мудрістю прем'єр. І підступно перепитав: – Завжди перемагає краса. Хто це сказав? “Інтелігенція зам'ялася. “Аристотель?” – несміливо припустив хтось. “Може, краса врятує світ?” – уточнили з задніх рядів. “Так!” – радісно підтвердив Янукович. “Тоді Достоевський!” – хором сказала інтелігенція. “Так ось, люди, яким Бог подарував красу душі, є у всьому світі! – життєрадісно продовжував прем'єр. – І Львівщина – родюча земля”» [178, с. 19].

Вже кандидатом у Президенти України Віктор Янукович під час ще одного візиту до Львова галичани назвали кращим «геноцидом» (замість «генофондом»). А у Сімферополі, коли був у телевізійному ефірі, назвав Антона Чехова «великим українським поетом». Лідер ПР пообіцяв жителям Ялти в разі перемоги на виборах допомогу в увічненні пам'яті геніального прозаїка та драматурга, «тому що Чехов, це великий і чудовий поет». На цей час всі пам'ятали його виступ в Одесі у 2006 р., коли він назвав уродженку міста Анну Ахматову – Анною Ахметовою. Потім, в Одесі, постраждав І. Бабель, якого у жовтні 2008 р. під час конференції лідер регіоналів переплутав з А. Бебелем. «Я хочу навести цю фразу одного з героїв Бебеля: “Якщо хочете що-небудь спостерігати з життя, то зайдіть до нас у двір – є з чого посміятися”», – сказав Віктор Янукович. А у 2009 р. з'явився і композитор Гулак Артьомовський, якого на Черкащині під час промови кандидат у президенти переплутав з Семеном Гулак-Артемівським.

Ю. Тимошенко більше робила помилки на публічному плагіаті. Виступаючи у Гданську з нагоди початку Другої світової війни у 2009 р, прем'єр-міністр процитувала «свого улюбленого поета Есхіла». Регіонали одразу ж довели, що прем'єрка процитувала Роберта Кеннеді, який вільно цитував Есхіла під час промови на похоронах Мартіна Лютера у 1968 р.

Президентські вибори 2010 р. поділили вітчизняний шоу-бізнес на два табори: одні співали на підтримку Ю. Тимошенко, інші – В. Януковича. Причому багато хто змінив своїм політикам. Наприклад, Н. Могилевська,

яка у 2004 р. співала на підтримку В. Януковича, зараз була в іншому таборі. На відміну від Т. Повалій, яка не змінювала своєму політичному ідеалу, за що потім отримала статус Народного депутата. Концерт туру «З Україною у серці», де відбувалася пряма агітація за Ю. Тимошенко, транслювався на Першому Національному у прямому ефірі у вечірній час, як звичайний концерт.

Самі політики, як і в часи Л. Кучми, разом з виконавцями не тільки виконували пісні, а друкували іміджеві книжки. У рік президентських переговорів 2009 р. до книжкових магазинів почали надходити «Історія успіху» Л. Черновецького, «Україна: проект розвитку» С. Тигіпка, а Д. Табачник надрукував опус з провокативною назвою «Мир без України?». До речі, у 2004 р. вийшов його навчальний посібник під назвою «Історія української дипломатії в особах», а у 2008 р. «“Утиний суп” по-українськи». Колишній президент Леонід Кучма поділився спогадами у книзі «Після майдану: нотатки президента». А. Яценюк розкрив секрети у «Банківській тайні часів Помаранчевої революції», О. Мороз продовжив тему вбивства Георгія Гонгадзе у творі «Хроніка одного злочину», а команда В. Януковича друкує збірку його виступів під назвою «Рік при владі. Рік в опозиції. Як Україні жити далі?». Олександр Турчинов написав трилер «Ілюзія страху», що вийшов 30 000 тиражем. Вартість однієї книги складала 17 грн. Його біблійські знання були реалізовані у сюжеті книги та за нею було знято художній фільм «Ілюзія страху».

Спорт перетворився на велику політику. Коли було заарештовано голову Донецької облради Бориса Колеснікова, фанати «Шахтаря» під час матчу чемпіонату України з футболу між «Шахтарем» та київською «Оболонню» у Донецьку тримали плакати з гаслом «Борисе, фани шахтаря з тобою!». Андрій Шевченко на білбордах став обличчям БЮТ. Власники українських телеканалів були і власниками футбольних команд: Р. Ахметов – президент ФК «Шахтар», Ігор Суркіс – президент ФК «Динамо», І. Коломойський був власником ФК «Дніпро».

Українська кіноіндустрія отримала можливість створювати фільми з історії країни, що замовчувалися десятки років, але не отримувала фінансування. Коли 9 лютого 2005 р. у Будинку кіно відбулася трансляція документального фільму «Час темряви» (режисер Сергій Дудка), Віктор Ющенко виступив з промовою, в якій наголосив: «Я негайно підтримаю фінансово створення ігрового фільму про Голодомор. У нього повинна бути така мотивація, як і

у фільму “Хоробре серце”» [68]. Але у 2005 році Ялтинську кіностудію купили росіяни. Національну кіностудію імені О. Довженка, – як і Одеську кіностудію, через відсутність національного фінансування, – орендували російські знімальні групи. Останню, як і приміщення «Українафільм», намагалися зайняти приватні структури. І державна влада нічого не зробила, щоб підтримати фабрики українського кіно.

Рішенням Конституційного суду України, що було оприлюднене 24 грудня 2007 року, було визначено, що іноземні фільми не підлягали розповсюдженню та демонстрації в Україні, якщо вони не дубльовані, не озвучені або не супроводжувалися субтитрами державною мовою, а центральний орган виконавчої влади у сфері кінематографії не може надавати суб’єктам кінематографії право розповсюджувати та демонструвати такі фільми, а також видавати відповідне державне посвідчення. Це стало приводом тиску з боку Росії, політики якої вважали, що подібне рішення забороняло в Україні прокат російськомовних фільмів. У січні 2008 р. МЗС України заявило про спроби російської сторони штучно загострити мовне питання в Україні. «Протягом останніх місяців ми є свідками спроб російської сторони штучно загострити мовне питання в нашій країні. Очевидно, така кампанія має на меті дезорієнтувати міжнародне співтовариство стосовно реального стану речей із забезпеченням прав національних меншин у нашій країні, а також внести елемент нестабільності в міжнародні відносини в Україні», – йдеться в заяві прес-служби МЗС України [94]. Це стало приводом для російських режисерів свої творчі невдачі перекидати на плечі українських законів. У липні 2008 р. Тимур Бекмамбетов заявив, що його фільм «Особливо небезпечний» недобрав 30 % аудиторії в Україні саме через переклад фільму на українську мову. У замітці «Кінообман», український дистриб’ютор Богдан Бартух сказав, що «заява режисера виглядає не дуже щирою. За перші п’ять днів стрічка збрала близько 3 млн 900 тис. грн, що перевищило збори фільму “Індіана Джонс”» [325, с. 8].

Найбільш яскравим прикладом професіоналізму українських кінематографістів, які попри відсутність підтримки з боку влади втілювали власні проекти своїми власними силами і складали жорстку конкуренцію європейським партнерам, є дебют на Канському фестивалі українського короткометражного фільму «Подорожні». Дипломна робота Ігоря Стрембицького з бюджетом у 15 000 грн, обійшла конкурентів і отримала Золоту пальмову гілку. Коли Ігор вийшов на сцену і почав говорити українською, його попросили

говорити російською мовою, щоб зручно було перекладати. На що він без пафосу відповів: «Я ж українець» і продовжив свою промову.

За даними Міністерства культури України, лише 11 фільмів було створено у 2005 р. і 11 фільмів у 2006 р. на замовлення самого Міністерства. Це пов'язано з тим, що 22 листопада 2005 р. було відновлено діяльність Державного агентства України з питань кіно, що було урядовим органом міністерства культури України. Оскільки у Статті 4 параграфі 1, вказано, що Держкіно «готує проекти програм виробництва і розповсюдження фільмів за державним замовленням та подає їх МКТ» [131], за часів правління В. Ющенка є дані про кількість замовних цим агентством фільмів. Серед них 6 анімаційних, 23 ігрових, 75 неігрових. Найбільша кількість кінофільмів була відзнята у 2008 р. (64), здебільшого це неігрові фільми, значну кількість яких складають спогади людей, які пережили голод 1932–1933 р. (Рис. 2.11).

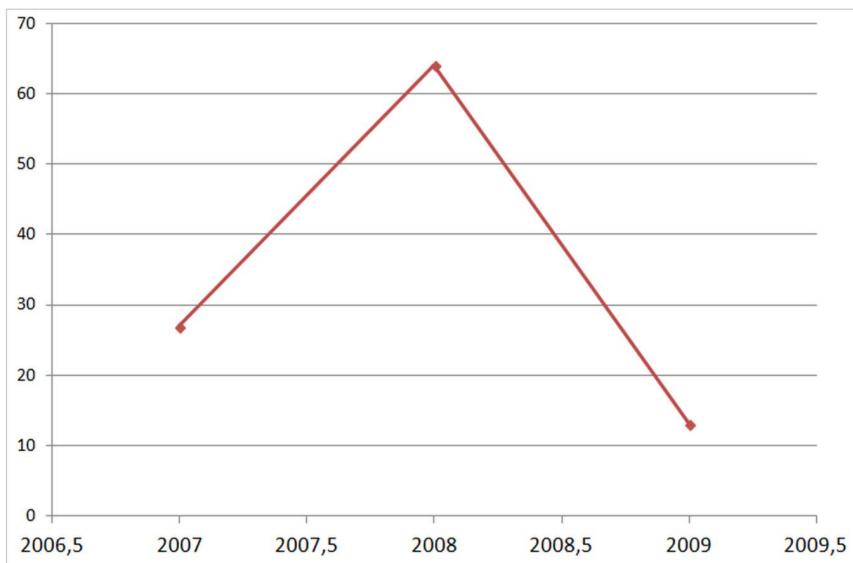

Рис. 2.11. Фільми, створені на замовлення Державного агентства України 2007–2009 рр.

У ці часи виходять художні фільми Олеся Янчука («Владика Андрей»), Олександра Шапіро («Кастинг»), Ігоря Подольчака («Меніни»), Олександра Кирієнко («Ілюзія страху» за сценарієм О. Турчинова), Миколи Мащенко («Богдан – Зиновій Хмельницький»), Романа Балаяна («Райські птахи») та

інші. Між В. Пінчуком та С. Спілбергом було підписано контракт на створення фільму про Голокост. У 2006 р. вже на прем'єрі цього фільму, що зняв режисер С. Буковський під назвою «Назви мое ім'я», Президент побажав, щоб найближчим часом зняли фільм і про Голодомор, а у 2008 р. В. Ющенко запропонував Міністерству оборони знімати фільми про героїв війни. Було оголошено конкурс проєктів на створення художнього фільму про героїв Круг. З нагоди 350-річчя перемоги українського війська у Конотопській битві почали знімати документальний фільм про перемогу війська під приводом гетьмана Івана Виговського у Конотопській битві, де у польсько-російській війні на боці поляків виступили українські козаки (відповідно Указу Президента № 207/2008 [260]). Було створено організаційний комітет з підготовки заходів цієї історичної дати, проведено фестиваль «Козацький родовод», випущено ювілейну монету та поштову марку. У 2009 р. фільм було створено. Росія висунула ноту протесту, де звинуватила країну у штучному протистоянні з Росією, на що українське МЗС зазначило, що це внутрішнє право України на її історичну пам'ять.

У зарубіжному кінематографі Україна була представлена містичним місцем, де висить загадкова п'ятьма («Війна світів», 2005 р.), де живуть люди, які торгують зброєю та приймають наркотики («Лорд війни», 2005 р.), а також живуть злі дракони («Гаррі Поттер та дари смерті» (2010–2011 рр.) та вампіри (серіал «Чи боїшся ти п'ятьми» (1991–1996, 1999–2000 рр.)). На українських телеекранах бойовики почали поступатися місцем мелодраматичним серіалам, в основному російського виробництва. Телеканал «1+1» взявся демонструвати десятисерійний документальний серіал «НАТО: свій чи чужий?», де розкривалися всі функціональні та стратегічні сторони Альянсу. Але час, коли український глядач міг дивитися цей фільм, був нічний та незручним – 00:15, тому дізнатися про НАТО як неполітичну військову організацію, про що замовчували російські ЗМІ, багато хто з українських телеглядачів не міг.

Аналіз медіадискурсу, що набував свого значення через наративи політичних подій, дозволяє виділити технології впливу на формування певного ставлення до політичних процесів серед споживачів інформації. Оприлюднення ексклюзивної інформації, політичні конфлікти та гучні скандали ставали темами порядку денного на екрані. Звідси все сильніше почали розвиватися медіатехнології заради створення позитивного або негативного образу політиків. Приховані механізми впливу на суспільне мислення давали свої результати під час прийняття рішення у період голосування виборців.

1) *Техніка асиметричних суджень*. Під час обговорення певної суспільної проблеми у медіадискурсі значні переваги надавалися певним інтерпретаціям політичної еліти, яка вказувала на позитивний досвід сусідньої Росії чи російських політиків, що мало б бути прикладом для подолання проблеми. Наприклад, Олександра Кужель, яка відкрито підтримувала В. Януковича, у темі про боротьбу з наркоманією, посилається на досвід Росії, де, як вона вважає, законодавчо заборонили застосовувати медичний препарат «метадон» у програмах лікування та реабілітації наркозалежних і це може бути гарним прикладом для України [71]. Вже через місяць у «Дзеркалі тижня» вийшла розгромна стаття під назвою: «Не варто, пані Кужель, іронізувати...», де наркополітика РФ піддається сумніву [73].

2) *Техніка «випадкової» обмовки*. На ТК «Інтер» була програма «Народна платформа», що була створена ще за часів Л. Кучми. Її можна було побачити о 7:50, перед ранковими новинами, перед нічним підсумковим випуском, щодня, крім вихідних. Кожен міг висловити свою думку на підтримку будь-якого політика. Але, зовнішній образ людей та мова, на якій вони висловлювалися, контрастували: на підтримку СДПУ(о) виступали люди здебільшого, на російській мові і зовнішньо схожі на міських мешканців. А за «Нашу Україну» свої думки висловлювали здебільшого україномовні селяни, які мов би вибачали В. Ющенко, що у нього жінка американка.

3) *Техніка переключення уваги*. В інтернеті на форумах видань почали створюватися керовані конфлікти. Головна тема: вступ до НАТО, втрата незалежності через американське втручання, української мови не існує, Ющенко та Саакашвілі – це союз фашиста та Гітлера. Сайт «Української правди» став першою платформою, де напрацьовували свій досвід майбутні троллі у коментарях.

4) *Техніка публічного просування російської мови*. Останні дні перед виборами Президента України команда В. Януковича давала інтерв'ю та робила виступи принципово на російській мові.

Продовжували використовуватися й виборчі технології, що відпрацьовувалися на парламентських та президентських виборах. Пропорційна система за закритими партійними списками призвела до того, що виборці голосували тільки за першу п'ятірку. До неї намагалися включити відомих лідерів країни, які мали широку підтримку та довіру у населення. А далі ніхто не знав, хто йде за списком. Так місцеві вибори 26 березня 2006 р. стали перемогою бізнесу та криміналітету. Наприклад, Нестор Шуфрич очолив список блоку «Не так!» до Одеської міськради.

- За ст. 358 Кримінального кодексу (підроблення документів та використання підроблених документів) у семи областях було порушено 27 кримінальних справ по факту неправдивих відомостей у підписних листах з проведення всеукраїнського референдуму з питань членства України в НАТО чи участі в СЕП.

- Під час підрахунку голосів на виборчих дільницях використовували викидання бюлетенів.

- Використання технології «карусель»: коли з дільниць виносився пустий бюлетень, а заносився вже заповнений бюлетень.

- Порушення голосування поза межами виборчих дільниць, коли великі списки заповнювалися на підтримку одного кандидата за дуже короткий термін.

- На міських виборах використовували технологію «хустинка»: під кінець дня, член комісії зі спеціальним знаком (хустинкою, наприклад), видавав людям, які його розпізнавали, бюлетень за тих, хто ще не проголосував.

- На виборах мера Києва у 2008 р. використовувалася класична технологія клонів (наприклад однофамілець Черновецького, Блок «Вери Тимошенко»).

- Розповсюджувався і новий термін «шуфрики», як грошова одиниця підкупу голосів виборців. Історія появи цього слова йде з 2002 р., коли на Черкащині були довибори по 201 округу, де зіткнулися Н. Шуфрич та Н. Вітеренко. Остання прогала та подала до суду маючи факти скупки голосів 50 тисяч виборців. Один голос дорівнював 20 гривень, що прирівнювалося до 1 «шуфрику».

Але справжньою технологією виявився т. зв. «свинячий грип», що став дуже вдалою стратегією передвиборчої кампанії кандидатів на посаду Президента наприкінці 2009 року. Схема втілення дуже проста і під час детального аналізу цієї історії ми виділили чотири періода, що стали класикою поєднання політичних технологій та медіатехнологій з метою формування події.

I. *Підготовчий етап.* Ще у 2005 р. тижневик «Дзеркало тижня» пише, що «ВООЗ виступила з офіційною заявою про те, що до всесвітньої епідемії пташиного грипу слід готуватися найретельнішим чином. За оцінками спеціалістів, питання про те, почнеться вона чи ні, вже не стоїть. Невідомим залишається лише час її початку» [77]. Кабінет Міністрів видав розпорядження від 3 грудня 2005 р. № 492-р. За ним виділялися 12 млн грн виплати компенсації за птицю, яку було вилучено у зв'язку з виявленням в АР Крим

випадків захворювання на пташиний грип [130]. І ще 5,5 млн було виділено для закупівлі медичних препаратів.

У 2006 р. у Сумській області виникнув спалах на вірус і Кабмін знов виділив вже 755,134 тис. грн «для виплати компенсації юридичним і фізичним особам за птицю, вилучену у зв'язку з виявленням у Сумській області випадків захворювання на пташиний грип (далі – компенсація), закупівлі необхідних засобів та проведення карантинних заходів» [132].

У січні 2008 р. у селі Рівне, Красногвардійського району у Криму в пташиному господарстві приватного підприємства «Лобзенко» було виявлено високопатогенний вірус грипу птиці (вірус типу А субтипу H5N1). У період з 15 по 17 січня 2008 р. було зафіксовано загибель 153 голів птиці. Таким чином, на першому етапі, завдяки активній репрезентації у ЗМІ проблеми, що спиралася принципово на факти, суспільство почало отримувати інформацію про насування епідемії у країну.

II. *Інституційний етап.* У 2009 році феномен «пташиного грипу» перетворився на «свинячий грип». У квітні 2009 р. за підписом прем'єр-міністра Ю. Тимошенко було створено спеціальну комісію [133] та затверджено план заходів щодо запобігання виникненню серед населення захворювання на свинячий грип [134]. Також у 2009 р. було прийнято низку законів, що торкалися питання протидії захворюванню:

- Закон України № 1658-VI «Про затвердження Загальнодержавної програми імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009–2015 роки»;

- Постанова Верховної Ради України від 05.11.2009 № 1700-VI «Про ситуацію, що склалася у зв'язку з епідемією грипу та пандемічного грипу А(H1N1), та першочергові заходи протидії її поширенню»;

- Указ Президента України від 31.10.2009 № 887/2009 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 жовтня 2009 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху пандемічного грипу в Україні»;

- Постанови Кабінету Міністрів України:

- ✓ від 30.10.2009 № 1147 «Про фінансування невідкладних заходів, спрямованих на запобігання поширенню інфекційних захворювань серед населення»;

- ✓ від 30.10.2009 № 1152 «Про запобігання поширенню грипу типу А/H1N1/Каліфорнія/04/09 і гострих респіраторних захворювань серед населення»;

✓ від 02.11.2009 № 1158 «Про використання марлі медичної, відпущеної з мобілізаційного резерву у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання поширенню грипу типу А/Н1N1/Каліфорнія/04/09 і гострих респіраторних захворювань серед населення»;

• Розпорядження Кабінету Міністрів України:

✓ від 30.10.2009 № 1294-р «Про гуманітарну допомогу та добровільні пожертвування, що надходять для запобігання поширенню грипу типу А/Н1N1/Каліфорнія/04/09 і гострих респіраторних захворювань»;

✓ від 30.10.2009 № 1295-р «Про розбронювання матеріальних цінностей мобілізаційного резерву у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання поширенню грипу типу А/Н1N1/Каліфорнія/04/09 та гострих респіраторних захворювань»;

✓ від 18.11.2009 № 1387-р «Про додаткові протиепідемічні заходи»;

• Накази Міністерства охорони здоров'я України:

✓ від 28.04.2009 № 279/303 «Про затвердження заходів щодо боротьби з свинячим грипом та захисту населення і тваринництва від цієї інфекції»;

✓ від 05.05.2009 № 304 «Про затвердження плану реалізації заходів щодо недопущення проникнення на територію України вірусу свинячого грипу»;

✓ від 08.05.2009 № 163-Адм «Про створення науково-консультативної групи з опрацювання питань запобігання поширенню вірусу грипу А/Н1N1 при Міністрові охорони здоров'я України»;

✓ від 03.11.2009 № 785 «Про затвердження обов'язкового мінімального асортименту лікарських засобів і виробів медичного призначення для аптек та аптечних пунктів на період епідемії грипу А/Н1N1/»;

✓ від 30.10.2009 № 786 «Про затвердження Порядку забезпечення населення необхідними лікарськими засобами для лікування вірусної інфекції грипу А/Н1N1/»;

✓ від 02.11.2009 № 794 «Про запобігання поширенню ГРВІ, в тому числі грипу А/Н1N1»;

✓ від 07.11.2009 № 813 «Про затвердження Алгоритму надання медичної допомоги хворим на пандемічний грип, викликаний вірусом (А/Н1N1 Каліфорнія)»;

✓ від 07.11.2009 № 814 «Про затвердження Клінічного протоколу діагностики та лікування у дітей пандемічного грипу, спричиненого вірусом (А/Н1N1 Каліфорнія)»;

✓ від 07.11.2009 № 815 «Про встановлення лікарського засобу озельтамівір (таміфлю тощо) на предметно-кількісний облік у закладах охорони здоров'я на період епідемії грипу А/Н1N1/»;

• Постанови головного державного санітарного лікаря України:

✓ від 05.05.2009 № 12 «Про впровадження додаткових протиепідемічних заходів щодо запобігання виникнення серед населення захворювання на грип А(Н1N1)»;

✓ від 15.09.2009 № 22 «Про забезпечення заходів щодо профілактики грипу та ГРВІ в епідсезон 2009–2010 рр. попередження заносу та розповсюдження пташиного А(Н5N1) та пандемічного А(Н1N1) грипу в Україні»;

✓ від 11.11.2009 № 27 «Про заходи щодо вакцинації населення проти грипу, в т. ч. епідемічного грипу».

Цікавим є той факт, що задовго до «офіційного старту» свинячого грипу, ще у квітні 2009 р. було створено спецкомісію та розроблено план заходів на боротьбу з хворобою. І тільки через півроку, коли ЗМІ плутались з назвою «пташиний» чи «свинячий» грип, виникає назва «А/Н1N1 Каліфорнія».

III. *Інформаційний етап.* 27 жовтня 2009 на прес-конференції тернопільські лікарі оголосили про смерть 2 людей, але епідемія під контролем. На наступний день з'явився показник 10 смертей (хоча МОЗ на 30 жовтня підтвердив лише один випадок смерті від «свинячого грипу»). «30 жовтня Тимошенко заявила, що в Україні лабораторно підтверджено 11 випадків захворювання на грип А/Н1N1» [312]. На брифінгу перший заступник міністра охорони здоров'я Василь Лазоришинець заявив, що «2 листопада в Україні внаслідок епідемії грипу померло 67 осіб».. але... «при цьому лабораторно підтверджених випадків свинячого грипу – 22» [313]. 4 листопада стало відомо, що 86 людей померло. А директор департаменту Міністерства з надзвичайних ситуацій Олексій Громозін надав дані, що «станом на п'ятницю 6 листопада – від грипу, ГРВЗ та ускладнень померло 109 осіб. При цьому встановлено, що життя 13 людей забрав саме А/Н1N1 – горезвісний “свинячий грип”» [28]. Характерно, що кожен політик брав на себе повноваження заявляти про кількість жертв від хвороби, що ще більше створювало у країні паніку. За допомогою ЗМІ, політиків та чуток поширювалися міфи і суспільство впадало у відчай. Чиновники не тільки не зупиняли істерію, а й підігривали її неузгодженістю дій та власними апокаліптичними прогнозами. Відсутність офіційної статистики хвороби, штучний дефіцит ліків «Таміфлю» (якщо раніше він коштував понад 100 грн, то на період інформаційного ета-

пу його вартість оцінювалася у 500 грн), нестача марлевих пов'язок та медикаментів в аптеках. Все це сприяло появі чутків про масову епідемію легеневої чуми; літаків, що розпилюють над містами антивірусні препарати; блокаду населених пунктів, що перешкоджало пересуванню населенню в інші міста.

IV. Посттравматичний етап. Не зважаючи на те, що політичні інститути були підготовлені до боротьби з вірусом, перш ніж про нього стало публічно відомо, Урядом було виділено додатково на боротьбу з вірусом 50 млн грн, а аптеки мали достатньо ліків, щоб забезпечити захист від хвороби – політичний та медійний дискурс нагнітали суспільну паніку та відчай. Імітація активної діяльності з боку влади, що надавала суперечливу інформацію, формувало негативне ставлення до політичних інституцій та вливало на суцільну недовіру до влади. Коли «свинячий грип» набув статусу порядку денного, у медіадискурсі відсутнювали фахівці та представники інститутів, що б надавали вичерпну інформацію стосовно проблеми. Замість них з'являлися політики, які використовували тему епідемії як можливість сформувати позитивний образ кандидата у президенти. Відсутність централізованих інформаційних потоків на державному рівні від спікерів Міністерства охорони здоров'я чи Головного державного санітарного лікаря України, перетворила В. Ющенко та Ю. Тимошенко головними інформантами, інтеракції яких перетворювалися на приховану бійку за владу. А особиста зустріч Юлією Тимошенко літака зі Швейцарії, де на борту була чергова партія препарату «Таміфлю» демонструвала не стільки всю серйозність ситуації, а, насамперед, сконструйований образ рятівниці нації. Вже 30 листопада Ю. Тимошенко починає заявляти про можливість масової вакцинації і це при тому, що на цей час МОЗ офіційно заявив про 1 померлого від вірусу.

І саме в цей час у медіадискурсі через наратив епідемії з'явилася тема введення надзвичайного стану в країні. «У п'ятницю заступник глави канцелярії Ігор Попов заявив: у разі якщо Уряду не вдасться впоратися з епідемією та пригасити паніку, неодмінно постане і питання про введення надзвичайного стану» [28]. І хоча Ю. Тимошенко заперечувала таку можливість посилаючись на епідемію у країні, саме «свинячий грип» мав би стати приводом до введення надзвичайного стану. У Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» (як у редакції 2003 р., так і у наступних редакціях) у розділі II, статті 4, пункті 1 говориться, що надзвичайний стан може бути введений у разі: «виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій

техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення» [12]. Через медіадискурс суспільство отримувало сценарії боротьби з епідемією і через фрейм спасіння у протиставленні введення надзвичайного стану як превентивної боротьби з епідемією в країні, цінність безпеки домінувала над вибором нового Президента країни.

Організація системної роботи інститутів, введення медичинської термінології А/Н1N1/Каліфорнія у публічний простір, надання неточної інформації, імітація діяльності по боротьбі з «епідемією», виділення 50 млн з державного бюджету на закупку «Таміфлю», спекуляція кандидатів у президенти кількістю жертв від вірусу та їхні звинувачення влади в епідемії. Всі ці дії створили хаос у країні, заради того, щоб пригнічене суспільство було готовим до введення надзвичайного стану. Тому можна вважати, що «свинячий грип» став методичною технологією брехні заради впливу на суспільство напередодні президентських виборів. Суспільством, яке знаходиться у страху, керувати значно легше.

Країна часів В. Ющенка зазнала кілька трагедій, що у медіадискурсі більше висвітлювалися крізь призму скандалів та дискредитацію посадових осіб. Одним з прикладів є вибух газу в Дніпрі, що призвів до загибелі 21 особи і руйнування житлового будинку. Тоді, у жовтні 2007 р., без даху над головою залишилося 160 родини. Самі працівники газової галузі вказували на злочинну економію на обслуговуванні газорозподільних мереж. Лише через 6 років перші заступники керівництва «Дніпрогазу» отримали вирок Верховного Суду України до 4,5 років в'язниці та мали виплатити потерпілим 3 млн гривень.

У липні 2007 р. на Львівщині, на залізничній колії, перевернулося 15 цистерн з фосфором. Село Ожидов, де сталася трагедія, називають «другим Чорнобилем». У перші дні село охопило паніка, люди сиділи вдома і не пили воду з колодязів. Інформації було мало, офіційних коментарів не було. Лише на третій день мешканцям села привезли їжу та воду. Винних знайдено не було.

Березень 2008 р. у Гонконгській протоці відбулося зіткнення українського судна «Нафтогаз-76» з китайським балкаром «Яохай». Українське судно затонуло, 18 українських моряків загинуло. Винними визнали капітанів обох

кораблів та лоцманів. Український капітан отримав більший термін, ніж китайський.

Символом відкритих національних конфліктів стало місто Марганець на Дніпровщині. Тут, 28 червня 2009 р., у наслідок бійки між українцями та вірменами загинув від удару ножем у серце 22-річний міліціонер Сергій Бондаренко. На той час у місті проживало близько 400 вихідців із Закавказзя. Українці святкували одразу кілька днів народжень, а вірмени відзначали День молоді. Місцеве населення почало трошити нерухомість вірмен, в результаті чого багато місцевих вірмен покинули Марганець. У місто було введений спецпідрозділ «Беркут» для наведення порядку. Через рік вбивця міліціонера отримав довічне ув'язнення.

А символом сепаратизму в Україні стало місто Сєвєродонецьк. Тут, вже вдруге, відбувся другий з'їзд депутатів південних та східних областей України під патронатом Партії регіонів. Олексій Мустафін, у статті «Фальстарт» пише: «Сєвєродонецьк уже уславився на всю країну після “першого з'їзду”. Того самого, на якому Людмила Кириченко закликала формувати “лави самооборони” від помаранчевих, а Борис Колесніков погрожував проголошенням Південно-Східної автономної республіки. Прибічники Помаранчевої революції в боргу не залишилися – так і не проголошену автономію відразу ж обізвали ПІСУАРОм, учасників з'їзду – федератами, а самі збори з легкої руки Віктора Ющенка останні три роки називали в кращому разі збіговиськом сепаратистів» [93]. За оренду Льодового палацу було сплачено 1 млн доларів. Маючи досвід з Сєвєродонецьком-1, свої побоювання щодо наслідків цього з'їзду висловлювали Президент, СБУ, громадські діячі, ЗМІ. Тому, 1 березня 2008 р., коли з'їзд таки відбувся, представників організації «Донецька республіка» одразу затримала міліція після того, як вони тільки вийшли з чорно-синьо-червоними прапорами з двоголавим орлом. «У Льодовому розгортали плакати “Дві мови – один народ”, роздавали антинатовські листівки і тижневик “Нова демократія”. Газета розкриває таємниці смерті Євгенія Кушнарьова який, виявляється, “погиб в бою, пал смертю храбрых на поле боя”» [324, с. 20]. Наталю Вітренко самі організатори не допустили до публічної промови. В результаті з'їзд пройшов стриманим на сепаратистські лозунги, вихолощеним та більше помпезним. Тому Євген Шибалов і пише, що з'їзд не був антиукраїнським. «Головне розчарування в тому, що ніхто не спробував бодай сформулювати ті “гуманітарні цінності Південно-Сходу”, які завзято взялися захищати. Еклектика партійної програми, при-

правлена російською ідеологією та злегка притрушена ксенофобією щодо “западенців” і політики Ющенка – ось що видали учасники цього заходу за ціннісні орієнтири жителя Східної України...» [95]. Регіонали більше утримувалися від сепаратистської риторики, вставали та слухали український гімн, а Р. Ахметова взагалі на з’їзді не було. Замість цього він публічно з’явився на футбольному матчі «Шахтар – Закарпаття», де вболівав за свою команду.

І якщо Северодонецьк-2 для України був більш стриманим щодо розкольницьких гасел, то через кілька місяців у країні виникнув т. зв. «Русській мір». В країні почалися ходи віруючих з плакатами на захист російської мови та православ’я та з зображеннями російського імператора Миколи II. А влітку, з нагоди 1020 річного ювілею хрещення Київської Русі почалася війна зображень, що свідомо розривала українську ментальність. Громадська організація «День Хрещення Русі» розмістила сітілайти з написом «Україна вітає свого патріарха», де було зображено російського патріарха Алексія II. А на інших сітілайтах та білбордах було фото В. Ющенка з константинопольським патріархом Варфоломієм з написом: «Україна святкує 1020 річчя хрещення Київської Русі». Під час служби на Володимирській горці – одні вигукували «Варфоломій», а інші – «Алексій». В країні почалася навмисна пропаганда розколу. Від РПЦ в усі українські помісні церкви почали надходити листи, де було попередження, що Варфоломій хоче визнати українську православну церкву КП як канонічну. «Російські ЗМІ поширили інформацію про те, що Варфоломій служив у турецькій (мусульманській) армії, тому він не зовсім правильний православний. ...Навіть після того, як візит Варфоломія в Україну закінчився, МЗС Росії звинуватило українську сторону в “нешанобливому ставленні” до ієрархів РПЦ, ані трохи не переймаючись тим, що влазить у церковні справи, та ще й іншої країни» [326, с. 20].

Боротьба внутрішніх символів, їхній перерозподіл у середині країни між елітою та владою, що контролювала репрезентаційні канали, доповнювалася масивною атакою нових символів, що нав’язувалися з-за кордону. Будь-яка політика В. Ющенка, що стосувалася історії, піддавалася критиці Росії. Вона створювала своє контекстне вороже поле, заради бінарної конфронтації ідентичності українського громадянина. Постійне звинувачення у трактуванні спільної історії, героїзації військових злочинців, які співпрацювали з нацистами, дискримінація російської мови та наступ на українську православну церкву було зовнішньополітичним дискурсом, що надходив з-за кордону України та впливав на формування внутрішнього політичного- та медіадис-

курсів. Будь-яка ситуація в країні трактувалася як демарш українського нацизму, а медіадискурс через наративи створював фрейми розколу. Прикладом може бути продаж від тайванського виробника ляльки у вигляді Адольфа Гітлера, що продавалися по усьому світові. І коли українській журналіст Андрій Капустін у «Дзеркалі тижня» написав гнівну статтю, що не можна в Україні таким торгувати, закордонні ЗМІ схопили цю тему і почали писати про жваву торгівлю такими іграшками в Україні. «The Daily Mail», «The Daily Telegraph» написали, а телеканал ВВС показав провокативний сюжет, що було змонтовано за мотивами сюжету, який вже демонструвався на російському телеканалі «Перший».

У жовтні 2007 р. на Говерлі російська екстремістська організація «Євразійська спілка молоді», знищила український тризуб та пам'ятний знак з граніту. А у листопаді ця ж сама організація в Українському культурному центрі у Москві розгромила виставку, що була присвячена Голодомору.

Чотири роки правління Віктора Ющенка насичені не тільки політичною символікою, за допомогою чого відбувалася боротьба між політичними силами та формувалися різні політичні дискурси. Цей час позначився також й масивними інформаційними атаками, де за допомогою тактичних інформаційних прийомів не тільки політичні опоненти намагалися знищити один одного. Український інформаційний простір змушений був витримувати інформаційні напади з боку сусідніх країн, яких українська влада не влаштовувала як зовнішньополітичний партнер. Насамперед, Російську Федерацію, для якої євроінтегративний український курс був неприйнятний у рамках Єдиного економічного простору. Газові війни та молочна війна, як символи розкрадання газу та продукції низької якості, мали на меті формувати негативний образ України на міжнародній арені. І, насамперед, від цього страждали українські громадяни. У 2005 р. українські фермери прийшли до російського посольства з лозунгами «Вим'я – не кран, його не переكريєш», «Скажи “ні” молочній війні». Втрата ринку збуту призвела до значного зниження м'ясо-молочної продукції в Україні, на що влада змушена була завдати превентивного удару, відмовившись від російської продукції.

Торгівельні війни стали інструментом тиску з боку Росії з метою впливу на політичні процеси в Україні. У 2004 р. Росія заборонила ввозити абхазькі мандарини; у 2005 р. за підтримку нової української влади Польща була покарана заборонаю торгівлі у Росії своїм м'ясом, а пізніше і продуктами рослинного походження. А коли виник конфлікт з маяком під Ялтою, торгі-

вельну атаку зазнала і Україна. Росія звинуватила Україну у тому, що представники гідрографічної служби Міністерства транспорту України, захопили маяк у Ялті, коли прийшли з ревізією. Ситуація була такою, що українські кораблі, кожного разу, як заходили до себе додому у порт, змушені були питати дозволу у росіян. Щоб вирішити конфлікт, українська сторона запропонувала Росії встановити на всіх гідрографічних об'єктах свої ідентифікаційні системи у спільне користування. На 2006 р. Росія мала 71 об'єкт, серед них 13 маяків. Навіщо країні мати за кордоном у Криму таку кількість навігаційних об'єктів, стало зрозуміло вже у 2014 р. Нагадаємо, що цей конфлікт виник напередодні парламентських виборів, що мали відбутися у березні 2006 р. і багато хто вважав, що саме Ялтинський маяк мав вплинути на розстановку політичних сил у парламенті. Можна згадати ще кілька історій, що свідчать про керовані конфлікти за допомогою інформаційних атак та набували свого значення через медіадискурс у середині країни:

- Коли ще у 2002-му році виникла запекла боротьба за посаду прем'єр-міністра між тоді ще головою Донецької обласної адміністрації Віктором Януковичем та, на той час, міністром транспорту Георгієм Кірпою, з'явилися фотографії з зображенням Кірпи з хлопчиком у ліжку. Л. Кучма «випадково» побачив ці фото, мрія Г. Кірпи стати прем'єр-міністром закінчилася.

- На президентських виборах у 2004 р. було показано телевізійний ролик, де В. Ющенко ділив Україну у вигляді м'ясної туші на сорти м'яса: Західна Україна – перший сорт, Центральна – другий, а Східна і Південна – третій.

- ТК «НТВ» під час Помаранчевої революції транлював пустий Майдан, а коли В. Ющенко став Президентом, Михайло Леонтьєв, російський журналіст, заявляв, що жінка нового українського Президента – американська шпигунка.

- 2005 р. – міністр транспорту та зв'язку України Євген Червоненко зазнав звинувачень від російського депутата Олексія Мітрофанова, коли той 15 травня в ефірі програми «Момент істини» заявив, що Є. Червоненко нібито був затриманий в своєму кабінеті, коли йому намагалися дати хабар у \$3 млн. «Всіх провокаторів чекатиме суд – я подам заяву про захист честі і гідності», – пригрозив Є. Червоненко [174, с. 18]. На відміну від вчинків інших політичних політиків Росії, 25 травня О. Мітрофанов у присутності журналістів зізнався, що «отримав замовлення на компромат щодо нього з України. За його словами, за чорнухою на адресу Червоненко стоять росій-

ські громадяни, але “пов’язані з великою грою” в Україні. Мітрофанов так само розповів, що його просили згадати і про секретаря РНБО Петра Порошенка, уточнивши, що це дуже важливо, а ось прем’єр-міністра Юлію Тимошенко просили не чіпати» [174, с. 18].

- 2007 р. 26 червня на українському інтернет-сайті «Обозреватель» з’явився запис бесіди, де людина «з голосом Віктора Ющенка, Президента України, звинувачує нібито Юлію Тимошенко, лідера БЮТ, у неприємних висловлюваннях на свою адресу. Причому “псевдо-Вітя” істерично кричить в кінці запису на “псевдо-Юлю”: “Вам потрібен конфлікт, вам потрібно це б ... президентство!”» [182, с. 19]. І хоча Лідер БЮТ повідомила на прес-конференції, що подібної розмови не було, старт дострокової парламентської виборчої кампанії вже почався з брудних технологій.

- Серпень 2009 р., через рік після втручання РПЦ під час святкування 1020-річного ювілею хрещення Київської Русі, новий патріарх Кирило привіз в Україну Томос автокефалії. Головна ідея полягала не стільки у візиті до «матері городів руських», – як сказав у своєму інтерв’ю сам Кирило, скільки у побудові вертикалі церковної влади. Проросійське видання «LB.ua» пише: «Вперше в українському інформаційному просторі патріарх представив ідею так званої “цивілізації Святої Русі”, яка може претендувати на новий інтеграційний проект на пострадянському просторі» [348]. На зустрічах патріарх наголошував на тому, що добрим життя може бути у єдиному православному світі у спільній братській країні. Було зрозумілим, в якій саме країні і під керівництвом кого українці мають жити у добрі.

- В цей час синхронно пролунала заява Москви, де Президент Росії Д. Медведєв на своїй особистій сторінці у Живому Журналі оголосив Україні дипломатичну війну. Як пише журнал «Корреспондент»: «В інтернет-повідомленні Медведєв пригадав своєму українському колезі продаж Грузії зброї і витіснення Чорноморського флоту з Криму. Віктор Ющенко міг би спорудити Медведєву, висловлюючись мовою російських дипломатів, симетричну відповідь, наприклад, на сайті Однокласники. Однак український Президент – не настільки просунутий користувач глобальної Мережі, як господар Кремля. За нього в усній формі відповіла глава Секретаріату Віра Ульянченко» [185, с. 15]. Проте, і Партія регіонів, і Комуністична партія зробили заяви на підтримку інтернет-виступу Д. Медведєва. І хоча БЮТ це ніяк не коментували, голова партії «Свобода» звинуватив і їх, що вони разом з регіоналами та комуністами з такою заявою згодні. Щоб посварити українських полі-

тиків між собою, у своєму відеозверненні Медведєв наголосив, що «саме з української зброї вбивали мирних жителів і російських миротворців» (маючи на увазі війну Грузії та Росії в південній Осетії та Абхазії у 2008 р.) [311]. Як пише Микола Токарев, «на офіційному відеоблозі Медведєва це звернення зібрало всього трохи більше 200 коментарів, тих, хто гаряче підтримують Дмитра Анатолійовича, природно» [311]. Президент Росії свідомо нагадав про російську карту, щоб не тільки кандидати у президенти перед виборами, а й само українське населення визначилося у своєму ставленні до «старшого брата». І українські політики його не підвели.

- У 2009 р. у Росії вийшло багато книжок, що дискредитували Україну як країну взагалі. За авторством Максима Калашникова вийшла книга під назвою «Незалежна Україна. Крах проекту», де її порівнювали з Югославією. Г. Савицький у «Поле бою – Україна. Зламаний тризубець», Ф. Березін «Війна 2010. Український фронт», О. Север «Русько-українські війни». Головною темою таких видань є бандерівці, які прийшли до влади і знищують російськомовне населення. В Ізраїлі вийшла книжка «Андрій Ющенко: персонаж і “легенда”». Про співробітництво з нацистами батька Президента. Про автора Юрія Вільнера, який себе представляв істориком, нічого не відомо. А документи, що він наводить, нічого не стверджують, на відміну від емоцій та коментарів самого автора.

Така стратегія з боку російських ЗМК не тільки створювала негативний образ України на міжнародній арені, а й виховувала певний спосіб мислення у російськомовних українців і, насамперед, на Сході країни та у Криму. Український громадянин отримував запропоновані моделі, з ними весь час мав себе порівнювати і під інформаційним впливом підсвідомо ставив себе поряд з позитивними патернами, що закладалися у фрейми розколу з боку російських ЗМІ. У таких ситуаціях особистий досвід поступається методичному цілеспрямованому впливу. Тому, що довіра до російських ЗМІ в Україні була. Інформаційні атаки проходили паралельно якісним зображенням, концертам, де співали улюблені виконавці та транслювалися мелодраматичні серіали.

Якщо підсумовувати офіційний політичний дискурс та символізацію політичних процесів через медіадискурс у 2004–2009 рр., то необхідно виділити кілька важливих моментів, що в цілому характеризують правління В. Ющенка:

1. Нова команда, що отримала найвищу довіру від населення епохи незалежності України не витримала спокус ані від кумівства, ані від коруп-

ції. Боротьба з цими явищами перетворювалася на скандали, що закінчувалися гучними звинуваченнями та відставками. Як правило, виникали вони напередодні виборів для реанімації втраченого іміджу. Очільники інститутів, що мали б виконувати слідчі, судові та каральні функції, працювали у ручному режимі з метою залякування і не більше. Така імітація перетворювалася на фарс, коли вчорашній герой ставав антигероєм через політичний та медіадискурс. Звідси суспільство не отримувало реальних моделей цінностей, навколо чого мав би формуватися політичний текст. Тому розчарування в команді В. Ющенка створили умови як для тріумфу команди В. Януковича, так і для політичної пролонгації Ю. Тимошенко. Цікаво, що у липні 2005 р. лідерка БЮТ посіла третє місце у списку 100 впливових жінок світу, обнародованому американським часописом *Forbes*, а напередодні президентських виборів у 2009 р. зайняла перше місце серед найвпливовіших людей України.

2. Відсутність чіткої стратегії не сформувало об'єднуючих цінностей, що б були прийнятними як для Заходу, так і для Сходу України. Навіть сама президентська партія «Наша Україна» на дострокові вибори 2007 р. йшла зі схожими програмними вимогами, що були як у регіоналів, так і у бютівців (не зважаючи на презентаційні назви їхніх програм). Всі вони обіцяли боротися з корупцією, хабарниками, реформувати судову систему та знизити податки. План дій, для наближення до ЄС виконувався повільно і без прив'язки до офіційної стратегії розвитку країни. Її, як і раніше, не було.

3. У країні розвивався принцип «вождізму». На виборах 1998 і 2002 років (особливо щодо мажоритарної складової) широко застосовувався адміністративний ресурс. Партії не мали достатніх законодавчих та виборчих мотивів для свого розвитку, а тому й вся партійна система була змішаною. У 2006 року країна вперше обирала парламент за пропорційною партійною системою. Але система закритих списків розірвала зв'язок між виборцем та парламентськими партіями. А звідси і вплив громадян, як і їхня відповідальність за вибір, залишалися прерогативою лише тих, хто формував ці списки. У цьому розумінні «вождізм» був принципом олігархів та партійних бонз, а народна ініціатива перекреслювалася партійною комерційністю. Прийняття рішень відбувалося на периферії, у кулуарах, без відкритих обговорень.

4. Символом роботи законодавчої влади був заблокований парламент, що більше було схоже на відтягування часу, щоб не приймати небажані рішення маскуючись під популярські протести. У медіадискурсі це виглядало

як стагнація законодавчої влади в цілому. Неочікувані об'єднання по голошуванню конкретних питань між політичними конкурентами вказували на те, що коаліції не існувало, як і опозиції. Домовленість між парламентарями стирала партійну та внутрішньо-парламентську конкуренцію. Введення символів «антикризова коаліція», «тіньовий уряд» перетворювалося на симулякри, оскільки їхня діяльність не відповідала їхнім назвам.

5. Спроба сформувати героїку країни на прикладі оголошення Степана Бандери Героєм країни була зроблена «зверху». Але офіційний політичний дискурс вступив у протиріччя з ментальністю нації, яка була ще не готова до прийняття такого героя. Оскільки політика національної пам'яті почала будуватися не послідовно, укази Президента не змогли навколо С. Бандери не тільки об'єднати країну, але ще більше її розкололи. Введення Ордена за свободу в той час, як, наприклад, С. Ківалов отримав грамоту за діяльність на посаді голови Центрвиборчкому, а нагородження депутата Держдуми Росії К. Затуліна Орденом «За відродження України», виглядало як сарказм. Цікаво, але головним героєм країни після Майдану була баба Параска, яка приймала активну участь у політиці та була так званим міфічним «трикстером», що був з народу та легко міг спілкуватися з політичною елітою у кулуарах влади. Від Президента В. Ющенка вона отримала Орден княгині Ольги третього ступеню. 66-літня мешканка Тернопільщини у 2005 р. приїхала до Києва, щоб примирити Ю. Тимошенко та В. Ющенка, про що писали ЗМІ. А влітку 2006 р., коли вона вдруге намагалася їх примирити, вступила у перепалку з Л. Кравчуком, якого запросили як експерта щодо узгодження проекту Універсалу національної єдності. «Спочатку баба Параска підійшла до Леоніда Даниловича, щоб висловити своє невдоволення экс-президентом. Коли він спробував закінчити розмову і піти, жінка дістала гучномовець і почала голосно виголосити образливі слова на його адресу. Кравчуку довелося повернутися в Секретаріат» [343].

6. На повсякденному рівні, у зв'язку з передозуванням інформації, що пов'язана з непотизмом та сварками, формувався свій політичний фольклор. Наприклад:

І кажу я: Юленько!
Помирися з Вітею!
Ворогам всім – дуленька,
І піде развітіє.

Виступи В. Януковича про Анну Ахметову, українського поета А. Чехова, одеського письменника А. Бебеля, чи усталені вислови В. Ющенка «Ці

руки нічого не крали», «Любі друзі» створювали нові політичні та медіадискурси, а також впливали на формування дискурсу повсякденності, як реакцію на реформаторську імітаційність влади. Розчарування перетворювалося на сарказм, а під час виборів президента вплинуло на реванш В. Януковича. А тому актуальним було і прислів'я: «Хохол без сержантських личок не хохол». В країні вибухнуло безліч демотиваторів та анекдотів. Під епоси народного сарказму підпадає і Росія, дії якої вносили хаос у внутрішню політику країни. Наприклад, анекдот: «Після офіційної зустрічі з президентом Ющенком у Кремлі президент Путін вночі зателефонував Януковичу і в обстановці найсуворішої таємності знову привітав його з перемогою на виборах». Або: «Янукович дзвонить Путіну: – Володимире Володимировичу, у мене дві новини – хороша і погана. З якої почати? – З хорошої. – Ну, Вас показують по всіх телеканалах. – Добре! А погана? – Погана ... Загалом, Ющенко приїде – розповідь ...».

Протестний рух в країні, що мав би віддзеркалювати громадянську позицію та впливати на формування громадянської ідентичності перетворився на комерцію. Економічні вимоги, що були характерні для протестувальників часів Л. Кравчука, за часів В. Ющенка замінилися на політичні вимоги, а сам характер протестів ставав технологією впливу на інституційний механізм прийняття рішень. Звідси опозиційний політичний дискурс втратив вплив на формування центру структури політичного тексту, оскільки він вже не міг виробляти цінності нації. А мовні акти самого дискурсу у публічному полі в цілому були імітацією громадянської позиції. Політична еліта та фінансово-промислові групи отримали певні важелі впливу у формуванні та просуванні через медіадискурс власні інтереси вдало маніпулюючи інформацією. Популістські заклики у політичній аргументації, як апеляція опозиції до народу і народу до влади, лише вказує про можливість наявності демократії, де народ, як цінність у публічних мовних актах, формував центр політичного тексту. А насправді групи тиску спираючись на контроль ЗМІ та володіючи адміністративним ресурсом, перетворювали цінність демократії на власну зброю боротьби за владу, а звідси щільності цінностей у центрі політичного тексту не було, оскільки через інтерпретації вони виникали ситуативно та поляризували один з одним.

Через фрейми успіху, дискредитації, зради, спасіння та розколу, українське суспільство отримувало не тільки цінності та патерни, але й ставало занадто політизованим. Розвиток цифрових технологій дозволив рефлексувати

на політичні події в країні, але він же і спричинив появу нових політичних технологій, до чого суспільство було ще не готовим. Проектування подій та керовані конфлікти через медіадискурс створювали метаподії, що були вже не результатом дійсності, а моделями впливу на дійсність. Звідси медіареальність вже не є рефлексією на політичну реальність, а поглинає її у часі та просторі, створюючи гіперреальність як симуляцію дійсності. Суб'єкти політики ставали споживачами інтерпретацій фактів, що насправді не існувало. Медійна еліта, як виробник та носій медійного дискурсу, інтерпретаціями у дискурсному полі оперувала символічними структурами дискурсу та заміщували політичну реальність за певним вектором викривлення подій, що набуло свого значення у появі цинічної демократії за часів наступного Президента країни.

2.4. Офіційно-політичний дискурс «цинічна демократія» (2010–2014 рр.)

Під час президентства В. Януковича почалася справжня боротьба за інтерпретацію минулого, тому вже з першого року нового Президента офіційний політичний дискурс почав свідомо витіснити поняття «Голодомор» з інтерпретаційного поля. Але проблема полягала в тому, що повністю відмовитися від цього поняття нова влада вже не могла, оскільки міжнародна спільнота та українська громадськість уже були учасниками цього політичного дискурсу. Тому нова влада використовувала тактику зміни конотації Голодомору – «геноцид» через створення нових наративів навколо цього символу заради переключення уваги та зміни смислу. Публічно заперечуючи геноцид, як це було зроблено власне самим В. Януковичем під час виступу в ПАРС, у публічному просторі свідомо актуалізувався контрсимвол «Армагеддон», інтеракція чого мала б витіснити з інтерпретацій поняття «геноцид». «26 листопада 2010 року в День пам'яті жертв голодомору на сайті Президента з'явилося звернення, де В. Янукович назвав голод 1932–1933 рр. “Армагеддоном”, виступив проти спекуляцій навколо кількості загиблих і закликав говорити “правду і тільки правду”», – пише український історик Г. Касьянов [477, с. 177]. Влада демонструвала подвійні стандарти, що на вербальному рівні замовчувалися або заперечувалися, а на ритуальному рівні Президент та його команда брали участь в урочистих заходах щодо вшанування пам'яті загиблих. Така двозначність стає вибірковою моделлю для регіонів країни, що на

власний розсуд формували та репрезентували власне ставлення до цієї історичної трагедії. Наприклад, у день пам'яті жертв Голодомору члени Луганської КПУ влаштували власне свято, про що написала у своєму блозі депутат Луганської міськради Наталя Максимець: «Завтра, пока некоторые больные на голову голодоморцы будут “свички у викнах палыты” та “голодуваты на знак пошаны до померлых”, мы собираемся нашей старой, дружной компанией и устраиваем пиршество – шашлык из свинины замочен мальчиковой половиной, они же занимаются напитками, девчоночья половина кудесничает на счет всяких оливье и пироженок с мороженками; будем вкусно есть, шутить и даже танцевать» [272].

Поєднання ностальгії за радянськими часами та змушене часткове прийняття політики пам'яті свого попередника В. Ющенка стали характерною ознакою для формування національної самосвідомості періода В. Януковича, що спричиняло конфлікти та внутрішню ворожнечу українців. Наприклад, у 2010 р. у Запоріжжі було встановлено погруддя Сталіну під виглядом зустрічі народного депутата з виборцями. «Що ж стосується реакції влади, то вона до останнього моменту воліла не надавати значення історії з пам'ятником. І тільки коли відмовчуватися стало просто непристойно, прозвучали офіційні заяви за принципом, який у народі називають “і нашим, і вашим”» [99]. Серед громадськості поширювалася думка, що пам'ятник установлено за кошти окремих фізичних осіб, і до того ж біля офісу обкому КПУ. Тому влада не має відношення до встановлення пам'ятника і це виключно справа та бажання членів Комуністичної партії. Цікаво, що через три дні після встановлення пам'ятника у Запоріжжі було встановлене погруддя Сталіну в Тамбові. А коли 31 грудня 2010 р. пам'ятник було підірвано, виконавці були притягнуті до кримінальної відповідальності. На Заході України, у Луцьку, з'явилися плакати на противагу історії з пам'ятником Сталіну, на яких були поруч зображені Й. Сталін та А. Гітлер із написом: «Я також винищував українців. Поставте і мені пам'ятник» [22].

Установлення жорсткої вертикалі влади позначилося на спробі повного контролю медійної сфери країни як контроль над медіадискурсом. Тиск на ЗМІ призвів до розвитку громадського руху серед журналістів під назвою «Стоп цензурі!». Замість Національної комісії із захисту свободи слова та розвитку інформаційної галузі була створена Гуманітарна рада, що контролювалася владою. Було замінене керівництво Національної телекомпанії України, а ідея про створення на базі цієї телекомпанії суспільного телебачення була знищена остаточно. В інформаційному просторі почали з'являтися у

великій кількості замовні матеріали, а тональність самих текстів стала більш лояльною до влади. Як пише журнал «Корреспондент» у 2011 р.: «За оцінками Інституту соціології Національної академії наук України, на Першому національному каналі 95 % ефірного часу новин віддано Януковичу і Ко» [189, с. 33].

Країна почала повертатися до «темників», що використовувалося за часів Л. Кучми. Про цензуру та тиск журналісти почали говорити відкрито з перших років президентства В. Януковича. Журналісти ТК «СТБ» у травні 2010 р. заявили: «Ми вважаємо за необхідне оголосити про системний наступ на свободу слова. Зокрема, нова інформаційна концепція “Вікон” передбачає: розповідати про політичні теми “одним рядком” й уникати розлогих матеріалів; відмовлятися від “традиційних журналістських розслідувань”; уникати іронії; не висвітлювати теми про майно та витрати політиків» [333].

Коли у 2010 р. Нацрада оголосила конкурс на 92 частоти, розпочалася боротьба між медіавласниками, що більше була боротьбою за право бути першою «first-TV» між В. Януковичем та Ю. Тимошенко. Тому в цю боротьбу було підключено й журналістів, які розпочали протестну кампанію «Стоп цензурі!». На інформаційний простір почали виходити ТВ-канали, що зарекомендували себе як більш незалежні та з умовно низькою внутрішньою цензурою: «5 канал», «ТВі». Але вже в червні 2010 р. судова влада за позовом В. Хорошковського (який володів групою «Інтер») позбавила «5 канал» та «ТВі» додаткових частот на мовлення, й оскаржити рішення юристам телекомпаній не вдалося.

Серед політиків попит на політичні ток-шоу не втратив своєї цікавості. Програми Ганни Безулик та Євгена Кисельова стали додатковими майданчиками, де політики отримують можливість себе репрезентувати перед глядачами. А разом із цим українці стали заручниками тем, які ще більше розколювали суспільство. Призначення міністром освіти та науки Дмитра Табачника та його повернення на українські телеканали спровокували ставлення українців до минулого країни, до якого в міністра-історика було надто специфічне уявлення, де галичанам серед українців місця не було. Як і в нового Міністра закордонних справ Костянтина Грищенка. Ігор Лосєв у газеті «День» пише: «Пан Кисельов у “Великій політиці” надав можливість міністру закордонних справ України (або В. Ф. Януковичу, якщо врахувати виступ голови МЗС перед своїми співробітниками, де було сказано, що зовнішню політику визначає Президент) Костянтину Грищенку для виголо-

шення “тронної промови”. Промова була переповнена демонстрацією любові і відданості Російській Федерації» [46].

Тенденція тиску посилилась у 2012 р., що призвело до оприлюднення спільної заяви Національної спілки журналістів України разом із Комісією з журналістської етики та Незалежною медіапрофспілкою проти законопроекту № 11013, що встановлював кримінальне покарання за наклеп. «Ці норми спрямовані не тільки проти журналістів, а й проти громадських діячів і всіх тих, хто висловить невдоволення політикою влади в офісі, на вулиці, на своїй сторінці в соціальних мережах. За цим законопроектом будь-хто із громадян може стати кримінальним злочинцем за висловлені сумніви в якості дешевої капусти», – говорить в заяві [100].

Під час акції протесту «Вставай, Україно!», що відбулась 18 травня 2013 р., влада організувала іншу акцію під назвою «В Європу – без фашистів!», що призвело до побиття журналістів Ольги Сніцарчук та Владислава Содея. За фактом нападу було відкрите кримінальне провадження, але Олена Бондаренко, депутат від «Партії Регіонів», заявила, що вони не виконували свої журналістські обов'язки. Коли журналісти прийшли до Кабміну з вимогою розслідувати побиття, на їхніх спинах було написано: «Сьогодні – журналістка! Завтра – ваша дружина, сестра, донька. Дійте!».

Спілкування Голови країни із журналістами було дуже напруженим та вибірковим. Його прес-секретар Ганна Герман не тільки формувала стратегію інформаційної політики та спічі Президента, але й ставала його кризис-менеджером, коли їй доводилося виправдовуватися перед країною за публічні промови свого роботодавця. За даними «Корреспондента», у 2012 р. В. Янукович дав лише одне інтерв'ю. «У лютому, напередодні своєї дворічної річниці перебування біля керма, він поспілкувався із провідними журналістами трьох політичних ток-шоу – Андрієм Куликовим, Савіком Шустером та Євгеном Кисельовим. Відтоді українські журналісти для Януковича перестали існувати. Замість них Президент звернув свій погляд і промови на Захід. На початок літа він роздав кілька інтерв'ю іноземним ЗМІ, у тому числі й німецькому виданню «Superillu», що в Німеччині має славу бульварного. Мабуть, Президенту просто нічого сказати українцям» [197, с. 28]. Російський журналіст Віталій Коротич зробив п'ять авторських програм з В. Януковичем. А коли поставив запитання стосовно Ю. Тимошенко, Ганна Герман заборонила вихід програми, і спільна діяльність припинилась.

Початок 2013 р. знов наповнився гучними заявами журналістів, опозиційних політиків та бізнесменів, на цей раз щодо того, що їх прослуховують.

Більша частина брудних матеріалів з'явилася проти Ю. Тимошенко. Сайт zhuzhaleaks.com публікує сотню особистих листів доньки Ю. Тимошенко Євгенії, яку домашні називали Жужою, тому на честь такого ім'я й було названо інтернет-ресурс. Також там були розміщені розмови Ю. Тимошенко з її чоловіком та рахунки з німецької клініки, де вона була на лікуванні.

22 лютого 2013 р. відбувся так званий «прямий діалог» Президента з країною (на кшталт російського проекту). Штучні телеглядачі, які телефонували в прямому ефірі та ставили запитання В. Януковичу; групи трудових колективів, які з робочих місць на всю країну розповідали про досягнення влади; імпровізації за сценарієм та актори замість робітників – усе це вказувало не на діалог влади, а на формування тієї реальності, що бажала бачити влада. Тому, на відміну від Росії, цей проект у країні не було втілено остаточно, оскільки українська нація в більшості вже давно пережила пострадянську кризу ментальності.

У перші часи президентства В. Януковича, навіть коли українська влада демонструвала відкритість та готовність співдружності з Росією, російський інформаційний простір демонстрував прискіпливість та критичність до свого західного сусіда. Ігор Короленко в статті «Жарти як одкровення» пише, що в новорічну ніч 2011 р. на російському телеканалі «РТР» ішла трансляція «Олів'є-шоу». Королева Великобританії телефонує лідерам країн і запитує, як відбувається новорічне свято. «І ось телефонує королева в Україну, Віктору Януковичу. Кадр: Янукович біля столу з пляшкою і склянкою, явно напідпитку. Єлизавета його запитує: “Ну, як там твій прищавий і ця відьма з косяю?”. Янукович дуже неприємним голосом відповідає в такому ж стилі. Ролик триває 20–30 секунд, він найкоротший у цьому сюжеті, але найбільш образливий і непристойний» [186, с. 21].

Починаючи з 2011 р. офіційно та без приховувань російські телеканали стали різко критикувати українську владу, що було пов'язане з курсом на євроінтеграцію. Російські ведучі пригадували Президенту, що ні тісної співпраці з Митним Союзом, ні захисту російської мови в Україні немає.

Оскільки провідні ЗМІ вимушені були висвітлювати діяльність влади, опозиція почала засвоювати Інтернет. Лідером серед користувачів мікроблогів була Ю. Тимошенко. У 2010 р. найбільш популярною була платформа Twitter. «Леді Ю за допомогою планшета iPad веде прямі ефіри зі стін Генпрокуратури, куди вона ходить на допити. “По FM почула гороскоп на середу: знайдіть час для масажу й салону краси. Посміялась. У мене сьогодні Нечвоглод [прізвище слідчого, який веде справу проти экс-прем'єра] в ГПУ

та нова справа”», – наприклад, написала вона на Twitter 13 квітня 2011 р. [190, с. 24]. У соціальній мережі самого Президента не було, тому в часи В. Януковича вся опозиційна діяльність, про що можна було говорити та писати, перейшла в Інтернет, де медіадискурс набув свого цифрового опозиційного значення. Уже наприкінці 2013 р. Адміністрація Президента почала створювати офіційну сторінку в соціальній мережі, щоб сформувати імідж майбутнього кандидата в президенти. Але час було втрачено, влада так і залишилася закритою від суспільства.

Парламентські вибори 2012 р. надали можливість кожній партії, що йшла на вибори, продемонструвати свій маркетинговий рівень із застосуванням медіадискурсу.

1) «Партія Регіонів» використовувала конкретні цифри та факти, що обіцяла втілити в політику, але репрезентувала їх, як уже здійснений факт: «З 151 грн – середня зарплата», «Російська мова – від регіональної до другої державної», «Будуємо нову країну», «Щаслива родина – успішна країна», «Від стабільності – до добробуту», «Чемпіонати проходять – досягнення остаються», «Защитили русский язык! Обещали – выполняем». Майже всі тексти побудовані на антитезі: «подолано – досягнуто», «розруха – стабільність», «проходять – залишаються», «обіцяли – виконуємо» тощо. Окремі білборди було виготовлено для мешканців Криму, де поєднувалися зображення впізнаваних людей та вербальний текст. На одному було фото з концерту Алли Пугачової і підпис: «Возродили праздник ритмов и мелодий – Крым мюзик фест. Крымчанин! Гордись настоящим!». На іншому – портрет О. Пушкіна і підпис: «Пушкин А. С. 1820. Крымчанин! Гордись прошлым». Стилістичною ознакою білбордів регіоналів було те, що ніде не було зображень політиків, які мали пряме відношення до регіоналів. Партія використовувала досягнення нації і навмисно вписувала свої логотипи в рекламний виборчий білборд;

2) Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» практично не мало як достатньої площини для політичної реклами, так і можливості зображати нові фотографії своєї головної лідерки Ю. Тимошенко. Тому її зображення використовувалося на рівні намальованого іконічного знаку, а поряд була фотографія Арсенія Яценюка з підписом: «Ми об'єдналися заради України». На інших білбордах техніка виконання залишалася та сама, але вже без Ю. Тимошенко і значно великим А. Яценюком. Дві політичні сили – «Батьківщина» і «Фронт змін» об'єдналися заради того, щоб виставити єдиного кандидата на президентських перегонах від опозиції.

3) «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» також мала проблеми в розміщенні своїх рекламних плакатів. В Одесі, наприклад, їм надавали площі, але тільки не в центральній частині міста і не в спальних районах, хоча обсяг займаною партією рекламою набагато більше, ніж, скажімо, був у ВО «Батьківщина». Головною аудиторією цієї політичної сили була молодь. Використовувалися гасла «Настав час!» на фоні стіни, що пробиває кулак. На інших плакатах було зображення Віталія Кличка з написами: «Шанс для молоді. Європейський рівень освіти. Гарантоване перше робоче місце. Настав час удару!»; «Економіка рівних можливостей. Скоротимо кількість податків. Новим підприємствам три роки податкових канікул. Настав час удару!»; «Політика може бути щирою!», «Політика може бути відкритою!».

Програми партій, що презентували себе як реформатори, у цілому торкалися соціальних та економічних питань. Регіонали обіцяли вкластися в п'ять років, щоб країна стала розвинутою. Партія «УДАР» зробила ставку на холодильник та пральну машину, що кожний українець зможе щомісяця купувати на свою зарплату. ВО «Свобода» грозила імпічментом, а комуністи, як і всі інші партії, знов згадали про скасування депутатської недоторканості. «Батьківщина» дістала свій вже застарілий козир, що вона використовувала, як і раніше, – запровадження імперативного мандату. Як пише «Корреспондент», усі партії захопилися розширенням можливостей місцевого самоврядування: «Так, «ПР» і «УДАР» готові наповнити регіональні бюджети грошима за рахунок зменшення відрахувань до держскарбниці, а Яценюк і команда лідера «Свободи» Олега Тягнибока ратують за ліквідацію обл- та райдержадміністрацій та передачу влади місцевому самоврядуванню. При читанні програми створюється стійке враження, що наступні п'ять років стануть золотим періодом для малого та середнього бізнесу. Принаймні, вирішенню проблем саме цієї частини суспільства приділили значну увагу всі провідні, за даними опитувань Центру Разумкова, політсили, за винятком комуністів» [195, с. 17].

У 2012 р., саме в рік парламентських виборів, Уряд проголосив 17 напрямів соціальної політики, які вже вирішуються. Збільшення прожиткового мінімуму (із 681 до 1 098 грн), мінімальної зарплати (із 643 до 1 098 грн), збільшення пенсії (із 501 до 842 грн), збільшення надбавок членам родин померлих інвалідів, військовослужбовців у відставці, ліквідаторам ЧАЕС, шахтарям-інвалідам, дешеві квартири та ще «одну тисячу» вкладникам

«Ощадбанку», але вже не від Ю. Тимошенко, а від Президента В. Януковича, яка потім на повсякденному рівні отримує назву «Вітіна тисяча».

У цілому парламентська кампанія, як пише С. Рахманін, була беземоційною. Дизайнерські афіши та білборди були розраховані на прагматизм. А проплачені телепрограми дуже сильно видавали роботу за сценарієм як журналістів, так і політиків. «При цьому для багатьох учасників ця кампанія насправді мала виснажливий характер. Енергію, почуття, емоції безжалісно відбирали внутрішні конфлікти й підклимні інтриги» [101]. Опоненти використовували роздачу гречки та грошей, не мали власних програм, не було і сильних опозиційних лідерів, тому що Ю. Тимошенко та Ю. Луценко були за ґратами. У дискурсі публічних промов лунали теми бюджетних закладів, що необхідно будувати; зарплат бюджетників, що треба піднімати; поганих доріг, що треба ремонтувати. Ті, у кого був адмінресурс, на бюджетні кошти купували подарунки або робили ремонт у своїх виборчих округах, що перетворювало їх на благодійників. «Один із найходовіших подарунків – “швидкі допомоги”. Тимошенко таке “спонсорство” дорого коштувало. Але численних дарувальників її сумний досвід не зупиняє», – продовжує С. Рахманін [101]. Також публічно дарували шкільні автобуси та навіть велосипеди. «Так, Юлія Львовичкіна, нардеп від «ПР» та сестра Голови Адміністрації Президента (АП), у “своєму” кримському окрузі ошчасливила рознощиків пошти двоколісними транспортними засобами в кількості 71 штуки. Причому, за словами Олександра Данилюка, координатора громадського руху “Спільна справа”, який моніторить випадки прямого і непрямого підкупу виборців, на кошику кожного з велосипедів зазначено, що це презент від фонду Львовичкіної. “Таким чином кожен листоноша, заїжджаючи в село на велосипеді, автоматично перетворюється на дівчину-агітатора”», – пояснює О. Данилюк [196, с. 22]. У Слов’янську син прем’єр-міністра Олексій Азаров публічно роздавав подарунки, а місцеві ЗМІ перетворилися на кишенькових агітаторів цього кандидата.

Обіцянки, подарунки, грошовий підкуп та продуктові набори використовувалися всіма політичними силами, які потім, у разі фіксації порушень ведення передвиборчої кампанії, звинувачували одна одну в підкупі виборців. На рівні цього, використання брудних технологій було нормою всього передвиборчого процесу:

1) реєстрація технічних партій: «Союз анархістів», «Русь единая», «Братство», «Русское единство», «Єдина Родина» з метою відтягування голосів;

2) підвезення до виборчих штабів та організація голосування вдома людей, які можуть самостійно пересуватися, але отримали медичні довідки про поганий стан здоров'я;

3) технологія «зниклого виборця». У Криму, коли виявилось, що 7 % виборців зникли з реєстру, агітатори мали знайти «зниклу» людину, піти до неї, оформити заяву, а потім представляти цю людину на засіданні комісії, щоб її внесли до списку;

4) 2012 рік відрізняється від інших виборчих періодів тим, що набувають значення кібератаки на поштові скриньки та корпоративні партійні сайти;

5) у квітні 2012 р. користувачі Інтернету побачили поцілунок Ю. Тимошенко з її адвокатом С. Власенком.

Джинса у ЗМІ, реклама без маркування, участь поп- та рок-виконавців у грандіозних концертах на підтримку політичної сили чи кандидата, подарунки та послуги, підкупи. А низька явка виборців у день виборів показала, що електорат втомився від безнадії.

Громадський рух «Чесно», КВУ, «Опора», «Спільна справа» вели незалежне спостереження у виборчих округах. Були зафіксовані та оприлюднені порушення під час виборів, що вказували на організовану роботу адмінресурсу заради перемоги «Партії Регіонів». Це був знак того, що громадські організації в країні почали об'єднуватися заради прозорості виборів. Але результати моніторингу кожної організації схилялися в бік тієї чи іншої політичної організації, що дало можливість діючій владі публічно не реагувати на заяви порушень права виборців. Таким чином, опозиційний політичний дискурс не виявився внутрішньорганізованим, а його мовні акти були слабкими за офіційний політичний дискурс влади. Локутивні, іллокутивні та перлокутивні акти були нерізкими та беземоційними в порівнянні з офіційним дискурсом. Тому суспільство виявило байдужість до опозиційного дискурсу. Обережними у своїх заявах були і закордонні спостерігачі, тому що перспектива підписання Угоди про євроасоціацію у 2013 р. впливала на офіційні заяви. Європейські спостерігачі більше вказували на порушення до виборів та після них, ніж під час самих виборів, а поява в парламенті трьох опозиційних партій («Батьківщини», «УДАР» та «Свободи») де-факто вказувала на присутність у країні демократичних умов роботи парламенту.

Опозиційний дискурс у країні формувався на інституційному рівні та на рівні вуличних протестів. На відміну від вуличних протестів, де сама влада провокувала на активізацію спротиву, опозиційна діяльність депутатів була

більше імітаційною: бійки в парламенті, показова діяльність перед телекамерами, ніж у парламенті та висока комерціалізація. Опозиція не брала участі у відкритих засіданнях Кабміну, участь у дискусіях була номінальною, тіньовий уряд створено не було, не існувало чіткого моніторингу діяльності влади. Більше було гучних заяв, ніж відкритих форм опозиційних дій. Взагалі парламентського діалогу між більшістю та меншістю не було, проте сам медіадискурс був насичений звинуваченнями, заявами та погрозами, що не перешкоджало опонентам знаходитися в одній студії на записах політичних токшоу. Аналізуючи діяльність опозиції наприкінці 2012 р., Віктор Трегубов пише: «Врешті-решт, кожній опозиційній силі слід визначитися: або вона працює в модусі європейських опозиційних сил і створює ефективну машину, що контролюватиме дії влади та інформуватиме суспільство; або, якщо це не є можливим, вона працює в революційному модусі та веде народ на барикади. Імітація ж опозиційної діяльності – безпечна й легка, але, як доводить практика, не дає жодних результатів. Не можна імітувати все життя: рано чи пізно руки затерпнуть» [104].

Голосування більшості в парламенті відбувалося завдяки піднятій руці М. Чечетова та кнопкодавству, а опозиція так і не припинила таку штучну форму прийняття для української нації важливих рішень. Хоча в медіадискурсі неодноразово про це відкрито заявляли самі політики. Звідси країна отримала не тільки імперський «мовний закон», але й мала багато абсурдних законопроектів. Наприклад, проект закону № 2154 про створення кладовища «Національний військовий пантеон», що мав бути недоступним для широкого кола, а формувався б на рівні Кремлівської стіни, де б мали ховати лише державних службовців та керівників структур.

У грудні 2010 р. вся країна побачила бійку між бютівцями та регіоналами. У хід пішли навіть стільці, після чого п'ятеро опозиційних депутатів потрапили до лікарні. Відповідальності ніхто не поніс у той час, коли Генеральна прокуратура України продовжувала викликати на допит депутатів від опозиції, які в день ратифікації «харківських домовленостей» палили в парламенті димові шашки та кидали в спікера В. Литвина яйця, від яких охорона прикривала його парасольками.

У середині червня 2013 р. А. Яценюк звинуватив Ключова та Арбузова в спробі скупки депутатів від опозиції. «За твердженням нардепа Андрія Пишного, давнього соратника Яценюка, за вихід з опозиції потенційним “тушкам” пропонують до \$10 млн, а за голосування по ключових законопроектах

синхронно з ПР – \$3–5 млн. Перший віце-прем'єр відмовився коментувати подібні чутки, а ось секретар Радбезу подав на лідера «Батьківщини» до суду за наклеп. Яценюк висунув зустрічний позов. Більш того, за даними «Кореспондента», відразу три представники його фракції – Ольга Сікора, Володимир Шкварилюк і Анатолій Дирів – подали до Генпрокуратури офіційні заяви про спробу їх підкупу [198, с. 17].

Вуличні протести були більш радикальними. Вони ставали реакцією на діяльність режиму Януковича. Під час прес-конференції у квітні 2013 р. у В. Колесніченка присутня дівчина кинула пакет із фекаліями із криками: «Бандити перейшли вже всі межі!» [316]. За рішенням суду дівчина сплатила штраф у розмірі 51 грн.

Динаміка вуличних протестів створює власний дискурс як реакція на офіційний, а інтерпретації в медіадискурсі розподіляються на захист влади та на репрезентацію протестних мовних актів:

1) 21 листопада – 3 грудня 2010 року виник Податковий майдан унаслідок прийняття нового Податкового кодексу. На головних площах великих міст країни ставилися намети. Влада змушена була йти на переговори, давала обіцянки. Але в ніч з 2 на 3 грудня наметове містечко силою знесли. На лідерів Податкового майдану влада оголосила справжнє судове повнонання. Проти багатьох учасників акцій протесту було порушено кримінальні справи. Протестувальники вигукували «КАТ» (кодекс Азарова–Тігіпка, який фактично знищував підприємницьку діяльність у країні).

2) 5 серпня 2011 року Печерський суд Києва виніс рішення заарештувати лідера БЮТ – Юлію Тимошенко. На Хрещатику з'явилися намети з вимогою звільнити головну «бютівку» країни. Час від часу виникали сутички з «Беркутом», а через місяць наметове містечко влада силою ліквідувала. У країні виникнув заклик «Юлі – волю», що став головним гаслом вуличної опозиції.

3) Українські фанати футболу стали більш політизованими. 24 серпня 2011 р. під час матчу «Динамо (Київ) – Карпати (Львів)» української футбольної прем'єр-ліги, фанати «Динамо (Київ)» на трибунах скандували: «Спасибо жителям Донбасса за президента...». А коли «кричалку» футболних ультрас компанія ProstoPrint почала друкувати на футболках для вільного продажу, бійці УБОЗу у вересні 2011 р. в офісі компанії влаштували погром.

4) 5 вересня 2011 р. прем'єр-міністр підписав доручення Кабінету Міністрів № 63 до Пенсійного фонду, де заборонялося виплачувати Пенсійним фондом пільгові пенсії через суд, а 9 вересня Верховна Рада прийняла за ос-

нову проект про гарантії держави щодо виконання судових рішень за № 3735-VI, за яким проанонсовані доплати урядом не сплачувалися. Це призвело до масових протестів ветеранів Афганської війни, ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та ще 14 категорій громадян, які були позбавлені виплат пенсій. Виникає поняття «Чорнобильський майдан» з гаслами «Президент, виконай свої передвиборні обіцянки», «Ні антинародним реформам».

5) У лютому 2012 р. у країні виник перший віртуальний спротив до влади, що знищив головні офіційні державні портали країни. Це була реакція на закриття популярного в країні файлообмінника ex.ua. В Інтернеті у відкритому доступі були прописані інструкції, як здійснювати хакерські атаки на головні ресурси країни. У країні з'являється інтернет-спільнота «Волю ЕХ.УА», що звертається з петицією до влади.

6) У березні 2012 р. смерть 18-річної Оксани Макар із Миколаєва, яка була згвалтована та майже спалена, спричинила «Врадієвський майдан», що охопив Київ, Одесу, Харків, Суми, Львів.

7) 22 листопада 2013 р., після того, як стало відомо, що підписання угоди про асоціацію з ЄС призупиняється, Мустафа Найєм написав пост у соціальній мережі ФБ: «Зустрічаємося о 22:30 під монументом Незалежності. Одягайтеся тепліше, беріть парасольки, чай, каву, гарний настрій і друзів. Перепост всіляко вітається!». Із цього дня провідним гаслом стало «Україна – це Європа!».

8) Під час «ленінопаду» у Києві відповідальність на себе взяла ВО «Свобода». Комуністична партія почала збір коштів на повернення пам'ятника Леніну на Бессарабській площі, а в соціальних мережах українські користувачі розділилися на «вандалів» та «ватників».

Переслідування та тиск на лідерів опозиції й учасників вуличних протестів вплинули на високий рівень ув'язнених. В Європі країна поступилася місцем лише Росії, Грузії та Білорусі. На 100 тис. мешканців країни припадало 338 ув'язнених. Але такий високий показник не впливав на зменшення злочинів, тому що криміналізація в суспільстві зростала разом із кількістю ув'язнених. Як пише журнал «Корреспондент», за 2010 р., «ознаменований істотним збільшенням тюремного населення, зріс і рівень злочинності, причому відразу на 15 %. Україна в даному випадку є прекрасною ілюстрацією європейської тенденції, що показує: у країнах, де частка зеків мала, невисокий і відсоток серйозних злочинів, наприклад вбивств» [191, с. 28].

Влада використовувала стратегію попередження опонентів із використанням певних тактик:

І. *Тактика погрози*, де в публічному полі через офіційний політичний дискурс репрезентувалися в медіадискурсі прийоми воровської культури, ніж політичної. Ось деякі приклади:

1) Г. Кернес, мер міста Харкова, під час наради комісії з надзвичайних ситуацій у вересні 2012 р. назвав чиновника «сучим псом»;

2) Генеральний прокурор Ренат Кузьмін на щорічному заході в Ялті «Ялтинська європейська стратегія (YES)» заявив під час обговорення ситуації з ув'язненням Ю. Тимошенко, що «ніхто не має права ставити під сумнів законність рішення суду, а тим більше в образливій формі висловлюватися про судову систему» [144]. Після чого старший науковий співробітник Інституту міжнародної економіки Петерсона Андерс Аслунд сказав: «Він виглядав як бандит, вів себе як бандит і говорив як бандит» [144];

3) В ефірі на телепрограмі «Шустер live» Євген Царьков, заступник Голови Комітету з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики, заявив, що «школа, що НКВД мало розстріляло націоналістів і бандерівців»;

4) Народний депутат від «Партії Регіонів» Олександр Волков, спілкуючись із журналістами руху «Чесно», на запитання про його помічників відповів: «Тебе на х... відразу послати, б..., чи поступово» [351];

5) У жовтні 2013 р., під час блокування трибуни в парламенті, спікер Верховної Ради В. Рибак на адресу опозиціонерів сказав: «Не стукайте, вдома жінці по голові будете стукати» [1];

6) Ренат Кузьмін, перший заступник прокурора країни, на телепрограмі «Честь имею пригласить» на всю країну виконав пісню «Мурка». А сам Президент на міжнародному форумі в Давосі, що було традиційно організовано Віктором Пінчуком 28 січня 2011 р., виступив із промовою, яка потім довго обговорювалась у тісних колах. «Янукович на довершення всього високопоставлений оратор, трохи зніяковівши від власної незручності, запросив присутніх в Україні на досить відверте дійство. “Коли почнеться тепло і в містах українських почнуть роздягатися жінки – побачите таку красу, це дуже чудово”, – з видом експерта заявив Янукович, зірвавши шквал оплесків чоловічої частини аудиторії і загнав у фарбу її прогресивну жіночу половину» [188, с. 28].

II. *Тактика провокації*, через що влада публічно демонструвала, кому належать важелі впливу в суспільстві. У грудні 2011 р., під час прес-конференції Мустафа Найєм запитав В. Януковича про вертоліт та Межигір'я, на що голова країни відповів: «Я вам не заздрю. Ми добре одне одного знаємо.

Решту подумайте самі». Системними були також прийоми так званих «зустрічей політиків із виборцями» у тих самих містах і в той саме час, де організовувалися мирні зібрання. Або ж «контрмітинги», що організовувалися владою заради знецінювання протестного руху.

III. *Тактика м'якого заперечення із прийомом переключення уваги* використовувалася тоді, коли представники влади мали б коментувати певні факти. Коли П. Симоненку натякнули про його заможний стан, який було вказано в нього в декларації (земельна ділянка 1 200 кв. м, квартира 70 кв. м та чотири квартири у власності членів його родини), він відповів, що його матеріальне становище відповідає гаслам Комуністичної партії. В. Колесніченко в ефірі ТК «ICTV» у 2013 р., коли йшлося про підтоплення селищ Закарпаття у зв'язку з вирубкою лісів, заявив, що місцеве населення «вуйки» безкарно вирубають ліс, звідси й виникає підтоплення їхніх домівок. А під час Майдану той же В. Колесніченко висловився на адресу УГКЦ, вказуючи на те, що церква в країні відділена від держави, тому молебні на площі священнослужителі проводити не можуть. На думку депутата, священників від УПЦ КП та УПЦ МП на Майдані було.

IV. *Тактика перекладення відповідальності*. Коли «Беркут» використав силовий розгін студентів на Майдані, Президент переклав відповідальність на генерального прокурора Віктора Пшонку. Але публічно висловився проти захоплення адміністративних будинків 1 грудня, після чого генпрокуратура відразу завела 11 справ із цього приводу. Під час розгону протестувальників залучалися сили ДАІ або спецзагону «Беркут», який застосовував силу. Також судова влада ставала інституційним заручником, що приймав рішення заборони мирних протестів, апелюючи до захисту національної безпеки громадян.

Боротьба з корупцією відбувалася руками олігархів, які самі цю боротьбу очолювали. Валерій Хорошковський, власник групи «Інтер», за сумісництвом голова СБУ і людина, яка посідала 15-те місце в рейтингу найбагатших українців, мав виявляти корупціонерів у країні. Перерозподіл державної та приватної власності призвів до тотального контролю національного бізнесу з боку сім'ї Януковича. Тому серед фінансово-промислових груп виникло протистояння між групою Фірташа та групою Ахметова. А серед них почала формуватися ще одна олігархічна група – сім'я Януковича. Публічні активи цієї сім'ї на 2011 р. оцінювали в 100 млн дол. Тому фінансові групи, що були наближені до сім'ї та мали її довіру, отримували для своїх представників ключові посади у владі. У країні з'явилися так звані «младореформатори» –

молоді та перспективні люди, які опинилися у владі завдяки зв'язкам із сином Президента Олександра Януковича: перший віце-прем'єр Сергій Арбузов, міністр енергетики та вугільної промисловості Едуард Ставицький, міністр юстиції Олена Лукаш, міністр фінансів Юрій Колобов, міністр доходів і зборів Олександр Клименко, голова МВС Віталій Захарченко.

«Фокстрот», «Епіцентр», банк «Фінанси і кредит», заводи «Росава» та «Стальканат» опинилися під замовним владою рекетом. А щоденні витрати на виконання Президентом своїх повноважень вражають своїми цифрами. «Близько \$170 тис. – тобто вартість трикімнатної квартири в новому будинку в столичному спальному районі Позняки – стільки українському бюджету коштує кожен день Віктора Януковича на посту Президента. Більше половини цієї суми, \$91,5 тис. на день, іде на те, щоб забезпечити главі держави комфорт, якого не було в його попередників, – оренду вертольота і літака вищого класу, ремонт держрезиденцій, будівництво спецдороги до Межигір'я, де він живе, та інше. Тільки на ці цілі, за підрахунками «Корреспондента», країна за півтора року віддала \$50 млн» [192, с. 18]. У країні почалося будівництво майданчиків для гелікоптерів у Києві, Каневі, Криму. Пресслужба Президента це пояснювала піклуванням про місцевих жителів, які мали перспективу позбутися заторів під час пересування містами президентського кортежу.

Для зміцнення влади офіційний політичний дискурс закріплював міфи для формування лояльності до влади, щоб знизити протестний настрій, та розповсюджував їх через медіадискурс:

1) нав'язування думки, що Президент – це влада від Бога (на протигагу виборної влади). В інтерв'ю «Українській правді» голова СБУ Валерій Хоршковський сказав: «Президент – це Богом дана і народом обрана посада, і він завжди буде відстоювати національні інтереси» [314];

2) ідея приєднання до Митного Союзу формувала ілюзію, що на Україну очікують значно дешевші енергоресурси, оскільки буде спрощена процедура вирішення питання про доступ до російського газу саме в союзі з Росією;

3) посилювався міф про єдину країну, яка була та яка має бути в спільному союзі України та Росії (для балансу додавалася Білорусь), а російська мова має кріпити цей союз, тому вона необхідна для країни в статусі державної мови;

4) вже під час Майдану офіційний політичний дискурс почав свідомо просувати наратив про федералізацію країни. Імпульси цього дискурсу надходили з Харкова, де М. Добкін та Г. Кернес наголошували на такій формі

децентралізації влади. У цей час і Росія публічно заявляє про федералізацію України. «Думаю, це вже не ідея, а очевидна необхідність. У рамках жорсткої унітарної держави буде йти постійне протистояння. Щоб його припинити, потрібна федералізація», – сказав радник президента Росії Сергій Глазьев [339].

У країні розвивалася політично-замовна література, мета чого – покращити імідж політиків діючої влади. Донецький журналіст Віктор Спаяжук написав ще у 2004 р. «Істинно Творець», а у 2010 р. «Від Майданів до Храмів» та «Життя під знаком факторіалу», де головний герой В. Янукович зображений як герой нації. Володимир Чередниченко, прихильник-письменник Президента, у 2010 р. написав книжку «Національна ідея», де уперше з'являється літературна лінія знатного роду білоруських Януків, описується його шляхетне оточення, а сам герой має благородний смак в одязі та думках, тому що переймається про Україну. А через рік вийшла цього автора й друга книжка з простою назвою «Віктор Янукович». Окремо для закордонної аудиторії друкується його ще один опус «Час професіоналів» (англійською мовою) та «Лінія Путіна». Ганна Герман написала «Піраміди невидимі», за нею було поставлено спектакль на сцені молодіжного «Поетичного театру» в Ужгороді, як вистава з державного іспиту за спеціальністю «Театральне мистецтво». В. Колесніченко написав брошуру «Война или военная преступность» про дії ОУН та УПА під час Другої світової війни. Тімоті Снайдер, професор Єльського університету, заявив про плагіат його статті з блогу «New York Review of Books». Пізніше виявилось, що В. Колесніченком була передрукована стаття й іншого професора з канадського університету Альберти Джон-Пол Химка, а потім і Пера Рудлінга. Ні вибачень, ні вилучення брошури не відбулося. Натомість депутат заявив, що проти нього розгорнулась брудна кампанія і він готовий судитися з істориками.

Але головним літературним твором став у 2011 р. «Opportunity Ukraine», книга, що була надрукована в австрійському видавництві англійською мовою, за неї автор Віктор Янукович отримав 16,4 млн грн. Пізніше з'явилася інформація, що це плагіат. Архітектор Лариса Скорик назвала тих, хто знайшов плагіат, «глибоко аморальними людьми». А низка українських письменників висловила сумніви щодо прозорості як авторства, так і фінансової спроможності видавництва, що сплатило такі гроші. «В Україні найбільші гонорари за останній час отримували Люко Дашвар та мала отримати Ліна Костенко (за «Записки українського самашедшего»), за моїми розрахунками десь до 40 тис. гривень», – сказав письменник Андрій Курков [6]. У медіа-

дискурсі літературної творчості з'явилося ім'я Юрія Винничука, політичні вірші якого набули популярності. Його вірш «Вбий п...са» стає темою для львівського флешмобу, а Юрій Луценко написав листа, що в себе в камері цей вірш повісив на стіні. Вадим Колесніченко навіть подав до суду на поета за те, що той його образив у своїх блогах, які вів на «ТСН» та у львівському «Пост-Поступі» поет. Кумедність ситуації була в тому, що поет писав про Вадіка Калесніченка, який є провокатором, і, на його думку, депутату доведеться через суд доводити, що він і є провокатором. Судову справу у 2014 р. було закрито.

Із 2012 р. збільшилося фінансування кіновиробництва та участь України в міжнародних проектах, що привело до розвитку кіноіндустрії в країні. О. Жеребко пише, що «у 2012 р. та 2013 р. бюджет на виробництво кінопродукції становив 137 млн грн та 132 млн грн» [447, с. 21] (Рис. 2.12).

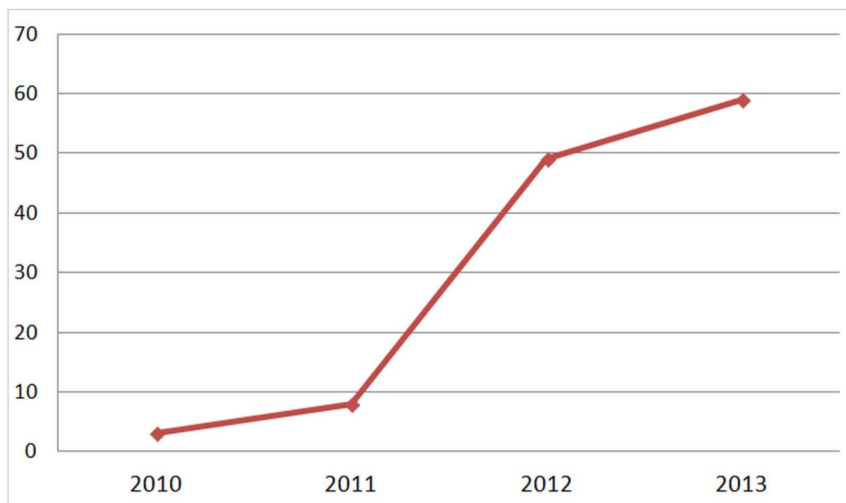

Рис. 2.12. Фільми, створені на замовлення Державного агентства України 2010–2013 рр.

За даними Міністерства культури у 2013 р. із 59 фільмів, створених на замовлення Державного агентства України, 23 були ігровими, серед них відомі «Параджанов» (режисери О. Фетісова, С. Аведікіан), «Лука. Діамантовий хрест» (режисер О. Пархоменко), «Гамер» (режисер О. Сенцов), «Той, хто пройшов крізь вогонь» (режисер М. Ілленко). У 2012 р. було закінчено зйомки першого українського фільму жахів у 3D «Синевір». Набув великого

розголосу фільм «ТойХтоПройшовКрізьВогонь», що було знято режисером М. Ілленком. На шостий день прокату фільм подивилися 1 млн 300 тис. українських глядачів.

У країні розпочалося виробництво власних серіалів, а за кордоном на майданчиках кінофестивалів працювали українські стенди та дебютували українські кінотвори. Фільм Сергія Лозниці «Щастя моє» про буденне життя водія-далекобійника, що було знято у 2010 р., отримав низку нагород на міжнародних фестивалях. У 2011 р. у Каннах була отримана «Золота пальмова гілка» за короткометражну стрічку «Крос», режисером була Марина Вроди. За висловом самої режисерки, це фільм про рух, що є метафорою руху країни. Дитячі фільми «Іван Сила», «Микита Кожум'яка», «Чарівні історії: еліксир доброти» завойовували закордонного глядача на Каннському фестивалі у 2013 р. А анімаційний серіал «Ескімоска» (режисер О. Шапарєв) було закуплено США, Канадою, Індією та Китаєм. Взагалі бажання виходити за кордони країни та брати участь у міжнародних конкурсах є, з одного боку, прагненням висловлюватися кінематографічним символізмом та експериментувати з різними формами поліфонії кінотекстів, що значно вплинуло на сучасний рівень розвитку вітчизняного кіно, а з іншого – бажання вийти з-під ідеологічних засад, звільнитися від офіційного політичного дискурсу та формувати власний кінодискурс.

У країні формувалися й власні фестивальні майданчики. Із 2010 р. було організовано Одеський міжнародний кінофестиваль (ОМК), що став додатковою можливістю для авторів українських кінотекстів презентувати власні роботи. Є окрема нагорода «Найкращий українській фільм». Продовжував свою роботу Київський міжнародний фестиваль, що було організовано у 2009 р. Фестиваль документального кіно Docudays UA порушував суспільні проблеми крізь документальну візуалізацію української реальності.

У 2011 р. вийшов турецький серіал «Прекрасне століття» про Роксолану, але у фільмі вона говорить російською мовою. Росія у 2012 р. зняла фільм «Серпень. Восьмого» про війну Росії з Грузією, що презентувався до дня захисника країни. Після офіційного звернення ВО «Свобода» до Міністерства культури про те, що фільм розпалює міжнаціональну ворожнечу, прокатну ліцензію було відкликано. «Метою фільму, який уже заборонили в Молдові та Азербайджані, є маніпулювання масовою свідомістю з метою обілити російський імперіалізм взагалі і вторгнення до Грузії окупацію частини її території, зокрема», – заявив активіст «Свободи» Андрій Мохни ін-

тернет-порталу Zaxid.net [353]. Так, через медіадискурс у країні почав формуватися рівень цінності національної ідентичності, де інтеракції споживачів медіа перетворювали їх на суб'єктів політики країни.

Як пише П. Леньо, за часів В. Януковича західна індустрія сформувала нові стереотипи про українців. Традиції, містика, екзотична національна кухня репрезентувалися через образ мігрантів-заробітчан і через постаті боксерів – братів Кличків. «Спадає в око, що пануючі екранні шаблони, попри пом'якшення негативу, не пов'язують з українцями такі сфери, як, наприклад, наука, техніка, література чи мистецтво... У цьому контексті українці зі своєю кухнею і спортом виглядають в очах американців екзотичними та дещо неповноцінними» [510, с. 133].

Влада відкрито демонструвала власну втрату реальності, втрачаючи самоконтроль та відповідальність за власні дії та висловлювання в публічному полі. В. Колесніченка було затримано в аеропорту в «Жулянах» у зв'язку з відсутністю паспорта та було знято з рейсу «Київ–Сімферополь», на що він склав заяву, посилаючись на ст. 351 Кримінального кодексу України «Перешкодження законній діяльності народного депутата України». А народний депутат Олександр Стоян, доктор історичних наук, на прес-конференції в Донецьку зізнався, що голосує за п'ятьох колег: «Я відверто кажу: я засвоїв п'ять кнопок. Можу і на вісім натиснути, якщо треба... Згадайте останній випадок, коли ми голосували за закон про мови – трибуни охороняються потужно, президія охороняється потужно, депутатів наших багатьох немає, справа вже йде до канікул. Нас посадили в залі на кнопки, я відверто кажу, якщо треба, багатоверстатником став – змушують голосувати, голосуємо» [277].

Першому заступнику генерального прокурора Ренату Кузьміну було анульовано американську візу після того, як він без дозволу Вашингтону намагався провести допит Павла Лазаренка та Петра Кириченка, які мешкали в США. Головна мета Кузьміна – довести причетність Ю. Тимошенко до вбивства Євгена Щербаня.

Дії депутатів у парламенті нагадували активізацію «п'ятої колонії». Наприклад, Вадим Колесніченко вважав, що формування сильного громадянського ядра має відбуватися навколо об'єднання слов'янських народів. «У нас немає реальної альтернативи слов'янської інтеграції. Адже тільки в такому об'єднанні ми отримуємо статус рівних із рівними. А в будь-яких інших форматах нам відводиться роль недорозвиненого придатка. Тільки єднання слов'ян здатне дати нам статус глобального центру сили» [5]. Такі висловлення отримували нагороду, насамперед, від російської влади. У лютому

2013 р. президент Росії В. Путін указом № 101 за збереження та популяризацію російської мови нагородив Вадима Колесніченка та Сергія Ківалова як авторів «мовного» закону, а ще Дмитра Шенцева, Олега Царьова, Юрія Болдирева – медалями О. Пушкіна за популяризацію російської мови і культури за кордоном. На що інший народний депутат Андрій Парубій зазначив, що «це лише підтверджує те, що вони є агентами впливу іншої держави в Україні. І це велика біда і трагедія України, що в українському парламенті депутати, які мали б представляти і захищати інтереси України, насправді просувають та захищають інтереси іншої держави, та ще й не на користь, а всупереч національним інтересам України» [344].

Після того, як у країні було проведено провокативну пересувну виставку про Волинську трагедію, а також звернення українських депутатів до польського Сейму з ініціативою визнати цю трагедію геноцидом польського народу від рук ОУН-УПА, у липні 2013 р. В. Колесніченко був нагороджений Хрестом пам'яті жертв геноциду ОУН-УПА у Варшаві за «правду» про Волинську трагедію.

У країні розвивався активно політичний фольклор як реакція на офіційний дискурс. Склалися політичні анекдоти, розвивався протестний стріт-арт, виконувалися пісні, що в цілому були реакцією на відсутність діалогу в суспільстві. Наприклад, був відомий анекдот: «Пішов Янукович до ворожки, а вона йому каже: “Будеш Президентом, керуватимеш Україною, але помреш у день українського національного свята”. “А якого саме?”, – запитав Янукович. “У який день помреш, той і буде днем українського національного свята”».

Ставка на реалізацію соціальних програм, зовнішньо-політична багатовекторність, формування сильної влади не влаштовували сусідні країни, які мали власні інтереси в керованій владі України. Щоб остаточно повернутися в бік Росії, В. Януковичу необхідно було викреслити зі свого власного дискурсу курс на євроінтеграцію, а щоб порозумітися з Європою – звільнити Ю. Тимошенко. Але досвід із підписанням «харківських угод», що вже через рік самою владою інтерпретувалися як невдалі, сформував поняття «Митного Союзу» як одиницю торгу в переговорах із Росією. А європейській спільноті було продемонстровано готовність дотримуватися прав та свобод у країні Указом про помилування экс-голови МВС Ю. Луценка. Багатовекторність як стратегія В. Януковича демонструвалася навіть уже під час Євромайдану, коли замість того, щоб установити діалог із протестувальниками, Президент терміново полетів до Китаю, звідки повернувся «героєм». У всякому разі так його представляв Микола Азаров, наголошуючи на тому, що

договір про дружбу та співробітництво, що було підписано В. Януковичем у Китаї, є важливим для країни. «Ми підписали ті документи, які вже були підготовлені, сьогодні. Вони розширюють економічне співробітництво. Ми ще не рахували, скільки це буде в грошовому еквіваленті, але раніше ми вважали, що це було близько восьми мільярдів доларів залучення інвестицій в економіку України», – заявив Президент після повернення з Китаю [340]. Після Китаю Голова країни терміново вилетів до Сочі, де зустрівся з В. Путіним, заради чого скасував візит на Мальту, а через 10 днів знов полетів до Москви, звідки повернувся з гучною заявою, що ціна на газ північним сушідом знижена до 268,5 дол. за тисячу кубометрів.

Наприкінці серпня 2013 р. почалася російська блокада імпорту товарів з України, що призвело до створення нового нарративу, через що українська інтернет-спільнота створювала маркер патріотизму. І хоча пізніше він набуде назви «диванний патріотизм», у ті часи було важливим формувати опозиційне інтерпретаційне поле не стільки заради спротиву до влади, скільки заради об'єднання нації. Цікаво, але репетиція російського ембарго вдарила по великих підприємствах, що знаходилися як на Сході, так і на Заході країни. Наприклад, компанія «Метінвест», що була власністю Р. Ахметова та фінансовою групою підтримки «Партії Регіонів», заявила про фінансові втрати. А сама Росія, в особі «радника президента РФ Сергія Глазьева, офіційно визнала, що це “профілактичний захід” на випадок підписання Україною Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Мовляв, ось, що вам приблизно світить, якщо будете смикатися в неправильному напрямку» [199, с. 20]. Київський міжнародний інститут соціології та російський Левада-Центр протягом 2008–2014 рр. проводили спільні дослідження «Ставлення населення України і Росії одне до одного». Цікаво, що найбільший показник позитивного ставлення до своїх сусідів є серед українських респондентів, які ніколи не знижались до позитивного рівня росіян [480]. У травні 2009 р. цей показник уперше сягнув 93 %. Саме після того, коли за ініціативи регіоналів було проведено дві масштабні акції протесту 27 березня та 3 квітня 2009 р. із вимогами відставки уряду, Президента, відмови від кредитів МВФ, надання російській мові статусу державної. Удруге українці висловили високий відсоток позитивного ставлення до росіян у жовтні 2010 р. після зустрічі прем'єр-міністрів Росії (В. Путіна) та України (М. Азарова), де йшлося про постачання російського газу до країни. І навіть у листопаді 2013 р., після блокади українських товарів Росією, ставлення до росіян в українців на одну одиницю підвищилося в порівнянні з росіянами, які ще гірше почали ставитися до

своїх братів-слов'ян. На цей час у країні вже було ліквідовано дублювання кінофільмів українською мовою та скасовано іспити з української мови (Рис. 2.13).

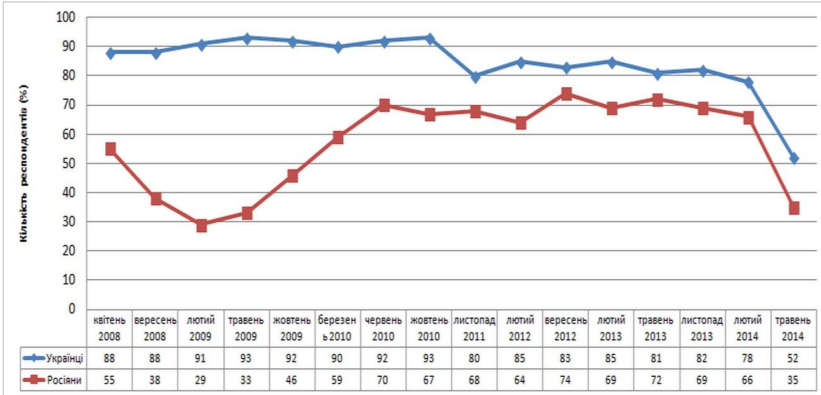

Рис. 2.13. Динаміка ставлення українців та росіян одне до одного (2008–2014 рр.)

Коли в країні почалися події на Майдані та формування загонів самооборони, 12 грудня 2013 р. Президент Росії В. Путін у десятій раз звернувся із щорічним посланням до Федеральних зборів. Він нагадав про «всеохоплюючу, об'єднуючу роль культури, історії, російської мови», вказав на продажні правоохоронні структури, «які кришують етнічну мафію», процитував Миколу Бердяєва про консерватизм, «який перешкоджає руху назад та вниз, до хаотичної темряви», згадав Близький Схід, Північну Африку та Сирію, які виявилися заручниками нав'язування прогресивної моделі розвитку, що перетворилася на «регрес, варварство, велику кров». Про Україну було сказано досить мало. «...Вже зараз діють робочі групи, які готують “дорожні карти” щодо приєднання до Митного Союзу Киргизії та Вірменії. Упевнений, реальні досягнення євразійської інтеграції тільки підвищать інтерес до неї з боку інших наших сусідів, у тому числі і з боку українських партнерів» [238]. А потім Президент нагадав, що розраховує на встановлення внутрішньої стабільності в Україні. А через два з половиною місяця на півострові Крим станеться захват адмінбудівель людей у воєнній формі без розпізнавальних знаків, яких потім сам В. Путін визнає, як російських воєнних.

Аналіз матеріалів вітчизняних і закордонних ЗМІ, що висвітлювали події на Майдані в Україні кінця 2013 р., свідчить про те, що офіційний дис-

курс влади на цей час уже змінився. Вона використовує вже не стратегію попередження, а стратегію знищення опонента за допомогою мовних актів. І опозиція, і представники парламентської більшості використовували такі прийоми:

1) *заклики до фізичного знищення*. Видання «Сегодня» надрукувало відкритий лист ув'язненої Ю. Тимошенко до В. Януковича, де вона надає йому три поради: обрати вектор розвитку країни, не дивлячись на наслідки президентських виборів, не залишатися сам на сам із Росією, не комплексувати щодо її визволення з в'язниці. Лист головна «бютівка» починає з емоційного зізнання: «Сьогодні я можу вже відносно спокійно написати вам листа. Чесно кажучи, вчора – після рішення уряду про відмову підписувати угоду з ЄС – мені хотілося вас просто вбити» [273]. А коли священик, який був із мітингуєчими під час першого штурму Майдану, запитав у представника «Беркута», навіщо він знищує місце протесту, у відповідь почув: «Ви до завтра не доживете» [350];

2) *використання інвектив (лайки, образи)*. Під час виступу на Антимайдані депутат від «Партії Регіонів» В. Колесніченко «назвав мітингувальників на Майдані “покидьками, які прагнуть захопити владу”» [317]. В офіційній заяві голова Харкова Г. Кернес відповів на заклик Інни Богословської до мешканців Півдня та Сходу країни підтримати Майдан. «Як Харківський міський голова, відповідальний за півторамільйонне місто, хочу пояснити: якщо депутат-повія Богословська думає про те, що в Харкові всі тільки і думають про майдани, то вона просто політичний лузер, який не розуміє, чого зараз чекають люди» [336];

3) *негативна оцінка в іронічній, двозначній формі*. Олександр Аронець, депутат від ВО «Свобода», звинуватив Інну Богословську за те, що під час бійки у Верховній Раді вона зірвала хрестик з його колеги Олега Гелевея. У себе на сторінці у ФБ він написав: «Відьма вкрала хрестик у націоналіста... А ми думаємо, звідки ж береться шансон! От із життя такої мадам “каструлькіної”, адже ми пам'ятаємо, як вона починала свою кар'єру з крадіжки каструл на зйомній хаті в Конче-Заспі!» [225]. Суд признав депутату сплатити Інні Богословській 50 тис. грн за моральну образу. А під час обговорення перспектив проведення круглого столу між опозицією і представниками влади Арсеній Яценюк зауважив: «Круглий стіл погано поміщається в тюремній камері» і далі «якщо йому (В. Я.) потрібно зустрітися із заступником держсекретаря США, він завжди може прийти пішки, як приходять працівники уряду» [345];

4) *уведення спеціальних маркерів агонального (поділ на «своїх» і «чужих»)*. Майдан та Антимайдан, «фашисти» проти «рашистів», «тітушки» проти «найманців», «сепари» та «інтеграсти», «риги» проти «правосеків» тощо, ставали головними риторичними прийомами, що використовувалися офіційним політичним дискурсом. Німецьке видання «Deutsche Welle» в статті Єгора Виноградова «Помаранчева революція, версія 2.0?» наводить записи блогерів, тон яких відповідно до розвитку подій помітно змінювався. Наприклад, блогер Pauluskp пише: «На момент початку штурму я стояв за десять метрів від ментів біля АП, знімав те, що відбувається, бачив, як народ закидали світлошумовими гранатами, і разом з усіма дихав газом ... Бачив людей, у яких лопнули барабанні перетинки, із вух текла кров і ноги були поранені осколками. Але вони не йшли. Якщо кілька тисяч чоловік, яких не зміг відлякати газ і гранати, це провокатори, то і весь народ український – провокатор» [347]. Зі спілкування журналіста з охоронцем Майдану, який відповідає за пропуск людей на Майдан, на запитання «як ти бачив, що це «тітушки», а не звичайні люди?» охоронець Дмитро Гаврильченко відповів: «Людину, яка півжиття займалася боксом, видно. Це обов'язково оголена голова, приплюснутий ніс, бетонне обличчя і дуже короткий одяг. Тепер “тітушек” дуже легко відрізнити від випадкового “гопника”, тому що останнім часом вони стали краще одягатися, може їм платити стали краще, цього я вже не знаю. Якщо бачимо гламурного гопника, то це швидше за все “тітушки” [346];

5) *збудження тривоги*. Агресія, як наслідок політичного протистояння, спостерігається не тільки в узагальненій боротьбі між протестувальниками та владою, а й конкретно між політиками, які опинилися по обидва боки київських барикад. 9 грудня 2013 р. народний депутат Інна Богословська, яка вийшла з «Партії Регіонів», закликала у своєму блозі жителів південного сходу України підтримати Євромайдан. Її звернення за шкалою використання агресії відноситься до порушення тривоги залежності людини від держави. «Зараз війська оточують Майдан, можливий штурм! Я закликаю Південь і Схід країни підтримати київський Євромайдан. Кидайте роботу і виходьте на вулиці, сьогодні вирішується майбутнє України. Якщо ми промовчимо – завтра не буде ні роботи, ні майбутнього у наших дітей» [19]. Із заяв А. Яценюка щодо використання опору в протистоянні з міліцією: «Ми не вдаримо жодного міліціонера. У нас немає зброї і спецзасобів. Якщо працівники правоохоронних органів застосують силу по відношенню до мирних громадян, це буде мати непередбачені наслідки» [345];

б) *уведення невербальних знаків комунікативної агресивності (у більшості плакати, фотографії, комікси, малюнки)*. Візуальне протистояння використовувало звернення до історичного минулого України, герої чого ставали прикладом для сучасного покоління. Як правило, стильовий фон подібної тематики – жовто-блакитний, що відсилає до ідеї патріотизму. Майдан 2013 р. суттєво відрізняється від Майдану 2004 р. тим, що більшість гасел і зображень носили застереження, навмисне перекручування слів, цитування кумедних виразів перших осіб держави. Тут згадувалися не тільки події, що сталися напередодні, а й річної давності й набували в контексті протистояння нового відтінку. Наприклад, новорічна ялинка, як «йолка» стала популярним мемом у візуальному зверненні учасників мітингу. Зображення В. Януковича та М. Азарова за ґратами з написом: «Свято наближається».

Саме на Майдані повсякденний рівень дискурсу ставлення до влади виїшов за обмежений приватний простір та потрапив у публічний простір. Те, що раніше передавалося пошепки, отримало колективний дискурс: про «Беркут» почали говорити, що він «улетів на йух»; діючого Президента називали «Яник», «Ялинкович», «Зек», «Путінський кошара»; про Путіна співали футбольні вболівальники; за опозицією закріпили метафору «лебідь, щука, рак» (А. Яценюк, В. Кличко, О. Тягнибок).

Опозиційний дискурс, що на Майдані складався з ілюкутивних та перлюкутивних мовних актів, відображав іншу реальність. Вона вступала у конфронтацію з тією реальністю, що пропонував офіційний політичний дискурс. Зіткнення двох дискурсів стало зіткненням двох реальностей, а носії самих дискурсів не дозволили конвергувати одна в одну.

Аналіз політичного та медіадискурсу України часів президентства В. Януковича дозволяє виділити певні стратегії, що вплинули на конструювання політичної реальності. Установлено, що коли офіційний дискурс влади використовує стратегії погроз, застережень чи знищень, він отримує високу частоту інформаційних імпульсів, що надходять до політичної системи від політичних систем інших країн на його підтримку чи на підтримку опозиційного дискурсу через медіадискурс. Інформаційне поле розширюється, що впливає на інтеракцію великої кількості символічних структур дискурсу, що розривають політичний текст. Зіткнення символічних структур перетворюється на конфлікт дискурсів, що призводить до революційної зміни політичного режиму як зміни політичної реальності. З іншого боку, якщо офіційний політичний дискурс використовує стратегії переговорів, вмовлянь чи захисту,

опозиційний дискурс формується навколо стратегії дискредитації. У такому співвідношенні висока вирогідність м'якої чи еволюційної зміни режиму.

Чим сильніше влада В. Януковича намагалася імітувати суспільні цінності та декларувати права та норми, тим більше виробництво символічних структур ставало формалізованою дискурсною практикою симулякрів. Звідси символічна реальність не відповідала політичній реальності, що спричинило політичну мімікрію та вплинуло на подвійне суспільне заперечення реальностей: символічної та політичної.

Медіареальність є еволюційним станом реальності медіа, а політичні факти стають сценаріями побудови штучної дійсності через медіадискурс. Жорсткий контроль діяльності ЗМІ та використання технік погроз, провокацій, м'якого заперечення із прийомом переключення уваги, перекладання відповідальності за часів В. Януковича призводили до свідомого заміщення символічних кластерів дискурсів з метою зміни смислів. У наратив Голодомору прищеплювався штучний символ Армагеддон, а у Волинську трагедію – жертви геноциду ОУН-УПА, що було спробою формування метафакту як метаподії з боку влади. Завдяки медіадискурсу така штучність не набула суспільного значення, що вказує на значну роль ЗМІ у формуванні смислів, незважаючи на жорсткий тиск з боку влади.

Через фрейми дискредитації, успіху, спротиву та розколу, що навколо політичних подій через медіадискурс формували рефлексію на політичні події, суспільство опанувало нові форми політичної дії під впливом цифрових каналів передачі інформації. Тому і значення політичної реальності через мережеву систему інтерпретацій ставали впливом гіперреальності, де цінності віртуальності ставали альтернативами цінностей не тільки політичної реальності, але й власного реального світу, що формується під впливом дискурсу повсякденності.

РОЗДІЛ 3

КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ СМИСЛІВ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ

Аналіз політичного та медіадискурсу допоміг установити комунікаційні потоки інформації, що виробляються вертикально та горизонтально, виробників та носіїв політичних дискурсів, а також допоміг з'ясувати конструювання автентичних цінностей, навколо яких вибудовується політичний текст як політична реальність країни. Якщо структуралізм допоміг виявити порядок та бінарне співвідношення символічних структур у середині фрейму, що впливають на рівень організації політичної системи, то постструктуралізм Р. Барта [368], Ж. Делеза [429] та Ж. Дерріди [434] допоміг побачити відсутність логіки відповідності між політичним та медійним дискурсами з дискурсом повсякденності. Абсолютизація суб'єкта, який вибудовує власний сценарій сприйняття та розуміння тексту, вказує на інтертекстуальність, що розуміється в межах дослідження як уявлення про текст. Інакше кажучи, важливо встановити співвідношення між суб'єктом та його реакцію на формування автентичних національних цінностей через дискурс, що може бути свідченням про уявлення реальності. Довести неоднозначність конструювання реальності за допомогою дискурсу та побачити відсутність суб'єкта в конструюванні реальності, функції якого беруть на себе символічні структури дискурсу, що структурують досвід суб'єкта, є головним напрямом аналізу цього розділу. Для цього контент-аналіз судових справ, що стосуються конфліктів навколо поняття «українська нація» та «національна пам'ять», допоміг виявити відповідність інтертекстуальності на інституційному та побутовому рівнях. Наскільки політичний та медійний дискурси співпадають із дискурсом повсякденності і що впливає на пропорційність дискурсу повсякденності за виміром «я – ми» – «я – вони» можна визначити під час виявлення символічних структур трьох дискурсів, що стосуються політичного виміру України

періоду незалежності. Словник символічних структур, що було укладений, свідчить про інтертекстуальність символічних структур, які в середині кожного дискурсу створюють порядок дискурсу як можливість упорядкування реальності.

Щоб установити вплив політичного на повсякденне, теорія Е. Гоффмана «численних Я» як набір образів суб'єкта допомагає побачити рівень сприйняття інституційних правил, що впливають на внутрішньогрупову солідарність. Коли суб'єкт здатен власні цінності поєднувати з цінностями нації, групова солідарність буде стійкою під час зміни політичної реальності. Тому інтерсуб'єктивність, наповнена інтеракціями суб'єктів, є повсякденною реальністю. Ця інтерсуб'єктивність наповнена образами, досвідом та знаннями, де суб'єкт спирається на власне «Я» заради досягнення індивідуальної мети. Він установлює кордони та норми, пов'язані не стільки з нормами політичних інститутів, скільки з власними нормами, що спираються на правила життя та виробляються у повсякденному просторі на рівні символічної мови. Символічна мова, як система знаків, є ідентифікаційною мовою, за якою суб'єкт здатен встановлювати протиставлення «Я – вони» чи ототожнювати себе на рівні «Я – ми». Отже, дискурс повсякденності в рамках офіційного політичного дискурсу є комунікативною дією на повсякденному рівні, що формується навколо політичної події як рефлексія на цю подію. Тому аналіз дискурсу повсякденності, як ситуативності між політичним та медійним дискурсами, може допомогти встановити учасників цього дискурсу, цінності та мету, що віддзеркалюють політичну реальність.

3.1. Політичний словник незалежної України як продукт дискурсних практик

У процесі дослідження політичних процесів чотирьох президентів України ми визначили головні риси політичних контекстів, охарактеризували політичні режими не тільки як форму, але і як продукт політичного дискурсу, а також виявили символічні категорії, що сформували у словник символічних структур дискурсів. Виділяючи політичну еліту як виробника офіційного політичного дискурсу, було виявлено певну особливість: під час публічних промов політичні актори не розуміють, у якому полі вони здійснюють політичну практику. Використовуючи у своїй риторичній діяльності такі цінності, як «політична опозиція», «демократія», «свобода», «незалежність», «рів-

ність», «національна безпека» тощо, часто політики репрезентували ці патерни з позиції власної, а не загальнонаціональної категорії.

Одним із прикладів офіційного політичного дискурсу, де актуалізуються символічні структури, є новорічне привітання керівників країни як мовний акт (speechact) перформативності. Комунікаційна особливість такого звернення полягає в тому, що крізь призму мови віддзеркалюються політичні процеси, що є контекстом новорічного привітання. Новорічне вітання президента, як пише російська дослідниця В. Ослопова, вперше з'явилося у XX столітті. «Відомо, що вперше всіх привітав з Новим роком на радіо латинською мовою Папа Римський 12 лютого 1932 р.» [573, с. 19]. В Україні практика новорічного привітання закріпилася після проголошення незалежності. Новорічне вітання як знаково-комунікативна інтеракція має на меті закріплення певних сталих символів, необхідних для чинної влади заради реалізації нормоутворень та їхньої підтримки. За допомогою символів можна виявити не тільки адресатів, видатні події, цінності, загальнонаціональну мету, але й свідоме розшарування суспільства у просторі та часі на «ми» та «вони» як перформативна практика влади (Таблиця 3.1).

Аналізуючи дані, можна дійти висновку, що під час комунікаційного акту кожне привітання відображає загальнонаціональні проблеми, але протягом 20 років головною темою чотирьох президентів України була стратегія виживання. «Мир» як цінність згадується завжди, що свідчить про побоювання владою дестабілізації політичної системи. Якщо для Л. Кравчука небезпечним був зовнішній світ після відмови від атомної зброї, то для інших президентів внутрішні флуктації були загрозою системі. Для Л. Кучми образ минулого насичений позитивними досягненнями, які президент розуміє та позиціонує як власні досягнення, а для інших президентів минулі роки більше пов'язані з дезінтеграцією, драмами та політичними чварами. Ще однією з особливостей є те, що на відміну від Л. Кравчука та В. Януковича, Л. Кучма і В. Ющенко використовували у своїх промовах «Я» в контексті ідентифікації українців крізь призму «ми». Обидва президенти заявляли про рішучість брати на себе відповідальність у майбутньому, надавали свої сценарії подальшого розвитку країни, що конотаційно відтворювало сильну президентську владу.

Таблиця 3.1. Аналіз новорічних привітань президентів України

Головна тема	<p>Л. Кучма (1997)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Незалежність як виковічна мрія українців здійснилася 	<p>Л. Кучма (1997)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Не все вдалося, не все змогли і не все встигли зробити 	<p>В. Ющенко (2008)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ми сильні, і наша тверда сила продовжує наш шлях. У наших руках великий життєвий шанс 	<p>В. Янукович (2013)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Від кожного з нас залежить подальша доля України
Цінності	<ul style="list-style-type: none"> ● Єдність, праця, терпимість, мир, праця, соборність 	<ul style="list-style-type: none"> ● Політична стабільність, громадянський мир, злагода 	<ul style="list-style-type: none"> ● Любов, мир, співпереживання, підтримка 	<ul style="list-style-type: none"> ● Любов, добро, справедливість, мир і злагода
Образ минулого	<ul style="list-style-type: none"> ● Хаотична дезінтеграція Радянського Союзу ● Україна – ініціатор співдружності ● Голосування за незалежність змінило хід історії ● Перші кроки до ринкової економіки 	<ul style="list-style-type: none"> ● Поступ уперед ● Ухвалення Конституції ● Україна стала авторитетною і шанованою у світі державою 	<ul style="list-style-type: none"> ● Піднесення, драми і радощі ● Економічне зростання ● Боротьба з бідністю ● Соціальні ініціативи 	<ul style="list-style-type: none"> ● Політичні чвари як наші спільні історичні екзамени ● Непорозуміння
Сьогодні	<ul style="list-style-type: none"> ● Нас визнають ● Ми – члени міжнародної сім'ї ● Маємо дружні стосунки з іншими державами ● Пережили духовний перелом ● Спостерігаємо зростання самостійності ● Відродження культури, мови, традицій 	<ul style="list-style-type: none"> ● Відсвяткували перший ювілей української держави ● Робимо перші кроки, які завжди не прості ● Є об'єктивні передумови рухатися вперед ● Маємо національну валюту ● Є основи для відновлення економічного зростання ● Створено підґрунтя, щоб з наступного року загалом державні інтереси були підпорядковані потребам громадян 	<ul style="list-style-type: none"> ● Є тверда сила, яка продовжує наш шлях ● Ми обрали новий парламент ● Ви зупинили загрозу зради ● Я зроблю все, щоб це зберегти ● Час для спокійної і злагодженої роботи 	<ul style="list-style-type: none"> ● Прогрес через майдани і національні круглі столи, політичні зустрічі та відвертий діалог ● Дємо шляхом порозуміння та національної консолідації ● Маємо братерські стосунки з Росією ● Здійснили прорив у відносинах із Китаєм ● Є дієва рівновага між Заходом та Сходом ● Не поступаємо ні на крок своїми національними інтересами ● Ми – одна родина

Продовження таблиці 3.1. Аналіз новорічних привітань президентів України

	<i>Л. Кравчук (1992)</i>	<i>Л. Кучма (1997)</i>	<i>В. Ющенко (2008)</i>	<i>В. Янукович (2013)</i>
Образ майбутнього	<ul style="list-style-type: none"> Наше майбутнє залежить від нас Нова держава – це власна армія, служба безпеки, відкрита економічна система Економічна правова держава Позаблокованість, без'ядерність законів, постанови, укази як система гарантій для людини Рівні умови для всіх національностей Вільна нова сім'я 	<ul style="list-style-type: none"> Цивілізація Нова Україна як оселя, де зручно й гідно жити 	<ul style="list-style-type: none"> Право проведення Євро-2012 	<ul style="list-style-type: none"> Державна зрілість Національні інтереси Побудова європейської України Глибока модернізація економіки Підвищення якості життя громадян Продовження праці над уголою з Європейським Союзом Конкурентоздатне національне виробництво Спільне майбутнє
Хто «ми»	<ul style="list-style-type: none"> Громадяни України Люди всіх поколінь Люди всіх національностей Народ України Наші попередники Чесні трудівники Робітники Селяни Інженери Творчі працівники Кооператори Підприємці Ті, хто має високу мету та велике терпіння Українці, які поза межами України 	<ul style="list-style-type: none"> Співвітчизники Друзі Я Громадяни Господарі Творці своєї долі Мудрий і працьовитий народ 	<ul style="list-style-type: none"> Український народ Співвітчизники Знайомі, незнайомі Рідні й далекі Добрі прекрасні люди Народ, до якого належу серцем і душею Я Сім'ї Батьки Жінки Святове товариство Ми – сильні Я – один із вас Жертви катастроф Нація Господарі 	<ul style="list-style-type: none"> Співвітчизники Пенсіонери та діти Великі родини Інваліди Ті, хто потребує підтримки Друзі Країна – велика родина Українці, які продемонстрували стійку відповідальність за долю країни
Хто «вони»	<ul style="list-style-type: none"> Колишній «центр» Нежиттєздатна наддержава Тоталітарна суперімперія 	<ul style="list-style-type: none"> Гілки влади 	<ul style="list-style-type: none"> Влада, яка вчиться змінюватися 	<ul style="list-style-type: none"> Немає

Закінчення таблиці 3.1. Аналіз новорічних привітань президентів України

	<i>Л. Кравчук (1992)</i>	<i>Л. Кучма (1997)</i>	<i>В. Ющенко (2008)</i>	<i>В. Янукович (2013)</i>
Що завдякає	<ul style="list-style-type: none"> • Порожні полиці в магазинах • Виснажливі черги за необхідними товарами • Страх перед підвищенням цін • Розгул злочинності • Моральний занепад • Економічна криза 	<ul style="list-style-type: none"> • Не вирішені проблеми • Помилки • Прорахунки • Неузгодженість та різнобій між гілками влади 	<ul style="list-style-type: none"> • Зрада і розбріг політики • Катастрофи (аварії у Дніпропетровську, на шахті Засядько) 	<ul style="list-style-type: none"> • Тернистий шлях • Економічні негаразди • Політичні чвари • Непорозуміння • Сварки • Недовіра • Конфлікти
Що треба робити	<ul style="list-style-type: none"> • Боротися лише разом • Працьовитість • Заповязливість • Наснага 	<ul style="list-style-type: none"> • Перейти від стратегії виживання до стратегії розв'язання масштабних завдань • Приборкати інфляцію та стрибки цін • Не зупинятися на півдорозі • Порозуміння і спокій • Я буду й надалі добиватися, щоб менше було неузгодженості між гілками влади 	<ul style="list-style-type: none"> • Настрій піднесення • Культура дбайливого господаря • Думати та діяти заради життя, для наших жінок, батьків, для продовження роду • Відновити правду про нашу історію • Зрозуміти суть нашої національної приналежності до України • Бути толерантними • Щодня діяти 	<ul style="list-style-type: none"> • Пройти тернистий шлях пліч-пліч • Послдовна політика соціальної справедливості, що ґрунтується на ініціативах • Діалог • Порозуміння

Головними адресатами повідомлень були українці, але були й принципи розбіжності. Л. Кравчук сегментував українців за професійним складом, а В. Янукович – за соціальним. Можемо припустити, що обидва президенти бачили в цих групах майбутніх виборців, до яких саме і зверталися заради підтримки, на відміну від В. Ющенка, для якого змістовним компонентом українців була родина, сім'я. Але завзята політика національної пам'яті у промові В. Ющенка маркувала українців «жертвами катастроф», що значно поглиблювало національну віктимізацію навіть під час новорічного святкування. Характерною особливістю кожної промови було те, що як представники виконавчої влади президенти ототожнювали себе з українцями, проте одночасно зображали владу як головного ворога українців. Маркерами «вони» в контексті промов ставали «тоталітарна суперімперія», «гілки влади», «влада, що вчиться змінюватися». Дуже обережним у своїх висловлюваннях був В. Янукович, який робив акцент на релігійності та закінчував своє звернення «Хай нам Бог допомагає!», що свідчить про підтягування сакральності в той час, коли політична система набуває кризового стану.

Структура звернення кожного президента була незмінною. Спочатку підбивався підсумок року, який минав; потім пропонувалися певні сценарії розвитку країни в новому році, а вже наприкінці згадувалися традиції та висловлювалися побажання. Через опозиції «ми» – «вони» чи «я» – «ми» можна помітити прагнення домінувати через мовний акт у політичному контексті. Але у своєму привітанні В. Янукович цього навмисно уникав. Дуже складно віднайти мотив єднання президента з народом. Він більше виступав як миротворець, який намагався бути поза контекстом політичних подій. Навіть опозиція «свій» – «чужий» була представлена через аксіологію справедливості, діалогу, порозуміння. Невербальні елементи як мовні висловлювання теж вбудовані в різноплановий простір. Якщо Л. Кравчук та Л. Кучма зверталися у своїх робочих кабінетах, то В. Ющенко та В. Янукович використовували відкритий простір та нічний час як новий тип ритуального тексту, де візуальна складова вказує на відкритість влади. Якщо військові за спиною В. Ющенка були як символ сили, то територія Києво-Печерської лаври у В. Януковича символізувала віру. У такий спосіб неформальні інститути влади виконують функції інтерпретанти, що підсилюють прагматику влади і переводять її на символічний рівень. Аналізуючи новорічне привітання, де телебачення як канал передачі інформації надає можливості слухати та бачити передавача інформації, можна виявити індикатори ілюктивного акту,

такі як: наголос, інтонація, пауза. Політичний та соціальний контекст посилює ілюкативний акт у просторі та часі, надаючи йому силу впливу. Так, перформативне звернення як форма підтримки офіційного політичного дискурсу стає політичною реальністю, що прагне конструювати іншу реальність за допомогою інтерпретацій. Безсумнівно, такий риторичний жанр має на меті певне декодування, до якого залучені історико-національні форми досвіду. Контекст політичних процесів є фоном, у якому за допомогою інтерпретацій президентами розставлялися необхідні смислові акценти.

Розуміючи офіційний політичний дискурс як вертикаль комунікації, де політичні інститути «зверху-вниз» структурують політичне поле, суб'єкти політики та політичні дії, політичні інститути впливають і на формування політичних відносин, що балансують між терпимістю та ненавистю, рівністю та нерівністю, демократією та тоталітарністю. Тому політичні практики, що вибудовуються завдяки символічним структурам офіційного дискурсу, на нашу думку, балансують між мікро- та макрорівнем.

1) Мікрорівень політичної сфери стосується повсякденної практики, що вибудовується через діяльність парламенту (сесії, голосування), політичні інститути (нормоутворення), політичні організації (агітація, акції). Саме на цьому рівні видимі тексти транслують відкриті наміри та цілі учасників політичних процесів. Тут можна виділити конкретні жанрові структури офіційного політичного дискурсу: офіційні промови (наприклад, під час інавгурації), заяви, дебати, ритуали, політична реклама, політичні виступи, інтерв'ю в засобах масової інформації та політичні ток-шоу.

2) Макрорівень політичної сфери – контекст політичних висловлювань, що набуває свого значення у повсякденному житті. На цьому рівні неурядові організації, громадські ініціативи, лідери думок, контреліта, окремі громадяни мають прямий та непрямий вплив на формування офіційного політичного дискурсу. Гасла протестів, дискусії, запити, виступи, участь у програмах ЗМІ як жанри наповнюють офіційний політичний дискурс.

Головні теми, через які формується бінарність опозиційної риторики, через що ідентичність українців набуває своєї форми, це ставлення до регіональної еліти, трансформація інститутів влади, протестні рухи в регіональних та всеукраїнських вимірах, зовнішня політика. Це дозволяє помітити не тільки процес вироблення та актуалізації символічних структур дискурсів, але й наявність феномена «партизана» як суб'єкта політики, який вказує на контрастність сприйняття офіційного політичного тексту.

Розуміючи «державу» як стан народу, К. Шмітт у своїй роботі «Поняття політичного» наголошує на тому, що держава бере на себе відповідальність, коли вирішує, хто для неї є ворогом, а хто – другом. Коли суспільство сприймає запропонований фрейм від влади, то навмисно зтягує себе в тоталітарний дискурс, що формується групою політиків, які формують певні тексти. «Партизан бореться на політичному фронті, і саме політичний характер його образу дій знову відроджує первинний сенс слова партизан», – пише К. Шмітт [665, с. 27]. Зброєю протидії «партизана» є спротив, що проявляє себе на рівні висловлювань та переозначення символів, що може привести до скасування офіційно сталих понять та запровадження інших. У «партизана» є своя мотивація боротьби, що є фактором непокори до офіційного політичного дискурсу. І якщо символи, що з'являються на його території, контрастують із власним смислом, то починається боротьба із цими символами. Так офіційний дискурс вступає у протидію з дискурсом повсякденності. Тут «спіраль мовчання» як незгода більшості стверджує себе через режим включення в боротьбу з офіційним політичним дискурсом як боротьба із символами влади.

Досліджуючи тему конструювання політичної реальності, варто звернути увагу на судові рішення, які ухвалювалися в період аналізу дослідження, де можна помітити, наскільки інститути влади, з одного боку, закріплювали символічні структури дискурсу заради стабільності, а з іншого – наскільки сильним був спротив цим структурам (у контексті шміттівської теорії партизана). Реакція населення на законотворчі виклики й діяльність судової системи в межах її повноважень дозволяють знайти відповіді на питання: хто був учасником смислотворення нації скрізь офіційний дискурс, як відбувалося провокування символічної політики, наскільки влада сприяла щільності текстів, що формувалися навколо національних цінностей і яка ситуація була в регіонах країни. Для аналізу було досліджено тему Голодомору як офіційний політичний дискурс, що формувався навколо цінності пам'яті нації заради усвідомлення неприпустимості знищення інших націй. Усього було проаналізовано 105 справ, які розглядалися першою, апеляційною та касаційною інстанціями за часів президентства В. Ющенко та В. Януковича (Рис. 3.1).

І якщо кримінальних справ за часів В. Януковича було більше, то адміністративних та цивільних справ стосовно теми Голодомору було майже однаково.

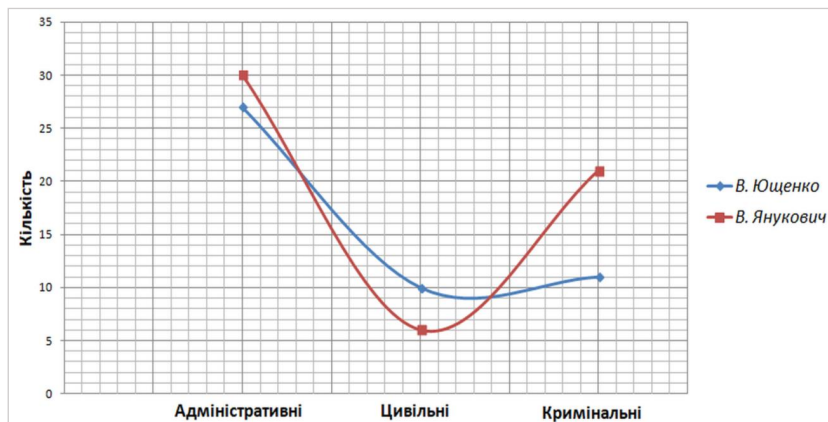

Рис. 3.1. Форми судочинства стосовно Голодомору (2004–2013 рр.)

Серед великої кількості судових справ було виділено 6 предметів судових справ, що стосуються 2004–2013 рр.: обмеження права на мирне зібрання біля пам'ятників жертв Голодомору або заходів з нагоди вшанування пам'яті загиблих; нецільове використання коштів місцевою владою; захист теми Голодомору; заперечення теми Голодомору; вандалізм; кримінал (Рис. 3.2).

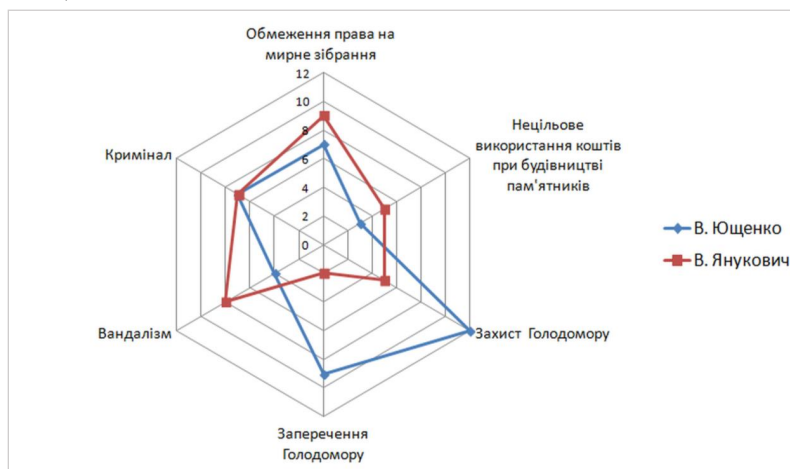

Рис. 3.2. Предмети судових справ (2004–2013 рр.)

Серед виявлених під час аналізу особливостей можна виділити такі:

1) Заперечення теми Голодомору за час каденції В. Ющенка було значно активніше, ніж за правління В. Януковича. Якщо головними регіонами, які раніше вимагали знести пам'ятні знаки т. зв. «фіктивного голодомору та геноциду», були Запорізька, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області, то за президентства В. Януковича – Волинська область, і контекст заперечення більше пов'язаний із протестами прокурора проти ухвалення Луцької міської ради, що заборонила використання радянської символіки під час масових заходів у м. Луцьку. Ще один випадок стався в Києві, коли 2013 року було складено адміністративний позов до Президента України В. Януковича, де позивач вимагав визнати факт перейменування Малоросії в Україну порушенням права російського народу, а також «визнати громадянські війни, християнські бунти, голодомор 1932–1933 років, а також тимчасовий період існування суверенної й незалежної, демократичної, соціально-правової України з 1991 року і до сьогодні – фізичним геноцидом російського корінного державотворчого народу, що проводиться українською титульною нацією і владою» [120]. Суд повернув позивачу адміністративний позов з роз'ясненням, що Вищий адміністративний суд України не має повноважень розглядати справи такої категорії.

2) Експлуатація теми Голодомору використовувалася як спосіб знищення опонентів (погано проведено культурний захід із вшанування пам'яті загиблих, звинувачення вчителя в необізнаності теми часів Голодомору тощо). Крім того, 14 справ, що було розглянуто окремо, і вони стосувалися звинувачення чинної влади в «голодоморі», що проводився на підприємствах та владою як за часів В. Ющенка, так і за правління В. Януковича. У припиненні виплат пенсій та заробітної платні, у відмові в державній допомозі по догляду за дитиною, несплаті аліментів, бездіяльності чинної влади позивачі звинувачували обидва режими президентів (7:7).

3) Харківська та Донецька області в перші роки політики з національної пам'яті, пов'язаної з темою Голодомору, як заперечували, так і виступали на захист такої стратегії пам'яті. А судові позови в Луганській області були направлені на захист політики вшанування жертв Голодомору. Цікаво те, що рішення суддів були не на стороні позивачів за президентства В. Ющенка, а більше за часів правління В. Януковича. Наприклад, у м. Лутугине Луганської області прохання заявника передати пам'ятники у власність територіальної громади було задоволено 2013 року. Серед 11 «безхазяйних» об'єктів

культурної спадщини, серед пам'ятників Леніну, піонерам, радянським воїнам-односельцям указано і пам'ятний знак жертвам Голодомору [118]. І ще один випадок, який стався в Херсонській області: у вересні 2008 р. на узбіччі автошляху Каховка–Армянськ було споруджено інформаційний щит з написом «Масове поховання жертв Голодомору 1932–1933 років». У 2009 р. на сесії Чаплинської районної ради було ухвалено рішення демонтувати цей щит. Протест прокурора проти цього рішення на початку 2010 р. було відхилено, але наприкінці 2010 р. адміністративний позов прокурора судом було задоволено [114].

4) Під час вшанування пам'яті за загиблими, що згідно з Указом Президента в країні відзначалося щороку 24 листопада, відбувалася справжня боротьба між політичними організаціями, що намагалися перехопити ініціативу заходів згідно з ідеологією своєї партії. Прагнучи «захопити» публічний простір біля меморіалів та пам'ятників, політичні організації перетворювали заходи жалоби на відкриту пропаганду своїх ідей. У Києві 2007 р. було одразу заборонено КПУ проводити акцію «Руки геть від Леніна!» та ініціативної групи на підтримку знесення пам'ятника «Ленін – геть зі столиці!», тому що заплановані маршрути не тільки співпадали один з одним, але й із заходами, що проводилися в цей день з нагоди 75-ої річниці Голодомору [107]. У 2013 р. в Кіровограді, у той час, як партія «Свобода» попередила про організацію мітингу-реквієму, комуністи заявили про зустріч народного депутата Кудрі А. І. з виборцями та проведення суботника з використанням партійної символіки. Заходи були заплановані в одному й тому ж місці – біля погруддя В. Леніну. Суд дозволив ВО «Свобода» провести акцію в іншому місці, а комуністи отримали право проводити свій захід [124].

5) Рішення ухвалювалися на розсуд суддів, які керувалися інтересами політичних уподобань регіону. У Севастополі 2012 р. суд дозволив на площі Нахімова громадській організації «Русское движение “За единую Русь”» провести акцію, метою якої була тема: «Голодомор 1932–1933 годов, геноцид и трагедия русского народа!» [117]. І саме в цей час у Кривому Розі було заборонено ВО «Свобода» проводити мітинг біля Пам'ятного знаку жертвам Голодомору. Обмеження права на мирні зібрання судом ґрунтувалося на забезпеченні громадського порядку.

Протестна реакція на нові символи була значно активніша в часи В. Ющенка, ніж у часи В. Януковича. Хоча відкрите публічне заперечення

В. Януковичем теми Голодомору викликало масу обурень з боку громадськості після виступу в ПАРЄ, де мало б вирішуватися питання щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу. В. Янукович у своєму виступі як Президент України сказав: «Визнавати Голодомор як факт геноциду щодо того чи іншого народу, ми вважаємо, що це буде неправильно, це буде несправедливо. Це була спільна трагедія народів, які тоді входили до єдиного Радянського Союзу. Це були наслідки сталінського тоталітарного режиму, ставлення до людей» [265]. Після чого Парламентська Асамблея Ради Європи не визнала Голодомор геноцидом українського народу. Печерський суд у серпні 2010 р. розглянув цивільну справу, у якій позивач розумів виступ Президента України як «цинізм» і просив суд визнати дії Президента протиправними, а також просив зобов'язати В. Януковича «вибачитись публічно перед ним особисто та перед українським народом» [112]. У задоволенні позову було відмовлено. Суд аргументував своє рішення тим, що позивач не довів суду, яку саме недостовірну інформацію було поширено особисто про нього чи членів його сім'ї.

Аналізуючи карту України, можна дійти висновку, що в Закарпатській, Миколаївській, Рівненській та Тернопільській областях жодного прецеденту не було виявлено. А в Івано-Франківській області зафіксовано одну справу про вимогу виплати заробітної плати від підприємства, аргументуючи тим, що керівництво Івано-Франківського локомотиворемонтного заводу влаштовує справжній голодомор працівникам.

Отже, офіційний політичний дискурс навколо теми Голодомору вибудовувався крізь локальний контекст, що часом був суперечливим та непослідовним. Простір, як і хронос, впливає на формування смислу, що репрезентується через дискурс. Чим ближче до офіційного запровадження символів у публічний простір, тим більший рівень спротиву проти них з боку громадськості. Але з часом проговорення символів на рівні символічних інтеракцій призводить до соціальних та політичних наслідків, де встановлюються домінантні умови влади. Соціальний світ, як і політичний, співіснує зі світом символічним. Цей світ виробляє смисли в політичному просторі. Людина потрапляє в ситуації та надає їм значення, що виробляються через комунікацію. Символи, актори та інтерпретатори, які залучаються в дискурс, створюють інтерпретаційне поле, де формується ціннісна константа, що впливає на конструювання реальності.

Повертаючись до феномена «партизана», де офіційний політичний дискурс, інтегруючись у приватний простір, крізь рефлексію на себе викликає певну поведінкову модель, було виявлено приховані механізми соціального домінування. Серед груп, що брали активну участь в актуалізації дискурсу теми Голодомору, були фізичні особи, політичні партії, Президент України, депутати, представники місцевої влади та правоохоронних органів, які виступали позивачами та відповідачами в судових справах. Але були ще й інші групи, що теж мали безпосереднє відношення до цієї теми: роботодавці, які не сплачували зарплату; підрядники, які виконували роботи з будівництва пам'ятників та не сплачували податки; підприємець, що побудував СТО на місці поховання жертв голодомору; діти, які без дозволу батьків брали участь в урочистих заходах; спортивні вболівальники; журналісти, яких звинувачували в розповсюдженні недостовірної інформації; наркочидилери, які біля пам'ятників збували наркотичні речовини; власники пунктів прийомів металу, яким приносили здавати на металобрухт вкрадені чавунні секції з пам'ятників; жінки, яких грабували біля пам'ятників, тощо (Рис. 3.3).

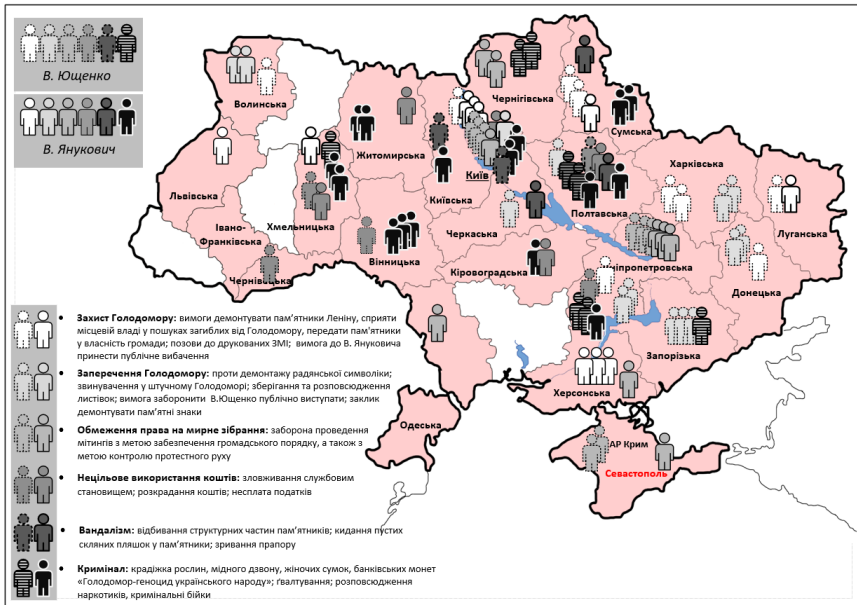

Рис. 3.3. Географічний розподіл соціальної рефлексії

Був вирок 2008 року в кримінальній справі, де обставини справи також стосувалися теми Голодомору. «21 листопада 2007 року приблизно в 16 годин 15 хвилин він зайшов у гості до своїх знайомих ОСОБА_5 та ОСОБА_4, які проживають неподалік від нього в с. Баранівка Шишацького району. В ході розмови ОСОБА_5 попросив його, щоб він сховався у магазин і купив дві пляшки горілки, так як наближається день пам'яті жертв голодомору, на що він погодився, узяв в ОСОБА_5 гроші й пішов до магазину» [108]. Ще одна кримінальна справа на Полтавщині була розглянута у січні 2010 р., де причиною сварки та бійки стала телепрограма на телебаченні. Зі свідчень потерпілого: «По телебаченню в цей час йшла передача про голодомор. Почали її обговорювати. ОСОБА_5, будучи незадоволеним його висловлюваннями з цього приводу, піднявшись із-за столу, показав, як у радянський період виховували тих, хто допускав вільнодумство, скрутивши йому вуха. Із-за цього між ними виникла сварка» [111]. Коли офіційний політичний дискурс розширюється, він потрапляє з публічного простору в повсякденний. Інтерпретаторами стають актори, які відіграють значну роль у своїх групах. У такий спосіб мікрорівень і макрорівень політичної сфери вступають у конфлікт, через який виробляється смислова структура політичної реальності. Тому дискурс стає не тільки конструктором реальності, але й сам цією реальністю конструюється. Зв'язок між офіційним та приватним виміром устанавлює форми політичної практики як символічну інтеракцію через призму означення символічних структур дискурсів.

Найбільш відоме дослідження в цьому напрямку – робота Пітера Холла, який вивчав символічний інтеракціонізм у сфері повсякденного життя. Завдяки кореляції та інтерпретації в соціальному житті суб'єкт політики використовує подібний механізм взаємодії і в політичному просторі. Продовжуючи дослідження символічної політики Мюррея Едельмана, П. Холл вказує на перевагу в політичному просторі символічного обміну. Люди об'єднуються в традиційні моделі поведінки й мобілізуються для нових дій завдяки наявним символам для інтерпретації та реагування на світ.

Політичний процес як дискурсивно-політичний процес значно ширший за політику, оскільки в нього залучені не тільки пропаганда, агітація, ЗМІ, але й громадський дискурс повсякденності, що вбудовується в політичний процес. І хоча він знаходиться за межами офіційного політичного дискурсу, існують групи тиску, які разом із ЗМІ здійснюють прямий та непрямий вплив на риторику влади.

У процесі аналізу політики національної пам'яті на прикладі судових справ, що стосуються теми Голодомору, було виділено кілька риторичних прийомів, які формували певні смисли в дискурсі повсякденності та стали фреймінгами конструювання реальності повсякденності:

- риторика скандалів – фрейм зради;
- риторика подій – фрейм-івент;
- риторика попередження – фрейм погрози;
- риторика катастрофи – фрейм кризи;
- риторика вимог – фрейм шантажу;
- контрриторика – фрейм несправедливості.

Можна припустити, що дискурс повсякденності стає рефлексією на офіційний політичний дискурс і в одних випадках сприймає його, а в інших – виступає спротивом до нього. Медіадискурс створює умови для того, щоб виробити лояльне або критичне ставлення до офіційного політичного дискурсу. Отже, дискурс повсякденності стає пропорційним, дискретним, непослідовним.

Словник символічних структур дискурсів, що було складено у процесі аналізу політичного дискурсу в ЗМІ, ми поділили на такі дискурсні практики: *інституційні, локальні, медійні, зовнішньополітичні, протестні, повсякденні*.

Запропонована нами конструкціоністська модель є мовним актом, що через дискурсну практику формує політичну реальність. Також було використано комбінаційний підхід, де поєднано дискурс повсякденності як рефлексія на офіційні інтерпретації в дискурсному полі та офіційний політичний дискурс, що загалом розширювало дискурсні практики, поєднуючи їх одна з одною (Рис. 3.4).

Логіка аналізу та певні висновки показали, що символи не змінюються, змінюються офіційні дискурси, що надають значення символам і через них позначають себе. Одвічна боротьба дискурсів за домінування в офіційному публічному полі політики призводить до мімікрії символічного, що постійно підтягується до контексту політичного.

1) Одиницею аналізу є символ як семантичний вимір, що вказує на позначення актора чи події, яка інтерпретується в політичному контексті. Використовувався принцип «щільності тексту» як співвідношення кількості одиниць до кількості її інтерпретацій у медіатекстах. Розуміючи, що існує певна ідеологічна складова в медійному просторі, ми обирали лише ті символи, які використовувалися більше ніж у двох виданнях, що висвітлювали політичні події. Так івент-аналіз визначив напрям контент-аналізу.

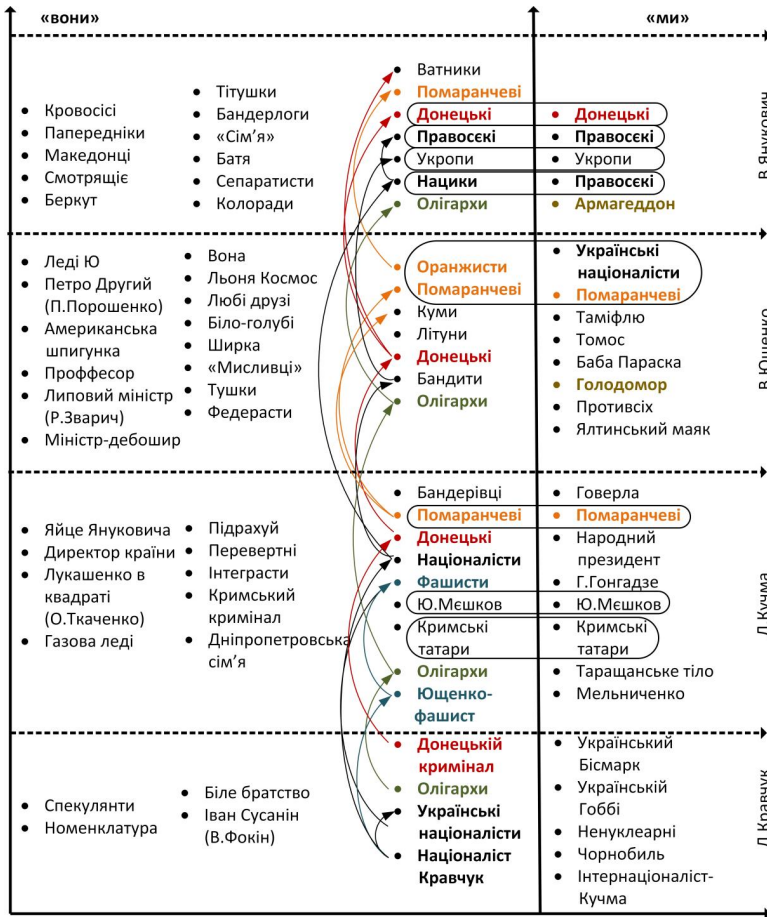

Рис. 3.4. Конструювання ідентичності через опозиційність «ми» – «вони»

2) Хронос дослідження виявив таку тенденцію: офіційний політичний дискурс починає змінюватися під час гострої боротьби між політичними елітами, що співпадає з парламентськими та президентськими виборчими кампаніями.

3) Символи «нація», «донецькі», «фашисти», «помаранчеві», «олігархи» через інтерпретацію виступають індикаторами смислових конструктів. Ідентифікація українців відбувалася не через отожднення себе із цими символами, а через протиставлення до них. Це спричинило, так званий «іденти-

фікаційний парадокс», тому, що сталих символів, які б об'єднували українську націю, немає й досі. Колективне уявлення української нації через ставлення до влади розуміється не разом з нею, а на противагу їй. І політична еліта це свідомо експлуатувала у своїх мовних актах.

4) Символи володіють пластичністю і в контексті означення політичних фактів через інтерпретанти, в першу чергу політичної еліти, впливають на зміну офіційного політичного дискурсу. Іноді це вдається, іноді – ні. Наприклад, коли В. Янукович почав використовувати в публічному просторі слово «Армагеддон», щоб витіснити слово «Голодомор» і підмінити поняття системного знищення української нації і в такий спосіб змінити дискурс, то йому це не вдалося. Неформальні інститути та медіадискурс заблокували запропоновану реінтерпретацію минулого.

5) Розуміючи дискурс як набір символічних інтеракцій, що актуалізуються під час дискурсної практики, разом із цією практикою встановлюються фрейми, що конструюють інтерпретацію події. Аналіз політичних процесів, що репрезентувалися через медіа, показав, що існує певна кількість дискурсних блоків, через які формувався офіційний політичний дискурс:

- діяльність регіональних еліт;
- трансформація інститутів влади;
- локальне самовизначення;
- динаміка протестного руху;
- зовнішньополітична орієнтація.

Через кожен блок встановлювалася самоідентифікація українців через опозиційність «герої» – «антигерої», «ми» – «вони», «минуле» – «майбутнє», що актуалізувалося під час дискурсу повсякденності.

б) Національна героїка України більше формувалася на минулому (до 2014 р.) і загалом пов'язана з політикою національної пам'яті. Винятком є Г. Гонгадзе. І хоча його ім'я більше згадується як жертва режиму, але насамперед це журналіст, який боровся з режимом Л. Кучми. А ще баба Параска як народна героїня Майдану. Політичні лідери, хоча й ставали героями на деякий час, дуже швидко перетворювалися на антигероїв та отримували свої символічні забарвлення в публічному просторі. Але вже сьогодні, після трагічних подій на Майдані, героїка країни формується на іменах людей, які загинули під час Революції гідності (герої Небесної сотні) та у війні на Сході країни (особливо під час оборони Донецького аеропорту та під час боїв за Іловайськ).

7) Формування самоідентифікації «ми» відбувалося через певні активні групи, які отримували статус інтерпретаторів у політичному просторі. Їх ми розділили на кілька груп: політичні інститути, політична еліта, медіаеліта, суб'єкти політики, політичні актори інших країн. Модель суспільства, що випливає з погодженого порядку комунікації між цими групами, характеризується складною мережею конкуруючих груп та індивідів, які діють, щоб контролювати, підтримувати або поліпшувати свої соціальні умови, що визначається їхніми інтересами на рівні дискурсів.

8) З'ясувалося, коли «нам» починають приписувати певні характеристики під час інформаційних інтервенцій, «ми» підхоплюємо й активно інтерпретуємо символи уже у своєму приватному та публічному полі. З часом українська нація навчилася «переробляти» штучні характеристики на користь власного об'єднання. Уже під час останніх місяців президентства В. Януковича негативні характеристики почали перетворюватися на позитивні позначення як на новий рівень опанування кризис-символами, що замість розколу суспільства перетворюються на його консолідацію. Отже, ми вводимо поняття «кризис-символ», яке розуміємо як певну семантичну одиницю, що використовується для дестабілізації політичної системи як деконструкція політичної реальності. Тактика оволодіння таким символом здатна розкрити його мобілізаційний потенціал для нації (наприклад, «оранжисти», «укропи», «правосески»).

Через символічну опозицію створюються смислові стратегії, що через дискурсну практику впливають на конструювання реальності. Виявлення прихованих механізмів політичного домінування через механізм запровадження інтерпретацій допомагає виявити трансформацію політичної взаємодії. Так, дискурс, як конституція політичного тексту, стає конструюванням політичної реальності сьогодення, де «минуле» й «майбутнє» перетворюються на ресурс влади, яка через опозиційність формує стратегію національної пам'яті.

3.2. Політика національної пам'яті як ресурс влади

Національна пам'ять є ключовим компонентом колективної ідентичності держави. Різні інтерпретації історичних подій ризикують створювати й різні дискурси, що конфронтують один з одним. І політичні інститути, як інтерпретатори вироблення офіційних текстів, несуть відповідальність за дихотомію ідентичних смислів. Символьна мова, як структура дискурсів, складається

з аргументів, метафор, фонологій, мовних, комунікаційних та нормативних актів. Вони використовуються через історії, новини. Це є умовою функціонування дискурсу, через який виробляється смисл як політична реальність. Офіційний політичний дискурс створює регламент, що вказує на офіційний текст. Він пов'язаний з темами, що запроваджуються в публічний простір, з політичними процесами, політичними лідерами, політичними подіями, ідеологією держави тощо. Усі теми, на які суспільство має рефлексувати, стають викликом для політичної влади. І учасниками такого дискурсу стають головні актори політичних процесів: з одного боку – політична еліта та політичні інститути, з іншого боку – суспільство як носій дискурсу. Тому дослідження політичних інститутів як головних акторів офіційного політичного дискурсу, які через політику національної пам'яті виробляють колективний смисл нації, дозволяє виявити символічні інтерпретації, патерни, теми, що формували стратегію національної пам'яті за часів незалежності України. Це дозволяє побачити головні переваги та недоліки для формування необхідних напрямків розвитку цієї проблеми в науковому й інституційному просторах.

Проблематикою національної пам'яті в Україні сьогодні займаються такі українські дослідники, як І. Булкіна [388], О. Веселова [402], О. Гриценко [420], Ю. Зерній [450], Г. Касьянов [476; 477], Л. Нагорна [560; 561], М. Рябчук [615], увага яких, насамперед, прикута до українського контексту. Праці Ж. Рансьєра [600], П. Рікера [606] дозволяють розуміти інтерпретаційне поле як історичний дискурс, крізь який офіційно вибудовується стратегія формування національної пам'яті. Вивчення феномена колективної пам'яті Я. Ассмана [365], Р. Козеллека, П. Нора [569], М. Хальбакса [655] дозволяє дослідити не лише інституціональний рівень впливу на формування смислів, але й зворотну реакцію населення на таку політику.

Існують певні форми колективної пам'яті. Ян Ассман вказує на культурну пам'ять, що традиціями, нормами та правилами наповнює життя людини й формує в них здатність казати «ми». Тому змістовне наповнення колективної пам'яті визначається соціальними та культурними умовами [365, с. 19]. Ця пам'ять інституційна, тому що вона зберігається владою в символічних формах, що стійкі (музеї, пам'ятники тощо). Моріс Хальбакс виділяє комунікативну пам'ять, що формується завдяки взаємодії учасників комунікації. Порівнюючи колективну та індивідуальну пам'ять, учений вказує на те, що соціалізація людини здатна формувати індивідуальну пам'ять і через комунікацію людина вчиться запам'ятовувати й передавати спогади. «Можна з однаковим успіхом говорити, що індивід у процесі спогадів приймає точку

зору групи і що пам'ять групи здійснюється і проявляється через пам'ять індивідів» [655, с. 30]. Учений вказує на три чинники, що впливають на процес комунікаційної пам'яті: простір і час, групова ідентичність та ідея, яка перевиробляється. П'єр Нора виділяє простір і наголошує, що саме він впливає на запам'ятовування, тому розташування текстів у просторі як «місця пам'яті» формує спільноти, і коли у спільнот ці місця відбирають, вони втрачають себе. Тому Ральф Козеллек вбачає причину постійного переписування історії в тому, що вона наповнена інтерпретаціями, і нові питання створюють нові відповіді. Тому щоразу змінюються значення символічних текстів, що залучені в «місця пам'яті». Тут доречно згадати І. Гоффмана [416] та Г. Бейтсона [373], які, як і М. Хальбвакс, досліджували рамкову (фреймову) присутність у пам'яті. Фрейми у М. Хальбвакса – це події, що постійно змінюються, тому що переносяться з одного контексту в інший. Переналаштування фрейму, як транспорювання, Т. Адорно [357] називає «опрацюванням минулого». І саме транспорюванням фреймів, у що залучена колективна пам'ять, займається влада.

Ще одна форма колективної пам'яті – це історична пам'ять. Її головним феноменом є історичні події. Наголошення на одних та замовчування інших подій призводить до фрагментів, що репрезентуються в публічному просторі. Ці фрагменти Поль Рікер називає «слідами» історії. Тому вчений поняття «історія» та «пам'ять». Історія, на його думку, складає події в єдину логіку, а пам'ять бачить лише фрагменти. Отже, культурна, комунікаційна та історична пам'ять потребують постійної підтримки з боку влади. Якщо «сліди історії» не будуть залучені в офіційний політичний дискурс, втрачається не стільки зв'язок з минулим, скільки національна ідентифікація сучасності.

Аналіз інституційних практик як дискурсів, завдяки чому символічні структури впливають на формування національної пам'яті, порушує таке важливе питання, як стратегія формування політики національної пам'яті. Сьогодні все більше стає зрозумілим, що одним із головних чинників, що впливає на політичні процеси та консолідацію нації, є концепт національної пам'яті. Він формується з комплексу інтерпретацій, інтерпретаторів та інтерпретаційного поля. Ми розуміємо «національну пам'ять» як феномен колективної свідомості, що складається з комплексу історичних знань, уявлень та цінностей і вони допомагають визначити спільні коди нації заради її об'єднання. Трансляція смислів, що стає наслідком спільних кодів, знаходиться під контролем влади, що має як інструменти блокування, так і механізм роз-

повсюдження. Саме від стратегії репрезентації та певних нарративних структур, через які усвідомлюється минуле, залежить консолідація та самозбереження нації. Тому від української влади залежить пошук спільних кодів, що знаходяться в етнічних, мовних, культурних, ментальних, регіональних моделях пам'яті та репрезентація єдиної офіційної моделі, яка б об'єднувала націю.

Ставлення до пам'ятників, що є не тільки засобом пропаганди, але й кам'яною історією цінностей нації, свідчить про ідентифікаційні розбіжності в Україні. Почуття національного приниження з боку радянської влади виливалося на руйнуванні пам'ятників Леніну на Заході України та ностальгію за минулим на Сході країни на початку 90-х років. Стереотипи комунізму, що були законсервовані в ідеологічну історію України, більше провокували на конфлікт, ніж розширяли горизонт ментальності. Якщо на Заході і меншою мірою в Криму, утворювалися майданчики для діалогу міжнаціональних стосунків (євреї, поляки, кримські татари), то на Сході зростала етнічна самосвідомість українців через поєднання себе з радянсько-російськими нарративами. Ще у вересні 1990 р. Президія Верховної Ради України затвердила постанову про проведення інвентаризації всіх споруджених пам'ятників для виявлення їхньої дійсної художньої, історичної, культурної цінності. Але інвентаризації не відбулося, як і не відбулося громадських слухань стосовно встановлення, реконструкції чи демонтажу. Усе вирішувала місцева влада, яка взяла на себе повноваження вирішувати долю пам'ятників. Характерне й те, що місцеве населення, на відміну від інших часів наступних десятиріч історії незалежної України, виявило свою пасивність у цьому питанні. Викорінення тоталітарних ідеалів відбувалося нерівномірно. Коли на Заході встановлювалися пам'ятники воїнам УПА, на Сході реставрували та будували пам'ятники солдатам Радянської Армії. Ті та інші, у свідомості локального населення, вважалися ворогами та героями.

Незважаючи на закон про примирення (реабілітація воїнів УПА), у країні продовжували будувати пам'ятники, що стосувалися більше історичного минулого регіону, ніж країни в цілому. Об'єднуючої ідеології, яка б могла стати спільною для українців, взагалі не було. Вона не була прописана, але її і не формували політичні інститути у громадській свідомості. Схід і частина Заходу (у межах колишніх кордонів Радянського Союзу до 1939 р.) першого десятиліття незалежності був радянським за виміром культурних пам'яток, на відміну від Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей. На 1991 рік у цих областях та в Київській області було демонто-

вано 11 пам'ятників Леніну (7 – Львівська область, 2 – Івано-Франківська область, 1 – Тернопільська область, 1 – Київська область). А в Харківській, Луганській та Хмельницькій областях було відреставровано 30 пам'ятників та братських могил воїнів Радянської армії. Території Буковини та Бессарабії взагалі були позбавлені вектора пам'яті, тому що за даними державного реєстру нерухомих пам'яток України в період 1991–1994 рр. на цих територіях жодного пам'ятника не було збудовано чи відреставровано [432]. Таким чином, офіційний політичний дискурс у ці часи на рівні пам'ятників, як текстів, був розірваним та ситуативним (Рис. 3.5).

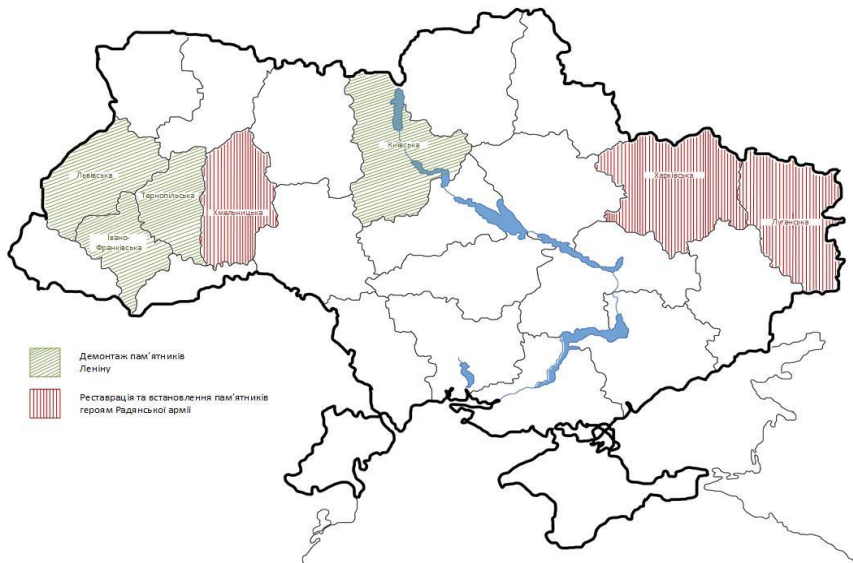

Рис. 3.5. Стан пам'ятників на 1991 р.

У країні не було розуміння поняття єдиної історії для української нації. Наприклад, 1992 року виник скандал: газети «Независимость» та «Вечірній Київ» надрукували інформацію про причетність уряду й особисто прем'єр-міністра до фінансування зйомок багатосерійного фільму «про Леніна». Прес-служба прем'єр-міністра офіційно заперечила це в газеті «Демократична Україна». Було повідомлено, що фінансування фільму відбувається за рахунок кредиту в «Промбудбанку». Серіал із назвою «Виклик богам» все ж таки вийшов 1993 року. Двосерійний історико-революційний фільм було знято за

п'есою Івана Рачади «Є така партія». Водночас, коли на Заході країни відбувся демонтаж пам'ятників Леніну, у центрі країни було знято перший пострадянський фільм про Леніна і практично єдиний, який зображав його в позитивному образі. Характерно, що після розголосу в ЗМІ цей серіал не показали по телебаченню, але 2004 року, під час президентської кампанії, цей кінофільм було продемонстровано на вітчизняних телеканалах.

Політичний дискурс часів В. Ющенка характеризується появою нових символів, що набули своєї актуалізації під час перегляду історичного минулого країни і головною темою став Голодомор. Уже з початку правління Президент України взяв на себе місію сформувати політику національної пам'яті. Перші кроки було зроблено ще за часів Л. Кучми. Ідеться про запровадження щорічного Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, який було визначено як остання субота листопада. Уже 4 листопада 2005 року Президент України підписав Указ «Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні», у якому були визначені пріоритетні завдання для виконавчої влади на місцях як «виховання поваги до історичного минулого, до людей, які пережили трагічні сторінки в історії українського народу» [252]. Кабінету Міністрів України доручалося підготувати законопроект стосовно політико-правової оцінки голодоморів та здійснити додаткові заходи щодо визнання міжнародною спільнотою Голодомору 1932–1933 рр. «як геноциду українського народу та однієї з найбільших трагедій в історії людства» [252]. Уже через рік Верховна Рада України затвердила Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», у якому офіційно Голодомор був визначений «як цілеспрямований акт масового знищення людей», а в Статті 1 підкреслено, що «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом українського народу» [13]. У пункті третьому Статті 3 органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язувалися «вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 років в Україні, зокрема спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору» [13]. А ще через рік вийшло два Укази Президента «Про відзначення у 2007 р. Дня пам'яті жертв голодоморів» [259] та «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» [257], у яких установлювалася офіційна дата шанування пам'яті жертв Голодомору – 24 листопада й доручалося всім відомчим структурам та громадським об'єднанням провести заходи до 75-ї річниці сумних подій в історії України. З цього часу в країні почали з'являтися

пам'ятні знаки, пам'ятники та меморіали на Київщині, Полтавщині, Дніпропетровщині, Харківщині, Сумщині, Житомирщині, Луганщина, Закарпатті тощо. Як пише українська дослідниця Олександра Веселова, «по далеко неповних даних, на липень 2008 р. в Україні нараховувалося 4 тис. 452 пам'ятники і пам'ятних знаки, що увічнюють пам'ять жертв Голодомору» [402, с. 177]. В Австралії, Австрії, Аргентині, Бельгії, Естонії, Казахстані, Канаді, США та Угорщині було встановлено пам'ятники та пам'ятні знаки. Цікаво, що незважаючи на те, що в Росії (у м. Тюмені) теж було встановлено пам'ятний знак жертвам голодоморів та політичних репресій, офіційна реакція самої влади Росії на таку політику пам'яті в Україні була категоричною ще з перших кроків указів Президента. Коли в листопаді 2006 р. Верховною Радою було ухвалено Закон України № 376-V «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», почалася гостра та відкрита критика цього закону. Напевно тому, що українська влада почала роз'єднувати поняття «голодомору» та «політичні репресії» між собою як дві окремі трагічні події для українського народу, що не дозволяло ховати під політичними репресіями голод 1932–1933 рр. Партія регіонів та КПУ не підтримали цей закон, що стало показовим фактором розколу парламентарів стосовно формування політики пам'яті країни.

На кінець 2007 року в країні ще так і не почали збирати докази кримінальних злочинів голодомору з боку комуністичної влади. Юридичних оформлень свідчень не було. Для того щоб міжнародна спільнота визнала цей злочин, необхідно було відкрити кримінальну справу, зібрати доказову базу, провести відкриті процеси проти виконавців та організаторів голодомору в Україні. І тільки на рівні відкритої юридичної змагальності сторін була б визначена вина організаторів голодомору. Водночас по всій країні стояли пам'ятники самим організаторам голодомору, не було змінено назви міст (наприклад Артемівськ, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Кіровоград, Котовськ, Іллічівськ), назви вулиць. Курс на демонтаж тоталітарних символів, що було обрано ще за часів Л. Кучми, так і не було доведено до кінця.

Звідси й спроба об'єднати ветеранів Радянської армії та ОУН-УПА теж не була завершеною. Складність полягала в наявності системи переформування, що поступалася емоціям та нападкам з боку сусідніх країн. Надавши звання «Героя України» Степанові Бандері В. Ющенко опинився не тільки під критикою російської влади, але й інших країн. Центр Симона Візенталя, що представляв єврейську правозахисну групу США, разом із Лехом Качин-

ським, президентом Польщі, почали різко виступати проти такої політики українського Президента, указуючи на те, що послідовники С. Бандери були пов'язані з загибеллю тисяч євреїв та поляків.

Коли 2005 року в Москві за підтримки російської влади відбулося перепоховання праху генерала Білої армії Антона Денікіна, це стало знаком того, що Росія прийняла всіх своїх патріотів, не залежно від того, на якому боці вони воювали. Але така політика не стосувалася України, що прагнула теж об'єднати патріотів країни, які воювали за її незалежність часів Другої світової війни. Російських націоналістів у Росії було визнано героями, а українських героїв російська влада продовжувала називати «посібниками нацистів».

Ще одна історична лінія, що отримала статус перегляду історії країни – це герої Крут. Але на відміну від часів правління П. Порошенка, де захисники Києва під час війни з Росією у 1918 р. репрезентуються для нащадків як кіборги, часи В. Ющенка зображають київських курсантів як заручників та жертв невдалої політики УНР та російської Червоної гвардії. У серпні 2006 р. Віктор Ющенко особисто відкрив у Чернігівській області пам'ятник героям Крут, а з нагоди 80-ої річниці бою було випущено пам'ятну монету.

Гарним прикладом для вивчення теми історії УПА як в Україні, так і за її кордоном стало репринтне видання друкованих повстанських коміксів під назвою «Україна в боротьбі» для дітей віком від 6 до 12 років. Леонід Перфещький, автор малюнків, 1947 року створив 129 зображень воїнів і вперше в американській газеті вони були надруковані 1953 року. І можна було б продовжити цю серію малюнків уже за допомогою сучасних художників, але цього так і не сталося.

Доба В. Ющенка характеризується появою нової символіки, що б мала зміцнювати патріотичне ставлення до країни за певним історичним вектором. У серпні 2005 р. було підписано Указ Президента України «Про вдосконалення нагородної справи в Україні» [251]. «Для відзначення особливих заслуг громадян в утвердженні суверенітету та незалежності України» було засновано нову нагороду – орден Свободи. Цим законом також установлювалася й нова медаль – «За врятоване життя», якою мали б нагороджуватися громадяни «за врятування життя людини, активну благодійну, гуманістичну та іншу діяльність у справі охорони здоров'я громадян» [251]. Але героїзація «зверху» призвела до нівелювання такої політики та доволі повільному сприйняттю «знизу».

Головною заслугою Віктора Ющенка в інституціоналізації національної комеморації є створення Українського інституту національної пам'яті. 11 липня 2005 р. Президент України підписав Указ № 1087/2005 «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні» [250]. Кабінету Міністрів доручалося до 26 листопада, у День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, вирішити питання створення Українського інституту національної пам'яті. На той час у суспільстві виникла широка дискусія щодо необхідності існування такого інституту. Але рішення було авторитарним, оскільки не передбачалося широкого обговорення форм, методів, головних інституціональних засад і, головне, відповіді на питання «Навіщо?» в українському суспільстві так і не були озвучені. За законом створювалася робоча група з представників влади, кількох наукових та громадських організацій, які б мали сформулювати місію цього Інституту, а вже потім представити його як факт у країні. Таким чином, поняття «національна пам'ять» перетворилося на функціональні повноваження української влади, а Інститут національної пам'яті стане відповідальним за репрезентацію в суспільне мислення певних схем та конструктів історичних символів минулого з боку влади країни. Влада взяла на себе відповідальність за побудову історичних патернів, опанування якими мало б розставити акценти в дискурсі національних пріоритетів та цінностей. Але діяльність самої влади була непослідовною та суперечливою, що й позначалося на діяльності Інституту національної пам'яті. Наприклад, незважаючи на свої наміри героїзувати воїнів ОУН-УПА та особисто Степана Бандеру, 2005 року Віктор Ющенко взяв участь у військовому параді в Москві, який було присвячено 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Хоча вже в ці часи в Україні порушується питання щодо імперської ідеологічності цього поняття в інтересах Росії і наголошується на використанні терміна «Друга світова війна», у якій опинилася Україна ще 1939 року.

Попри те, що ще на Майдані 2004 р. євроінтеграція була оголошена головною цінністю стратегії розвитку країни, нова влада так і не позбавилася від комплексу «молодшого брата». Віктор Ющенко одразу після інавгурації відправився до Москви на зустріч із В. Путіним. Юрій Схануров, після призначення його на посаду прем'єр-міністра, поїхав до прем'єр-міністра Д. Медведєва. Такий знак «звічливості» є підтвердженням того, що патронально-клієнтарні відносини Росія-Україна продовжували втілюватися за вертикальним принципом залежності країни.

Політика пам'ятників теж була суперечливою. У той час, коли у Тбілісі відкривали пам'ятник Кобзарю, де М. Саакашвілі читав напам'ять «Заповіт» Т. Шевченка, в Одесі, Луганську та Криму розпочалося встановлення культу Катерини II, як засновниці міст. Але й Одеса, і Севастополь виникли на базі селищ, що існували до приходу військ Катерини II на ці землі. І якщо в Одесі пам'ятник провів чітку межу між проросійськими та проукраїнськими групами підтримки, то в Севастополі все відбулося спокійно. Більшість населення цього міста – колишні російські військовослужбовці чорноморського флоту. Вони мали високу зарплатню, тому що їхня служба вважалася як закордонна. Порівняно із середнім рівнем цивільної пенсії – 976 грн, військова пенсія складала 1 792 грн, тому після відставки колишні військові прагнули залишитися у Криму, а для цього вони приймали українське громадянство. Ще 1997 року виник скандал у Севастополі, коли з'ясувалося, що у 1 595 моряків Російського Чорноморського флоту було два паспорти – російський та український. Тому ця група громадян Криму створювала широку групу підтримки за встановлення пам'ятника Катерині II. Наступним кроком планувалося встановити пам'ятник Йосипу Сталіну, Франкліну Рузвельту та Вінстону Черчиллю, але протест прокурора Ялти цьому перешкодив.

Коли в Україні відбувалося широке обговорення теми про примирення військ Радянської армії та воїнів ОУН-УПА, у Луганську почали підготовку до встановлення пам'ятника жертвам ОУН-УПА. Отже, політика пам'ятників перетворилася на війну проти пам'яті, що було продемонстровано й самою російською владою, яка чітко визначила кордони як, де, коли і кого треба пам'ятати. Ще 22 січня 2006 року Володимир Путін підписав спеціальний указ про увічнення пам'яті загиблих захисників Батьківщини. Незважаючи на досить «загальну» назву, як виявилось пізніше, ішлося насамперед про російські військові поховання за кордоном. Показово, що дбати про меморіали, за задумом російського президента, мало Міністерство оборони Росії. 2007 року в підмосковному місті Апрелівка було демонтовано пам'ятник українському льотчику Василю Пойденку, який загинув під час оборони Москви від гітлерівців у 1941 році. Так Росія показала, що захист пам'ятників солдатам Радянської армії належить саме їй. Характерно, що МЗС України ще досить довго знаходилося у стані вироблення офіційної політики, що так і не було своєчасно озвученим на адресу Москви. Саме тоді, коли Росія стала присвоювати тему Перемоги змінюються й україно-російські стосунки, що розширювали вплив Росії на встановлення маркерів пам'яті в україн-

ській ментальний простір як суто політична гра. 2010 року президент Д. Медведєв відвідав у Києві Меморіал пам'яті жертв голодомору, що стало знаком підтримки чинного прем'єр-міністра В. Януковича на майбутніх президентських виборах.

Політика пам'яті часів В. Януковича була досить обережною, тому що головні рішення ухвалювалися законодавчою, виконавчою та місцевими владами. До того ж судова влада теж активно була залучена у процес комеморації, про що свідчить рішення Донецького суду, що визнав незаконними Укази Президента В. Ющенка про присвоєння звання Героїв України С. Бандері та Р. Шухевичу з аргументацією, що вони не були громадянами України. Як пише інформаційне агентство «УНІАН»: «одразу після інавгурації В. Януковича з офіційного сайту президента України зникли банери, присвячені проектам, що пов'язані з Голодомором» [334]. Разом з цією інформацією зник і розділ «Дружина президента» та підрозділ «Мистецький арсенал». Після розголошу та вимоги світового конгресу українців повернути цей розділ на місце, його було повернуто. А виступ В. Януковича в ПАРЄ, де він публічно заперечив факт Голодомору в Україні, призвів до скандалу не тільки в Європі, але й у самій країні. Через суд член Народного руху України Володимир Волосюк вимагав від Президента В. Януковича вибачення перед українським народом, чого не сталося.

Спроба перетворити державний Інститут національної пам'яті як науково-дослідний інститут стала загрозою зникнення цього закладу. У грудні 2010 року «з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» відбулася адміністративна реформа, що полягала не тільки у скороченні міністерств та зміни їхніх назв, але й в усуненні УІНП. У пункті 2 Указу Президента вказувалося ліквідувати Інститут національної пам'яті [263]. Критичне обговорення в ЗМІ щодо ліквідації Інституту привело до Постанови Кабінету Міністрів України № 8-2011-п, за якою знов було утворено УІНП «як науково-дослідна установа, що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України» [135]. Таким чином, перебуваючи як наукова установа не в системі Національної академії наук, а під протекторатом уряду, Інститут мав би уникнути політичного забарвлення. Але, як пише Г. Касьянов, «фактично інститут загалом продовжував працювати в руслі стандартного національного нарративу, правда, намагаючись піти від суто національно-ексклюзивної моделі історичної пам'яті. Більше того, у 2011–2014 рр. УІНП зосередився на розробці теоретичних і концептуальних проблем колективної /

історичної пам'яті, з'явилася перспектива перетворення його в серйозний науково-аналітичний центр» [476].

Контраверсійні рішення із вшанування пам'яті стосувалися не стільки періодів козацької доби чи передвоєнного стану країни, скільки Другої світової війни, навмисно наголошуючи на трактуванні «Велика Вітчизняна війна». Як пише О. Гриценко, за часів В. Януковича було підписано 7 указів, що стосувалися 65-, 67-, 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні; «70-ті роковини Корюківської трагедії; 70-ті роковини “початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи”; 70-річчя “партизанського руху в Україні”; 70-річчя визволення визволення України від фашистських загарбників» [420, с. 837]. До цих Указів було видано Постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, що стосувалися 70-річчя оборони Керчі та Севастополя, 70-ті роковини трагедії Бабиного Яру, 110-річчя маршала К. Москаленка, 125-річчя С. А. Ковпака тощо. Разом з темою війни увага президента була прикута до відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі [261]. В останній день 2011 року В. Януковичем було підписано Указ № 1209/2011, де на офіційному рівні встановлювалися пам'ятні дати та професійні свята [264]. Загалом цей Указ закріплював День Соборності та Свободи України, який припадав на 22 січня. Інші свята, як ідеться в Указі «на підтримку пропозицій громадян, громадських організацій» стосувалися Дня працівників культури, Дня родини та Дня флоту України, що переносилися з одних дат на інші. Цікаво, наприклад, що День працівників культури та майстрів народного мистецтва мав відзначатися разом із Днем української писемності та мови, що знецінювало значення української мови. А День працівників морського та річного флоту, що за указом В. Ющенко мав відзначатися в першу неділю липня, було перенесено на останню неділю липня, на той день, коли він офіційно відзначався в Росії. Так українська влада через офіційні свята закріплювала через дискурс пам'яті не тільки історичну спільність двох народів, але й статус українських військових як нащадків єдиної радянської армії.

Військова тематика була пріоритетною і в питанні спорудження пам'ятників. Монументалізм Другої світової війни відзначився в алей бюстів маршалів та героїв, які було поставлено на «Алеї Воїнської Слави в Парку Вічної Слави» м. Києва. Чого не скажеш про пам'ятник праведникам для заповідника «Бабин Яр», навколо якого дискусії не втихали весь час президентства В. Януковича. Оргкомітет, що було створено, так і не провів обіцяний кон-

курс на ескізний проект, тому що його увага більше була сконцентрована на приміщенні, яке мало б бути переданим для дирекції заповідника. Але вже за каденції П. Порошенка це питання було вирішено з нагоди 75-річчя трагедії.

Спільно з поляками було побудовано «Меморіал пам'яті жертв репресій 1936–1941 років» у Биківні на Київщині. Як пише О. Гриценко, було дві причини спорудження меморіалу: «Перша: це був спільний українсько-польський проект, здійснення якого ставало для В. Януковича своєрідним символом його про-європейської орієнтації. Друга причина – в особистій зацікавленості декого з оточення В. Януковича, зокрема – архітектора Л. Скорик, (спів)авторки багатьох монументально-меморіальних проектів президента» [420, с. 853].

Якщо розглядати досить болючу тему «Волинська трагедія», то в розглянутих нами політичних дискурсах ця сторінка історії була введена в публічний дискурс у 2003 р., з нагоди 60-річчя трагедії. До цих часів політична еліта свідомо уникала цієї теми, тому що ні громадськість, ні сама еліта не були готові до вироблення суспільного діалогу в Україні. До початку президентства В. Ющенка історичні стосунки українців та поляків більше репрезентувалися через дискурс «Операція “Вісла”», де спільним головним ворогом двох націй була влада СРСР. Політика національної пам'яті, що активно була розвинута з перемогою В. Ющенка, привела і до появи нових історичних тем, що замовчувалися та не обговорювалися в суспільному просторі. Але серед тем, що були актуальними, тема Волинської трагедії згадувалася менше, ніж звання, наприклад, Героя країни Степани Бандери. У Польщі це ім'я викликало неабиякий резонанс і саме з подіями на Волині. В український інформаційний простір почали надходити вже сформовані конструкти та символи з Польщі, що вказували на злочин ОУН та УПА в знищенні польського населення, як реакція на героїзацію С. Бандери. А 2010 року сама українська влада почала наповнювати цей смисл власними ознаками, що вплинули на формування образу українців у Другій світовій війні як посібників нацистів.

Коли в Україні почала діяти пересувна виставка з провокативною назвою «Волинська різня: польські і єврейські жертви ОУН-УПА» – це спричинило як внутрішній, так і міжнародний резонанс. 8–10 квітня 2010 р. в «Українському домі» відбулася фотовиставка, присвячена Волинській трагедії: «Волинська різанина: польські та єврейські жертви ОУН-УПА». Організаторами виставки виступили ВГО «Правозахисний громадський рух «Російськомовна Україна», а також Товариство увічнення пам'яті жертв Злочинів

Українських Націоналістів (Польща). Без посилань на архівні документи відвідувачам виставки було продемонстровано фотографії та документальний фільм про українців-катів. І хоча сама трагедія відбулася влітку 1943 року, на фотовиставці було надано фото 1941–1947 рр. Відомо, що єврейське населення було ліквідовано ще до самої Волинської трагедії і знищено воно було німецькими окупаційними силами, а не ОУН-УПА. Але включення у контекст виставки єврейських погромів у Львові 1941 р.; фотографії розстріляних НКВД українців, яких представляли як поляків; фотографії інших областей України та Польщі і те, що виставку планували експонувати в інші міста України – усе це свідчить про свідому фальсифікацію історичних подій для розпалювання міжнаціональної ворожнечі. І хоча в суспільстві було неоднозначне ставлення до виставки, її активісти Всеукраїнського об'єднання «Свобода», Української народної партії, УНА-УНСО, Конгрес українських націоналістів та інших сил пікетували її, прецедент було зроблено. Міліція затримала в Києві представників ВО «Свободи», які провалялися на виставку й почали знищувати експонати цієї виставки. А коли організатори виставки почали її експонувати в інші міста України, конфлікт поглибився. Дніпропетровськ, Запоріжжя, Миколаїв, Луганськ, Одеса, Харків та Сімферополь, Севастополь, Ялта побачили цю виставку. Рівненська облрада більшістю голосів ухвалила рішення про заборону виставки «Волинська різанина: польські та єврейські жертви ОУН-УПА». А в Луганську керівник Всеукраїнської громадської організації «Російськомовна Україна» Вадим Колесніченко, народний депутат України, особисто виступив із промовою. «Ми не претендуємо на те, що дамо об'єктивну і збалансовану інформацію. Ця виставка – можливість для українців побачити іншу сторону тих подій, які відбувалися на території Західної України. Це був реальний геноцид. Ви бачите тут тільки статистику, прізвища реально загиблих людей» [229]. А в інтерв'ю «Цензор.нет» Вадим Колесніченко наголосив, що «відповідальність за знищення 200 тисяч польського населення Західної України, а ще сотень тисяч євреїв, ромів, росіян і українців, які не поділяли їх нацистської ідеології, лежить виключно на членах ОУН-УПА» [337]. Відтак відповідальність за розпалювання ворожнечі в країні перекладалася на свободівців, владу Ющенка та інші націоналістичні сили країни.

Спровокувавши українців на емоційну реакцію, організаторам виставки вдалося суспільство знов розділити за історичними ознаками та смислами. А маніпуляції з назвою виставки та її документальним наповненням призведе-

ли до того, що публічне обговорення набуло зовсім іншого вектора дискусії. Замість того, щоб з гідністю взяти на себе роль відповідального покоління за трагічну історичну сторінку, публічний простір наповнився іншими наративами. Головними темами дискусій стали суперечки про те, хто першим почав. А більш розповсюдженою темою став уже популярний та перевірений фрейм про сплановані навмисні дії радянської влади. Відсутність єдиного розуміння образу війни в українському просторі призвело до відсутності єдиної національної пам'яті. Проблематика полягає в тому, що кожне судження виникало не з позиції українців, а з позиції тих чи інших країн, у які були втягнуті українці. Саме так формується національна травма й нація втрачає здатність рухатися вперед.

Накладання одних інтерпретацій на інші, заміщування та замовчування, що відбуваються через офіційний політичний дискурс, призводить до того, що влада не тільки використовує свою монополію на історичну пам'ять, але й використовує її заради власних політичних амбіцій. Поняття «історичної пам'яті», як сконструйоване засобом офіційного політичного дискурсу колективне мислення минулого країни, тісно пов'язане з державною політикою пам'яті. Але коли репрезентація історичної пам'яті непослідовна, ідеологічна та вирвана з історичного контексту, то вона перетворюється на загрозу для суспільства. Політична реальність минулого реконструюється, і накладання на неї сучасних символів розриває пам'ять, зміщує та перевертає акценти, що розколює суспільство. Одним із прикладів є дискурс меморіальної культури феномена війни в Афганістані.

Афганська війна залишила значний слід у формуванні національної пам'яті українського суспільства. Ця війна не тільки перетворилася на всебічне встановлення пам'ятників по всій Україні, сьогодні вона створює нові дискурси як у публічному просторі, так і в ідеологічних наративах. Завдяки масовим заходам, що щороку висвітлюються в ЗМІ, мистецьким проектам, великій кількості літератури та проектам у теле- та кіноіндустрії, а також активній діяльності громадських організацій воїнів-ветеранів, покоління сучасної України знає про цю війну. Аналіз технології конструювання історичної пам'яті на прикладі війни в Афганістані за допомогою монументального тексту може допомогти спрогнозувати не тільки саму зміну «місць пам'яті» (вислів П'єра Нори), але й загрози для українського суспільства в зміні смислів, що вже сьогодні підстерігають націю.

Пам'ятник як код, який несе певне повідомлення, формує ставлення до історії. Як штучний смисл, що створюється завдяки суспільству, пам'ятник

відіграє велику роль у формуванні національної пам'яті. Але пам'ятники впливають і на формування колективного несвідомого, оскільки створюють певні архетипи в суспільстві. Завдяки ним короткострокова пам'ять суспільства перетворюється на довгострокову. Вони впливають на формування почуття національного єднання, гідності, самоповаги. Водночас вони можуть формувати й національну травму, яка загрожує перетворитися на революційний настрій. Виступаючи маркером, який впливає на характеристики ознак «своїх» та «чужих», пам'ятник здатен як об'єднувати, так і роз'єднувати суспільство.

Відомо, що в грудні 1978 року афганський уряд підписав угоду з Радянським Союзом про взаємне співробітництво та дружбу. Це передбачало, зокрема, і надання військової допомоги, що потім використовувалося як виправдання втручання у внутрішню політику Афганістану з боку влади Радянського Союзу. Участь солдат радянської армії проходила на території іноземної держави. Уже з травня 1988 року, згідно з Женевськими угодами, радянські війська почали залишати Афганістан, а 15 лютого 1989 р. процес виведення військ було закінчено. Загальна кількість загиблих становить 14 500 осіб. Бюджет СРСР втратив 800 мільйонів доларів. Через радянсько-афганську війну пройшло понад 160 000 українців, із них 2 378 – загинули, зокрема 60 осіб вважаються зниклими безвісти або тими, що потрапили в полон. Поранення отримали понад 8 000 українців, із них 4 687 – повернулися додому інвалідами.

Захист радянського режиму від критики присутності своїх військ на території Афганістану позначався на суворій цензурі в середині країни, що й сьогодні має своє продовження в кулуарах української влади. Як пише німецький дослідник Ян Беренде, «більшість Афганістану за межами Кабула може трактуватися як *Gewaltraum*, насильницький простір, у якому соціальна поведінка відрізнялася не тільки від цивільного життя в СРСР, але й від рутини в радянських військах» [681, с. 719]. Щоб протидіяти дискредитації радянської армії й не допустити громадське обурення, радянська влада порівнювала війну в Афганістані «з ізраїльською окупацією Лівану і війною Великобританії з Аргентиною, які радянське керівництво характеризувало як “імперіалістичні війни”» [675, с. 417]. Польська дослідниця Ганна Кадикало пише, що «згідно з офіційною версією, представленою на телебаченні та в газетах на підставі офіційних звітів Кремля, солдати виконували “інтернаціоналістську місію” в Афганістані без участі в бойових діях» [697, с. 54].

І участь у війні в Афганістані поступово перетворювалася на репрезентацію гуманітарної допомоги союзному афганському народові.

Виступ академіка А. Сахарова на I з'їзді народних депутатів у 1989 р. з критикою присутності радянської армії в Афганістані вплинув на зміну інформаційного вектора висвітлення війни, що перетворило образ захисників на образ ворогів. В умовах політичної дестабілізації СРСР, падіння економічного розвитку та всебічної імперської кризи воїни-інтернаціоналісти виявилися одними з головних об'єктів критики. У дослідженні образу ворога в чеченських війнах Олексій Левінсон зазначає: «Радянська армія після відходу з Афганістану була обтяжена “афганським синдромом”, який можна вважати складною реакцією суспільства (і військових як його частини) на “велику і непереможну війну”» [571, с. 295].

Характерною ознакою політики пам'яті про Афганську війну є те, що саме воїни-афганці виявилися головними ініціаторами та виконавцями такої політики. Ще за кілька років до офіційного виведення радянських військ з території Афганістану, у 1987 р. в Чернігові було створено міський клуб ветеранів Афганістану, з якого починається історія розвитку всеукраїнської спілки ветеранів Афганістану (УСВА). Головним завданням Спілки, про що йдеться на офіційному сайті, є боротьба за покращення умов життя ветеранів, вшанування пам'яті полеглих воїнів, військово-патріотичне виховання молоді, створення клубів з військово-патріотичним та спортивним профілем [641]. А 1989 року з'явилися перші пам'ятники загиблим воїнам-інтернаціоналістам у м. Дніпрі та в Черкаській області. У частині 1 Постанови Кабінету Міністрів України № 1181 говориться про те, що «...рішення про спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення приймаються Кабінетом Міністрів України, а місцевого – місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування; замовниками спорудження (створення) пам'ятників і монументів можуть бути центральні і місцеві органи виконавчої влади, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян» [129]. У цій Постанові також чітко прописані фінансові витрати на спорудження пам'ятників, що здійснюються як за рахунок державних коштів «або місцевого бюджету та інших джерел».

Саме УСВА виступає ініціатором установлення пам'ятників загиблим воїнам-афганцям в Україні. Наприклад, у Частині 4 Постанови Кабінетів міністрів України від 2 квітня 1993 р. № 238 говориться: «Підтримати пропозицію Української Спілки ветеранів Афганістану про спорудження у м. Києві пам'ятного знака загиблим у війні в Афганістані» [128].

Польська дослідниця сучасних просторів пам'яті Джоанна Кабронська пише, про соціальні відносини, що включають моделі поведінки, ритуали, процеси, інститути і вони більш стабільні, коли отримують матеріальну форму. І коли все це зберігається у формі архітектурного об'єкта, такі моделі поведінки можуть тривати набагато довше [696]. Але пам'ятник, як найзвичайніший спосіб пам'яті, сьогодні перестав відповідати сучасним очікуванням. Сьогодні цих пам'ятників так багато, що їх просто не помічають. За період правління Л. Кучми майже по всій Україні було встановлено нові пам'ятники загиблим воїнам в Афганістані. Така форма пам'яті мала б свідчити про організаційний характер створення групової ідентичності. Але недостатнє знання про цю війну, тотальне зведення нових пам'ятників та уникання владою коментувати події 1979–1989 рр. призвели до того, що монументальні символи почали створювати власні інтерпретації війни. Наприклад, у листопаді 1998 р. вийшло розпорядження Президента України № 549/98 «Про відзначення 10-ої річниці з дня виведення військ колишнього Союзу РСР з Афганістану». На відміну від інших розпоряджень, де надавалася оцінка історичним подіям, у цьому документі йдеться лише про створення оргкомітету, який мав би у двотижневий строк скласти план заходів [244]. Олександр Гриценко, український дослідник політики пам'яті президентів України, аналізуючи частоту вживання ключових словосполучень оціночного характеру в документах Л. Кучми пише: «Помітною є обережність і продуманість даних в указах оцінок, з переваженням нейтрального «історичного значення» та з використанням іще нейтральніших виразів на кшталт «значення в історії» (щодо Переяславської Ради) і навіть з униканням оцінок (щодо депортації з Криму в 1944 році, щодо Кримської війни та виведення радянських військ з Афганістану) [420, с. 65].

Відомо, що 15 лютого, завдяки Указу Президента України Л. Кучми (№ 180/2004), став днем «вшанування учасників бойових дій на території інших держав» [246]. Але сама тема війни в Афганістані так і залишилася не до кінця розкритою. Насамперед для українського суспільства. З одного боку, уся країна має встановлені пам'ятники загиблим бійцям, з іншого – розуміння необхідності присутності українських солдат у військових подіях на території іншої країни так і не отримало офіційної думки від сучасної влади. Свідченням є те, що до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що мають національне та місцеве значення, пам'ятники воїнам-афганцям не занесені.

Тому вже сьогодні відбувається об'єднання зовсім різних наративів в Україні, що поєднують події війни в Афганістані, вибух на Чорнобильській АЕС та війну на Сході України. Наприклад, у Кіровоградській області (нині Кропивницька), у м. Олександрії, заплановано встановити пам'ятники загиблим АТОвцям та ліквідаторам аварії на ЧАЕС поряд із пам'ятником воїнам-інтернаціоналістам. Як написано на офіційному сайті цього міста: «у лівій частині площі Героїв Чорнобиля в Олександрії, де сьогодні знаходиться пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам, урахувуючи клопотання громадських організацій, було заплановано у 2018 р. встановити пам'ятники ліквідаторам аварії на ЧАЕС та загиблим в АТО захисникам України» [228]. А ще раніше, у Полтавській та в Одеській областях уже встановили нові пам'ятники ліквідаторам аварії на ЧАЕС та воїнам-інтернаціоналістам, які поєднують зовсім різні наративи пам'яті [226; 106].

Створення пам'ятників загиблим воїнам-афганцям у період незалежності країни відбувалося паралельно з увічненням героїв ліквідаторів на ЧАЕС. Багато пам'ятних знаків присвячено цим двом подіям на одному монументі. А це означає, що політика пам'яті в Україні здебільшого відбувалася за радянськими ідеологічними канонами. І навіть ініціатива встановлення пам'ятників від місцевих та громадських організацій не може сховати присутність командно-адміністративного підходу. «Творцем нових «місць пам'яті» став, мабуть, той, хто лише й міг це зробити в маленькому місті – майстер гранітних надгробків. Звідси – і стиль пам'ятних знаків “героям та ліквідаторам” та “воїнам-інтернаціоналістам”, що його можна охарактеризувати як “наївний монументалізм”» [420, с. 285–286].

Сьогодні ми є свідками встановлення ідеї спадкоємності від воїнів, які загинули в роки Другої світової війни через військовослужбовців, які загинули під час виконання військового обов'язку в Афганській війні та ліквідаторів ЧАЕС до загиблих героїв АТО. Такий узагальнений образ героїки встановлює рівний статус полеглих у різні часи і за різних обставин героїв. Накладання одних історичних символів на інші розмиває структуру пам'яті, робить її ситуативною та компіляційною. В Україні відбувається битва за пам'ять. І не тільки за ті події, що сьогодні стають уже історією завтра. А вже за інтерпретацію тих подій, що відбулися багато років тому. Пам'ять нації створює соціальний порядок, тому і стійкість нації залежить від установленної логіки пам'яті. Якщо вона розривається, порушуються питання, що досить довго замовчувалися, і це призводить до коливань у суспільстві та зумовлює

нестабільність політичної системи. Коли невизначеність інтерпретацій історичних наративів співпадає з політичною та економічною кризою, відбуваються трансформаційні процеси.

Уже сьогодні створюються громадські організації ветеранів Афганістану та учасників АТО [413]. Безумовно, така спільна діяльність ветеранських організацій має на меті фінансову, психологічну, соціальну допомогу учасникам бойових дій. І механізм отримання фінансів для самої громадської організації більш простий, ніж якби вони мали окремі юридичні статуси. Але сама форма назви, як і встановлення спільних пам'ятників, перекручує історичну місію воїнів. Отже, є загроза формування в майбутнього покоління розуміння воїнів АТО як солдатів, які воювали на території іншої країни, що спотворює історію воєнних подій на Сході країни та стає ще одним механізмом гібридної війни.

Інститут історії України НАН України пропонує замінити статус «воїнів-інтернаціоналістів» на статус «воїнів-афганців», оскільки в усталеному вжитку міститься прихована небезпека, насамперед, для самої України. Саме так російська пропаганда називає російських найманців на Донбасі, які брали активну участь у війні на Сході країни. Наприклад, 2015 року у відеосюжеті на сайті «Суть времени – ДНР» уже на перших секундах ведучий говорить: «Донецьк. Київський проспект. Сьогодні тут відбудеться закладка пам'ятного знаку в пам'ять загибелі воїнів-інтернаціоналістів, які загинули у боях за Донецький аеропорт 26 травня 2014 року» [274]. Едуард Логінов, голова регіональної громадської організації ветеранів та інвалідів локальних воєн і військових конфліктів м. Сургут, Ханті-Мансійського автономного округу, в інтерв'ю говорить, що в Донецьку загинуло 2 добровольці з м. Югри. Ще один приклад: у липні 2017 р. в м. Алчевськ Луганської області було встановлено пам'ятник «воїнам-інтернаціоналістам». На інформаційному сайті «Исток» говориться, що «з ініціативою встановити пам'ятник в меморіальному сквері виступили активісти міської організації ветеранів Афганістану, вони виконали підготовчу роботу по установці монумента, який являє собою бойову машину піхоти. Ця броньована техніка – трофей, добутий під час Чорнухинсько-Дебальцевської операції в 2015 році, вона була передана воїнам-інтернаціоналістам Алчевська, багато з яких з перших днів війни на Донбасі встали на захист Батьківщини» [127]. Ідеологічне кліше «воїн-інтернаціоналіст» підмінює поняття агресора, передусім, для українського суспільства.

У своєму виступі на VII Конференції УСВА голова Спілки С. В. Червонописький зазначив, що на 2014 рік «в Україні відкрито 457 пам'ятників, 1 274 меморіальні дошки... У Житомирській, Запорізькій, Луганській, Одеській, Полтавській, Херсонській, Черкаській та Чернігівській областях уже в кожному районному центрі встановлений свій «афганський» меморіал» [641]. Колективна пам'ять може полегшити біль втрати, тому вона залежить не тільки від політики держави, але й від суспільства загалом. Формується відповідальність перед тими, хто загинув. І тут діяльність Спілки ветеранів заслуговує на повагу. Але не можна не погодитися з Наталією Даниловою, яка пише, що «меморіалізація загиблих в ієрархії цілей і завдань громадських організацій воїнів-афганців набуває більшої значущості, ніж діяльність із захисту громадянських прав учасників війни... Висока значимість сакралізації загиблих не тільки не видається дивною, але і закономірна в ситуації невизначеної оцінки війни, а також обмежених політичних можливостей для захисту інтересів групи» [422].

Відповідальність за конструювання політики пам'яті несе не лише влада. Оскільки замовниками спорудження пам'ятників можуть бути й місцеві органи виконавчої влади, і об'єднання громадян, то й українська громада несе відповідальність за цільову, естетичну та патріотичну спрямованість установленної монументальної споруди. Обов'язково треба розуміти територіальну близькість між пам'ятниками, як символічне поле, де відбувається домінування одних символів над іншими. Ця некоректність випрацьовує в українській спільноті так би мовити «вимушений патріотизм». Використання владного режиму своєї монополії на пам'ять на рівні нав'язування чи замовчування є маркером загрози для суспільства. І саме від діяльності громадських інститутів залежить політика врівноваження політичного режиму в культурному вимірі. Минуле завжди використовувалося як зброя в ідеологічних протистояннях. Але його вплив можна зробити менш болючим для нації, коли це минуле буде проговорюватися інститутами влади та через її інституції. Коли будуть створюватися майданчики для дискусій для представників усіх соціальних груп, які мають відношення до конфлікту, національна ідентичність буде мати більш конкретні ознаки. І тут медіадискурс може створити такі умови.

Змішування зовсім різних подій в одному монументальному тексті розщеплює значення кожної історичної події, а поєднання двох різних символів народжує третій, що створює знак без смислу. У такий спосіб символ пере-

творюється на позначуване без позначувального для епохи, що пам'ятає історичні події. А для епохи, що буде отримувати недостатні знання про війну в Афганістані, цей знак знов перетвориться на символ, але вже з іншим наповненням змісту (Рис. 3.6).

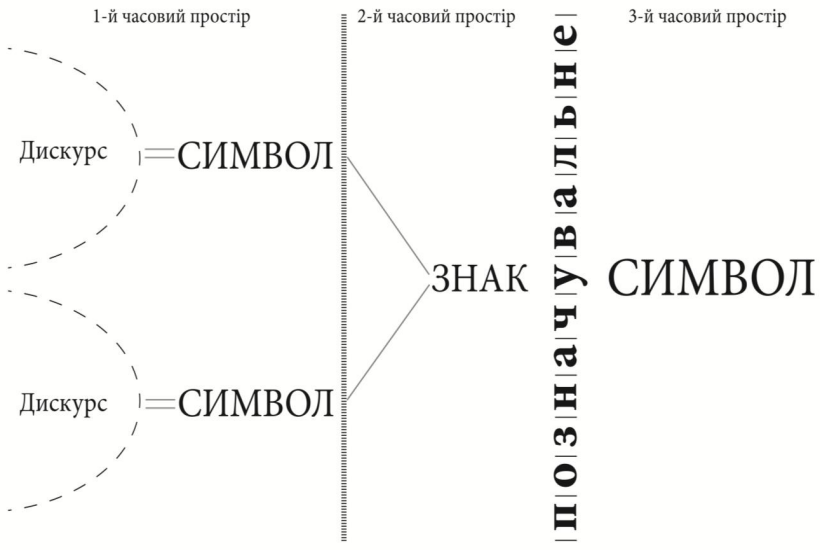

Рис. 3.6. Знак-символ

Якщо резюмувати офіційний політичний дискурс, що формувався політичними інститутами як стратегія формування національної пам'яті в Україні часів незалежності, то необхідно виділити кілька важливих моментів:

1) Інституційне формування національної героїки «зверху» за часів президентства В. Ющенка призвело до нівелювання історичних героїв, що поглибило конфлікт у суспільстві на рівні повсякденного дискурсу. Оголошення Степана Бандери офіційним Героєм України та введення Ордена за свободи в той час, як, наприклад, С. Ківалов отримав грамоту за діяльність на посаді голови Центрвиборчкому, виглядало як іронія над національною героїкою. А вручення міністром фінансів М. Азаровим Ордена «За відродження України» депутату Держдуми Росії К. Затуліну, якого СБУ тричі оголошувала персоною нон грата за сепаратистські дії, взагалі перекреслювало критерії образу героїв, на які мали б орієнтуватися пересічні громадяни України.

2) Незважаючи на формування курсу самостійної політики, що багато в чому не подобалося Росії, українські політики своїми діями продовжували репрезентувати колоніальну модель української нації. Кожен новообраний прем'єр-міністр, передусім, зустрічався з прем'єр-міністром Росії після свого призначення. І якщо Л. Кучма та В. Янукович цього навіть і не приховували, то політика В. Ющенка була досить суперечливою. Перший візит після його інавгурації був до Росії, а коли російська православна церква оголосила анафему гетьману І. Мазепі, В. Ющенко їздив до Москви просити Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II зняти це прокляття.

3) В Україні продовжували формуватися міфи, що багато в чому було наслідком інформаційних впливів із зовнішнього середовища: українська та російська мови найспорідніші слов'янські мови, українська нація – це нація селян, а відсутність інтелігенції є свідченням української нації як нації переможених. У суспільну свідомість вкладалися нові національні комплекси. Такі символи, як «руїна», «колоніальне ярмо», «репресії», «голодомор», «депортації», «герої Крут», «Волинська трагедія» ставали кодами невпевненості, колоніальності, розчарування. Виникав образ українця як анархіста, який сам не вміє будувати націю. А тому козаки, гайдамаки, опришки у кращому разі зображалися як романтики бунтарства, у гіршому – як злочинці, запродавці та зрадники. Єдине рішення від позбавлення такого штучного усвідомлення закладалося у фрейм, що перемагати та розвиватися українці зможуть лише в союзі з росіянами. А звідси й нація переможців – це, насамперед, образ спільного союзу України та Росії, що формувався через офіційний політичний дискурс.

4) Культурний та релігійний дискурси змушували пересічного українця ставити себе на другий на рівень порівняно з росіянами. Активізація пропагандистських дій з боку Російської православної церкви, що вводила в суспільне мислення поняття «православні брати», «Київ – мати городов русских», «Русский мир», створювали певні смисли. Одночасно Росія почала відкриту боротьбу з українською символікою в себе в країні. У Москві готель «Україна» терміново реконструювався та змінив назву (тоді як «Пражская», «Белград», «Пекин» продовжували діяти). Російські угруповання знищували українські символи на Говерлі, було демонтовано в підмосковному місті Апрелівка пам'ятник льотчику Василю Пойденку, який загинув під час оборони Москви від гітлерівців у 1941 році. Інформаційні атаки перетворилися на керовані події. А з боку України не було симетричних відповідей.

Ще одна проблема, що стала системною для української нації – це формування української віктимізації. Проблематика поняття «травми» вперше серед науковців розвинута в міждисциплінарному дискурсі. Д. Александер, Д. Лакапра, П. Штомпка пов'язують це поняття з колективними переживаннями, що чинять руйнівну дію на колективну пам'ять. Небезпека офіційного політичного дискурсу полягає в тому, що він може формувати національну травму методом «спіралі мовчання». Коли в суспільстві утворюється конфліктний дискурс стосовно певних історичних подій, сам офіційний політичний дискурс замовчує їхні факти та значення. Це призводить до маніпулювання та формування комплексу вини, що в суспільстві не проговорюється, але формує певний дискурс у межах інших спільнот. Наприклад, образ Івана Дем'янюка, якого західна преса зображала як посібника нацистів у контексті української нації. 1942 року червоноармієць Іван Дем'янюк потрапив у полон, а потім до німецького табору, де, за версією обвинувачення, він став озброєним охоронцем у таборах смерті Німеччини. І хоча на час арешту І. Дем'янюк був американським громадянином, його пов'язували саме з Україною, де він народився. 1993 року І. Дем'янюка звільнили, але, як пишуть українські ЗМІ, це не змінило ставлення до українців, де образ нацистів за кордоном перебивав образ борців із нацизмом. «Після вердикту суду Ізраїлю – Іван Дем'янюк, на кінець, вільний, бачимо, як з його рук знімають наручники, як він виходить до літака, що прямує в Нью-Йорк. Спостерігаємо ізраїльтян, їх лайки, погрози, непристойні вигуки – на адресу Івана Дем'янюка» [320, с. 1]; «Івана Дем'янюка виправдано, але єврейський народ продовжує звинувачувати український» [271].

1998 року Іван Дем'янюк був реабілітованим, і йому повернули американське громадянство у 77 років. Газета «День» пише про публічне приниження колишнього українця, звинувачення якого у співпраці з нацистами часів Другої світової війни стало безпрецедентною подією для всієї світової спільноти. Коли Дем'янюк знаходився в ізраїльській в'язниці, його було посаджено у клітку. Органи освіти водили учнів на нього подивитися, а потім діти мали написати твір: «Як я бачив нацистського звіра» [40, с. 1]. Але 2002 року з'явилися нові докази про те, що Іван Дем'янюк був охоронцем у концтаборах, за що знову був позбавлений американського громадянства й проти нього почалися нові судові справи, що дуже ретельно висвітлювалися західними й українськими ЗМІ.

Українська влада не створила певний офіційний дискурс, що б зміг протистояти зовнішньому нав'язуванню ярлика «нацистів» на українську націю і

це спричинило розширення позначення «українські нацисти» в суспільну свідомість у вже інші історичні та політичні контексти. Серед основних агентів політики національної пам'яті в Україні діють десятки інститутів від СБУ, Міністерства освіти до місцевої влади, що мали б виробляти спільний історичний дискурс, а не ставати інструментами внутрішніх політичних конфліктів. Але здебільшого вектор формування був спрямований на боротьбу між двома дискурсами – радянський / російський та націоналістичний / український.

З іншого боку, актуалізація травми почала екранізуватися за часів В. Ющенка. Траурні символи супроводжували всі українські телеканали, а траурна символіка візуалізуватися на бігбордах: свічки, сумні обличчя, темні кольори. Річниця Чорнобильської трагедії, День Перемоги, День пам'яті жертв політичних репресій, День визволення України у Другій світовій війні, трагедія в Бабиному Яру, річниця бою під Крутами, Голодомор тощо набували сумних кольорів у публічному просторі. Наприклад, 2008 року країна схилила голову 30 квітня (катастрофа гелікоптера на Чорному морі) та 26 грудня (аварія українського судна в Китаї), 5 травня було оголошено траур (автокатастрофа, загибель 6 людей), 16 жовтня – у м. Дніпрі у зв'язку з вибухом газу, 20 листопада – країна сумувала за 200 шахтарями, які загинули під час вибуху метану. Навіть нове свято – День Державного Прапора України, що почали відзначати з 23 серпня 2006 р., не відбувалося без траурних церемоній. Репрезентація смерті впливала і на міський простір. Меморіали, хрести, сумні герої, чорні кольори, як пам'ять української нації, формували сумний меланхолічний стан у самоусвідомленні українців. Політика національної пам'яті будувалася більше на рівні національної віктимізації, де кожен історичний дискурс визначав владою образ українців як жертв. Небезпека національної віктимізації, як вважає французький філософ Мере Жерар, у тому, що жертва втрачає пам'ять [446]. І хоча дослідник фокусується на техніці створення жертви, для нас ключовим є саме втрата пам'яті. Коли в суспільстві виробляються певні дискурси, пов'язані з провинною інших націй, сама нація втрачає з минулим свою історію, завдяки чому вона й стала нацією. Це, зі свого боку, не формує й власної відповідальності за помилки та трагедії, що стали наслідком власного розвитку. У книзі Г. Арендт «Прихована традиція» є розділ під назвою «Організована провина». У цьому розділі дослідниця пише про стратегію просування відповідальності, що просуває влада на «внутрішньому фронті». Коли в Німеччині формувався

патріотизм під виглядом захисту німецької нації, це призвело до відсутності власної відповідальності пересічних німців, які брали участь у знищенні інших націй. Розуміння трагедії настане в наступного покоління, яке, як пише дослідниця, «зізнаються, що їм соромно бути німцями» [362, с. 54]. Так «обивательська» безвідповідальність заміщується індивідуалістським почуттям провини. Щоб зупинити цю травму, необхідно її проговорити, чи, як пише історик Домінік Лакапра, «проробити». Саме механізм реконструювання національної травми через вироблення політичними інститутами спільних інтерпретацій історичних подій у єдиному інтерпретаційному публічному полі дозволить сформувати нарративну стратегію нації.

3.3. Перспективи формування загальнонаціональних нарративів

Дослідженням теорії нації та націоналізму займалися відомі вчені, які розглядали ці феномени з позиції історії, етнографії, політології, соціології тощо. Видатні праці вітчизняних дослідників минулого століття Д. Донцова, М. Грушевського, М. Кистяковського, І. Франка наскрізь наповнені національним вільнодумством в умовах політичної залежності держави. Завдяки ним з'явилося чимало праць, пов'язаних з ідеологічним чинником націоналізму. Роботи М. Рябчук [615], С. Телешун [635], О. Хорошилова [660], О. Шахтемірова [662], В. Щербини [667] порушують питання, пов'язані з майбутнім політичного становища держави та пропонують свої варіанти їх рішення. Серед західних дослідників найбільш відомі праці Б. Андерсона «Уявні спільноти» [360], Е. Сміта «Націоналізм та модернізм» [629], Е. Геллнер «Нації та націоналізм» [565], у яких віддається перевага індустріальному та культурному впливу на формування модерного націоналізму. Спираючись на концепцію М. Вебера, що нації – це спільноти почуттів, для нас цікавим буде пошук формування такої спільноти, де почуття перетворюються на смисли нації. Втрата почуттів, як ідеала, у Г. Лебона є маркером перевтілення нації на натовп. Ці почуття здатні посилюватися або пом'якшуватися за допомогою політичних подій. У такому разі й самі політичні процеси можуть бути як причиною, так і наслідком офіційного політичного дискурсу, оскільки смисл, як здатність до мотивації, є й мотивацією формування політичного простору згідно з почуттями нації. «Велика нація старіє не під тягарем тисячоліть її славної історії. Вона залишається молодою, як-

що в неї вистачить здібностей і мужності заявити про це самій собі та великим інстинктам, які їй даровані», – пише М. Вебер [397, с. 39].

Е. Дюркгейм, який розвинув ідеї Шарля Луї де Мотеск'є, О. Конта та М. Вебера, розумів суспільство не як набір суб'єктів, які його утворюють, а щось значно більше за суспільство. «Нація може підтримувати своє існування тільки в тому випадку, якщо між державою та окремими особами впроваджується ціла низка вторинних груп, досить близьких до індивідів, щоб залучити їх до сфери своєї дії і, таким чином, залучити їх у загальний потік соціального життя» [443, с. 32]. Розуміючи суспільство значно більше ніж держава, учений вважав, що й управління суспільством має бути на рівні раціоналізму. Тому політичні інститути мають пристосовуватися до природних процесів розвитку суспільства, а не до держави. З цього випливає, що дискурс повсякденності має бути маркером для еволюційної діяльності інституцій країни.

На думку Лорда Актона, суспільства формуються з різних спільнот, які формують поняття нації завдяки своєму уявному, і держава має підтримувати моральні закони, що впливають на уявне. Держава для нього – це не форма існування нації, а механізм підтримки нормативних угод між різними спільнотами (національностями). Тому кордони нації та кордони держави ніколи не співпадають. «Там, де політичні та етнічні кордони збігаються, суспільства перестають розвиватися, і нації виявляються відкинутими назад, в стан, що нагадує стан людини, яка перестала спілкуватися з іншими людьми» [565, с. 43]. Держава, що підлаштовується під природне функціонування спільнот, стверджується як велика спільнота за рахунок національних інтересів. Ерік Берк, Жан-Жак Руссо теж чітко роз'єднували поняття моральної та політичної країни, де цінності значно глибше впливають на об'єднання та конфлікти спільнот.

Якщо Макс Вебер бачив народ, як уявне нації, що через спогади формує вектор розвитку, то Б. Андерсон аналізує націоналізм, як уявне нації. «Нація – це уявна політична спільнота, і уявляється вона як щось неминуче обмежене, але в той же час суверенне» [360, с. 30]. Нація встановлює кордони своїм уявним, але ці кордони значно ширші за державні, оскільки вони розривають простір та час через культуру, релігію, історію. Поняття суверенності й автономності є одними з головних цінностей нації. Коли влада бере на себе історичні, релігійні чи культурні функції, то стає головним контролером простору й часу. Прикладом може бути розглянута нами історична

пам'ять, як наслідок контролю уявного нації. Віра, традиції, історія самі по собі не існують, вони функціонують через інтерпретації, що вмонтовуються в офіційний політичний дискурс. Едвард Саїд, досліджуючи великі релігії, бачив їхню здатність у нав'язуванні конфліктів завдяки релігійному уявному, і коли влада цим користується, то створює конфлікти через оціночний публічний дискурс вже в економічному, культурному та політичному вимірах. Тому дослідник орієнталізму, як і Б. Андерсон, вказував на мову, як головний засіб уявного. «В результаті Схід виступає не безмежним полем за межами знайомого європейцям світу, але, скоріше, замкненим простором, театральною сценою, доповненням до Європи» [618, с. 100]. Коли мовні акти та символічні структури дискурсів офіційно репрезентуються крізь погляд однієї релігії, культури, регіону чи нації, вони формують «іншого» як «ворога». Як наслідок уявного встановлюються фрейми в політичній реальності, визначаються групи, які за висловом Хомі Баба перетворюються на «втрачений об'єкт». «Втрачений об'єкт засвідчується через тіла людей, оскільки він повторюється у мовчання, що висловлює сторонність мови» [659, с. 110]. Тому націю можна зрозуміти через розшифровку інтерпретацій насилля, що надають різноманітні стратегічні маневри та переговори, тобто коли є можливість проаналізувати риторичну структуру інтерпретацій влади, що прагне контролювати. Саме через таку репрезентацію влади можна побачити й репрезентацію нації. Дихотомія офіційного дискурсу та дискурсу повсякденності змінює ідеологічні кордони та змінює саму націю, тому вчений вважає, що сьогодні нація амбівалентна. Одні символи заміщуються іншими, і те, що стає офіційним, може бути репрезентацією сучасної нації. Простір нації постійно розколюється етнографістами, антропологами, істориками, які досліджують та порівнюють відмінності народів у просторі та часі. Хомі Баба зауважує, що якщо встановлено поріг розколу, то інаковість стає властивістю одного народу, оскільки ці знання стають дискурсами сучасності. Для влади ці знання особливо важливі для того, щоб використовувати сформовані фрейми в рамках своєї офіційної політичної риторики. Хомі Баба запозичив у Ж. Дерріди термін «диссемінація», що позначає неможливість в одному тексті знайти смисл. Перекладаючи це поняття на націю, учений доводить, що поки один текст (нація) буде домінувати, у суспільстві будуть конфлікти. Автентичність національної цінності, що виступає центром структури політичного тексту, має бути значно ширша за етнографічне та територіальне розуміння української нації. На нашу думку, офіцій-

ний політичний дискурс прагне встановити лінійність політичної системи заради зменшення напруги в середині системи. І якщо в центрі дискурсу мовними актами є інтерпретації, пов'язані лише з українською нацією, то за межами залишаються інші нації, які проживають на території України, що навпаки посилює суспільну напругу. Чим далі мовні акти спільнот від центру дискурсу, тим більше залишаються поза нього, і тим сильніше стають незахищеними ці спільноти в політичній системі. Як приклад, кримсько-татарське населення, якому за часів Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко та В. Януковича доводилося виборювати свої рівні права в Криму. Або росіяни, які стали заручниками формування та впровадження інших дискурсів, що постійно розхитували політичну систему, де нестабільність створювала конфлікти.

На думку К. Касторіадіса, усе, що оточує людину у світі, є символічним, що впливає на смислову спрямованість. Із символічними структурами ми зустрічаємося як у мові, так і на рівні інститутів. Кожен із політичних інститутів створює свою символічну мережу заради стабільності системи. Інститути права, релігії, президента і т. ін. пов'язують уявлення соціуму із символами, що застосовують у суспільну свідомість. Тому кожен інститут має ритуали, правила, норми, які теж є інтерпретантами єдиного офіційного політичного дискурсу. І дуже складно визначити межі, де закінчується символічний світ і починається реальний. Якщо офіційні інтерпретації не підкріплюються діями, вони створюють порожнечу в системі, що імітує реальність. Єдиним виходом, що допоможе встановити відповідність символічного та реального – це реконструкція кодів як розпізнання смислу. Тут доречно згадати Н. Лумана, який наголошував на тому, що символи проговорюють систему, але при повторному введенні в систему одних і тих символів уже буде змінено смисл. Тому будь-який політичний дискурс пов'язаний із символічними структурами, зміна яких є фактором зміни й дискурсу. І людина, яка знаходиться в політичній системі, розуміє себе через ці символи, що задають вектор її самосприйняття та самоідентичності.

Держава, де дискурс пов'язаний із національним суверенітетом, ризикує статус національних меншин перетворити на довготривалу загрозу політичної системи. Тому форма суспільного договору, в основу якого покладе-на й символічна мова, що створює єдиний політичний дискурс для всіх націй, має не тільки визначати легітимність влади, але й бути гарантом стабільно-

сті системи. Так виникає держава-нація, яка утворює когнітивний простір на рівні спільних уявлень, що перевтілюється на політичну реальність.

Когнітивний простір репрезентації української національної моделі ми дослідили на основі позовних заяв, що стосувалися цивільних, адміністративних та кримінальних справ, за період 2008–2013 рр. Серед 67 справ нам удалось виявити ключові маркери як фільтри, через що відбувалося самоусвідомлення українців як нації. Полярність фільтрів була встановлена у 9 вимірах від заперечення української нації до її захисту:

- заперечення понять «українська держава, нація, народ» (2);
- заборона символів і пам'ятників української історії (3);
- заборона символів і пам'ятників радянської влади (5);
- наявність національної ворожнечі (3);
- захист релігійних почуттів (3);
- заборона фільмів, телепрограм, які розпалюють національну ворожнечу (4);
- захист прав національних меншин (3);
- захист української історії, мови (8);
- відстоювання права на мирні зібрання через конфлікт (36) (Рис. 3.7).

З'ясувалося, що велика кількість судових позовів, що спиралися на дискурс нації, відбулася через відстоювання права на мирні зібрання та ставало конфліктом для різних політичних сил та громадських організацій (36 позовних заяв). Через проведення заходів до Дня Соборності України, 68-річниця Перемоги у Великій Вітчизняній війні, мітингів-пікетувань, протестних заходів, пішої ходи місцева влада виправдовувала свої дії як захист забезпечення належного громадського порядку та безпеки учасників акції. Але рішення ухвалювалися згідно з політичними вподобаннями. Наприклад, пікет проти приїзду Президента України В. Януковича до міста Харкова у 2013 р., що організувала ВО «Свобода», було заборонено [121], а в Дніпродзержинську «свободівцям» було дозволено провести інформаційну акцію «Спочатку було слово» [123]. Контроль над місцевим простором на рівні права на мирні зібрання призводив до контролю над символами, що ставали зброєю за володіння простором. Тому через український дискурс нації політичні сили, з одного боку, та місцева влада, з іншого, намагалися встановити чи закріпити владу, що здебільшого й ставало предметом судових справ.

Рис. 3.7. Предмети судових позовів як фільтри національного самоусвідомлення (2008–2013 рр.)

Ще одна особливість полягає в тому, що такий фільтр, як заперечення поняття «українська держава, нація, народ» відбувалося не стільки з боку місцевого населення, а скільки з боку чинної влади. Два судових позови було складено від громадян України, які вимагали публічного вибачення. Наприклад, 2008 року позовна вимога мотивована тим, що, на думку позивача, Президент України В. Ющенко «допустив протиправні висловлювання, якими умисно перетворив багатонаціональний український народ в українську націю, проігнорував зафіксований у Конституції України факт юридичної нетотожності понять “український народ” і “українська нація” чим порушив права, передбачені ст. 11, 24 Конституції України» [109]. Нагадаємо, що 11 ст. Конституції України говорить про те, що «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації..., а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [145]. А 24 ст. говорить про те, що «...Не може бути при-

вілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [145]. Ідеться, на думку позивача, у привласненні українського народу через вислів «моя українська нація».

Інша справа стосується позову від фізичних осіб до Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі, яка подала до суду з приводу заяв народного депутата України Колесніченка В. В. у прямому ефірі передачі «Свобода слова» у липні 2012 року та висловлювань одного з депутатів Луганської обласної ради на позачерговій сесії облради в липні 2012 року, під час обговорення Закону України «Про основи державної мовної політики». Депутат Луганської облради на сесії зазначив: «Я не розумію виступлений, которые сегодня происходят в Киеве... (Виступи на захист української мови, – прим. В. Б.) Да что же это за язык-то такой несчастный, если его нужно защищать от всего?... Получается, что на этом языке, если мы учим своих детей, то мы лишаем их всего, мы растим просто недорасу» [122]. А далі по суті справи наводяться аргументи на користь позивача, який вважав дії Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі незаконними. «На думку ОСОБА_1, українська мова (на відміну від російської й англійської) є мовою з неповною функціональністю. Такий погляд на українську мову є, звісно, помилковим. Але ОСОБА_1 має право поділяти будь-які погляди, навіть помилкові» [122]. Луганський окружний суд став на захист позивача, рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі було скасовано.

Дискурси заборони пам'ятників, через що порушувалося питання української нації, провели чітку межу між Заходом та Сходом України. Вимоги знести пам'ятники, що стосуються жертв Голодомору, були зареєстровані на Сході країни. 2009 року до Запорізького окружного адміністративного суду позивач звернувся з вимогою демонтувати «голодоморні пам'ятні знаки» і просив суд у мотивувальній частині рішення встановити, «що умисні масові вбивства людей та народів, голодомор і геноцид нав'язані Законом України № 376-V та Указом Президента України № 250/2007 є неправдивими; звинувачені в умисних масових вбивствах, голодоморі та геноциді – СРСР, УРСР, комунізм та радянські люди є непричетними до цих злочинів» [110]. У позові було відмовлено, як і в Харкові 2013 року. За часів президентства В. Януковича було відмовлено ще одному позивачу в Харкові, який наполягав на демонтажу каменя «на честь самовизначення української на-

ції» [115]. Спираючись на ці факти, можна говорити про те, що судова влада як інститут, що впливає на формування офіційного політичного дискурсу, ухвалювала рішення стосовно питань монументалізму пам'яті жертв Голодомору на користь законів, а не політичних уподобань чинної влади, навіть у тих регіонах, що розглядалися як електорат підтримки команди В. Януковича, який у власній риторичі або заперечував, або замовчував цю тему.

Судові слухання стосовно демонтажу радянської символіки та пам'ятників було проведено в Одесі, Запоріжжі, Луганську, Львові. Тема нації набувала розголосу через вибух у Запоріжжі, радянську символіку, демонтаж Монументу бойової слави Радянських Збройних Сил у Львові, заборону червоних прапорів в Одесі. У Запоріжжі, наприклад, 2011 року було заведено кримінальну справу за фактом вибуху, внаслідок якого було зруйновано архітектурну форму – бюст Сталіну І. В. Посилаючись на ЗМІ, суд указав, що «відповідальність за вчинення вибуху взяла на себе організація “Рух Першого Січня”, заявивши, що підрив вибухового пристрою здійснено на честь 102-ї річниці з дня народження С. Бандери. Також від імені цієї організації поширено заклики, що це перша акція по знищенню ворогів української нації» [116]. А в Луганську було розглянуто справу щодо вимушеної участі учнів НВК № 30 на урочистому мітингу «Партії регіонів» з нагоди «70-річчя визволення Луганської області від фашистських загарбників» у 2013 р. Під приводом того, що «з реставрації має повернутися танк і всім буде цікаво на нього подивитися» діти брали участь у політичній акції. Спираючись на Закон України «Про загальну середню освіту», Департамент освіти і науки, як відповідач, зазначив, що то був не політичний мітинг, а виховна година, спрямована на всебічний розвиток, який ґрунтується «на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами» [126]. У задоволенні позову було відмовлено.

Загалом, у 7 областях ми не виявили жодної справи, яка б крізь дискурс нації порушувала інші питання в себе в регіоні. Цікавим виявився той факт, що 5 із цих 7 областей знаходяться на кордонах країни (Чернігівська, Сумська, Рівненська, Чернівецька, Івано-Франківська) (Рис. 3.8).

Отже, серед фільтрів національного самоусвідомлення найбільш актуальними є наративи, що розвивалися в політичному просторі часів незалежності України, як головні маркери ідентифікації українців. Наратив – різновид мовної дії, який навколо події створює та організовує мовний простір (лат. – знання про щось; англ., фр. *parole* – мовний акт, тобто вербальна мова).

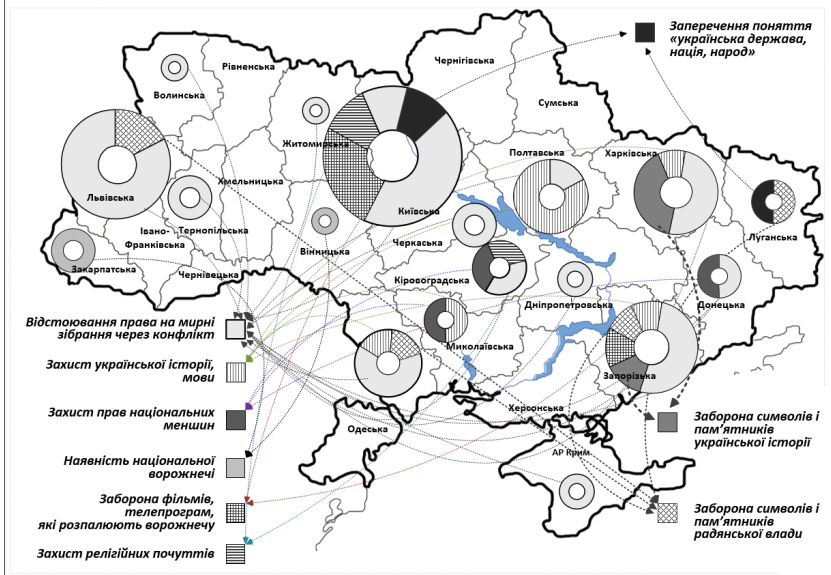

Рис. 3.8. Територіальний розподіл дискурсу нації 2008–2013 рр.

Організація політичного простору через наративи, що стосувалися теми нації, відбувалася через наступні події в судових позовах, які відзеркалювали змісти української нації:

1) громадські та політичні заходи під час вшанування пам'яті чи святкування національних свят;

2) захист християнської віри, що виникав внаслідок сутичок під час богослужінь у боротьбі між релігійними конфесіями;

3) реакція на телепрограми та художні фільми (наприклад, «Міжнародний телемарафон «Бабин Яр. Уроки нетерплячості»», проведений 29 вересня 2001 р. на телеканалі «1+1», фільми «Матч», «Код да Вінчі», цикли документальних фільмів «Шакали»);

4) захист української мови через вимогу перереєстрації газет; виконання службових обов'язків на державній мові; розміщення інформації в українських церквах тощо;

5) монументальний дискурс, що пов'язаний зі ставленням до пам'ятників;

6) національна ворожнеча, де через принизливе ставлення до молдаван, руських, підкарпатських русин, «неугорських національних меншин» (укра-

їнців у м. Берегове), «осіб, які сповідують іслам, єврейської національності, представників корінних народів Кавказу та негроїдної раси» [125].

Через бінарні опозиції «УПЦ-РПЦ», «свої – чужі», «українські – іноземні», «майбутнє – минуле» в країні вибудовувалися наративи, що створювали певний дискурс української нації. Включення їх до офіційного політичного дискурсу привело до процесів, що теж виявилися бінарними для української нації:

✓ *поняття національної ідентичності розірвало країну в часі.* У суспільстві діяли спільноти та політичні гравці, які були носіями минулого та сьогодення. У першому випадку політична риторика спиралася на радянські часи, де українська нація в символічних структурах дискурсів була образом слов'янського народу, а такі цінності, як мова, державний устрій, рівень роботи політичних інститутів, ставали другорядними порівняно зі спільною історією та російською мовою колишніх радянських країн. Це призводило не тільки до політичних сутичок, але й до духовної розбіжності в країні. Спираючись на концепцію символічного капіталу П. Бурдьє, одна з головних функцій чинної влади – упорядкування минулого, де національна пам'ять і є наслідком використання символічних ресурсів. Коли в країні відбувається битва за національні свята, влада не може забезпечити стабільність;

✓ *поняття національної ідентичності розірвало країну в просторі.* Країна не тільки в самоусвідомленні була поділена на індустріальний Схід та аграрний Захід, але два уявних простори – сакральний та профанний – вступали в конфлікт. Надмірне виробництво символічних структур призвело до домінування сакрального простору, але воно постійно підлягало переосмисленню у профанному світі. Сутички біля пам'ятників, питання використання символіки призводили до того, що символи «переверталися», піддавалися сумніву, що призводило до того, що сам офіційний політичний дискурс постійно змінювався. Гучні заяви перетворювалися на пустоту, а самі політики, як інтерпретанти і як носії мовних актів, так і не ставали героями нації. Отже, уявне нації не було стабільним, тому що простір та час у національній ідентичності були розірваними. Конструювання простору та часу політично диференційоване. Множинність смислових територій, як і множинність темпоральності, є викликом для політичного режиму та політичних інститутів, що мають утримувати в однакових вимірах суспільство.

Розуміючи суспільство як набір суб'єктів, Е. Дюркгейм указував на те, що реальність суспільства додається до реальності спільноти суб'єктів, у

зв'язку з чим відтворюється вже зовсім нова реальність. Якщо суспільство є лише системою засобів для досягнення мети, то ця мета є набором індивідуальних цілей, що належать кожному індивідуві суспільства. Тому будь-яка ідея, що породжується в суспільстві є наслідком взаємодії суб'єктів. Під час взаємодії виникає нова реальність, що вже починає впливати на самих суб'єктів. Отже, будь-яка ідея суспільства є наслідком спільних індивідуальних ідей, що створюють реальність і породжують нові смисли. Така концепція суспільства перетинається з теорією можливих світів, що доводили Лейбніц, Солон Кріпке та Девід Льюїс через математичну логіку. Коли «А», як реальність, під час означення політичних процесів вступає у конфлікт з реальністю, що вибудовується через дискурс повсякденності («В»), породжуються нові значення символічних структур дискурсів (В1, В2, В3, В4, В5 тощо). І смисли, що вони ретранслюють, ставлять під сумнів смисл політичної реальності. Виникає реальність «А1» (чи А2, А3, А4, А5, А6 тощо), як альтернативна реальність, що своїми смислами розриває структуру політичної реальності «А». Ці смисли, пріоритети й цінності поступово впорядковують поведінку індивідів та спільнот, де вже новий політичний режим знаходить підтримку в нових символічних структурах дискурсу, що починають формувати новий офіційний політичний дискурс. Чим більше символічні структури співпадають зі своїми смислами різних вимірах політичного дискурсу, тим скоріше наповнюється *sprechact* нового офіційного дискурсу щільністю і тим скоріше цей дискурс впорядкує вже нову політичну реальність. Делегування повноважень політичних інститутів новим символам призводить до того, що символічне починає впливати вже на самі політичні процеси як конструювання політичної реальності (Рис. 3.9).

«В» репрезентує «А», якщо воно здатне зайняти місце «А». Інакше кажучи, символічні структури дискурсу здатні до актуалізації тільки тоді, коли вони можуть репрезентувати дійсність. Про це писав ще Ч. Тіллі, що рівень розвитку держави залежить від того, наскільки символічне в змозі замінити реальну владу контролю. Коли несилкові відомства й органи здійснюватимуть владу, а символічне регулює та організовує порядок реального світу.

Безумовно, така логіка є наслідком символічного інтеракціонізму, що припускає, що реальність, як і політична, неможлива без символічної реальності. Завдяки їй людина розвиває почуття, емоції, ставлення, що впливають на поведінку.

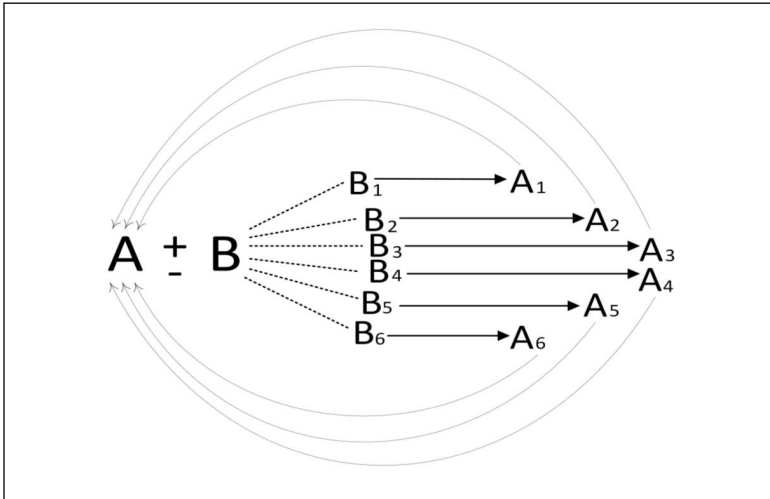

Рис. 3.9. Конфлікт реальностей

Символічні структури дискурсу під впливом політичних процесів змішуються і це впливає на зміну всього дискурсу. Ця константа є наслідком взаємодії незмінних символів та змінних політичних процесів. Політичний текст впливає на значення символів, і через них отримує власну інтерпретацію.

Тому унаслідок колективної взаємодії головні актори (інтерпретатори) символів і самі як символи стають відповідальними за смисл. Так, інтеракція, як процес зіткнення змістів, має властивість змінювати смисл. Ернст Кассирер говорить про те, що досвід людини будується на конструюванні світу за допомогою символів, оскільки тільки так людина зможе адаптуватися у світі [471; 472]. Тому світ символічного існує паралельно до світу реального. Мова, міф, ритуал є частинами цього світу. Символічний світ витісняє реальний світ. На думку Е. Кассирера, символічні форми не перетинаються одна з одною, але через них конституюється дійсність як реальний світ.

Соціальні групи, що залучені в дискурс символічного, через взаємодію та через протиставлення до інших, виробляють власну матрицю смислу. Тому головними учасниками інтеракції є символи, актори-інтерпретатори та суб'єкти політики, які ми розділяємо на «відкриті» та «приховані групи». Якщо символи та актори-інтерпретатори знаходяться в публічному просторі, то «приховані групи» виробляють смисли більш активніше через дискурс повсякденності, де символи від офіційного дискурсу приймаються і

вбудовуються в повсякденний дискурс на рівні лояльності або заперечення до влади. «У повсякденній поведінці та досвіді ми розуміємо, що багато з того, що робить та говорить індивід, він робить та говорить ненавмисно», – пише Джордж Герберт Мід, представник американського прагматизму [550, с. 170]. Тому, на думку вченого, щоб протистояти та вижити в умовах символічних потоків, необхідно створювати спільноти високого типу, які б мали значну вагу учасників над іншими спільнотами. «Якщо ми приймаємо установку спільноти, на противагу нашим реакцій, то це твердження правильне» [550, с. 176]. Політична комунікація сприяє розшаруванню суспільства на безліч груп. Небезпека полягає в тому, що вона може існувати і без активності політичного суб'єкта, але буде здійснювати на нього вплив за допомогою символічних структур дискурсів. Розшарування відбувається не за статусом, класом чи матеріальним становищем, а саме через комунікацію із символом та через символ.

Через символічні структури політична система отримує смисл на рівні офіційного політичного дискурсу, який є репрезентацією символічного. Самі символи нічого не значать без політичної системи. Завдяки їй і в середині неї символи отримують своє значення трансляції політичного смислу. «Без репрезентанти немає того, що репрезентується – без політичного дискурсу нація позбавлена справжнього політичного буття», – пише Франклін Анкер-сміт [361, с. 145]. Репрезентація, як процедура, до якої звертаються під час офіційного дискурсу, щоб надати події через мовні акти широкий контекст, є необхідною умовою трансляції смислу. Тому саме символи мають здатність репрезентації / трансляції, за допомогою яких структурується й політичний текст.

К. Леві-Стросс увів поняття «холодні суспільства», які за допомогою спеціальних інститутів перешкоджають впливу історичних чинників, що загрожує рівновазі та стійкості системи. Головна зброя, за допомогою якої такі суспільства борються, – це створення міфів. Тому історична пам'ять, на думку К. Леві-Стросса, має міфологізовану форму. Замороженість фактів, як холодна культура, на думку вченого, є мудрістю, тому що необхідно створити іншу реальність, яка б дозволила системі лінійно розвиватися під час внутрішніх нелінійних процесів. Вироблення власних загальнонаціональних наративів через історичні факти, міфи, метафори, актуальність, сюжети та контрсюжети, дозволить побудувати в країні діалог та мотивувати на вчинки. Міф тут мається на увазі не як вигадана історія, а як принципово важлива історія, що передається з покоління в покоління. В офіційному по-

літичному дискурсі провідні функції знаходяться в руках політичної еліти та політичних інститутів. Тому комунікаційний обмін смислами через політичну комунікацію має виробити єдину стратегію, що б сприяло консолідації нації на рівні таких наративів.

1. *Історичне минуле.* Будь-які спроби апелювати до історії України, де факти та постаті мали б стати фактором об'єднання української нації, ще більше розпалювали конфлікт у середині країни. Тому героїзація має відбуватися в контексті діяльності політичних інститутів, що мають припинити політичні спекуляції, протидіяти розпалюванню національної ворожнечі. Особливо це має бути під час святкування календарних дат, пов'язаних із Другою світовою війною, пам'яттю жертв Голодомору тощо. Важлива наративність, що може бути визнана як героїзація в усіх регіонах країни: Київська Русь, запорізькі козаки, видатні письменники, винахідники, науковці, діячі культури та спорту, герої Майдану.

2. *Національна ідея.* Бачення спільного майбутнього формується на сучасному розумінні нації, що спирається на минуле. Історичний вплив імперій має відійти на другий план, оскільки він формує образ жертви української нації. У позитивний об'єднуючий міф, що має бути не вигадкою, а частиною історії та здатен передаватися через покоління, мають бути включені й національні меншини, які проживають на території країни. Також ми не повинні забувати про українську діаспору, яка впливає на ставлення до українців за кордоном. Спільне формування уявного української нації має бути правом й інших етносів та спільнот, що не повинно вимірюватися лише кордонами України як країни. Поєднання внутрішніх регіональних наративів та героїв у контексті спільної національної ідеї має розширити у просторі та збагатити в часі національну ідентичність українців.

3. *Національні свята.* Святкування Дня Конституції, Дня Незалежності, Дня захисника України тощо носять державницький характер, тоді як українці продовжують святкувати на побутовому рівні першотравень, старий новий рік, день радянського прикордонника чи день радянського захисника. Необхідне посилення громадської активності. Перезавантаження офіційного покладання квітів до пам'ятників на флешмоби та розважальні заходи для формування знань про офіційні дати в історичному контексті має відбуватися не шляхом офіційних указів та постанов з нагоди святкування, а за власною ініціативою політичних інститутів та громадських організацій.

4. *Інформаційний простір.* Медіа відповідають за формування національної пам'яті. Посилення критичного ставлення до інформаційних повідомлень

має створити культуру інформаційного споживання. Пропаганда медіаекнології, медіаграмотності дозволить розвинути суспільне критичне мислення. Якщо журналістські стандарти порушуються й неможливо змінити суб'єктивність та комерційність ЗМІ, необхідно вміти блокувати штучну інформацію, що покликана дестабілізувати суспільство. Медіа, як дзеркало нації, створюють ту медіареальність, що здатна перетворюватися на реальність. Тому критичне ставлення до самих медіа формує рівень власної відповідальності за інформацію, яку ми розповсюджуємо самі. Соціальна мережа та медіаповедінка суб'єкта інформації можуть впливати на рівень роботи класичних ЗМІ. З іншого боку, формування єдиного інформаційного простору має будуватися, перш за все, в інтересах нації, а не медіавласників. Тому має діяти механізм відповідальності за створення та розповсюдження інформації, що є загрозою для нації. Зображення, знаки та символи, що використовуються політичними інститутами та суб'єктами символізації, мають формувати й символічні практики. Для цього необхідні: законодавчі ініціативи для посилення рівня відповідальності; заборона на монополізацію рекламних конструкцій владою або певною політичною силою; покарання за маніпуляційні тексти тощо.

5. *Формування соціально-відповідального бізнесу.* Загалом політична криза політико-тіньових відносин у 2004 р. та 2014 р. і конкурентна неспроможність політиків разом з олігархічними групами розвивати політичну систему призвели до формування та розвитку неформальних інституцій, де середній клас перетворився з вимушеного аутсайдера на свідомого форварда формування суспільного мислення. Ідея соціального місіонерства має стати пропагандою відповідальності від дрібного та середнього бізнесу до олігархів, де б власне позиціонування закликала суспільство до відповідальних вчинків свідомого поведінкового консьюмеризму.

6. *Регіони.* Суспільне життя регіонів країни має ґрунтуватися на стереотипах та міфах минулого й сучасного в інтересах місцевих жителів, але в контексті єдиної української нації. Розвиток регіональних практик повинен мати більш узгоджений набір загальних кодифікованих знань, що повинні закладатися в систему регіональної освіти. Це має допомогти перейти від суб-ідентичності до національної ідентичності для формування загальноукраїнської спільноти. Головними маркерами мають бути українська мова, єдина країна, відповідальна влада. Це приведе до розвитку транснаціональної мережі колективно узгоджених смислів з регіонів у центр політичної системи.

7. *Розширення прав неформальних інститутів*, які мають бути гідною альтернативою формальним інститутам, дозволить напрацювати механізм взаєморозуміння в суспільстві, а не перекладання відповідальності. Вертикальне формування діалогу з боку політичної еліти та громадських інститутів має сформувати мережу відповідальності. Політична конкурентоспроможність має відбуватися як за вертикальним, так і за горизонтальним мережевим принципом. Отже, лояльність має змінитися на активність, де будуть рівні правила політичної участі для всіх верств населення. Демократичні принципи мають бути гарантією не тільки політичного, але й соціального вектора розвитку. Символами національної ідентичності, що формуються «знизу», як було зазначено в нашому дослідженні, є неповага до влади. Заперечення влади чи її несприйняття призводять до розколу. Головними маркерами стає протиставлення «ми – вони». Тому політичні практики мають розвиватися й на рівні громадських практик. Головне питання: не хто «вони», а як «ми» маємо ставитися до «них».

ВИСНОВКИ

Теоретичні та методологічні підходи до аналізу політичного дискурсу в цілому та офіційного, зокрема, обґрунтовано доводять, що ефективною базою дослідження дискурсного конструювання політичної реальності є поєднання символічного інтеракціонізму та теорії конфлікту інтерпретацій П. Рікера. Специфіка офіційного політичного дискурсу України періоду незалежності полягає в тому, що він впливав на розвиток ідентичностей завдяки стійким інтерпретаціям через знаково-символічні інтеракції. А конфлікт інтерпретацій дозволив розуміти політичну реальність як двомірну реальність символічного і власне політичного поля. Коли символічне співпадало з політичним, нормотворчі процеси отримували підтримку через встановлення суспільного договору. Якщо символічне поле було симуляцією нормотворчих процесів, політична реальність наповнювалась симулякрами, розриваючи структуру політичного тексту. У центрі структури тексту мають міститися автентичні та актуальні цінності, навколо яких здатна об'єднуватися держава-нація через їх однозначний смисл в інтерпретації всіх громадян. За таких умов, зміст центру структури тексту суспільства може виступати культурним кодом нації, бо через ці цінності суспільство себе ідентифікує. Колективна діяльність, за таких обставин, стає регулятором взаємовідносин, системоутворюючим чинником національної ідентичності. Якщо більшість населення сприймає однаково цінності, відповідно з ними формується поведінка і встановлюється реальність. Реальність може бути репрезентованою через знакові інтеракції, що створюють дискурси і поєднання яких формує політичний текст та встановлює колективний смисл держави-нації.

Досліджено політичні процеси країни періоду незалежності України як практику формування дискурсів та встановлено, що будь-який дискурс є системою знаково-символічних інтеракцій. Вони створюють інтерпретацію політичних фактів, явищ та процесів і породжують інтерпретаційне поле. Наявність інтерпретаційного поля обумовлює конотацію політичної дійсності, що репрезентує встановлення смислу як конструювання політичної реальності. Офіційний політичний дискурс є набором стійких знаково-символіч-

них інтеракцій. Через інтерпретації дійсності офіційний політичний дискурс здійснює або закріплює владу. Автентичні цінності в умовах вироблення полі-інтерпретаційності є наслідком функціонування та поєднання політичних дискурсів (дискурс еліт, інституційний, локальний, опозиційний, зовнішньополітичний дискурси). Через знаково-символічні інтеракції політичної еліти, політичних інститутів та суб'єктів політики формується комунікаційна поведінка, що впливає на встановлення кожного типу політичного дискурсу. В свою чергу, кожен тип політичного дискурсу відповідає за високий або низький рівень ідентичності. (Дискурс еліт – групова ідентичність, інституційний дискурс – політична ідентичність, локальний дискурс – територіальна ідентичність, опозиційний дискурс – громадянська ідентичність, зовнішньополітичний дискурс – зовнішньополітична ідентичність). Автентичність, як цінність, через інтерпретацію встановлює парадигму світосприйняття, фіксація якої є закріпленням єдиного політичного тексту.

Офіційний політичний дискурс періоду незалежності України виявився неспроможним утримати рівновагу політичної системи країни, оскільки політичні дискурси країни призвели до адаптації локальних дискурсів регіонів та до дискурсів сусідніх та європейських країн як до «чужих» політичних дискурсів. Вони встановлювали нові смисли через конструювання групової, політичної, територіальної, зовнішньополітичної ідентичності, що були направлені не на консолідацію нації, а на її розрив.

Національна ідентичність мешканців Півдня, Сходу та Закарпаття формувалася у поєднанні з ідентичністю мешканців Росії, і офіційний політичний дискурс виявився слабким у формуванні єдиного інтерпретаційного поля у вигляді «ядро–периферія». Отримуючи інтерпретації, що розхитували політичну систему на периферії, українська нація стала заручником розшарування самоусвідомлення себе у межах держави-нації. Українське суспільство отримувало сигнали, за якими вимірювало національну ідентичність за статусом російської мови, спільної історії країн, міжнародними наративами. Звідси й громадянська ідентичність розвивалася за рівнем опозиційного дискурсу, де рівень протестів балансував між підтримкою нормотворчих процесів політичних інститутів та їхнім запереченням. З іншого боку, сама політична еліта, як виробник політичного дискурсу, створювала конфлікти, навколо яких формувалася низка дискурсів у середині країни, що її розколювали. А конструктивний міжелітний діалог мав дуже низький рівень, оскільки боротьба за владу через дискурс виключала встановлення діалогу як високого рівня суспільного договору.

Виділено основних суб'єктів дискурсної практики, які через інтерпретаційне поле використовують практику конотації дійсності. Політична еліта є одним з основних виробників знаків та символів, за допомогою них створює інтерпретаційне поле з метою контролю влади. Знаково-символічні інтеракції в інтерпретаційному полі мають вигляд *sprechact*. Наявність контексту, спичакту та смислу утворює дискурс. При зміні контексту, що складають знаки та символи, знаково-символічні інтеракції змінюють смисл, тому політична еліта є відповідальною за встановлення смислу. Крім політичної еліти, у відкритих системах виробником політичних дискурсів є суб'єкти політики, інтерпретації яких впливають на виробництво офіційного політичного дискурсу. Також офіційний політичний дискурс актуалізується через нормотворчу практику політичних інститутів. Тому інтерпретації політичної еліти, суб'єктів політики та політичних інститутів залучають у комунікаційний процес широке коло електорату та створюють інтерпретаційне поле, де формується політичний текст.

Специфіка дослідження утворення інтерпретацій України у період незалежності свідчить про безсистемність, хаотичність та тимчасовість встановлення смислів, що пов'язано з відсутністю дискурсної стратегії політичних еліт. В основному політичні еліти балансували між залежністю від фінансово-промислових груп та власним прагненням збереження влади. Розрив між нормотворчими процесами політичних інститутів та інституціями у 1991–2014 рр., що впливали на вироблення смислів, репрезентує також відсутність високого рівня діалогу між політичними елітами, внаслідок чого суспільство отримувало певні патерни розколу країни. Звідси низький рівень суспільного договору вказує на низький рівень автентичних цінностей, де вміння поступатися власними перевагами заради стабільності політичної системи є індикатором стабільного розвитку країни, а відсутність таких навичок призводить до нестабільності розвитку системи.

Доведено, що офіційний політичний дискурс, як дискурс влади, за масштабом формується вертикально «комунікант–комунікат», де політична еліта відправник стійких мовних актів, а суб'єкти політики – приймачі висловлювань. У закритих політичних системах створюється розрив між «верхами» та «низами» вертикальної комунікації, що є свідченням одноосібної інтеракції як локутивні акти влади. Внаслідок цього суспільство виключається із спільного виробництва смислів, але породжує власні інтерпретації у середині спільнот, що встановлює інші смисли. Це призводить до ризику революційної змі-

ни політичного режиму, оскільки центром прийняття рішень є політичні інститути, що встановлюють жорстку вертикаль передачі смислів та ігнорують інтерпретаційний обмін.

Режим включення у порядок дискурсу у відкритих системах обумовлює присутність діалогу як контроль з боку влади за обміном інтерпретацій у дискурсному полі. Це дозволяє владі втримати баланс обміну інтерпретаціями заради формування лояльності до влади з боку суспільства, де інтерпретації «знизу» впливають на гнучкість офіційного дискурсу та напрацьовують його практику перехоплювання виробництва смислів. Здебільшого це впливає на еволюційну зміну політичного режиму. Суб'єкт політики ідентифікує себе через наявність можливості приймати участь у виробництві смислів, він залучається у дискурсний простір, а звідси формується рівень власної відповідальності за прийняття та трансляцію смислів. Спільний характер вироблення критеріїв автентичних цінностей, як мета суспільного договору, впливає й на високий рівень самоідентифікації, де власні інтереси поступаються місцем національним.

Особливість політичного тексту суспільства в перехідних системах полягає в наявності великої кількості центрів прийняття рішень, що формуються як у середині країни, так і за її межами. Це призводить до неоднорідності офіційного дискурсу, який через діяльність політичних інститутів продукує суперечливі інституції для суспільства. Такий процес вироблення дискурсу влади спричиняє активізацію опозиційного дискурсу, що формує й різні рівні громадянської ідентичності. А локальні дискурси встановлюють вимір територіальної ідентичності не за принципом єднання, а за принципом розколу. Суперечливість дискурсів породжує слабкість, а іноді й порожність центру структури тексту суспільства, тому що автентичні цінності вступають у протиріччя і витісняють один одного. Звідси симулякризація політичних процесів конструює псевдореальність. Де сукупність імітацій демократії, маргіналізація суб'єктів політики, залежність від впливу «чужого» зовнішньополітичного дискурсу має шанси перетворити державу-націю на failed state, як країни, якої немає.

Визначено, що якщо за масштабом конструювання політичної реальності владний дискурс формується вертикально, то медіадискурс переважно формується горизонтально за виміром «подія–метаподія». Подія, як факт дійсності, за допомогою фреймів конотує дійсність, де репрезентація події може стати метаподією та утворити мімікрію дійсності. Знак, як ознака дійсності,

на рівні встановлення денотату під час інтеракцій у дискурсному полі перетворюється на конотат, що утворює символічну структуру дискурсу. Символічні структури політичного дискурсу через інтерпретації у медіадискурсі набувають значення та перетворюються на символічний капітал влади, за допомогою якого отримується ресурс впливу. Звідси символічна політика утворює медіатизацію політичного та поєднує символічний та політичний простори. Це вказує на трирівневий вимір політичного дискурсу: синтаксис – співвідношення символічних структур у середині дискурсу на рівні фреймів; семантика – співвідношення символічних структур між різними дискурсами, що інтерпретують спільні смисли; прагматика – співвідношення смислів з інтерпретаторами, які через репрезентацію смислів впливають на зміну політичної реальності.

Специфіка конструювання політичної реальності за допомогою символічних структур через знаково-символічну інтеракцію та інтерпретант у дискурсному полі моделює механізми дискурсних стратегій. Якщо політичний дискурс застосовує аргументи, метафори, мовні, комунікаційні та нормативні акти, то медіадискурс використовує наративи, що через керовані конфлікти фреймуються заради комунікаційної дії і посилюють або понижують колективний смисл. Це може бути ознакою політичного інжинірингу. Суб'єкти дискурсної практики через механізми дискурсних стратегій отримують можливість контролювати центр політичного тексту як контроль над політичною реальністю.

Встановлено, що фрейми – спрощена комунікація у дискурсному полі заради встановлення смислів. Фрейми здатні змінюватися завдяки символічним кластерам, що опозиційно протиставляються у відповідності «хороший – поганий» та наповнюють символічну структуру дискурсу. Зміна знаків і символів у середині фрейму впливає і на зміну типу фрейму, що передається через спрощення з метою конструювання смислу. Дискурсне поле, створюючи інтерпретації, перетворює політичну дійсність як знак на політичну реальність як знаково-символічну інтеракцію, що утворює символ. Розуміння символу як знаку, що набуває свого значення через знакові інтеракції та стає інтерпретацією, вказує на стійкий характер символу. Символи не змінюються, а змінюються інтеракції, що встановлює новий вимір дискурсу як контексту. Зміна контекстів впливає на зміну політичного тексту.

Через медіадискурс політичні події перетворюються на наративи, що розповідаються за допомогою опозиційності символічних кластерів фреймів

і встановлюють колективні смисли. За ступенем організації суспільства з метою впливу на поведінкову модель було виділено 8 типів фреймів: фрейми захисту, фрейми успіху, фрейми спасіння, фрейми розчарування, фрейми дискредитації, фрейми провалу, фрейми зради, фрейми розколу. Через них українське суспільство отримувало знання та формувало певну патерну поведінкову модель відповідно до фрейму. Звідси маніпулювання символічними кластерами у середині фрейму з боку виробників дискурсів впливало на формування смислів, що об'єднували чи розколювали українське суспільство.

Виділено шість основних векторів дискурсної практики, через що символічні структури набували свого значення у конструюванні політичної реальності періоду незалежності України: інституційні, локальні, протестні, зовнішньополітичні, медійні та повсякденні. Це дозволило скласти словник символічних структур, що використовувалися у період незалежності країни. Він довів, що одні й ті ж самі символи отримували різні значення через інтерпретаційне поле. Що вказує на стійкий характер символів, значення яких залежить від політичного контексту та знаково-символічних інтеракцій у вигляді мовного акту (speechact). Зміна поєднання символів через speechact призводить до нового контексту та нового смислу, через що одні символи актуалізуються, інші затухають. Вперше використано комбінаційний підхід офіційного та повсякденного дискурсів та встановлено, що повсякденний дискурс за масштабом конструювання політичної реальності розвивається пропорційно за лінійним виміром «я – ми / вони». Як комплекс власних суб'єктивних практик, що формуються та змінюються під впливом медійного та офіційного політичного дискурсу, повсякденний дискурс відіграє значну роль у формуванні групової солідарності. Він посилює або понижує суспільний договір як умову зміни реальності. Звідси інтерсуб'єктивність, що є колективною дією суб'єктів політики у повсякденному просторі, які мають спільні установки та погляди, формує інтертекстуальність що розуміється як можлива реальність і свідчить про амбівалентність інтерпретацій. Інтерпретації як смислотворення через наративи, фрейми, символічні структури, інтеракції та інтерпретаторів посилюють або заперечують смислове значення, що вказує на наявність декількох реальностей у політичному вимірі.

Таким чином, процес конструювання політичної реальності є багатовимірним явищем, що створює за допомогою учасників політичної комунікації інтерпретаційне поле, де через вироблення норм та знаків символічна структура дискурсів формує політичний текст суспільства, в центрі якого встановлюються ціннісні установки, що наділяють смислом політичну реальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. 24 канал. Вдома жінці по голові будете стукати, – Рибак. *24 канал*. 04.07.2013. URL: https://24tv.ua/vdoma_zhintsi_po_golovi_budete_stukati_ri-bak_n350165 (дата звернення: 04.09.2018).
2. Аргументы и факты. 1996. № 22(815).
3. Аргументы и факты. 1996. № 24(817).
4. Аргументы и факты. 2002. № 8.
5. Багнет. Колесниченко счел Украину без России «недоразвитым придатком». *Багнет*. 19.02.2013. URL: <http://www.bagnet.org/news/politics/207959> (дата звернення: 15.06.2018).
6. Букінфо. Чернівецька незалежна інформаційна Агенція. 31.04.2013. Андрій Курков: «Гонорари, які отримує Янукович, платять лише за Гаррі Потера чи еротичні романи». *БукІнфо*. URL: <http://bukinfo.com.ua/show/news?lid=33033> (дата звернення: 14.09.2018).
7. Верховна Рада Республіки Крим. Заява Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим Константинова В. А. від імені Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим. «Майданні рішення у Криму не відбудуться!». 21.01.2014. *Верховна Рада Республіки Крим* : сайт. URL: https://www.rada.crimea.ua/news/23_01_14 (дата звернення: 14.09.2018).
8. Верховна Рада Республіки Крим. «Захистити статус та повноваження Криму». 04.02.2014. *Верховна Рада Республіки Крим* : сайт. URL: https://www.rada.crimea.ua/news/04_02_14_3 (дата звернення: 14.09.2018).
9. Верховна Рада України. Про проведення всеукраїнського референдуму щодо довір'я (недовір'я) Президенту, Верховній Раді України : Постанова від 17.06.1993 р. № 3283-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3283-12> (дата звернення: 14.09.2018).
10. Верховна Рада України. Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України : Постанова від 24.02.1994 р. № 4006-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4006-12> (дата звернення: 14.09.2018).

11. Верховна Рада України. Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 р. № 95/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/95/95-%D0%B2%D1%80/ed19950317> (дата звернення: 14.09.2018).

12. Верховна Рада України. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 155-ІІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/ed20120613> (дата звернення: 08.04.2018).

13. Верховна Рада України. Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні : Закон України 28.11.2006 р. № 376-V. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376-16> (дата звернення: 14.09.2018).

14. Верховна Рада України. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з опрацювання проектів законів України про внесення змін до Конституції України : Постанова від 22.02.2007 р. № 682-16. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-16> (дата звернення: 08.04.2018).

15. Верховна Рада України. Про Заяву Верховної Ради України «Про небезпеку узурпації влади Президентом України Ющенком В. А.» : Повідомлення. 27 травня 2007. URL: <http://rada.gov.ua/fsview/10451.html> (дата звернення: 08.04.2018).

16. Верховна Рада України. Про внесення зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»: Закон України від 09.03.2010 р. № 1952-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-17> (дата звернення: 04.08.2018).

17. Верховна Рада України. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011. № 4061-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/ed20111117> (дата звернення: 08.04.2018).

18. Верховна Рада України. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012. № 5029-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703> (дата звернення: 04.08.2018).

19. Високий Замок. Богословська закликала жителів Південного Сходу підтримати Євромайдан: «Кидайте роботу і виходьте на вулиці!». *Високий Замок*. 09.12.2013. URL: <http://www.wz.lviv.ua/news/48112> (дата звернення: 14.09.2018).

20. Вільна думка. 1993. № 44–45 (2251-52).

21. Вільна думка. 1994. № 17 (2276).

22. Волинські новини. Після Сталіна стали агітувати ще й за Гітлера. Фото. *Волинські новини*. 20.12.2011. URL: https://www.volynnews.com/news/policy/pislya_stalina_staly_ahituvaty_shche_y_za_hitlera_foto/ (дата звернення: 27.03.2018).

23. Всесміх. 1991. Частина 2.
24. Всесміх. 1991. Частина 4.
25. Всесміх. 1993. Частина 18.
26. Главред. Крымские татары скучают по Кучме. *Главред*. 21.07.2010. URL: <http://glavred.info/archive/2010/07/21/182946-0.html> (дата звернення: 27.03.2018).
27. Голос Америки. Силовики про резонансний арешт Бориса Колесникова. *Голос Америки*. 07.04.2005. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2005-04-07-4-1-86813712/218135.html> (дата звернення: 27.03.2018).
28. Голос Америки. Грип в Україні: епідемія чи передвиборча технологія? *Голос Америки*. 06.11.2009. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2009-11-06-voa3-86833252/220327.html> (дата звернення: 27.03.2018).
29. Демократична Україна. 1991. 18 жовтня. № 188 (21186).
30. Демократична Україна. 1992. 25 лютого. № 23 (21239).
31. Демократична Україна. 1992. 14 травня. № 57 (21273).
32. Демократична Україна. 1992. 20 червня. № 73–74 (21289–21290).
33. Демократична Україна. 1993. 22 січня. № 10 (21382).
34. Демократична Україна. 1993. 01 червня. № 67 (21439).
35. Демократична Україна. 1993. 19 червня. № 74 (21446).
36. Демократична Україна. 1993. 22 липня. № 84–85 (21456–21457).
37. Демократична Україна. 1993. 31 липня. № 89 (21461).
38. Демократична Україна. 1993. 23 вересня. № 107 (21479).
39. Демократична Україна. 1993. 27 жовтня. № 115 (21487).
40. День. 1998. № 34(320).
41. День. 1998. № 56(342).
42. День. 1999. № 172(709).
43. День. 1999. № 201(738).
44. День. 1999. № 217(754).
45. День. 1999. № 237(774).
46. День. 2010. № 53. «Бузінізація» ефіру. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/buzinizaciya-efiru> (дата звернення: 04.09.2018).
47. У Криму немає жодної телерадіокомпанії, де б домінував вітчизняний продукт. *Детектор медіа*. 04.10.2006. URL: [http://detector.media/ .../2006-10-04-u-krimu-nemaie-zhodnoi-t.../](http://detector.media/.../2006-10-04-u-krimu-nemaie-zhodnoi-t.../) (дата звернення: 04.09.2018).
48. Дзеркало тижня. 1995. № 2(15).
49. Дзеркало тижня. 1995. № 10(23).

50. Дзеркало тижня. 1995. № 14(27).
51. Дзеркало тижня. 1997. № 6(123).
52. Дзеркало тижня. 1997. № 10(127).
53. Дзеркало тижня. 1997. № 12(129).
54. Дзеркало тижня. 1997. № 24(142).
55. Дзеркало тижня. 1997. № 44(161).
56. Дзеркало тижня. 1997. № 47(164).
57. Дзеркало тижня. 1998. № 25(194).
58. Дзеркало тижня. 1999. № 38(259).
59. Дзеркало тижня. 1999. № 4(225).
60. Дзеркало тижня. 2001. № 3(327).
61. Дзеркало тижня. 2003. № 13(438).
62. Дзеркало тижня. 2003. № 40(465).
63. Дзеркало тижня. 2003. № 6(431).
64. Дзеркало тижня. 2003. № 8(433).
65. Дзеркало тижня. 2004. № 25.
66. Дзеркало тижня. 2005. № 4. URL: https://dt.ua/.../yuschenko_doviryae_timoshenko_tak_yak_dovi... (дата звернення: 04.09.2018).
67. Дзеркало тижня. 2005. № 5. URL: https://dt.ua/POLITICS/yuschenko_v_donetsku_ne_chekali.html (дата звернення: 04.09.2018).
68. Дзеркало тижня. 2005. № 6. URL: https://zn.ua/CULTURE/kino_kak_litso_natsii.html (дата звернення: 04.09.2018).
69. Дзеркало тижня. 2005. № 8. URL: https://zn.ua/POLITICS/hosh_keldiniz.html (дата звернення: 04.09.2018).
70. Дзеркало тижня. 2005. № 9. URL: https://zn.ua/POLITICS/vlast_predlagaet_biznesu_chestnoe_sotrudnichestvo.html (дата звернення: 04.09.2018).
71. Дзеркало тижня. 2005. № 9. URL: https://dt.ua/HEALTH/narkotichna_payka_vid_derzhavi_abo_chi_potribni_militsi_narkomanu.html (дата звернення: 04.09.2018).
72. Дзеркало тижня. 2005. № 11. https://dt.ua/POLITICS/strategichna_druzhba.html (дата звернення: 04.09.2018).
73. Дзеркало тижня. 2005. № 13. URL: https://dt.ua/HEALTH/ne_varto_pani_kuzhel_ironizuvati.html (дата звернення: 04.09.2018).
74. Дзеркало тижня. 2005. № 18. URL: https://dt.ua/POLITICS/vidpovid_dast_referendum.html (дата звернення: 04.09.2018).
75. Дзеркало тижня. 2005. № 23. URL: https://dt.ua/POLITICS/istorichna_znahidka_dlya_prokuroriv.html (дата звернення: 04.09.2018).

76. Дзеркало тижня. 2005. № 34. URL: https://dt.ua/POLITICS/vin_ska-zav_royihali.html (дата звернення: 04.09.2018).

77. Дзеркало тижня. 2005. № 37. URL: https://dt.ua/HEALTH/do_epide-miyi_ptashinogo_gripu_budte_gotovi.html (дата звернення: 14.07.2018).

78. Дзеркало тижня. 2005. № 50. URL: https://dt.ua/POLITICS/viktor_yanukovich_tse_buv_rik_velikih_viprobuvan.html (дата звернення: 14.07.2018).

79. Дзеркало тижня. 2006. № 1. URL: https://dt.ua/POLITICS/ukrayinski_me-dia_trudnoschi_postpromaranchevogo_periodu.html (дата звернення: 14.07.2018).

80. Дзеркало тижня. 2006. № 6. URL: https://dt.ua/POLITICS/zaporuka_dobrosusidstva_oblik_i_kontrol.html (дата звернення: 14.07.2018).

81. Дзеркало тижня. 2006. № 9. URL: https://dt.ua/POLITICS/a_mozhe_obmezhitesya_chechneyu.html (дата звернення: 14.07.2018).

82. Дзеркало тижня. 2006. № 9. URL: https://dt.ua/POLITICS/scho_govori-ti_koli_nema_chogo_balakati_abo_chomu_na_parlamentskih_viborah_nichog_o_ne_vidbuvaetsya.html (дата звернення: 14.07.2018).

83. Дзеркало тижня. 2006. № 10. URL: https://dt.ua/POLITICS/a_ne_falsifi-kuyte.html (дата звернення: 14.07.2018).

84. Дзеркало тижня. 2006. № 11. URL: https://dt.ua/POLITICS/naperedo-dni_subektivni_notatki.html (дата звернення: 14.07.2018).

85. Дзеркало тижня. 2006. № 12. URL: https://dt.ua/POLITICS/server_tsvk_pratsuyuv_bezperebiyno.html (дата звернення: 14.07.2018).

86. Дзеркало тижня. 2006. № 12. URL: https://dt.ua/POLITICS/koziri_z_kolodi_sadovogo.html (дата звернення: 14.07.2018).

87. Дзеркало тижня. 2007. № 12. URL: https://dt.ua/POLITICS/litvin_zaklikae_do_referendumu.html (дата звернення: 14.07.2018).

88. Дзеркало тижня. 2007. № 13. URL: https://dt.ua/POLITICS/den_ba-baka_abo_yak_golova_oblradi_skorik_vishpetiv_gubernatora_plachkova.html (дата звернення: 14.07.2018).

89. Дзеркало тижня. 2007. № 13. URL: https://dt.ua/POLITICS/zakarpattya_zavzhdi_narogotovi.html (дата звернення: 14.07.2018).

90. Дзеркало тижня. 2007. № 19. URL: https://dt.ua/POLITICS/tse_potribno_zhivim_mogili_poleglih_stayut_kozirem_u_politichniy_gri.html (дата звернення: 14.07.2018).

91. Дзеркало тижня. 2007. № 29. URL: https://dt.ua/POLITICS/kuhovar-ska_kniga_falsifikatora_viboriv.html (дата звернення: 14.07.2018).

92. Дзеркало тижня. 2007. № 31. URL: https://dt.ua/POLITICS/peredviborni_slova_v_poshukah_postvibornih_sensiv,_abo_yak_oblashtuvati_ukrayinu_r_azom_z_yulieyu_t.html (дата звернення: 14.07.2018).

93. Дзеркало тижня. 2007. №44. Фальстарт. URL: <https://dt.ua/POLITICS/falstart.html> (дата звернення: 14.07.2018).

94. Дзеркало тижня. 2008. № 1. URL: https://dt.ua/POLITICS/zi_svoym_statutom_u_chuzhiy_monastir.html (дата звернення: 04.09.2018).

95. Дзеркало тижня. 2008. № 9. URL: https://dt.ua/POLITICS/insha_ukrayina_pidmina_ponyat.html (дата звернення: 04.09.2018).

96. Дзеркало тижня. 2008. № 12. https://dt.ua/POLITICS/yuschenko_sistemachno_vtruchaetsya_v_robotu_kabminu.html (дата звернення: 04.09.2018).

97. Дзеркало тижня. 2008. № 14. URL: https://dt.ua/POLITICS/to_scho_zh_skazav_volodimir_putin_u_buharesti-1.html (дата звернення: 04.09.2018).

98. Дзеркало тижня. 2010. № 13. URL: https://dt.ua/POLITICS/golova_fdm_rosiya_podala_dokumenti_na_78_obektiv_v_ukrayini.html (дата звернення: 04.09.2018).

99. Дзеркало тижня. 2010. № 18. URL: https://dt.ua/POLITICS/monumentalniy_revanshizm.html (дата звернення: 04.09.2018).

100. Дзеркало тижня. 2012. № 33. URL: https://dt.ua/POLITICS/spiniti_nastup_na_svododu_slova.html (дата звернення: 14.03.2018).

101. Дзеркало тижня. 2012. № 37. URL: https://dt.ua/POLITICS/use_vzhevkradeno_do_nas.html (дата звернення: 14.03.2018).

102. Дзеркало тижня. 2012. № 38. URL: https://dt.ua/POLITICS/separatistska_sprava_virok_bez_zmin.html (дата звернення: 14.03.2018).

103. Дзеркало тижня. 2012. № 38. URL: https://dt.ua/POLITICS/shist_golovnih_mifiv_viboriv-2012.html (дата звернення: 14.03.2018).

104. Дзеркало тижня. 2012. № 47. URL: https://dt.ua/POLITICS/pro_borotbu_nevidimu_u_potribnu.html (дата звернення: 14.03.2018).

105. Донбасс. 1994. № 49 (18605).

106. Думская. 10.05.2017. URL: http://dumskaya.net/news/pamyatnik_072047/ (дата звернення: 14.03.2018).

107. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2/139 від 23 листопада 2007 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1174660> (дата звернення: 04.09.2018).

108. Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок № 1-18/2008 від 25 лютого 2008 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1578438> (дата звернення: 04.09.2018).

109. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 4/92 від 27 травня 2008 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3638428> (дата звернення: 04.09.2018).

110. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2а-6310/09/0870 від 14 грудня 2009 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8415125> (дата звернення: 07.02.2018).

111. Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок № 1-524/09 від 18 січня 2010 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10362197> (дата звернення: 07.02.2018).

112. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2-3967/10 від 13 серпня 2010 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10893093> (дата звернення: 03.09.2018).

113. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2а-2982/10/2070 від 26 листопада 2010 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12602922> (дата звернення: 29.08.2018).

114. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2-а-452/10 від 24 грудня 2010 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56543384> (дата звернення: 07.02.2018).

115. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала № 2а-4276/11/2070 від 2 квітня 2011 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15529846> (дата звернення: 06.06.2018).

116. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова про проведення обшуку № 4-178/11 від 23 липня 2011 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17170734> (дата звернення: 29.08.2018).

117. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 2-а-2808/12/2770 від 23 листопада 2012 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27838927> (дата звернення: 07.02.2018).

118. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення № 2-о/416/35/13 від 28 лютого 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29637181> (дата звернення: 06.06.2018).

119. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова від 27 травня 2013 р. № 0508/12993/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33761024> (дата звернення: 06.06.2018).

120. Ухвала № 800/300/13 від 17 червня 2013 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31894757> (дата звернення: 06.06.2018).

121. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 820/7545/13-а від 22 серпня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33100267> (дата звернення: 26.01.2018).

122. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 812/4966/13-а від 19 вересня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33616747> (дата звернення: 06.04.2018).

123. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 804/13476/13-а від 11 жовтня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34056838> (дата звернення: 26.03.2018).

124. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 811/3752/13-а від 22 листопада 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35515054> (дата звернення: 26.03.2018).

125. Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок № 212/12892/2012 від 30 грудня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36541176> (дата звернення: 06.04.2018).

126. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова № 812/9282/13-а від 09 січня 2014 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36630995> (дата звернення: 04.09.2018).

127. Исток. Информационное агентство. Памятник воинам-интернационалистам открыли в Алчевске. URL: <http://miaistok.su/pamyatnik-voynam-internationalistam-otkryli-v-alchevske/> (дата звернення: 26.01.2018).

128. Кабінет Міністрів України. Про сприяння діяльності Української Спілки ветеранів Афганістану : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1993 р. № 238. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/238-93-n> (дата звернення: 04.09.2018).

129. Кабінет Міністрів України. Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів : Постанова Кабінету Міністрів України. від 8 вересня 2004 р. № 1181. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1181-2004-n> (дата звернення: 04.09.2018).

130. Кабінет Міністрів України. Про виділення коштів для виплати компенсації за птицю, вилучену у зв'язку з виявленням в Автономній Республіці Крим випадків захворювання на пташиний грип, та проведення профілактичних заходів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2005 р. № 492-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/492-2005-%D1%80>

131. Кабінет Міністрів України. Питання державної служби кінематографії : Постанова Кабінету Міністрів України від 7.03.2006 р. № 251. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/251-2006-%D0%BF/ed20060307>

132. Кабінет Міністрів України. Про виділення коштів для виплати компенсації за птицю, вилучену у зв'язку з виявленням у Сумській області випадків захворювання на пташиний грип, та проведення профілактичних заходів : Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 15.06.2006 р. № 329-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-2006-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2018).

133. Кабінет Міністрів України. Про затвердження складу Спеціальної урядової комісії з питань запобігання виникненню серед населення захворювання на свинячий грип : Розпорядження, Склад колегіального органу Кабінету Міністрів України від 28.04.2009 р. № 445-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/445-2009-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2018).

134. Кабінет Міністрів України. Про затвердження плану заходів щодо запобігання виникненню серед населення захворювання на свинячий грип : Розпорядження, План, Заходи Кабінету Міністрів України від 28.04.2009. № 446-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/446-2009-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2018).

135. Кабінет Міністрів України. Про утворення Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2011 р. №8-2011-п. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF/ed20110112>

136. Кабінет Міністрів України. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 05.04.2012 р. № 184-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2012-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2018).

137. Киевские ведомости. 1994. 3 березня.

138. Киевские ведомости. 1994. 12 квітня.

139. Киевские ведомости. 1994. 6 липня.

140. Киевские новости. 1993. 2 липня.

141. Киевские новости. 1993. 22 жовтня.

142. Киевские новости. 1993. № 6.

143. Коммерсант, 07.04.2008. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/877224> (дата звернення: 04.09.2018).

144. Коммерсант. 07.09.2012. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2021376> (дата звернення: 04.09.2018).

145. Конституція України. Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/Z960254K?an=1&ed=2004_12_08 (дата звернення: 04.09.2018).

146. Конституційний Суд України. Рішення Конституційного Суду України, у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України. № 11-рп/2010 від 06.04.2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10> (дата звернення: 11.05.2018).

147. Конституційний Суд України. Ухвала Конституційного Суду України, про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Львівської обласної ради. № v002u710-13 від 29.01.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002u710-13> (дата звернення: 04.09.2018).

148. Кореспондент. 2002. 18 березня. № 1.

149. Кореспондент. 2002. 25 березня. № 2.

150. Кореспондент. 2002. 28 червня. № 14.

151. Кореспондент. 2002. 5 липня. № 15.

152. Кореспондент. 2002. 13 вересня. № 25.

153. Кореспондент. 2002. 4 жовтня. № 28.

154. Кореспондент. 2002. 22 жовтня. № 30.

155. Кореспондент. 2003. 4 лютого. № 4(43).

156. Кореспондент. 2003. 22 липня. № 28(67).

157. Кореспондент. 2003. 29 липня. № 29(68).

158. Кореспондент. 2003. 5 серпня. № 30 (69).

159. Кореспондент. 2003. 19 серпня. № 32(71).

160. Кореспондент. 2003. 12 вересня. № 35(74).

161. Кореспондент. 2003. 18 жовтня. № 40(79).

162. Кореспондент. 2003. 1 листопада. № 42(81).

163. Кореспондент. 2003. 13 грудня. № 48(87).

164. Кореспондент. 2004. 7 лютого. № 4(93).

165. Кореспондент. 2004. 20 березня. № 10(99).

166. Кореспондент. 2004. 15 травня. № 17(106).

167. Кореспондент. 2004. 2 жовтня. № 37(126).

168. Кореспондент. 2004. 15 жовтня. № 39(128).

169. Корреспондент. 2004. 23 жовтня. № 40(129).
170. Корреспондент. 2004. 6 листопада. № 42(131).
171. Корреспондент. 2004. 4 грудня. № 46(135).
172. Корреспондент. 2004. 11 грудня. № 47(136).
173. Корреспондент. 2005. 21 січня. № 2.
174. Корреспондент. 2005. 04 червня. № 21.
175. Корреспондент. 2005. 03 вересня. № 34.
176. Корреспондент. 2006. 28 червня. № 16.
177. Корреспондент. 2006. 23 вересня. № 37.
178. Корреспондент. 2007. 02 лютого. № 4.
179. Корреспондент. 2007. 03 березня. № 8.
180. Корреспондент. 2007 28 квітня. № 16.
181. Корреспондент. 2007. 02 липня. № 25.
182. Корреспондент. 2007. 07 липня. № 26.
183. Корреспондент. 2007. 10 листопада. № 43.
184. Корреспондент. 2008. 20 вересня. № 36.
185. Корреспондент. 2009. 14 серпня. № 30.
186. Корреспондент. 2011. 14 січня. № 1(438).
187. Корреспондент. 2011. 21 січня. № 2(439).
188. Корреспондент. 2011. 04 лютого. № 4(441).
189. Корреспондент. 2011. 15 квітня. № 14(451).
190. Корреспондент. 2011. 13 травня. № 18(455).
191. Корреспондент. 2011. 17 червня. № 23(460).
192. Корреспондент. 2011. 29 липня. № 29(466).
193. Корреспондент. 2011. 26 серпня. № 33(470).
194. Корреспондент. 2012. 01 червня. № 21(509).
195. Корреспондент. 2012. 10 серпня. № 31(519).
196. Корреспондент. 2012. 24 серпня. № 33(521).
197. Корреспондент. 2012. 28 грудня. № 51(539).
198. Корреспондент. 2013. 12 липня. № 27(566).
199. Корреспондент. 2013. 30 серпня. № 34(573).
200. Корреспондент.net. 2010. 21 липня. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/1098737-kuchmu-nazvali-najbilshim-drugom-krimskih-tatar> (дата звернення: 11.05.2018).
201. Крымская волость. 2006. 03 червня. № 21.
202. Народна газета. 1991. № 1(9).

203. Народна газета. 1991. № 3(11).
204. Народна газета. 1991. № 15(23).
205. Народна газета. 1991. № 16(24).
206. Народна газета. 1992. № 14(43).
207. Народна газета. 1992. № 21(50).
208. Народна газета. 1992. № 22(51).
209. Народна газета. 1992. № 27(56).
210. Народна газета. 1993. № 8(96).
211. Народна газета. 1993. № 22(103).
212. Народна газета. 1994. № 37(168).
213. Независимая газета. 1993. 17 червня. № 111(535).
214. Независимая газета. 1993. 22 червня. № 114(538).
215. Независимая газета. 1993. 17 липня. № 133(557).
216. Независимость. 1992. 13–19 березня. № 20(13433).
217. Независимость. 1992. 13 травня. № 34(13447).
218. Независимость. 1992. 2 вересня. № 98(13511).
219. Независимость. 1992. 18 вересня. № 108(13521).
220. Независимость. 1992. 30 вересня. № 115(13528).
221. Независимость. 1992. 16 грудня. № 158(13571).
222. Независимость. 1993. 4 червня. № 81(13657).
223. Независимость. 1993. 16 червня. № 86(13662).
224. Независимость. 1994. 13 липня. № 130(806).
225. Нігіліст. 18.11.2013. URL: <https://www.nihilist.li/2013/11/18/aronets-bogoslovs-ka-i-tsenzura/> (дата звернення: 11.05.2018).
226. Новини Полтавщини. 26.04.2016. URL: <http://np.pl.ua/2016/04/u-seli-klyushnykivka-vidkryly-pamyatnyj-znak-likvidatoram-avariji-na-chornobylskij-aes-ta-vojinam-internatsionalistam/> (дата звернення: 11.05.2018).
227. Огонек. 2008. 15–21 сентября. № 38.
228. Олександрійська міська рада. Офіційний сайт. 17.07.2017. URL: <http://olexrada.gov.ua/news/prodovzhuyetsya-oblashtuvannya-ploshhi-pered-miskoju-radoyu.html> (дата звернення: 11.05.2018).
229. Остров. 06.05.2010. URL: <https://www.ostro.org/lugansk/society/news/100568/> (дата звернення: 11.05.2018).
230. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Литвина В. М. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(2\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(2).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

231. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Мороза О. О. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(3\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(3).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

232. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Симоненка П. М. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(4\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(4).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

233. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Тимошенко Ю. В. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(5\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(5).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

234. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Тігіпко С. Л. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(6\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(6).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

235. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Ющенко В. А. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(8\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(8).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

236. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Януковича В. Ф. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010\(01\)17.deklaraciya\(9\).pdf](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/.../2010(01)17.deklaraciya(9).pdf) (дата звернення: 21.01.2018).

237. Президент России. Совместная пресс-конференция Президентом Украины Виктором Януковичем. *Президент России*. 21 апреля 2010 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/7518> (дата звернення: 12.05.2018).

238. Президент России. Послание Президента Федеральному Собранию. *Президент России*. 12 декабря 2013 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/19825> (дата звернення: 12.05.2018).

239. Президент России. Встреча с президентом Украины Виктором Януковичем. *Президент России*. 17 декабря 2013 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/19849> (дата звернення: 12.05.2018).

240. Президент України. Про утворення Комітету ветеранів війни в афганістані та воєнних конфліктів в інших зарубіжних країнах: Указ Президента України від 05.02.1992 р. № 74. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/92> (дата звернення: 22.07.2018).

241. Президент України. Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в Україні : Указ Президента України. від 16.06.1993 р. № 215/93. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/93> (дата звернення: 22.07.2018).

242. Президент України. Про керівництво Кабінетом міністрів України : Указ Президент України від 23.06.1994 р. № 336/94. URL: http://search.liga-zakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U383_93.html (дата звернення: 22.07.2018).

243. Президент України. Про скасування деяких постанов Уряду Автономної Республіки Крим : Указ Президента України від 14.04.1995 р. № 311/95. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/95> (дата звернення: 22.07.2018).

244. Президент України. Про відзначення 10-ї річниці з дня виведення військ колишнього Союзу РСР з Афганістану : Розпорядження Президента України. від 10.11.1998 р. № 549/98-рп. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/549/98-рп> (дата звернення: 22.07.2018).

245. Президент України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2002 року «Про зміцнення безпеки державного кордону України у контексті боротьби з міжнародним тероризмом, нелегальною міграцією та наркаторгівлею» : Указ Президента України. 532/2002. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/532/2002> (дата звернення: 26.03.2018).

246. Президент України. Про День вшанування учасників бойових дій на території інших держав : Указ Президента України від 11 лютого 2004. № 180/2004. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/180/2004> (дата звернення: 26.03.2018).

247. Президент України. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15 червня 2004. № 648/2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040715> (дата звернення: 26.03.2018).

248. Президент України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року «Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна–НАТО на найвищому рівні від 29 червня 2004 року» : Указ Президента України. № 800/2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/800/2004/ed20040715> (дата звернення: 26.03.2018).

249. Президент України. Про воєнну доктрину України: Указ Президента України редакція від 24.05.2005, підстава 702/2005. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20050524> (дата звернення: 22.07.2018).

250. Президент України. Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні : Указ Президента України від 11 липня 2005. № 1087/2005. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087/2005> (дата звернення: 22.07.2018).

251. Президент України. Про вдосконалення нагородної справи в Україні : Указ Президента України від 18 серпня 2005. № 1177/2005. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1177/2005> (дата звернення: 22.07.2018).

252. Президент України. Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні : Указ Президента України від 04 листопада 2005. № 1544/2005. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1544/2005> (дата звернення: 22.07.2018).

253. Президент України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 року «Про суспільну ситуацію в АР Крим» : Указ Президента України № 154/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/154/2006> (дата звернення: 07.04.2018).

254. Президент України. Про внесення зміни до Положення про Раду представників кримськотатарського народу : Указ Президента України від 21 вересня 2006 р. № 767/2006. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/767/2006> (дата звернення: 07.04.2018).

255. Президент України. Про утворення Комісії з опрацювання пропозицій щодо внесення змін до Конституції України та підготовки законопроектів, спрямованих на їх реалізацію : Указ Президента України від 2 листопада 2006 р. № 926/2006. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/926/2006> (дата звернення: 07.04.2018).

256. Президент України. Про перелік посад керівників військових формувань, правоохоронних органів, органів дипломатичної служби : Указ Президента України від 14 березня 2007 р. № 1025/2006. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1025/2006> (дата звернення: 27.09.2018).

257. Президент України. Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні : Указ Президента України від 28 березня 2007 р. № 250/2007. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/250/2007> (дата звернення: 27.09.2018).

258. Президент України. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України : Указ Президента України від 2 квітня 2007 р. № 264/2007. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/264/2007> (дата звернення: 27.09.2018).

259. Президент України. Про відзначення у 2007 р. Дня пам'яті жертв голодоморів : Указ Президента України від 2 листопада 2007 р. № 1056/2007. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1056/2007> (дата звернення: 27.09.2018).

260. Президент України. Про відзначення 350-річчя перемоги війська під проводом гетьмана України Івана Виговського у Конотопській битві : Указ Президента України від 11 березня 2008 р. № 207/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207/2008> (дата звернення: 17.10.2018).

261. Президент України. Про відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі : Указ Президента України від 10 листопада 2009 р. № 915/2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915/2009> (дата звернення: 17.10.2018).

262. Президент України. Про внесення змін до Регламенту Верховної ради України : Указ Президента України від 27 квітня 2010 р. № 2157-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-17> (дата звернення: 17.10.2018).

263. Президент України. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 17.10.2018).

264. Президент України. Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят : Указ Президента України від 30 грудня 2011 р. № 1209/2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/2011/ed20111230> (дата звернення: 17.10.2018).

265. Радіо Свобода. 27.04.2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025826.html> (дата звернення: 03.02.2018).

266. Радіо Свобода. 27.04.2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html> (дата звернення: 03.02.2018).

267. Российские вести. 1993. 16 червня. № 113(282).

268. Российские вести. 1993. 17 червня. № 114(283).

269. Российский Донбасс. 2005. 26.08.2005. № 34(476).

270. Самостійна Україна. 1993. 24 червня. № 20(90).

271. Самостійна Україна. 1993. 5 серпня. № 23(93).

272. Сьогодні. 20.11.2010. URL: <https://www.segodnya.ua/politics/v-den-pamjati-zhertv-holodomora-kommunitcy-zharili-shashlyki.html> (дата звернення: 03.02.2018).

273. Сьогодні. 22.11.2013. URL: <https://www.segodnya.ua/politics/timoshenko-prosit-yanukovicha-ne-kompleksovat-i-podpisat-soglashenie-s-es-476926.html> (дата звернення: 03.02.2018).

274. Суть времени. ТВ СВ-ДНР. Выпуск 406. URL: <https://eot.su/node/18527> (дата звернення: 03.02.2018).

275. Тиждень.ua. 11.12.2012. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/67242> (дата звернення: 03.02.2018).

276. ТСН. 3.11.2011. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/pomaydanili-yaki-plodi-prinesli-mitingi-u-stolici.html> (дата звернення: 03.02.2018).

277. ТСН. 1.09.2012. URL: <https://ru.tsn.ua/politika/regional-pohvastalsya-umeniem-golosovat-odnovremenno-za-vosmeryh-kolleg.html> (дата звернення: 03.02.2018).

278. Україна молода. 1992. 14 січня. № 4(30).

279. Україна молода. 1992. 15 травня. № 38(62).

280. Україна молода. 1993. 14 травня. № 35(165).

281. Україна молода. 1993. 9 липня. № 47(77).

282. Україна молода. 1994. 10 квітня. № 30(247).

283. Україна молода. 1996. 10 січня. № 2(418).

284. Україна молода. 1996. 5 березня. № 18(434).

285. Україна молода. 1996. 5 квітня. № 28(444).

286. Україна молода. 1996. 29 травня. № 47(463).

287. Україна молода. 1996. 12 липня. № 65(481).

288. Україна молода. 1996. 13 липня. № 66(482).

289. Україна молода. 1997. 20 червня. № 110(691).

290. Україна молода. 1998. 4 лютого. № 21(843).

291. Україна молода. 1998. 10 лютого. № 25(847).

292. Україна молода. 1998. 27 лютого. № 38(860).

293. Україна молода. 1998. 7 березня. № 44(866).

294. Україна молода. 1998. 14 березня. № 49(871).

295. Україна молода. 1998. 29 квітня. № 81(903).

296. Україна молода. 1998. 20 серпня. № 159(981).

297. Україна молода. 1999. 13 січня. № 5(1079).

298. Україна молода. 1999. 11 грудня. № 232(1306).

299. Україна молода. 2000. 3 квітня. № 60(1380).

300. Україна молода. 2000. 8 квітня. № 65(1385).

301. Україна молода. 2000. 13 вересня. № 166(1486).

302. Україна молода. 2000. 11 листопада. № 209(1529).

303. Україна молода. 2000. 20 грудня. № 236(1556).

304. Україна молода. 2001. 17 жовтня. № 190(1753).

305. Україна молода. 2001. 2 листопада. № 202(1765).

306. Україна молода. 2002. 1 березня. № 41(1847).

307. Українська правда. 12.05.2005. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/05/12/4388207/> (дата звернення: 03.02.2018).
308. Українська правда. 05.09.2005. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/5/3012998/> (дата звернення: 03.02.2018).
309. Українська правда. 20.02.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/02/20/3749411/> (дата звернення: 03.02.2018).
310. Українська правда. 20.05.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2009/05/20/4485834/> (дата звернення: 03.02.2018).
311. Українська правда. 14.08.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2009/08/14/4499096/> (дата звернення: 03.02.2018).
312. Українська правда. 02.11.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/2/4284377/> (дата звернення: 03.02.2018).
313. Українська правда. 02.11.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2009/11/2/4283289/> (дата звернення: 03.02.2018).
314. Українська правда. 15.06.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/15/5140217/> (дата звернення: 13.02.2018).
315. Українська правда. 22.11.2010. <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/22/5597003/> (дата звернення: 13.02.2018).
316. Українська правда. 09.04.2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/04/9/6987764/> (дата звернення: 13.02.2018).
317. Українська правда. 03.12.2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/3/7004505/> (дата звернення: 13.02.2018).
318. Український голос. 1992. 4 травня.
319. Український голос. 1992. 26 жовтня.
320. Український голос. 1993. 27 вересня.
321. Український тиждень. 2007. № 2.
322. Український тиждень. 2007. № 4.
323. Український тиждень. 2007. № 8.
324. Український тиждень. 2008. № 10.
325. Український тиждень. 2008. № 27.
326. Український тиждень. 2008. № 37.
327. Український тиждень. 2008. № 47(56).
328. Український тиждень. 2008. № 50(59).
329. Український тиждень. 2009. № 12(73).
330. Український тиждень. 2009. № 14(75).
331. Український тиждень. 2009. № 33–34(94–95).

332. УНІАН. 05.05.2010. URL: <https://www.unian.ua/rights/354520-zakon-ukrajini-pro-golodomor-pare-shanue-yanukovich-nehtue.html> (дата звернення: 07.07.2018).

333. УНІАН. 07.05.2010. URL: <https://www.unian.ua/politics/355174-jurnalisti-stb-tej-zayavlyayut-pro-tsenzuru.html> (дата звернення: 07.07.2018).

334. УНІАН. 20.09.2010. URL: <https://www.unian.ua/crimea/403493-yanukovich-povernuv-golodomor-na-sviy-sayt.html> (дата звернення: 07.07.2018).

335. Факти. 01.01.2018. (відео). URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20180101-1571286/> (дата звернення: 07.07.2018).

336. Харків. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. 09.12.2013. URL: <http://www.city.kharkov.ua/uk/news/zayava-harkivskogo-miskogo-golovi-gennadiya-kernesa-22378.html> (дата звернення: 07.07.2018).

337. Цензор.нет. 13.04.2010. URL: https://censor.net.ua/news/118551/kolesnichenko_vina_za_unichtojenie_200_tysyach_polyakov_na_zapadnoyi_ukrajine_lejit_isklyuchitelno_na (дата звернення: 07.07.2018).

338. Цензор.net. 08.12.2013. URL: <http://censor.net.ua/news/264019/za-perevernutyi-portret-yanukovicha-sud-sdelal-nevyezdnyy-lutskogo-deputata> (дата звернення: 07.07.2018).

339. Цензор.нет. 17.02.2014. URL: <https://censor.net.ua/news/271068/tandem-dobkinkernes-pytaetsya-vyrvat-lavry-medvedchuka-v-zabege-za-zvanie-lyubimoyi-jeny-putina-nardep> (дата звернення: 07.07.2018).

340. BBC. News. Україна. 05.12.2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131205_yanukovych_china_ek (дата звернення: 07.07.2018).

341. Donbass.NAME. 26.07.2010. URL: <http://donbass.name/2213-shhodorosijskoyi-movi-na-teritoriyi-luganskoyi.html> (дата звернення: 11.06.2018).

342. Foreign Affairs. 1992. June. № 1. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1992-06-01/ukrainian-factor> (дата звернення: 11.06.2018).

343. Gazeta.ua. 30.07.2006. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/politics-news-paper/_baba-paraska-vyrugala-kravchuka/122903 (дата звернення: 19.01.2018).

344. Gazeta.ua. 20.02.2013. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_putin-vzhe-navit-ne-prihovuye-scho-maye-svoyih-agentiv-v-ukrayinskomu-parlamenti-nardep/483397 (дата звернення: 11.08.2018).

345. Gazeta.ua. 09.12.2013. URL: http://gazeta.ua/articles/politics/_opoziciya-yanukovichu-kruglij-stil-pogano-rozmischuetsya-u-kvadratnij-tyuremnij-/530834 (дата звернення: 21.09.2018).

346. Gazeta.ua. 09.12.2013. URL: http://gazeta.ua/articles/life/_titushku-vid-gopnika-legko-vidrizniti-vartovij-nichnogo-majdanu/530641 (дата звернення: 11.06.2018).

347. InoСМИ.Ru. 03.12.2013. URL: <http://www.inosmi.ru/sngbaltia/20131203/215347491.html> (дата звернення: 11.06.2018).

348. LB.ua. 05.08.2009. URL: https://lb.ua/society/2009/08/05/4240_patriarh_kirill_zavershil_vizit_v.html (дата звернення: 11.06.2018).

349. New York Review of Books. 1992. October. № 22. URL: <http://www.nybooks.com/issues/1992/10/22/> (дата звернення: 31.07.2018).

350. Politic.kiev.ua. 10.12.2013. URL: <http://politic.kiev.ua/politika/4323berkutivec-mitinguvalniku-vi-do-zavtra-ne-dozhivete.html> (дата звернення: 11.06.2018).

351. Vlasti.net. 06.03.2013. URL: <http://vlasti.net/news/161639> (дата звернення: 11.06.2018).

352. Vlasti.net. 13.12.2013. URL: <http://vlasti.net/news/181751> (дата звернення: 11.06.2018).

353. Zaxid.net. 11.09.2012. URL: https://zaxid.net/v_ukrayini_zaboronili_rossiyskiy_film_pro_viynu_z_gruziyeyu_n1249829 (дата звернення: 11.06.2018).

354. Zbruc. 18.07.2015. URL: <https://zbruc.eu/node/38894> (дата звернення: 11.06.2018).

Література

355. 100 днів нової влади: яка модель урядування формується? Київ, 2010. 76 с.

356. Адамьянц Т. З. Социальные смыслы глобальных процессов и перемен: механизмы и катализаторы / Институт социологии РАН. Москва : Институт социологии РАН, 2017. 69 с. URL: <http://www.isras.ru/publ.html?id=5020> (дата звернення: 11.06.2018)

357. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / под общ. ред. В. П. Култыгина. Москва : Серебряные нити, 2001. 416 с.

358. Александер Дж. Смыслы социальной жизни: Культурсоциология / пер. с англ. Г. К. Ольховикова ; под ред. Д. Ю. Куракина. Москва : Изд. и консалтинговая группа «Праксис», 2013. 640 с.

359. Алешина О. И., Бронзова Л. И. Политический дискурс: его функции и особенности употребления // Современные проблемы права, экономики и управления. 2017. № 2(5). С. 133–138.

360. Андерсон Б. Воображаемые сообщества // Размышления об истоках и распространении национализма / пер. с англ. В. Николаева ; вступ. ст. С. Баньковской. Москва, 2001. 288 с.

361. Анкерсмит. Политическая репрезентация. Москва : Изд-во Высшей школы экономики, 2012. 288 с.

362. Арендт Х. Скрытая традиция: Эссе / пер. с нем. И англ. Т. Набатниковой, А. Шибаровой, Н. Мовниной. Москва : Текст, 2008. 221 с.

363. Асадуллин Э. Ф. Виртуальная антропология социально-исторического познания : монография. Санкт-Петербург : Нестор, 2009. 443 с.

364. Асланов С. А. Дестабілізація етнополітичної ситуації в Автономній Республіці Крим // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. Одеса, 2014. Вип. 52. С. 163–172.

365. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

366. Ахметзянова Р. Р., Лебедев А. Б. Отчуждение в пространстве знака как отчуждение в пространстве власти // Учёные записки казанского университета. Серия : Гуманитарные науки. 2007. № 5(149). С. 91–102.

367. Баррингтон Мур-младший. Социальные истоки диктатуры и демократии. Москва, 2016. 488 с.

368. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / пер. с фр., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина. Москва : Издательство им. Сабашниковых, 2003. С. 378–392.

369. Батай Ж. Внутренний опыт. Санкт-Петербург : Аксиома, Мифрил, 1997. 336 с.

370. Батракова С. П. Искусство и миф: Из истории живописи XX века. Москва : Наука, 2002. 215 с.

371. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с.

372. Бевз Т. А. Суперечності ідентичностей у Донбаському регіоні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2015. № 3. С. 120–143.

373. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии, эпистемологии. Москва : Смысл, 2000. 476 с.

374. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.

375. Бельтинг Х. Образ и культ. История образа до эпохи искусства. Москва : Прогресс-Традиция, 2002. 540 с.

376. Бенвенист Э. Общая лингвистика. 3-е изд. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. 448 с.

377. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.

378. Бергсон А. Творческая эволюция / пер. с фр. В. Флеровой ; вступ. ст. И. Блауберг. Москва : ТЕРРА-Книжный клуб; КАНОН-пресс-Ц, 2001. 384 с.

379. Берендеев М. В. Образ и дискурс: к вопросу о дискурсивном характере формирования политических образов // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2011. № 6. С. 91–99.

380. Битко А. С. Новорічне звернення президента як ритуальний жанр політичного дискурсу // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. № 63. С. 165–172.

381. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / пер. с фр. Д. Кралечкин. Москва : Академический Проект, 2007. 335 с.

382. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. Москва : Добросвет, 2000. 258 с.

383. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : Добросвет, 2000. 387 с.

384. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция // Философия эпохи постмодерна. Минск, 1996. 230 с.

385. Бондаренко К. П. Леонид Кучма / Художник-оформитель Е. В. Вдовиченко. Харьков : Фолио, 2009. 217 с.

386. Бородкин Л. И. Порядок из хаоса: концепции синергетики в методологии исторических исследований. URL: <http://spkurdyumov.narod.ru/borodkin5.htm> (дата звернення: 22.07.2018).

387. Брекнер Р. Изображенное тело. Методика анализа // Интер. 2007. № 4. С. 13–32.

388. Булкина И. Гости из прошлого: новые украинские исследования «политики памяти». Гефтер. URL: <http://gefeter.ru/archive/23782> (дата звернення: 11.06.2018).

389. Бурдые П., Пассрон Ж. К. Основы теории символического насилия (Фрагменты из книги. Пер. с фр. Н. Шматко) // Вопросы образования. 2006. № 2. С. 39–60.

390. Бурдые П. Практический смысл / пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 562 с.

391. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / пер. Н. Тюкиной. Москва: Издательский дом «Территория будущего», гооб. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2006. 248 с.

392. Варбург А. Великое переселение образов. Исследование по истории и психологии возрождения античности. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008. 20 с.

393. Ваттимо Д. Прозрачное общество / пер. с ит. Д. Новикова. Москва: Логос, 2002. 128 с.

394. Вахштайн В. С. Социология повседневности и теория фреймов. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2011. 334 с.

395. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденок. Москва: Прогресс, 1990. С. 643–706.

396. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. Москва, 1990. Т. 3. 805 с.

397. Вебер М. Политические работы (1895–1919) / пер. с нем. Б. М. Скуратова. Москва: Праксис, 2003. 424 с.

398. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / пер. с англ. А. Д. Шмелева. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 272 с.

399. Пасхавер О. Й., Верховодова Л. Т., Агеєва К. М. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством.. Київ: Дух і літера, 2007. 130 с.

400. Величковский Б. М. Иконическая память и микрогенез. URL: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1370.html> (дата звернення: 01.09.2018).

401. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств. Проблема эволюции стиля в новом искусстве. Санкт-Петербург: Мифрил, 1994. 398 с.

402. Веселова О. Пам'ятні знаки і пам'ятники жертвам голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2005. С. 169–179.

403. Відомості приватизації. Додаток до «Державного інформаційного бюлетеня про приватизацію». 6 серпня 2006 р. № 31(420).

404. Вітман К. М. Перші кроки реформування моделі етнонаціональної політики України // Держава і право. 2011. Вип. 54. С. 603–609.

405. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть 1 / пер. с нем. М. С. Козловой и Ю. А. Асеева сост.; вступ. статья, примеч. М. С. Козловой. Москва : Гнозис, 1994. 612 с.

406. Воробйова Т. Л. Роль елітних груп у процесі трансформації протестного потенціалу у масову мобілізацію в Україні // Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Питання політології». 2016. № 29. С. 103–113.

407. Воложин С. И. Со-мнение: (Попытка приобщиться к художественному миру Чюрлениса). Одесса : Студия «Негоциант», 1999. 215 с.

408. Гай-Нижник П. П. Українсько-російські міждержавні взаємини за президенства В. Ющенка (2004–2010 рр.): погляд з недавнього минулого // Гілея. Науковий вісник збірник наукових праць. 2017. Вип. 126 (№ 11). С. 448–456.

409. Гальчинський А. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Лелонідом Кучмою. Київ : Либідь, 2013. 584 с.

410. Геллнер Э. Нации и национализм / пер. с англ. Т. В. Бредниковой, М. К. Тюнькиной; ред. и послесл. И. И. Крупника. Москва : Прогресс, 1991. 794 с.

411. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию / пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. сл. А. Д. Логвиненко. Москва : Прогресс, 1988. 464 с.

412. Гинсбург К. Мифы-эмблемы-приметы: Морфология и история. Сборник статей / пер. с ит. и послесл. С. Л. Козлова. Москва : Новое издательство, 2004. 348 с.

413. ГО «Спілка ветеранів Афганістану (воїнів інтернаціоналістів) та учасників АТО». URL: <http://bezbroni.net/organization/go-spilka-veteraniv-afganistanu-voiviv-internationalistiv-ta-ucasnikiv-ato> (дата звернення: 11.06.2018).

414. Головко В. Екстремізм та радикалізм в Україні: особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2010. № 19. С. 248–276.

415. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України / УКМЦ. 18.02.2016. URL: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> (дата звернення: 11.06.2018).

416. Гоффман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева. Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. 304 с.

417. Грабович І. Українці в боротьбі з ворогом. НСКУ. URL: <http://ukr-kino.com.ua/news/?id=1944> (дата звернення: 28.02.2018).

418. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью. Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Москва : Алгоритм, 2002. 112 с.

419. Гриценко А. А. Особливості інституційної архітектоніки українського суспільства ХХІ століття // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ : Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. С. 155–172.

420. Гриценко О. А. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підрунтя, послання, реалізація, результати. Київ : «К.І.С.», 2017. 1136 с.

421. Губіна О. Нова команда київської влади // Вісті Комбатанта. 1994. Ч. 4. С. 12–16.

422. Данилова Н. Мемориальная версия Афганской войны (1979–1989 гг.) / Наталья Данилова // Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3 (40–41). URL <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/dan17-pr.html> (дата звернення: 28.02.2018).

423. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. Москва, 2002. 288 с.

424. Дебор Г. Общество спектакля. / пер. С. Офертаса и М. Якубович. Москва : Логос, 1999. 224 с.

425. Дебрэ Р. Введение в медиалогию / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Праксис, 2010. 368 с.

426. Дейк ван Т. А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / пер. с англ. Москва : Книжный дом «Либроком», 2013. 344 с.

427. Дейк ван Т. А. К определению дискурса. URL: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm> (дата звернення: 28.02.2018).

428. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1999. 308 с.

429. Делёз Ж. Логика смысла / пер. с фр. Я. И. Свирского. Москва : Академический Проект, 2011. 472 с.

430. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях нового часу європейської історії. Львів, 1997. 274 с.

431. Державний комітет статистики України. Національний склад населення України та його мовні ознаки. *Державний комітет статистики України*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4> (дата звернення: 28.02.2018).

432. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: http://min-cult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406 (дата звернення: 18.05.2018).

433. Деррида Ж. Маркс и сыновья / пер. Д. Новикова. Москва : «Логос-альтера», «Ессеһомо», 2006. 104 с.

434. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе наук о человеке // Современная теория литературы: антология / сост., пер., прим. И. В. Кабановой. Москва : Флинта, 2004. С. 46–68.

435. Деррида Ж. Диссеминация / пер. с франц. Д. Кралечкина. Екатеринбург : У-Фактория, 2007. 608 с.

436. Деррида Ж. 2002. Документальный фильм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IfgF59-bH8k> (дата звернення: 18.05.2018).

437. Джохадзе И. Д. «Прагматизм» У. Джеймса: основные идеи и их развитие // *Философский журнал*. 2015. Т. 8. № 2. С. 31–43.

438. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) // *Социально-политический журнал* 1997. № 1. С. 202–212.

439. Друк Ю. Я. Модернізація державного управління в контексті реформування політичної системи : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Львів, 2008. 16 с.

440. Думка громадян України про ситуацію в країні, владу та політиків. Електоральні орієнтації громадян. Результати соціологічного дослідження. Київ. Серпень, 2009. С. 16.

441. Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека / пер. с англ., послесл. и примеч. Л. Е. Павловой. Москва : Республика, 2003. 494 с.

442. Дюверже М. Политические институты и конституционное право // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 2. Зарубежная политическая мысль. XX в. / Нац. обществ. науч. фонд. Акад. полит. Наук. Москва : Мысль, 1997. 645 с.

443. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. Москва : Наука, 1990. 575 с.

444. Жадан В. Б. Проблема границы в семиотике культуры Ю. М. Лотмана // *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. № 1029-І/2012. Серія «Теорія культури і філософія науки». С. 156–162.

445. Жекало Г. Проблематика типології політичних конфліктів // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. № 7. С. 160–168.

446. Жерар М. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / перекл. з фр. Л. Кононовича. Львів : Кальварія, 2003. 216 с.

447. Жеребо О. Курбасівські читання: Наук. Вісник / Нац. Центру театр. мистец. імені Леся Курбаса ; редкол.: Н. Корнієнко (голова) та ін. Київ : [НЦТМ ім. Леся Курбаса], 2017. № 12. С. 18–26.

448. Жижек Славой. Возвышенный объект идеологии. Москва, 1999. 230 с.

449. Зеленько Г. І. Політичний протест зими 2013-2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2014. Вип. 2. С. 34–55.

450. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан // Стратегічні пріоритети. 2008. № 3(8). С. 41–51.

451. Зиммель Г. Избранное. Том второй. Созерцание жизни. – М., 2008. 596 с.

452. Золян С. Т. Семиотика и прагмасемантика политического дискурса // Политическая наука. 2016. № 3. С. 47–76.

453. Зонгаг С. О фотографии. Москва : Ad Marginem, 2013. 272 с.

454. Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. 2004. № 3. С. 95–108.

455. Зуев А. Г., Мясникова Л. А. Нетократия. URL: <http://compucity.narod.ru/netocratia.htm> (дата звернення: 18.05.2018).

456. Игнатъева В. И., Степанова А. Н. Виртуализация социального пространства и сетевое основание локализации мироцелостности // Вестник московского университета. 2008. Серия 18. Социология и политология. № 2. С. 63–70.

457. Икона: символ и значение. URL: <http://kubanpokrov.ru/index.php/component/content/article/39-2011-04-14-10-21-08/65-ikonasimvoliznachenie.html> (дата звернення: 18.05.2018).

458. Ильин М. В. Семиотика как основа изучения языка политики и развития дискурс-анализа // Дискурс-Пи. 2015. № 1. Т. 12. С. 43–47.

459. Ильин М. В. Политический дискурс как предмет анализа // Политическая наука. 2002. № 3. С. 5–21.

460. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. 1997. Т. 4. С. 6–32. URL: <http://www.polisportal.ru/files/>

File/puvlication/Starie_publicakcii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf (дата звернення: 09.09.2018).

461. Ионова О. Е. Конструирование социальной реальности в теории координированного управления смыслообразованием // Вестник МГИМО Университета. 2010. № 4. С. 130–134.

462. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / за ред. д-ра політ. наук, професора Г. І. Зеленько. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 164 с.

463. Исаева М. С. Зарубежные теории самопрезентации // Современные проблемы социально-гуманитарных наук. 2016. № 2(4). С. 119–122.

464. Іщенко С. Підступна провокація російського шовінізму // Державність, 1991. № 1. С. 41–43.

465. Йейтс Ф. Искусство памяти. URL: http://anna-ganzha.narod.ru/yates_1.pdf (дата звернення: 09.09.2018).

466. Йоргенсен М. В., Филипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод: пер. с англ. 2-е изд., испр. Харьков : Гуманитарный центр, 2008. 352 с.

467. Калинина М. П. Документальное кино как инструмент политического и коммерческого PR: украинский и зарубежный опыт // International scientific journal. 2015. № 6. С. 46–52.

468. Караванський С. Хто насправді боронить Леніна? // Визвольний шлях. 1992. Березень. С. 275–279.

469. Караванський С. Расист Чародеев і малороси // Визвольний шлях. 1993. Березень. С. 533–535.

470. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять // Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 10–19.

471. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002. 272 с.

472. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 2. Мифологическое мышление. Москва ; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002. 280 с.

473. Кастельс М. Власть коммуникации / пер. с англ. под науч. ред. А. И. Черных. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 564 с.

474. Кастельс М. Материалы для исследовательской теории сетевого общества. URL: <http://christsocio.info/content/view/142/72/> (дата звернення: 09.09.2018).

475. Касториадис К. Воображаемое установление общества / пер. с фр. Г. Волковой, С. Офертаса. Москва : Гнозис: Логос, 2003. 480 с.
476. Касьянов Г. К десятилетию украинского института национальной памяти (2006–2016). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016> (дата звернення: 09.09.2018).
477. Касьянов Г. Как «общая» история разделяет: политика памяти в Украине, Польше, России в 1990–2000 гг. // Перекрестки. 2011. № 3–4. С. 158–185.
478. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 160–180.
479. Касьянов Г. Трагікомедія на дві дії // Визвольний шлях. 1994. Січень. С. 39–46.
480. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка ставлення населення України і Росії одне до одного. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=157&page=3&t=10> (дата звернення: 31.01.2018).
481. Киттлер Ф. Мир символического – мир машины // Логос. 2010. № 1. С. 74.
482. Кісь Р. Маргінальна українська людина на порозі Європи // Визвольний шлях. 1993. Серпень. С. 926–934.
483. Кіянка І. Б. Політична конфліктологія : навч. посіб. Львів : Новий світ-2000, 2008. 96 с.
484. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні» : монографія. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. 332 с.
485. Козеллек Р. и др. «Пространство опыта» и «горизонт ожиданий» – две исторические категории // Социология власти. 2016. Т. 28. № 2. С. 149–173.
486. Козер Л. Враждебность и напряженность в конфликтных отношениях. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/04.php
487. Коліушко І. Старт чи фальстарт конституційної реформи? / Центр політико-правових реформ. URL: http://www.pravo.org.ua/ua/news/constitutional_order/4615- (дата звернення: 31.01.2018).
488. Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи // Національна безпека і оборона. 2007. № 1 (85). 68 с.

489. Костина А. В. Реклама как фактор формирования аксиологического пространства // Культурологический журнал. 2012. 1(7). URL: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/113.html&j_id=9 (дата звернення: 31.01.2018).

490. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : ИГ «Прогресс», 2000. С. 427–457.

491. Кристева Ю. Полілог. Київ : Юніверс, 2004. 482 с.

492. Кресіна І. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. № 3. С. 139–144.

493. Кресс Г. Социальная семиотика и вызовы мультимодальности // *Политическая наука*. 2016. № 3. С. 77–100.

494. Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции. Москва : Самообразование, 2007. 240 с.

495. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.

496. Кудря І. Політекономічний аналіз трансформаційних процесів українського суспільства // *Українознавчий альманах*. 2011. № 5. С. 65–68.

497. Кудрявцева Л. А. Особенности массмедийного политического дискурса Украины «послемайданного» периода. URL: <http://uapryal.com.ua/training/kudryavtseva-l-a-kiev-osobennosti-massmediynogopoliticheskogo-diskursa-ukrainyi-poslemaidannogo-perioda/> (дата звернення: 31.01.2018).

498. Кудряченко А. І. Місце інституту президентства в контексті оновлення політичної системи в Україні // *Стратегічні пріоритети*. 2006. № 1. С. 5–11.

499. Кузьмин П. В. Политический дискурс власти и оппозиции в современной Украине: содержание, особенности, потребность обновления // *Вестник Севастопольского нац. техн. ун-та. Серия: Политология*. Вып. 136. 2012. С. 119–124.

500. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичність, ідеології, владні стосунки. Київ: Критика, 2010. 655 с.

501. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідерство. Львів, 1995. 199 с.

502. Кювье Ж. Рассуждение о переворотах на поверхности земного шара / пер. с фр. Д. Е. Жуковского ; вступ. статья А. А. Борисяка. Москва–Ленинград, 1937. 379 с.

503. Лакан Ж. Семинары, Книга I: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). пер. с фр. / пер. М. Титовой, А. Черноглазова (Приложения). Москва : ИТДГК «Гнозис», Издательство «Логос», 1998. 432 с.

504. Лаклау Э. О популизме // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2009. № 3. С. 54–68.

505. Ласло Э. Век бифуркации. Постигание изменяющегося мира. URL: <http://spkurdyumov.narod.ru/laslo77.html> (дата звернення: 31.03.2018).

506. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне. Москва : Госиздат: Отд. воен. лит. 1929. 199 с.

507. Лассуэлл Г. Д. Психопатология и политика : монография / пер. с англ. Т. Н. Самсоновой, Н. В. Коротковой. Москва : РАГС, 2005. 352 с.

508. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. Київ : Абрис, 1994. 495 с.

509. Лебон Г. Психология масс. Минск ; Москва : ХАРВЕСТ ; АСТ, 2000. 130 с.

510. Леньо П. Ю. Україна та українці в образах і стереотипах західного кіно (1991–2013 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2014. Вип. 1(32). С. 129–134.

511. Леоненко П. М. Українські витоки інституціоналізму / Історія економічних учень / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004. С. 670–685.

512. Леонтович О. А. Исследование коммуникации с позиции теории координированного управления смыслами // Язык, коммуникация и социальная среда. Воронеж : ВГУ, 2010. Вып. 8. С. 28–36.

513. Лефор К. Политические очерки (XIX–XX века) / пер. с фр. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 368 с.

514. Локк Дж. Сочинения: В 3-х т. Т. 2 / под ред. И. С. Нарского. Москва : Мысль, 1985. 560 с.

515. Лосев І. Анатомія зовнішніх чинників руйнації держави // Визвольний шлях. 2001. Січень. № 1(634). С. 51–54.

516. Лотман Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург: «Искусство – СПб», 2000. 704 с.

517. Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми). Київ : Такі справи, 1996. 154 с.

518. Луман Н. Общество как социальная система: пер. с нем. / А. Антоновский. Москва : Логос, 2004. 232 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/luman-ob_kak_soc-sistema-8l.pdf (дата звернення: 31.03.2018).

519. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Герберт Маршалл Маклюэн / пер. с англ. В. Николаева ; закл. ст. М. Вавилова. Москва : Жуковский: «Канон-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. 464 с.

520. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Сотворение человека печатной культуры. Киев : Ника-Центр, 2003. 432 с.

521. Маленко О. О. Политический дискурс: понятие, содержание и особенности формирования в современной Украине // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2014. № 3. С. 228–237.

522. Малинова О. Ю. Конструирование смыслов: Исследование символической политики в современной России : монография. Москва, 2013. 421 с.

523. Манов Ф. В тени королей. Политическая анатомия демократического представительства / пер. с англ. А. Яковлева. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2014. 176 с.

524. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс. Книга первая. О капитале. URL: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Krit/krit-01.html> (дата звернення: 31.03.2018).

525. Мацишина І. В. Візуальна риторика релігійної політики радянської влади як індикатор трансформації політичного режиму // Політичне життя. Донецький національний університет імені В. Стуса. 2017. № 3. С. 95–101.

526. Мацишина І. В. Зовнішньополітичний імідж України (1994–2004) // Evropsky politicky a pravni diskurz. Svazek 53. Vol. 5. Iss. 3 (2018). S. 187–193.

527. Мацишина І. В. Комунікативно-знакові інтеракції політичного процесу в Україні (1991–1994 рр.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. 2017. № 10(359). С. 67–74.

528. Мацишина І. В. «Обирай найкраще?!» (аналіз візуальних текстів політичної реклами // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. 2013. № 21(200). С. 92–102.

529. Мацишина І. В. Офіційний політичний дискурс: інституціональний підхід // Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки : Збірник наукових праць. Харків, 2018. Вип. 2(16). С. 155–167.

530. Мацишина І. В. Проблематика іконічного знаку: політичний вимір // Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки : Збірник наукових праць. Харків, 2017. Вип. 2(14). С. 138–146.

531. Мацишина І. В. Регіональні еліти в контексті символізації (1994–2004 рр.) // Політичне життя. Донецький національний університет імені В. Стуса. 2018. № 2. С. 68–74.

532. Мацишина І. В. Риторика пам'ятників воїнам-афганцям: проблеми комеморації // Політичне життя. Донецький національний університет імені В. Стуса. 2018. № 1. С. 102–107.

533. Мацишина І. В. Семіотика рекламного тексту // Вісник Дніпропетровського університету: Серія : філософія, соціологія, політологія. Випуск 22(3). Науковий журнал. 2012. № 9(2), Том 20. С. 56–62.

534. Мацишина І. В. Символічне конструювання політичної реальності: моделі, учасники, загрози // Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки : збірник наукових праць. Харків. 2018. Вип. 1(15). С. 100–113.

535. Мацишина І. В. Символічний вимір політики: прагматичний аспект / Сучасне суспільство: соціально-політичні і соціокультурні виміри : монографія / О. О. Безрук, А. С. Воронкова, А. В. Горбачов та ін.] ; за ред. І. Д. Денисенко. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 67–87.

536. Мацишина І. В. Стратегія формування національної пам'яті: інституціональний дискурс В. Ющенка // Політичне життя. Донецький національний університет імені В. Стуса. 2018. № 4. С. 67–72.

537. Мацишина І. В. Информационная война регионального масштаба // Науковий вісник. ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. 2011. № 9(134). С. 66–78.

538. Мацишина І. В. К вопросу о «понимании медиа» (фрагменты политического дискурса) // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. 2012. № 12(164). С. 170–177.

539. Мацишина І. В. Медийность политики как новый формат неототалитаризма // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. 2012. № 23(175). С. 25–29.

540. Мацишина І. В. Меланхолия как контроль над эмоциями // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. №. 7. С. 121–126.

541. Мацишина І. В. Политическое как производство смыслов (к вопросу о политэкономии знака) // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. 2013. № 6(185). С. 155–164.

542. Мацьшина И. В. Смеховая коммуникация // Научный журнал «Философия и политология в контексте современной культуры». Днепропетровськ. Видавництво Дніпропетровського національного університету. 2012. Вип. 4(2). С. 251–257.

543. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.

544. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після помаранчевої революції // Політичний менеджмент. 2010. № 2. С. 38–55.

545. Мерло-Понти М. Око и дух // Французская философия и эстетика XX века. Москва : Искусство, 1995. 271 с.

546. Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід // Віче. 2015. № 4. С. 2–5.

547. Минский М. Фреймы для представления знаний / пер. с англ. Москва : Энергия, 1979. 152 с.

548. Михалёва О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия. Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. 256 с.

549. Михальченко М. Чи можлива інтеративна ідеологія в Україні? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1998. № 6. С. 195–199.

550. Мид Дж. Г. Разум, я и общество (главы из книги) // Социальные и гуманитарные науки. Социология. 1997. № 4. С. 162–195.

551. Миллс Р. Властвующая элита. Москва : Директмедиа Паблшинг, 2007. 844 с.

552. Михельс Р. Демократическая аристократия и аристократическая демократия // Социологические исследования. 2000. № 1. С. 107–114.

553. Міністерство культури України. Фільми, створені на замовлення Міністерства культури України. *Міністерство культури України*. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245059735&cat_id=245038183 (дата звернення: 31.03.2018).

554. Міністерство культури України. Фільми, створені на замовлення Державного агентства України з питань кіно, станом на 31 грудня 2015 року. *Міністерство культури України*. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245059774&cat_id=245038183 (дата звернення: 31.03.2018).

555. Морен Э. Метод. Природа Природы. Москва : Прогресс-Традиция, 2005. 464 с.

556. Моррис Ч. У. Основания теории знаков. URL: <http://georgesg.info/belb/obmen/Morris.htm> (дата звернення: 08.06.2018).

557. Моска Г. Правящий класс социологии // Антология мировой политической мысли : в 5 т. Москва : Мысль, 1997. Т. 2. С. 118–134.

558. Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / сост., пер. с фр., предисл., вступ. статья, коммент. А. Б. Гофмана. Москва : КДУ, 2011. 416 с.

559. Мусихин Г. И. Концептуализация политической символизации // Polis: Journal of Political Studies. 2015. № 5. С. 130–144.

560. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики // Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 47–54.

561. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ, ШПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

562. Нагорняк Т. Л. Громада в умовах відкритого суспільства: аналіз трансформаційних процесів України на прикладі брендингу міст // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 15. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 51–60.

563. Нагорняк Т. Л. Соціокультурний зріз протестів кінця 2013 – першої половини 2014 рр. в Україні // Сучасне суспільство. 2015. № 2(2). С. 105–119.

564. Назаров М. М., Папантиму М. А. Визуальные образы в социальной и маркетинговой коммуникации: Опыт междисциплинарного исследования. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 216 с.

565. Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. ; пер с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва : Праксис, 2002. 416 с.

566. Наумкіна С., Козловська Л. Аналіз розвитку української політичної еліти у 1994–1999 роках // Нова політика. 1999. № 6. С. 33–37.

567. Никулин А. М. Власть, подчинение и сопротивление в концепции «моральной экономики» Джеймса Скотта // Вестник РУДН. Серия «Социология», 2003. № 1(4). С. 130–140.

568. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні : монографія. Луганськ : Вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2006. 103 с.

569. Нора П. Проблематика мест памяти. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення: 08.06.2018).

570. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экономической книги «Начала», 1997. URL: http://web.krao.kg/13_economica/0_pdf/10.pdf

571. Образ врага / сост. Л. Гудков ; ред. Н. Конрадова. Москва : ОГИ, 2005. 334 с.

572. Опора. Сьомий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження – парламентські вибори 2012, жовтень. URL: <https://www.opora-ua.org/novyny/3125-somyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhen-nja-parlamentski-vybory-2012-zhovten>

573. Ослопова В. Новогоднее обращение главы государства к народу как жанр политического дискурса // Вестник Томского государственного университета. 2009. № 329. С. 19–22.

574. Остин Дж. Л. Как совершать действия при помощи слов? // Избранное. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. С. 13–138.

575. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ : Інститут історії України Національної академії наук України. Ужгород : Гражда, 2005. 468 с.

576. Пайфер С. Зовнішня політика України: втрата рівноваги // Національна безпека і оборона. 2012. № 4–5(133–134). С. 73–75.

577. Парето В. Компедиум по общей социологии. Москва : ГУ ВШЭ, 2008. 511 с.

578. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування. (Робоча версія) до Круглого столу на тему «Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян» 26 вересня 2012 р. Київ: Центр Разумкова, 2012. 105 с.

579. Парламентаризм в Україні: інституційне забезпечення, стан, тенденції // Національна безпека і оборона. 2012. № 7–8(136–137). С. 3–19.

580. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.

581. Парсонс Т. Социальные системы // Вопросы социальной теории. 2008. Том 2. Вып. 1(2). С. 38–71.

582. Пархоменко Р. Н. Дихотомия политического К. Шмитта // Психология и психотехника. 2013. № 4. С. 380–389.

583. Петровская Е. Будущее – посредник или участник? URL: <https://izin.com.ua/helen-petrovsky-on-maidan/> (дата звернення: 08.06.2018).

584. Пирс Ч. Начала прагматизма / пер. с англ., предисл. В. В. Кирюченко, М. В. Колопотина. Санкт-Петербург: Лаборатория метафизических исследований философского факультета Алетейя, 2000. 352 с.

585. Підкова І. З. Парламентська опозиція у підготовці і проведенні всеукраїнського референдуму 1991 р. на підтвердження акта проголошення незалежності України // Військово-науковий вісник. 2012. № 18. С. 201–214.

586. Піченікова С. Г. Феномен естетичної антропології в контексті розвитку українського поетичного кіно // Антропологічні виміри філософських досліджень. 2012. Вип. 2. С. 76–83.

587. Платон. Собрание сочинений в 3-х тт. Т. 3(1). Москва, 1971. 687 с.

588. Політичні партії України за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні // Національна безпека і оборона. 2005. № 3(63). 44 с.

589. Поллок Г. Созерцаю историю искусства: видение, позиция и власть // Введение в гендерные исследования. Хрестоматия. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. С. 718–737.

590. Полохало В. Структурування політичних еліт в процесі виборчих кампаній в Україні і Росії: порівняльний аналіз / Україна і Росія напередодні виборів. Матеріали українсько-російського експертного семінару // Політична думка. 1999. № 3. С. 3–7.

591. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.

592. Потапенко Б. Зовнішня політика України // Бюлетень проводу ОУН, липень–вересень, 1992. № 37. С. 43–46.

593. Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме // Политические исследования. 1999. № 5. С. 62–75.

594. Почепцов Г. Г. Имиджелогия. Инструментарий по управлению будущим. Москва : СмартБук, 2009. 575 с.

595. Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи // Політичний менеджмент. 2010. № 1. С. 96–104.

596. Пром Н. А., Лихачёва Т. С. Лингвополитическая концепция М. Эдельмана // Политическая лингвистика. 2017. № 2. С. 139–140.

597. Пушкарева Г. В. Когнитивные механизмы конструирования политической реальности // Polis: Journal of Political Studies. 2015. № 1. С. 55–70.

598. Пушкарева Г. В. Homo politicus: политическая реальность и политический дискурс // Общественные науки и современность. 2013. № 5. С. 90–100.

599. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой. Москва : Изд. дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2011. 384 с.

600. Рансьер Ж. На краю политического / пер. с фр. Б. М. Скуратова. Москва : Праксис, 2006. 240 с.

601. Раушенбах Б. В. Геометрия картины и зрительное восприятие. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. 320 с.

602. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії – 2006 // Національна безпека і оборона. 2006. № 1(73). 60 с.

603. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / пер. с англ. А. Гарькавого. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2006. 416 с.

604. Рейснер М. А. Государство. Часть 1. Идеология и метод. Москва, 1918. 224 с.

605. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И. С. Вдовиной. Москва : Академический Проект, 2008. 695 с.

606. Рикер П. Память, история, забвение / пер. с франц. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия XX века). 728 с.

607. Рік діяльності нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів // Національна безпека і оборона. 2005. № 12(72). 120 с.

608. Рибачук М. Українська нація. Етнопсихологічні та релігійні чинники розвитку // Віче. 2001. № 9. С. 104–119.

609. РНБО. Рішення «Про стан виконання рішень РНБО щодо ситуації в АР Крим» від 16.05.2008. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-08/ed20080516> (дата звернення: 08.06.2018).

610. Развитие публичного права в Украине (доповідь за 2007–2008 роки) / за заг. ред. Н. В. Александровой, І. Б. Коліушка. Київ : Конус-Ю, 2009. 584 с.

611. Розин В. М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир. Изд-е 2-е. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 224 с.

612. Романюк П. В. Імперативний мандат: окремі питання конституційної теорії та практики в сучасних умовах // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право. 0013. № 5. С. 240–245.

613. Руубер Г. Э. О закономерностях визуального восприятия. Таллин : Валгус, 1985. 344 с.

614. Рябов С. Г. Політична теорія держави. Київ : Тандем, 1996. 240 с.
615. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні ігри. Київ : Критика, 2003. 335 с.
616. Савченко О. Ми хочемо жити в країні з позитивним політичним та культурним іміджем // Визвольний шлях. 2001. № 2(635). Лютий. С. 3–15.
617. Савченко О. Два виміри політичної кризи в Україні // Визвольний шлях. 2001. № 3(636). Березень. С. 3–13.
618. Саид Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока / пер. с англ. А. В. Говорунова. Санкт-Петербург: Русский Миръ, 2006. 639 с.
619. Салмин Л. Ю. Визуальные коммуникации. Новая реальность // Архитектон: известия вузов. 2016. № 56. Декабрь. URL: http://archvuz.ru/2016_4/5 (дата звернення: 08.06.2018).
620. Самійленко Л. Державно-політичні проблеми України // Визвольний шлях. 1994. Листопад. С. 1325–1337.
621. Сенявский А. С., Сенявская Е. С. Историческая имагология и проблема формирования «образа врага» (на материалах российской истории XX в.) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. 2006. № 2(6). С. 54–72.
622. Серл Д. Конструирование социальной реальности. URL: <http://smol-soc.ru/images/referat/a1392.pdf> (дата звернення: 18.10.2018).
623. Сёрль Дж. Рациональность в действии / пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 336 с.
624. Символическая политика : сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. полит. Науки ; ред. кол. : Малинова О. Ю., гл. ред., и др., М., 2014. Вып. 2: Споры о прошлом как проектирование будущего. 382 с.
625. Систематизация методов визуализации / МК Развитие критического мышления средствами ИКТ. URL: <https://sites.google.com/site/mkiktkm/sistematizacia-metodov-vizualizacii> (дата звернення: 18.10.2018).
626. Сичова В. В. Еволюція інституту політичної опозиції в контексті модернізації системи державного управління України // Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 2. С. 60–71.
627. Слотердайк П. Критика цинического разума / пер. с нем. А. В. Перцева. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. 584 с.
628. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 51–78.

629. Смит Э. Национализм и модернизм: критический обзор современных теорий наций и национализма / пер. с англ. А. В. Смирнова, Ю. М. Филиппова, Э. С. Загашвили и др. Москва : Праксис, 2004. 464 с.

630. Смелзер Н. Социология: пер с англ. Москва : Феникс, 1994. 688 с.

631. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология»). Екатеринбург : Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006, 177 с.

632. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Національна безпека і оборона. 2006. № 7(79). 56 с.

633. Суцільне кумовство: хто кому в українській політиці дітей хрестив. Press-центр. URL: <http://press-centr.com/ua/news/Sutsilne-kumivstvo-khto-komu-v-ukranskiy-polititsi-ditey-khrestiv> (дата звернення: 18.10.2018).

634. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності // Політичний менеджмент. 2009. № 4. С. 51–60.

635. Телешун С. Проблема формулювання національної ідеї в контексті збереження унітарного державного устрою України // Людина і політика. 2000. № 3. С. 76–78.

636. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг. / пер. с англ. Т. Б. Менской. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2009. 328 с.

637. Тихонова С. В., Халин К. Е. Политическая мифология в сетевом обществе: от смерти политики к «умным толпам»? // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2008. № 3. С. 19–34.

638. Третяк О. А. Політичний дискурс і політична сфера: зміст та співвідношення понять // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 163. Т. 175. Політологія. С. 99–103.

639. Третякова О. Відносини України та Республіки Польща в контексті волинської трагедії (1991–2016 рр.) // Українознавство. 2017. № 1–2(62–63). С. 189–192.

640. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (Укр. / рос.). Угоду ратифіковано Законом. № 2466-VI (2466-17) від 08.07.2010. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_365 (дата звернення: 18.10.2018).

641. Українська Спілка ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів). Конференція української спілки ветеранів Афганістану. URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=view&id=5429 (дата звернення: 18.10.2018).

642. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под ред. Е. Л. Варгановой. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.

643. Ференц П. Слідами передвиборчих програм // Українські проблеми. 1994. № 4/5. С. 5–6.

644. Фірсов Р. М. Етапи репатріації кримських татар в Крим. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/firsov.htm> (дата звернення: 18.10.2018).

645. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология // Отечественные записки. 2007. № 39(6). С. 8–28.

646. Флюссер В. За философию фотографии / пер. с нем. Г. Хайдаровой. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. 146 с.

647. Фрейд З. Недовольство культурой. Психоанализ. Религия. Культура. Москва: Ренессанс. URL: http://krotov.info/library/21_f/re/freud_04.html (дата звернення: 18.10.2018).

648. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як когнітивно-комунікативний феномен // Культура народів Причорномор'я. 2006. № 82. С. 207–209.

649. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет. Москва : Касталь, 1996. 448 с.

650. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург: Наука, 2001. 417 с.

651. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем. под ред. Д. В. Склярова. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 377 с.

652. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма / пер. с нем. Л. В. Воропай / общ. ред. и вступ. ст. О. В. Кильдюшов ; примеч., именной и предметный указатели Т. А. Дмитриев. Москва : Праксис, 2010. 264 с.

653. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Пер. с нем. Москва : Издательство «Весь Мир», 2003. 416 с.

654. Хаггард С., Кауфман Р. Проблемы укрепления демократии // Русский журнал. 06.10.1997. URL: <http://old.russ.ru/journal/predely/97-10-06/haggar.htm> (дата звернення: 18.10.2018).

655. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. Москва : Новое издательство, 2007. 348 с.

656. Хигли Д. Демократия и элиты // Политика: Анализ. Хроника. Прогноз (Журнал политической философии и социологии политики). 2006. № 2. – С. 22–31.

657. Хмельяр П. На чому проростає кримський шовінізм? // Визвольний шлях. 1993. Січень. С. 35–40.

658. Хойруп Т. Модели жизни. Проблемы гносеологии, истории культур и теории государства. Санкт-Петербург : Всемирное слово, 1998. 292 с.

659. Хоми Б. Диссеминация: время, повествование и края современной нации // Синий диван. 2005. № 6. С. 68–118.

660. Хорошилов О. Идеологія державотворення як чинник формування політичної нації // Нова політика. 2000. № 1(32). С. 24–30.

661. Шайгородський Ю. Ж. Українська політична еліта: стереотипні практики і виклики сучасності // Сучасна українська політика. 2013. № 29. С. 311–334.

662. Шахтеміров О. Ціннісні орієнтації та політична свідомість // Нова політика. 1999. № 4. С. 24–27.

663. Шевчук Н. Особливості політичного дискурсу: зміст, функції, жанрове втілення // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 1. С. 263–269.

664. Шмитт К. Понятие политического // Вопросы социологии. 1992. № 1. С. 37–67.

665. Шмитт К. Теория партизана / пер. с нем. Ю. Ю. Коринца. Москва : Праксис, 2007. 301 с.

666. Щедрова Г. П. Выборча система як чинник ефективності ротації еліт і демократичних зрушень в Україні // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 4. С. 24–30.

667. Щербина В. Чи знайдено ідею, котра нас об'єднає: ідеологія в українському суспільстві // Віче. 1997. № 11. С. 15–20.

668. Щербинина Н. Г. Символическое конструирование мифо-героической политической реальности России // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2008. № 2(3). С. 18–37.

669. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / сост. А. Я. Алхасов ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой ; науч. ред. пер. Г. С. Батыгин. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.

670. Эдельман М. Язык исследования и язык власти // Политическая лингвистика. 2017. № 1(61). С. 174–183.

671. Эдельман М., Пирожкова И. С., Поляков С. М. Категоризация, восприятие и политика (2) // Политическая лингвистика. 2016. № 5. С. 165–171.

672. Эдельман М., Поляков С. М., Пирожкова И. С. Категоризация, восприятие и политика (3) // Политическая лингвистика. 2016. № 6. С. 244–250.

673. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / пер. с итал. В. Г. Резни и А. Г. Погоняйло. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2006. 544 с.

674. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. Москва : Флинта, 2006. 342 с.

675. Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / предисл. А. Беляева ; пер. с англ. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. 664 с.

676. Ямпольский М. Физиология символического. Книга 1. Возвращение Левиафана: Политическая теология, репрезентация власти и конец Старого режима. Москва : Новое литературное обозрение, 2004. 800 с.

677. Янтарный квартал имени Леонида Кучмы // Сегодня. URL: <https://www.segodnya.ua/lifestyle/fun/jantarnyj-kvartal-imeni-leonida-kuchmy.html> (дата звернення: 18.10.2018).

678. Яремчук С. С. Сучасні теорії в конфліктології : навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2008. 72 с.

679. Althusser L. Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation) // *The anthropology of the state: A reader*. 2006. Т. 9. № 1. P. 694–702.

680. Banks M. 2001. Visual methods in social research. *Social Anthropology*. 2005. № 13. 1. P. 91–110.

681. Behrends J. C. Some call us heroes, others call us killers. Experiencing violent spaces: Soviet soldiers in the Afghan War // *Nationalities Papers*. 2015. Т. 43. № 5. P. 719–734.

682. Boehm G. Ikonische Differenz. URL: http://rheinsprung11.unibas.ch/fileadmin/documents/Edition_PDF/Ausgabe1/glossar-boehm.pdf (дата звернення: 25.10.2018).

683. Boehm G. Zu einer Hermeneutik des Bildes (SH). URL: [http://philo.at/wiki/index.php/Gottfried_Boehm_%E2%80%93_Zu_einer_Hermeneutik_des_Bildes_\(SH\)](http://philo.at/wiki/index.php/Gottfried_Boehm_%E2%80%93_Zu_einer_Hermeneutik_des_Bildes_(SH)) (дата звернення: 18.10.2018).

684. Braden R. A. Visual literacy // *Handbook of research for educational communications and technology*. 1996. P. 491–520.

685. Campbell J. L. Ideas, politics, and public policy // *Annual review of sociology*. 2002. Vol. 28. № 1. P. 21–38.

686. Daloz J.-P. Political Elites and Symbolic Superiority. *The Palgrave Handbook of Political Elites*. Palgrave Macmillan, London, 2018. P. 507–522.

687. Drechsler W. Political semiotics // *Semiotica*. 2009. № 173. P. 73–97.

688. Ekman J. Political participation and regime stability: A framework for analyzing hybrid regimes // *International political science review*. 2009. Vol. 30. № 1. P. 7–31.

689. Fairclough N., Wodak R. Critical discourse analysis // *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. 1997. Vol. 2. P. 258–284.

690. Geddes B. What do we know about democratization after twenty years? // *Annual review of political science*. 1999. Vol. 2. № 1. P. 115–144.

691. Hall S. Encoding / Decoding. Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79. London : Hutchinson. P. 128–138.

692. Harrits G. S. Political power as symbolic capital and symbolic violence // *Journal of Political Power*. 2011. Vol. 4. № 2. P. 237–258.

693. Hathazy P. C. Enchanting bureaucracy: Symbolic violence and the (re) production of charismatic authority in a police apparatus // *International Sociology*. 2012. Vol. 27. № 6. P. 745–767.

694. Haugaard M. Power and habitus // *Journal of Power*. 2008. Vol. 1. № 2. P. 189–206.

695. Hedetoft U. The nation-state meets the world: National identities in the context of transnationality and cultural globalization // *European Journal of Social Theory*. 1999. Vol. 2. № 1. P. 71–94.

696. Kabrońska J. Contemporary Spaces of Memory-Towards Transdisciplinarity in Architecture // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. – IOP Publishing, 2017. Vol. 245. № 4. P. 042034.

697. Kadykało A., Behrends J. C. The Afghan War (1979–1989) in the Cultural Memory of the Russians // *Cultural Analysis*. 2015. Vol. 14. P. 48–85.

698. Kanter R. M. Symbolic interactionism and politics in systemic perspective // *Sociological inquiry*. 1972. Vol. 42. № 3–4. P. 77–92.

699. Karatnycky A. The Ukrainian Factor // *Foreign Affairs*. June 1992. № 1. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1992-06-01/ukrainian-factor>

700. Kress G. R., Van Leeuwen T. Reading images: The grammar of visual design. Psychology Press, 1996, 2006. 291 p.

701. Laclau, E. On populist reason. Verso, 2005. 276 p.

702. Lengler R., Eppler M. J. Towards a periodical table of visualization methods for management // *Institute of Corporate Communication University of Lugano, Switzerland*. URL: [http:// http://www.visual-literacy.org/periodic_table/periodic_table.html](http://http://www.visual-literacy.org/periodic_table/periodic_table.html) (дата звернення: 28.09.2018).

703. Lester P. M. Visual Communication: Images with Messages. Belmont : Thomson Wadsworth, 2006. 450 p.

704. Lipset S. M. Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy // *American political science rev.* Cambridge, 1959. Vol. 53. № 1. P. 69–105.

705. Matsyshyna I. V. Body-centrism in advertising texts, or how we are inured to pain // *AI & SOCIETY*. 2017 Vol. 32. Issue 1. P. 109–115.

706. Matsyshyna I. V. Flexible time and new forms of control // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 2, Iss. 5. P. 131–136.

707. Matsyshyna I. V. Politicians as symbols during political confrontation (Ukraine. 1994–2004) // *Communicationtoday // Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Svazek 5. Vol. 5. Iss. 6. P. 191–198.

708. Mitchell W. J. T. Showing seeing: a critique of visual culture // *Journal of visual culture*. 2002. № 1(2). P. 165–181.

709. Pareto V. *Traiffi de sociologie gimurale // Oeuvres compltes*. Geimve, 1968. T. XII.

710. Peters B. *Institutional Theory in Political Science: The «New Institutionalism»*. London: Pinter, 1999. 183 p.

711. Petrilli S. From pragmatic philosophy to behavioral semiotics: Charles W. Morris after Charles S. Peirce // *Semiotica-la haye then Berlin-*. 2004. Vol. 148. № 1/4. P. 277–316.

712. Protsyk O. Constitutional politics and presidential power in Kuchma's Ukraine // *Problems of post-communism*. 2005. Vol. 52. № 5. P. 23–31.

713. Rohloff A., Wright S. Moral panic and social theory: Beyond the heuristic // *Current Sociology*. 2010. № 58(3). P. 403–419.

714. Rosenthal S. B. *Charles Peirce's pragmatic pluralism*. SUNY Press, 1994. 177 p.

715. Seidel G. Political discourse analysis // *Handbook of discourse analysis*. L. etc., 1985. Vol. 4. P. 43–60.

716. Silva A., Stocker L. What is a transition? Exploring visual and textual definitions among sustainability transition networks // *Global Environmental Change*. 2018. Vol. 50. P. 60–74.

717. Simon H. A. *Models of bounded rationality: Behavioral economics and business organization*. Cambridge, 1982. Vol. 2. 370 p.

718. Wilson J. *Political Discourse // The handbook of discourse analysis*. 2003. Vol. 18. P. 398–415.

719. World values survey. Inglehart–Welzel Cultural Map. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp> (дата звернення: 18.10.2018).

ДОДАТКИ

СЛОВНИК СИМВОЛІЧНИХ СТРУКТУР ПОЛІТИЧНИХ ДИСКУРСІВ УКРАЇНИ

Л. Кравчук

1. **Багаті теж плачуть** – назва серіалу, що використовувалась у листівках за референдум у 1992 р.

2. **Біле братство** – релігійний рух, що був у 1990–1991 рр. і спричинив деструктивний культ Марії Деві Христос.

3. **Дем'янюк Іван** – образ українського союзника нацистів.

4. **Кучмівка** – 1) спорудження з бетонних конструкцій, що було побудовано в часи прем'єрства Л. Кучми. На побудову було виділено кошти з державної казни. Це 12 камер відсіку у Лук'янівському СІЗО. Вважається, що кучмівки взимку – теплі, влітку – прохолодні. Найкращі умови утримання; 2) назва горілки.

5. **Котлета по-київськи** – назва промови Джорджа Буша-старшого у Верховній Раді України 1 серпня 1991 р. Ця промова увійшла в історію під назвою «Котлета по-київськи». За кілька місяців до проведення референдуму за самостійність України Президент США застерігав від проголошення самостійності країни.

6. **Кравчучка** – ручний візок на двох колесах для перевезення великої кількості багажу.

7. **Мішочники** – громадяни, які у великих сумках (мішках) перевозили товари та продавали їх за іншу ціну, що купували.

8. **Ніхто, крім тебе** – мексиканський серіал, у якому вперше на українських телеканалах герої спілкувалися українською мовою.

9. **Український Гоббі** – зображення Л. Кравчука в західній пресі.

Л. Кучма

10. **Біло-сині** – прихильники команди В. Януковича.
11. **Виборіада** – період довготривалих виборів Президента України 2004 р.
12. **Данилич пробач** – гасло, що з'явилося на парканах у великих українських містах після перемоги на виборах В. Ющенко.
13. **Діоксин** – медична речовина, якою було отруєно В. Ющенко за висновками австрійських медиків.
14. **Донбакси** – гроші, завдяки яким відбувалося збагачення директорів шахт.
15. **Зелені чоловічки** – народна назва Партії зелених.
16. **Імперативний мандат** – відповідальність депутата перед виборцями, які мають право позбавити його повноважень через втрату довіри до депутата.
17. **Інтеграсти** – образлива назва прихильників інтеграції з Євросоюзом.
18. **Касетний скандал** – серія записів майора М. Мельниченка бесід Л. Кучми зі своїми підлеглими, що вказували про причетність Президента до зникнення опозиційного журналіста Г. Гонгадзе. Оприлюднив записи лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз у листопаді 2000 р. на засіданні парламенту.
19. **Кольчуги** – радарний комплекс, у незаконному продажі якого міжнародна спільнота звинуватила Україну.
20. **Ківалово / кидалово** – обман, що виявився під час президентської кампанії, де головою Центральної виборчої комісії під час президентських виборів 2004 р. був С. Ківалов.
21. **Кучмократія / кучмогейт** – період президентства Л. Кучми.
22. **Кучмівський квартал** – у с. Янтарне Красногвардійського району у Криму за рік було асфальтовано вулиці, побудовано газопровід й одну із кращих шкіл. Тут мешкала студентська подруга Президента, Людмила Чімісова, яку називали «Кучміха». Пізніше, за ініціативою місцевих жителів, один із мікрорайонів отримав назву кварталу імені Леоніда Кучми («Кучмівський квартал»).
23. **Любі друзі** – звернення до народу В. Ющенко під час його президентської кампанії.
24. **Нардепінг** – низка подій, пов'язана з участю народних депутатів.

25. **Наколоті апельсини** – фраза, яку застосувала Л. Янукович під час промови в Донецьку. У країні ходили чутки, що апельсини, які роздавалися учасникам під час революції, були наколоті наркотичними речовинами.

26. **Ніжки Буша** – дешеве куряче м'ясо, що імпортувалося із США і яким були «завалені» полицки магазинів у 90-х рр.

27. **Ніч Хеллоуїна** – підрахунок першого туру голосів під час президентської кампанії, який співпав з ніччю Хеллоуїна.

28. **Оборотні в погонах** – група правоохоронців, яка приймала рішення в масштабах усєї країни про фізичні розправи над опонентами влади.

29. **Помаранчеві** – прихильники команди В. Ющенка.

30. **Пролонгація** – продовження терміну. У цьому контексті йдеться про владу Президента.

31. **Сєверодонецьк-1** – перша спроба територіально поділити країну.

32. **Так!** – слоган передвиборчої президентської кампанії В. Ющенка.

33. **Таращанське тіло** – обезголовлене тіло людини, знайдене під с. Таращею, яке нібито належить загиблomu журналісту Г. Гонгадзе.

34. **Темники** – письмові вказівки для ЗМІ з інструктажем, як треба висвітлювати ту чи іншу політичну подію, політичного лідера.

35. **Шуфрики** – назва валюти номіналом у 20 грн, що платили виборцям, які голосували за Н. Шуфрича в Черкасах 2002 р.

36. **Яйце / хамське яйце** – предмет, що потрапив у кандидата в президенти В. Януковича під час його візиту до Івано-Франківська.

В. Ющенко

37. **Анна Ахметова** – вона ж Анна Ахматова. Так 2006 р. в Одесі під час передвиборчого мітингу В. Янукович назвав Анну Ахматову.

38. **Артёмовський** – він же Семен Гулак-Артемовський. Його було перейменовано В. Януковичем 2009 р. під час промови на Черкащині.

39. **Баба Параска** – 1) героїня гумористичного оповідання І. Нечуя-Левицького «Баба Параска та баба Палажка», в образі якої зображені негативні риси мешканки пореформеного села; 2) героїня Майдану Параска Корольок, яка, не будучи політиком, активно підтримувала лідерів Майдану.

40. **Бєбель** – він же Бабель. 20 жовтня 2008 р. на конференції Партії регіонів, що проходила в м. Одесі, В. Янукович переплутав прізвище діяча німецького робочого руху Августа Бебеля з прізвищем одеського письменника Ісаака Бабеля.

41. **Безсмертний Павло** – він же Безпощадний Павло. Виступаючи на церемонії урочистого відкриття стадіону «Донбас-Арена» у серпні 2009 р., В. Янукович закінчив свій вітальний виступ рядками вірша радянського поета Павла Безпощадного, якого назвав Павлом Безсмертним:

«И нет земли прекрасней, вдохновенней,
Где все творцом-народом создано.
Донбасс никто не ставил на колени.
И никому поставит не дано».

42. **Битва за підкову** – внутрішній конфлікт у середині партії «Наша Україна» напередодні президентських виборів, коли повернувся Роман Безсмертний і намагався відновити вплив В. Ющенко в партії.

43. **Від безладу – до справедливого порядку!** – назва передвиборчої програми «Блоку Литвина».

44. **Вона працює!** – слоган на білбордах Ю. Тимошенко у президентській кампанії 2009–2010 рр.

45. **Все пропало!** – 2009 р. під час запису телезвернення, де Ю. Тимошенко повідомляла, що збирається балотуватися в президенти, текст на екрані суфлера зник і прем'єрка вигукнула: «Все пропало!». Це відео потрапило до інтернету.

46. **Газові війни** – низка економічних конфліктів між Україною та Росією стосовно умов постачання газу в Україну і його транзиту в Європу.

47. **Голодомор** – геноцид українського народу 1932–1933 рр.

48. **Джинса** – журналістські замовні матеріали, що виходили в ефір, публікувалися на сайтах або на шпальтах друкованої преси для побічного просування політичного образу.

49. **Для людей – а не для політиків!** – назва програми НУ-НС у 2007 р.

50. **Другий Чорнобиль** – село Ожидов на Львівщині, де 16 липня 2007 р. 15 цистерн із жовтим фосфором зійшли з колії. Одна з найбільших екологічних катастроф у світі.

51. **Есхіл у перекладі Кеннеді** – під час промови в Польщі Ю. Тимошенко процитувала поета Есхіла. «Навіть уві сні біль, який не забувається, крапля за краплею лягає на серце, поки у нашому відчаї проти нашої волі не прийде розум через волю Божу». На другий день виявилось, що це була цитата Роберта Кеннеді, який вільно переклав Есхіла під час похорону Мартіна Лютера у 1968 р. Оригінал: «Через муки, через біль Зевс веде людей до розуму. До розуміння веде. Ночами в сні щемить серце, мимоволі мудрості навчаючи. Небеса не знають співчуття. Сила – милосердя богів».

52. **За народовладдя! Геть диктатуру!** – назва передвиборчої програми КПУ у 2007 р.

53. **Зелена акція** – щовесни за участю Президента проводилася акція висаджування дерев. Уся країна брала участь у цій акції. Було запроваджено день українського дерева – 28 квітня.

54. **Імперативний мандат** – технологія боротьби в парламенті проти «тушок».

55. **Космічні коксодобувачі** – Ю. Луценко назвав мерів Харкова та Києва М. Добкіна й Л. Черновецького в ефірі «5 каналу», натякаючи на їхню наркотичну залежність.

56. **Кращий геноцид** – під час передвиборчої кампанії на посаду президента В. Янукович назвав галичан у Львові «кращим геноцидом нації», переплутавши зі словом «генофонд».

57. **Кумівство** – просування родичів у політику.

58. **Лаша Тумбай** – словосполучення в пісні «Dancing Lasha Tumbai», що виконувала на Євробаченні 2007 р. Верка Сердючка від України. Росіяни звинуватили її в тому, що вона співає “Russia, goodbye” і оголосили бойкот Сердючці.

59. **Літуни в партійних мішках** – кандидати в депутати, які, ховаючи своє кримінальне минуле й користуючись пропорційною системою за закритими списками, ставали депутатами.

60. **Липовий міністр** – 2005 р. під натиском доказів Міністр юстиції України Роман Зварич визнав, що не отримував ані диплом магістра, ані докторський ступінь у Колумбійському університеті, не мав звання професора Нью-Йоркського університету, а також не має формальної юридичної освіти.

61. **Льоня Космос** – прізвисько мера Києва Леоніда Черновецького. Під час відповіді на запитання журналіста про подарунок на День народження ділянки на Марсі, сказав: «Я обожаю Україну, і ніяка Луна мені не потрібна. Але ми знайдемо гроші в Київській раді, і першим, хто відправиться на Луну, станете ви!».

62. **Любі друзі** – політики-зрадники Майдану 2004 р.

63. **Марганецький погром** – після бійки в кафе між українцями та вірменами 28 червня 2009 р. загинув мільйонер Сергій Бондаренко. Після цього в м. Марганець відбулися стихійні безпорядки, під час яких знищувалася нерухомість вірменів. У місто були введені війська «Беркуту».

64. **Міністр-дебошир** – у травні 2009 р. під час робочого візиту Міністра внутрішніх справ Ю. Луценка було знято з літака у стані сильного алко-

гольного сп'яніння у Франкфурті. Після того, як Ю. Луценко вчинив бійку з німецькими правоохоронцями, він провів ще півдня у відділку поліції аеропорту Франкфурта-на-Майні.

65. **Молочна війна** – заборона Росією на ввіз української молочної продукції до Росії. Аргументами російської сторони була низька якість молочної та м'ясної продукції України.

66. **Народна платформа** – програма на телеканалі «Інтер», що умовно давала будь-кому висловитися стосовно політики. Але на екрани каналу виходили короткі змонтовані відповіді, що візуально та вербально позитивно оцінювало діяльність СДПУ(о).

67. **Оранжисти** – це не прихильники збереження унії з Великою Британією в Північній Ірландії, а назва політичних лідерів Помаранчевої революції.

68. **Петро Другий** – звинувачення Секретаря РНБО Петра Порошенка у зловживанні службовим становищем, лобюванні власних економічних інтересів, у спробі узурпувати владні повноваження Президента України.

69. **ПіСУАР** – Південно-Східна Українська Автономна Республіка. Квазі-проект прихильників В. Януковича, до якої входили Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Одеська, Херсонська, Харківська, Миколаївська області та АР Крим.

70. **Противсіх** – Василь Васильович Гуменюк, який змінив своє прізвище на Противсіх та балотувався на виборах президента країни у 2010 р.

71. **Професор** – одна із 12 помилок, що допустив В. Янукович під час заповнення анкети для ЦВК у 2004 р.

72. **Рейдерство** – саме з осені 2006 року стало широко вживатися в ЗМІ України як технологія перерозподілу бізнесу.

73. **Русській марш** – піша хода та акції, організовані російською церквою, як тиск на політичні події країни.

74. **Саме з української зброї вбивали мирних жителів і російських миротворців** – текст з відеовиступу Д. Медведєва 2009 р. у ЖЖ, де рік по тому, напередодні президентських виборів він звинуватив Україну в підтримці Грузії у війні Грузії та Росії в Південній Осетії та Абхазії у 2008 р.

75. **Свинячий грип** – А/Н1N1/Каліфорнія – епідемія брехні.

76. **Севєродонецьк-2** – 1 березня 2008 р. у м. Севєродонецьку була друга спроба офіційно розділити Україну.

77. **Секс-скандал** – звинувачення напередодні виборів Президента України в 2009 р. трьох членів Блоку Юлії Тимошенко у причетності їх до гвалтування дітей у міжнародному дитячому центрі «Артек».

78. **Список Луценка** – оприлюднений МВС через ЗМІ перелік осіб, яких було запрошено на допит до міліції для надання пояснень за різними справами.

79. **Стабільність та добробут** – назва програми Партії регіонів, затверджена на X з'їзді партії 4 серпня 2007 р.

80. **Таміфлю** – медичний препарат, що використовують під час симптомів циркуляції вірусу грипу. 2009 р. став символом панацеї від свинячого грипу.

81. **Тіньовий уряд** – альтернативний уряд, що формується опозицією і готовий у будь-який момент замінити весь чинний Кабінет Міністрів України. Було створено 2007 р.

82. **Текст по-дебільному написаний** – фраза Михайла Добкіна у відповідь Геннадію Кернесу, який сказав, що «при такому обличчі ніхто грошей не дасть». Робочі кадри з відеозапису телевізійного звернення 2005 р. було розповсюджено 2007 р. в інтернеті.

83. **Туфлі зі страусиної шкіри** – 2007 р. В. Янукович на засідання в ПАРЄ у Страсбургу приїхав у туфлях із дорогою та рідкісною страусиною шкіри, чим шокував європейських колег.

84. **Тушка** – депутат, який переходить з однієї політичної сили до іншої. Тушкування – процес зміни політичної сили заради корисних зисків.

85. **Український прорив: до справедливої й конкурентоспроможної країни** – назва передвиборчої програми БЮТ, затвердженої 5 серпня 2007 р.

86. **Хустинка** – виборча технологія «хустинка»: під кінець дня член комісії зі спеціальним знаком (хустинкою, наприклад), видавав людям, які його розпізнавали, бюлетень за тих, хто ще не проголосував.

87. **Ці руки нічого не крали** – один із головних меседжів, що використовував В. Ющенко під час публічних промов.

88. **Чехов – великий український поет** – таку думку в Сімферополі під час телевізійного ефіру 2010 р. висловив В. Янукович і пообіцяв, що після своєї перемоги на виборах президента, підпише указ про святкування ювілею Чехова, «тому що Чехов – це великий і чудовий український поет».

89. **Юліна тисяча** – 2008 р. уряд Ю. Тимошенко ухвалив політичне рішення виплатити кожному вкладнику Ощадбанку СРСР по 1 000 грн. Видатки бюджету тоді становили 5,8 млрд грн, компенсацію отримали близько 6,4 млн осіб.

90. **Ялтинський маяк** – конфлікт, що розпочався 2003 року і продовжився 2006 року щодо маяка в Ялті. Причина конфлікту: представники гідро-

графічної служби Міністерства транспорту України прийшли з ревізією на маяк, який російська сторона вважала частиною Чорноморського флоту Росії.

В. Янукович

91. **Азірівка** – мова, якою спілкувався прем'єр-міністр Микола Азаров:

- **Бімба** – причина, за якою закривали станції метро «Хрещатик» та «Майдан Незалежності», щоб перешкодити протестам у грудні 2014 р.

- **Кровосісі** – чиновники. «У країні сформувався цілий прошарок кровосісів бюджетних коштів, і тепер ми всіх цих упирів ліквідуємо»;

- **потніки податків** – платники податків. «Усіх прошу підготуватися до масштабного вивчення основних положень цього закону і їх роз'яснення потнікам податків»;

- **скігліті** – стогнати. «Чому підзабуті традиційні українські цінності? Не треба скігліті, треба брати лопату і годувати свою сім'ю».

92. **Астанавітєсь** – відеозвернення В. Януковича до українського народу, що було записане у Ростові-на-Дону, де він закликає протестувальників зупинитися.

93. **Армагеддон** – вислів, яким намагався замінити слово «Голодомор» В. Янукович. Під час промови з нагоди 77-х роковин пам'яті жертв Голодомору, він назвав цю трагедію «Армагеддоном».

94. **Бандерлоги** – 1) персонажі з «Книги джунглів»; 2) так В. Путін назвав знеособлену масу людей у 2011 р.; 3) самоназва українських націоналістів-підпільників.

95. **Барвостан** – назва Закарпатської області, яку контролював В. Балага.

96. **Ватники** – збірний образ людей, які патріотично налаштовані за повернення радянського минулого.

97. **Вишки Бойка** – українська державна компанія «Чорноморнафтогаз», що закупила за завищеними цінами самопідйомні бурові платформи за курсом: два буксири за ціною чотирьох.

98. **Від стабільності до добробуту** – назва передвиборчої програми Партії регіонів у 2012 р.

99. **Вітіна тисяча** – 2012 р. уряд анонсував виплату 1 тисячі грн кожному вкладнику «Ощадбанку».

100. **Вогнегасник** – назва В. Кличка після того, як один із протестувальників бризнув на нього з вогнегасника.

101. **Вуйки** – населення Карпат, яке, за висловом В. Колесніченка, «само вирубає ліс».

102. **Драконівські закони** – 1) надзвичайно суворі закони, установлені першим законодавцем Афіньської республіки Драконом (VII ст. до н. е.); 2) пакет законів, ухвалений Верховною Радою України 16 січня 2014 р. з грубим порушенням регламенту, що обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання протестувальників і мали на меті закріпити авторитарний режим у країні.

103. **Закон «Ківалова-Колесніченка»** – мовний закон, що розширював використання регіональних мов. Насправді ж цей закон закріпив статус російської мови на державному рівні.

104. **Зелені чоловічки** – ще «вежливіє люди», які зі зброєю в руках підтримали захоплення адміністративних будівель у Криму.

105. **Золотий унітаз** – артефакт, який було знайдено в Межигір'ї після втечі В. Януковича.

106. **Йолка** – формальний привід розгону та побиття студентів 30 листопада 2013 р.

107. **Кіборги** – назва солдатів 95-ї аеромобільної, 93-ї окремої механізованої бригад Збройних сил та бійців Добровольчого корпусу, які воювали за Донецький аеропорт з кінця травня 2014 р.

108. **Колоради** – назва проросійських патріотів.

109. **Кримнаш** – неологізм, публічна підтримка російської анексії Криму.

110. **Кришнаш** – український неологізм на противагу «кримнаш».

111. **Куля в лоб** – фраза, яку сказав А. Яценюк під час промови на Майдані, натякаючи, що готовий до фатального фіналу.

112. **Македонці** – призначені близьким кругом В. Януковича члени Партії регіонів у регіонах. Найбільш поширена назва була в Криму, коли «донецькі» регіонали організовували там місцеві вибори у 2010 р. та під час виборів до Верховної Ради України 2012 р.

113. **Межигір'я** – національний парк України, який було виведено у приватну власність, що стала резиденцією В. Януковича на час його президентства.

114. **Металевий паркан** – установлений біля будівлі Верховної Ради двометровий паркан, укріплений бетоном. Символ закритості законодавчої влади в Україні.

115. **Младореформатори** – молоді люди, які завдяки близькості до сім'ї В. Януковича ставали політиками.

116. **Москаляку на гілляку** – слоган, що використовувався на Майдані.

117. **Папередники** – назва «помаранчевих», які були при владі за часів В. Ющенко. Вживалося прем'єр-міністром Миколою Азаровим.

118. **Податковий майдан** – протести проти проекту «Податкового кодексу» в листопаді–грудні 2010 р. за захист підприємницької діяльності. У контрдискурсі отримав назву «КАТ» – кодекс Азарова–Тігіпка.

119. **Порєбрик** – мем, який набув розповсюдження в Україні після захоплення будівлі МВС у Краматорську незнайомими людьми. Відійти «за порєбрик» просили мирних жителів.

120. **Правосєкі** – члени організації «Правий сектор».

121. **П'ята колона** – група людей, що мешкає в країні та таємно підтримує ворога своєї країни.

122. **Регулювальник** – «правильна» організація голосування більшості в парламенті за правилом «піднятої руки» М. Чечетова.

123. **Сім'я** – фінансово-промислова група родини Януковича.

124. **Тітушки** – прізвисько спортсмена Вадима Тітушки, який побив журналістів Ольгу Сніцарчук та Владислава Содея. Назва людей у спортивно-му одязі, які провокують бійки на підтримку чинної влади.

125. **Укри** – назва українців; із 2014 р. російські завойовники цю назву використовували замість «хохли». Молодший брат у риториці ворога замінився на суворого солдата «укра».

126. **Укроп** – назва української політичної партії; з'явилася на зневажливе ставлення до українців з боку північного сусіда.

127. **Хто не скаче, той москаль** – слоган прихильників Майдану.

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

Наукове видання

Мацшина Ірина Віталіївна

**КОНСТРУЮВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ
УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор-коректор А. В. Полухіна
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 03.01.2019. Формат
60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 23,50. Умов. друк. арк. 21,86.
Наклад 300 прим. Зам. № 3333/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>